

**Azərbaycan
FOLKLORU
ANTOLOGİYASI**

X

**İRƏVAN
ÇUXURU
FOLKLORU**

239580.

AZƏRBAYCAN FOLKLORU ANTOLOGİYASI

X kitab

(İRƏVAN ÇUXURU FOLKLORU)

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

BAKİ – “SƏDA” – 2004

Azərbaycan Respublikası MEA
Folklor İnstitutu Elmi Şurasının
qərarı ilə çap olunur

**TOPLAYIB TƏRTİB EDƏNLƏR,
ÖN SÖZÜN, QEYD VƏ**

İZAHLARIN MÜƏLLİFLƏRİ: F.e.n. **Hüseyn İSMAYILOV,**
f.e.n. **Əziz ƏLƏKBƏRLİ**

REDAKTORU: F.e.d. **İsrafil ABBASLI**

RƏYÇİLƏR: Akademik **Teymur BÜNYADOV,**
prof. **Qara NAMAZOV**

Azərbaycan folkloru antologiyası, X kitab (İrəvan çuxuru folkloru), Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2004.

Azərbaycan MEA Folklor İnstitutunun nəşr etdirdiyi
"Azərbaycan folkloru antologiyası" silsiləsindən olan bu cildde
Azərbaycanın qədim vilayətlərindən olan **İrəvan çuxurunun**
zəngin və təkrarsız folklor inciləri toplanmışdır.

ISBN-586874-032-7

©"Səda" nəşriyyatı, 2004

ÇOXCİLDLİ "AZƏRBAYCAN FOLKLORU ANTOLOGİYASI"NIN (AFA) NƏŞR OLUNMUŞ KİTABLARI

1. **AFA, I.** Naxçıvan folkloru, tərtib edənlər: Təhmasib Fərzəliyev, Məhərrəm Qasımlı, elmi redaktoru və "Ön söz"ün müəllifi İsrail Abbasov, rəyçilər: Vəli Əliyev, Bəhlul Abdulla, Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 1994.

2. **AFA, II.** İraq-Türkman folkloru, tərtibçilər: filologiya elmləri doktoru, professor Qəzənfər Paşayev, doktor Əbdüllətif Bəndəroğlu, redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Yaşar Qarayev, rəyçilər: filologiya elmləri doktoru, professor Azad Nəbiyev, filologiya elmləri doktoru, professor İsrail Abbaslı, Bakı, "Ağrıdağ" nəşriyyatı, 1999.

3. **AFA, III.** Göycə folkloru, toplayıb tərtib edən, Hüseyn İsmayılov, redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Yaşar Qarayev, rəyçilər: filologiya elmləri doktoru, professor Qara Namazov, filologiya elmləri namizədi Oruc Əliyev, Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2000.

4. **AFA, IV.** Şəki folkloru, tərtib edənlər: filologiya elmləri namizədi Oruc Əliyev, Hikmət Əbdülhəlimov, Ramazan Qafarov, Vəqif Aslan elmi redaktoru və "Ön söz"ün müəllifi filologiya elmləri doktoru, professor Yaşar Qarayev, rəyçilər: filologiya elmləri namizədi Hüseyn İsmayılov, sənətsünaslıq namizədi Faiq Çələbi, Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2000.

5. **AFA, V.** Qarabağ folkloru, toplayanlar: İsrail Abbaslı, Təhmasib Fərzəliyev, Nəcəf Nazim (Quliyev), tərtib edən və "Ön söz"ün müəllifi filologiya elmləri doktoru, professor İsrail Abbaslı, redaktorları: filologiya elmləri doktoru, professor Yaşar Qarayev, filologiya elmləri namizədi, dosent Hüseyn İsmayılov, rəyçilər: filologiya elmləri doktoru Bəhlul Abdulla, filologiya elmləri namizədi Oruc Əliyev, "Bakı", "Səda" nəşriyyatı, 2001.

6. **AFA, VI.** Şəki folkloru, tərtib edən: Hikmət Əbdülhəlimov, elmi redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Yaşar Qarayev, "Ön söz"ün müəllifi sənətsünaslıq namizədi Faiq Çələbi, rəyçi filologiya elmləri namizədi Hüseyn İsmayılov, Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2002.

9. AFA, IX. Gəncəbasar folkloru, tərtib edənlər: filologiya elmləri namizədi Hüseyn İsmayilov, Rəziyə Quliyeva, redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor İsrail Abbaslı, rəyçilər filologiya elmləri namizədi Sərxan Xavəri, Ağavərdi Xəlil, Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2004.

tırlatdığı belə rəvayətlərdən birində də elə söhbət Nuhun və xilas etdiklərinin Ağrıdağ vadisində məskunlaşmalarından gedir: "Bəzi rəvayətə görə, Nuh Nəbinin gəmisi tufandan sonra Ağrı dağının qülləsində dayanıbdır və "ya ərz übləi məəki" ("ey yer, öz sularını ud" - red.) hökmü sadır olduqdan sonra yer üzündən tezliklə sular çəkilib, ətrafı-əknafe səbzəzar olubdur və Nuh peyğəmbər gəmidən çıxıb, qadiri-zülcəlalə səcdə edib, şükrü sənalari yerinə yetirdikdən sonra haman yeri xoşlayıb, orada məskən salıbdır".¹

İrəvan çuxurundakı bir sıra toponim və etnotoponimlərin qədim izlərinə qədim dünya tarixi ilə bağlı digər rəvayətlərdə də rast gəlirik. Məsələn, tədqiqatçı Nailə Vəlixanlıın "Ərəb xilafəti və Azərbaycan" kitabında bəhs etdiyi ərəb rəvayətlərindən birinə görə, dünyanın ilk sakini Adəm vəfat etdikdən sonra onu Hindistandakı Nəuz adlı bir dağın mağarasında dəfn edirlər. Zaman keçir, yer üzündə insanlar artıb-çoxalmağa başlayırlar. Adəmin oğlu Qabilin tayfasından Vadd, Suva, Yaqus, Yauk və Nars adlı beş mömin şəxs eyni ayda vəfat edir. Qabilin nəslindən olan bir nəfər adamlara deyir ki, istəsəniz, mən sizin üçün onlara bənzəyən bütələr düzləldərəm, lakin onlara can vermək mənim gücümdə deyil. Həmin şəxs ölənlərin oxşarı olan, insan tarixində ilk beş bütə düzəldir. İnsanlar nəsil-nəsil o bütələrə sitayiş edirlər. Bütəpərəstlik yayılır. Nəhayət, Allah 480 yaşlı Nuhu öz rəsulu kimi onların yanına göndərir. Nuh 120 il peyğəmbərlik edir, insanları Allaha inama çağırır. Lakin insanlar Nuha qulaq asmırlar. Onda Allahın əmri ilə Nuh gəmi düzəldir, bu vaxt Nuhun 600 yaşı olur. Dünya üzünü su alır. Bu, eradan 2500 il əvvəl baş verir. Nuh daha 350 il yaşayır. Sular Nəuz dağındakı bütələri də aşırır, onları ölkədən-ölkəyə səpələyir, nəhayət, Cuda (Ağrı dağı) sahilinə gətirir. Tufan çəkildikdən sonra insanlar dağdan enir, boş düzənliklərdə məskunlaşırlar.

1. Firidun bəy Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı, II cild, Bakı, 1981, səh. 201.

Bir gün insanlar həmin bütələrdən birini torpaqdan tapıb çıxarırlar, məlum olur ki, bu, beş müqəddəsdən Vaddın bütüdür və Vadd adı ilə ona sitayiş etməyə başlayırlar.¹

Göründüyü kimi, Vadd adlı həmin bütün indiki İrəvan çuxurunun Vədi (Vedibasar) ərazisindən tapılması artıq göz önündədir və "Vadd" adının "Vədi" adına oxşarlığı təsadüfdən çox-çox uzaq təsir bağışlayır. Üstəlik, "Vədi" adının sonralar ərazinin coğrafi mövqeyinə uyğun olaraq ərəblər tərəfindən "Vadi" şəklində deformasiyası ehtimalı ortaya çıxarır.

Nuhun tufanı ilə bağlı məşhur əfsanənin ermənisayağı interpretasiyasında isə Vədi adının qəribə yozumu vardır. Firidun bəy Köçərli bu faktı belə qələmə almışdır: "Erməni müvərrirləri dəxi bu rəyə - yəni Nuh gəmisinin Ağrı dağı üzərində dayanmasına müvafiqat edib deyirlər ki, Nuh gəmidən çıxanda əvvəlcə İrəvan şəhərinin yeri onun gözüne satsadı və o öz dilində kəsri-fərəhdən səda etdi: - Vidi, yəni görünür... Buna binaən ermənilər öz millətini Nuha mənsub qılıb, onu uluq babaları hesab edirlər".²

Əlbəttə, ermənilərin yetmiş yeddi qanın qarışığından əmələ gəlmiş öz qul söykökləri haqqında nə düşündükləri onların özlərinə qalsın, amma Nuhun Ağrı dağından düşüb gördüyü əraziyə Vədi deməsi bu ərazinin oxşar adı (Vadd, Vidi, Vadi və s.) qədimdən daşması fikrini doğurur.

Vədi toponiminin izahı ilə bağlı digər mühəzə qədim Uti//Eti tayfa adının əvvəlinə türk dillərinin qanuna uyğunluqlarına xas olaraq v səsinin artırılması ilə bağlıdır ki, Urartu mənbələrində Göyçə gölünün cənub (o cümlədən Vedibasar) torpaqlarının ümumi adının Etiuni olması da yuxarıdakı mülahizəni təsdiqləyən çox ciddi dəlildir. Etivni sözündəki -uni formatına gəldikdə isə xatırla-

1. Nailə Vəlixanlı. Ərəb Xilafəti və Azərbaycan, Bakı, 1993, səh. 8-9.

2. Firidun bəy Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı, II cild, Bakı, 1981, səh. 201.

daq ki, Urartu mənbələrində yer adlarına atırılan və "ölkə" anlamı bildirən bu söz bəlgənin tarixi toponimikası üçün xeyli səciyyəvidir, məsələn, Göyçə mahalının qədim Gölək (indi də həmin bəlgənin əhalisi sulu ərazilərə göllək deyir) adı mənbələrdə Gelakuni, Gögər adı Gögərkuni, İrəvəndəki qədim Erbi (Ərlər boyu) qalası Erbiuni//Erebuni şəklində yazılmışdır və s.¹

Eyni tarixi gəzişmələri İrəvan çuxurundakı digər tarixi toponimlər, xüsusilə oykonim, hidronim, oronim və etno-toponimlər üzərində də aparmaq olar. Məsələn, "Zəngibasar bölgə adının ortaya çıxmasına səbəb olan Zəngi çayı da vaxtilə öz adını yaxasında maskunlaşmış Zəngi boyundan almışdır".² Söhbət həmin Zəngi boyundan gedir ki, er. əv. VIII yüzil Asur mənbələrində Sanqibut (Sanqi//Zəngi boyu) adı ilə indiki Təbriz, Mərand və Xoy bölgələrini əhatə etmiş, sonralar bütün Cənubi Qafqaza yayılmış, Zəngi, Zəngibasar (İrəvan çuxurunda çay, mahal və şəhər adı), Zəngəzur (Qərbi Azərbaycanda mahal adı), Zəngilan, Sanqaçal, Zəngənə, Zəngişalı (Şimali Azərbaycanda rayon, şəhər, kənd adları), Zəncan (Cənubi Azərbaycanda mahal və şəhər adı) və s. toponimlərdə öz izlərini qoymuşdur.

Gərnibasar mahal adı isə şumer, akkad, het, asur, yunan, latın, türk, fars, erməni və rus qaynaqlarında Qarqar, Karkar, Xarxar, Karaxar, Qarqara, Gərgər, Gerger, Herher şəklində yazılan Qarqar türk boyunun Cənubi Qafqazda nadir izlərindən sayıla bilər.³ Mahal öz adını bəlgəni iki yerə bölüb keçən Gərnə çayının adından, çay isə sahilindəki qədim Gərnə//Qarni şəhərinin adından almışdır. V yüzil ermən tarixçisi Moisey Xorenlinin "Ərməniyə tarixi" əsərində Böyük Ərməniyənin 15 əyalətindən 9-cusu olan Siyunik əyalətinin 12 dairəsindən 4-cüsü

olan Gögərkuni (Gögərlər ölkəsi) dairəsinin ən böyük şəhəri məhz Gərnə qalası olmuşdur ki, həmin qala Gög (indiki Ağmanqan) dağının dibində yerləşmiş, qədimdə Gögqam, Gögkənd də adlanmışdır.

Qarqar etnotoponimi ilə bağlı mülahizələri eyni ilə İrəvan çuxurunun Karbibasar mahal adına da şamil edə bilərik.

Göründüyü kimi, İrəvan çuxurunun qədim tarixi ilə bağlı gəzişmələrimizi istənilən qədər genişləndirmək və dərinləşdirmək olar. Lakin belə bir faktla fikrimizi yekunlaşdırmaq istərdik ki, Cənubi Qafqazın Argıştixinili (Arquztuxaneli), İrpuni (Erebuni) kimi qədim (er. əv. VIII yüzil) şəhər-qalaları, Ərməniyənin Artaşad, Vağarşabad və Dvin kimi paytaxt şəhərləri, orta əsrlər Qafqazının ən böyük mədəniyyət mərkəzlərindən olan İrəvan qala-şəhəri məhz İrəvan çuxurunda yerləşmişdir. Elə ona görə də bu ərazilər bir tərəfdən yerli hakimiyyətlərin qayğı və diqqəti ilə əhatə olunmuşsa, burada möhtəşəm tikililər ucaldılıb, iqtisadiyyat inkişaf etdirilmişsə, digər tərəfdən elə həmin strateji mövqeyinə görə bu ərazilər tez-tez qonşu dövlətlərin hücumlarına məruz qalmış, dağıdılmış, yandırılmış, talan edilmişdir.

Bütün bunlar isə tarixin və bəlgədə yaşamış etnosun (müxtəlif türk boylarının) yazılı və şifahi yaddaşında öz dərin izlərini buraxmışdır. Doğrudur, XV yüzildən təqribən XIX yüzilin əvvəllərindən isə kütləvi şəkildə bəlgəyə axışan yadellilər (əsasən ermənilər) həm yazılı, həm də şifahi mənbələrdəki yaddaşı təhrif edərək özlərininkiləşdirməyə çalışsalar da, tarixi faktlar özünün dəqiq şərhini, yozum və yazımını hələ də gözləyir.

Məsələn, er. əv. İrəvan çuxuruna ən böyük yürüşlər məhz Urartu çarları tərəfindən edilmişdir ki, bu hadisələr nəinki də kitabələrdə öz əksini tapmış, hətta xalqımızın folklor yaddaşında da qorunub saxlanmışdır.

Belə ki, əgər er. əv. 782-ci ildə I Arquztu (I Argışti)

1. Əziz Ələkbərli. Qərbi Azərbaycan I c., Bakı, 2003, səh.48-49.

2. Firidun Ağasıoğlu. Azər xalqı, Bakı, 2000, səh.72.

3. Bax: Firidun Ağasıoğlu. Azər xalqı, Bakı, 2000, səh.140.

Araz çayını keçərək mənbələrdə Aza adlanan indiki İrəvan çuxuruna daxil olmuş, Göyçə gölünə qədərki böyük bir ərazini işğal etmişdisə, onun oğlu II Sardurun (Asarturun) İrəvan çuxuru ərazisinə və Göyçə gölü ətrafı ərazilərə hücumu daha davamlı şəkildə almışdır. Baba I Arqutunun, oğlu II Asarturun bu yürüşləri nəvə I Rusanın (I Arusun) zamanında (təxminən er. əv. 730-cu illərdə) xüsusilə kəskinləşir. Lakin er. əv. 715-ci ildə Qamər (Kimər) türkləri Urartu çarı I Arusun ordusunu darmadağın edərək İrəvan çuxurunda məskunlaşırlar. Bu ərazidə Qam, Qamər komponentli onlarla toponimin mövcudluğu da həmin türk tayfalarının nişanəsidir.

Az sonra - er. əv. VII yüzilin əvvəllərində şimaldan gələn yeni türk tayfaları - Saklar Qamərləri Qərbi Azərbaycan ərazisindən sıxışdıraraq burada özlərinin dövlətini - qüdrətli Sak çarlığını yaradırlar.¹

Bibliyada Aşkenaz adı ilə verilən bu Sak (Ağ-as) dövlətinin adı, əslində, İşquz, yəni İç Oğuz (və ya Üç Oğuz) idi və təsadüfi deyil ki, bəzi mənbələr işquzları elə iskidlər (skiflər) də adlandırırlar.²

Lakin burada bir maraqlı cəhət də odur ki, Sakların Qərbi Azərbaycana yürüşü zamanı Urartu çarı I Arusun nəvəsi II Aruşi idi və o, Qamərlərlə birləşib Saklara (Aşağılara), başqa sözlə Oğuzlara (Ağ-aslara) qarşı vuruşurdu. Məhz bu tarixi hadisələrlə - əvvəlcə baba Arusla Qamər türkləri, sonra isə nəvə Arusla Oğuz (Sak) türklərinin döyüşü və hər iki döyüşdə Arusların məğlubiyyəti tarixi faktları ilə misilsiz folklor abidəmiz olan "Kitabi-Dədə Qorqud"dakı Arusun hakimiyyət etiraslari, hakimiyyət

uğrunda Arusla İç Oğuz bəylərinin döyüşləri və Arusun məhv edilməsi, İç Oğuzların yekdil bir hakimiyyət strukturu yaratması epizodu arasında dərin bir bağlılıq var.

Nəhayət, Makedoniyalı İsgəndərin Şərqə yürüşü ilə əlaqədar er. əv. IV yüzilin ikinci yarısında Sak (Oğuz) padşahlığı süqut edir və onun hüdudlarında Atropatena, Albaniya, Sisakan, Sakasena, Armaniya (Ərməniyə) kimi ilk dövrlərdə yarımmüstəqil, sonralar qismən müstəqil dövlətlər yaranır. İrəvan çuxurunun da daxil olduğu Ərməniyə ərazisində isə er. əv. 321-ci ildə hakimiyyət başına Oruzlar sülaləsi (yəni Oğuzlar) gətirilir.

Er. əv. 202-ci ildə Selevki hökmdarı III Antiox tərəfindən Oruzlar hakimiyyətdən devrilərək hakimiyyət başına Maday mənşəli, yəni artıq Sak yox, Qamər soylu Artas gətirilir. Yunan siyasətçiləri bir-biri ilə qohum olan bu iki türk qövmü arasındakı tarixi qarşıdurmadan məharətlə istifadə edirlər. Bu hakimiyyət dəyişməsində Alban qoşunu Artasa yardımçı olur və Artas da Alban hökmdarının qızı ilə evlənir. Əslində, Qamərlər də Oğuzlar idi, lakin artıq onlar İç Oğuzdan kənarda, daha çox Maday ərazisində məskunlaşmışdılar. Görünür, elə Artasın tərəfdarı olan Daş-ər//Ər-taş Oğuzlarıdır ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarında Daş Oğuzlar kimi öz əksini tapmışdır və bizcə, dastanda Daş Oğuz ifadəsini həmişə Dış Oğuz şəklində oxumaq da bu səbəbdən xüsusi ehtiyat tələb edir. Çox güman ki, Daş Oğuzlar daha çox Qamər, İç Oğuzlar isə Sak Oğuzlarıdır.

Yeri gəlmişkən, həmin Daş Oğuzların (Artas sülaləsinin) hakimiyyəti eramızın 51-ci ilinə qədər davam etmiş, həmin tarixdə Daş Oğuzları təzədən İç Oğuzlar (Qamər türklərini Sak türkləri) əvəz etmiş, Partiya Arsaklar sülaləsindən hökmdar Valarsakin qardaşı I Turadad (erməniləşdirilmiş mənbələrdə Tridad// Trdad) Ərmən Arsaklar sülaləsinin əsasını qoymuşdur.

İrəvan çuxuru ərazisində tarixi hadisələrin ən kəskin

1. Ətraflı məlumat üçün bax: Budaq Budaqov, Qiyasəddin Qeybullayev. Ermənistan Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, səh.24-25; Öziz Ələkbərli. Qərbi Azərbaycan, I cild, Bakı, 2003, səh. 50.

2. Bax: Öziz Ələkbərli. Qərbi Azərbaycan, I cild, Bakı, 2003, səh.50.

şəkil aldığı, yəni bölgənin nəinki siyasi və sosial, hətta mə-nəvi həyatında köklü dəyişikliklərə səbəb olan tarixi hədi-sələrin baş verdiyi dövrlərdən biri də bölgədə xristianlığın qəbul olunub yayıldığı IV-VI yüzillərə təsadüf edir. Bu həmin dövr idi ki, Parfiyada türk Arsaklar hakimiyyətdən salınaraq (224-cü ildə) fars Sasanilər taxt-taca sahib olmuş və Cənubi Qafqaz Oğuzlarına qarşı amansız müharibəyə başlamışdılar. Atəşpərəstliyin beşiyi olan İranı təmsil edən fars Sasanilər bu müharibədə Cənubi Qafqaz Oğuz-larının da atəşpərəst olmasından məharətlə istifadə edir, öz işğalçılıq siyasətlərini dini təəssübkeşlik pərdəsi altında həyata keçirməyə çalışırdılar. Belə bir dövrdə xristianlıq Erməniyə və Albaniya Oğuzlarını fars işğalına qarşı həm milli (türk-fars), həm də dini (xristian-atəşpərəst) ideologi-ya müstəvisində səfərbər etmək vasitəsinə çevrilir. Məhz bu səbəbdən də çox keçmir ki, xristianlıq bütün Cənubi Qafqazı (Erməniyə, Albaniya və İberiyani) bürüyür və sü-rətlə Şimali Qafqaza (Qıpçaq çölünə) yayılır.

Təxminən 300 il davam edən bu Türk-Xristian birliyi bölgəyə İslamın gəlişi ilə yeni faciələrə məruz qalır, İslamı qəbul etmiş, yaxud etdirilmiş türk boyları ilə 300 illik xristianlığından asanlıqla əl çəkə bilməyən digər türk boy-ları üz-üzə dayanır. Əgər bu gündəlik Oğuzlar arasındakı qarşıdurma taxt-tac uğrunda idisə və bir tərəfdə Arus, digər tərəfdə Qazan dayanırdısa, indi qarşıdurma dini müstəvi üzərinə keçirilir və bir tərəfdə Qazan, digər tə-rəfdə Qıpçaq Məlik, daha sonrakı yüzillərdə bir yanda Zi-yad oğlu Kərəm, digər yanda Qara Keşiş dayanır...

Maraqlıdır ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarında Oğuzların özləri arasındakı dini fərq Oğuzlarla digər türk boyları arasındakı dini fərq qədər kəskin deyil. Məsələn, müsəlmanlığı yenidən qəbul etmiş Qazan xanla xristian Tər-sa xan (Dirsə xan) arasında daha çox müttəfiqlik olduğu halda, bunu müsəlman Qazanla xristian Qıpçaq Məlik haq-qında söyləmək mümkün deyil. Son zamanlar bəzi tədqiq-

qatlarda da "Kitabi-Dədə Qorqud"-da müsəlmanlarla qey-ri-müsəlmanlar arasındakı tarixi münasibətlər və müharibələrin öz əksini tapdığı qeyd olunur¹, lakin bunu "gəlmə müsəlman oğuzlarla yerli qeyri-müsəlman (bütpərəst, tan-riçi, xristian və s.) qıpçaqlar, Qafqaz, yunan etnosları, xalq-ları arasındakı tarixi münasibət"² kimi təqdim etməyin tə-rəfdarı deyilik. Bu, Qafqazda Oğuzların islamlaşdırma mövcudluğunu sübhə altına alır ki, Oğuz (Ağ-as) türkləri ilə bağlı bir çox tarixi faktlar bu versiyanı təkzib edir. Oğuz bəylərindən olan xristian Tərsa (Dirsə) xan və oğlu Can Buğa (Buğac) ilə bağlı araşdırmalarımız da bunu təsdiqlə-yir. Hələ elmi fikirdə qətiyyənləşməmiş bu məsələnin bir çox qaranlıq məqamlarına burada aydınlıq gətirmədən xatırlatmaq istərdik ki, tarixi mənbələrdə adı Darsaican// Darsaican//Darsaica və çox vaxt da adın əvvəlindəki D samiti T kimi yazılan bu xan 1273-cü ildə Sünik hakimi seçilmiş, "knyazlar knyazı", "böyük knyaz" kimi titullar daşımış və XIII-XIV yüzillərdə indiki Qərbi Azərbaycanın Dərləyəz-Zəngəzur ərazilərində hökmdarlıq etmiş Orbelianlar sülaləsinin ən məşhur hakimlərindən olmuşdur. Onun arvadı Mina Xatun isə Xaçin-Arsax knyazlığının böyük knyazı Calal Atabəyin qızı idi. Təsəvvüfi deyil ki, "Dədə Qorqud"-da Dirsə xan arvadına müraciət etdikdə: "Xan qızı, yerimdən turayımı?", "Xan qızı, səbəbi nədir, degil mana!", - deyə tez-tez arvadının "xan qızı" olduğunu xatırladır.³

Dirsə xanın mənsub olduğu Orbelianlar sülaləsi isə, əs-lində Turan nəslindən idilər və eramızdan əvvəl İberiya ərazisində məskunlaşmış, XII yüzildə Eldəgizlər xanə-nəsinə sığınmış, sonradan Sünik Orbelianları sülaləsinin əsasını qoymuşdular.⁴

1. Nizami Cəfərov. Azərbaycanşünaslığa giriş. Bakı, 2002. səh.104.

2. Yenə orada.

3. "Kitabi-Dədə Qorqud", Bakı, 1999, səh.37.

4. Вах: А.Берзе. Кавказ в археологическом отношении. СПб., 1875, стр.147-148.

Dirse xanın Elxanilər dövlətinin hökmdarlarından Arqun xanla sıx əlaqəsi olmuş, digər Elxani hökmdarı Qazan xanla yaxın dövrdə yaşamışdır. Maraqlıdır ki, Dirse xanın nəvəsi də Qazan adlanmış, mənbələrdə Əmir Qazan kimi tanınmışdır.¹

1275-ci ildə Dərələyəz mahalının Amağu kəndində Orbelianlar nəslinin Anabat (Anabeyt) sərdəbaşını ucaldan Dirse xan 1290-cı ildə Dərələyəzin Arpa kəndində vəfat etmiş və nəslin Anabat sərdəbaşında dəfn olunmuşdur. Yeri gəlmişkən, Dirse xandan başqa, arvadı Mina Xatun, gəlini Arus Xatun, oğlu Can Buğa (Buğac) və başqaları da həmin sərdəbədə dəfn olunmuşlar.

Dirse (Tərsa) xanın xristianlığı ilə bağlı "Kitabi-Dədə Qorqud"da da gizli məqamlar var. Bizcə, bunlardan biri, "Dirse xan oğlu Buğac xan boyunu bəyan edər" boyunda Bayandur xanın göstərişi ilə onun qara çadıra aparılması, qarşısına qara qoyunun qara qovurmasının qoyulması, "yersə, yisün, yiməzsə, tursun getsin" - deyilməsi də əslində onun xristianlığına, "qara donlu kafər"liyinə, gizli işarələrdəndir.² Təsədüfi deyil ki, dastanın özündə də Dirse xanın adı məhz Dərsə//Tərsə kimi oxunmuşdur.³

Bundan əlavə, Dirse xana xain çıxan ətrafındakı qırx igid onu əsir götürərək məhz "alubani qalın kafər ellərinə" yönəliirlər. Buğac atasını xilas etməyə qalxanda isə, həmin qırx igid: "Gəlün varalım, şol yigidi tutub gətürəlim. İkisini bir yerdə kafərə yetirəlim", - deyirlər.

Şübhəsiz ki, Dirse xanın ətrafındakı qırx igidin - qırx ən yaxın adamının "kafərlərlə" bu əlaqəsi düşünməyə əsas verir.

İrəvan çuxurunun tarixi hadisələrin mərkəzinə çevriləyi dövrlərdən biri də burada Azərbaycanın ən güclü feo-

dal dövlətlərindən olan Şəddadilər dövlətinin tarix səhnəsinə gəldiyi və Səlcuqlarla ittifaqa girib Bizans imperiyası, Rəvvadilər, Sacilər, Şirvanşahlar və Gürcüstanla mübarizə apardığı illərdir.¹ VII yüzilin 1-ci yarısında Gürcüstanı, Albaniyanı və Armaniyanı böyük dağıntılara məruz qoyaraq burada dərin kök salmış Xəzər türkləri 1951-ci ildə İrəvan çuxurunda özlərinin qüdrətli padşahlığını - Şəddadilər dövlətini yaradıb, xeyli vaxt demək olar ki, bütün Cənubi Qafqazda əqalığ etmişlər. "Şadlılar" anlamına gələn Şəddadi ("Şadlı" sözü ərəbcə "Şədd" kimi tələffüz olunmuşdur, "ad/at" isə ərəbcədə başqa dillərdən alınma sözlərə artırılan cəm şəkiçisidir) dövlət və sülalə adı, əslində, bu dövlətin və sülalənin banisi Məhəmməd ibn Şəddadin tayfa mənsubiyyətini bildirmişdir. Təsədüfi deyil ki, İrəvan çuxurunda Şəddadilərin izləri bölgənin bir çox toponimik vahidlərində də günümüzə qədər saxlanmışdır. Məsələn Şiddi (Sidli//Şadlı) kəndi bölgənin ən qədim kəndlərindən, Şadlılar isə bölgənin tarixən hakim tayfası olmuşdur.

Lakin bütün bunların hamısından daha dəyərli fakt bölgədə Şəddadilərlə - bu döyüşkən, mübariz, igid, bir qədər də tərs, inadkar, zalım sülalə ilə bağlı folklor materiallarının qeydə alınmasıdır. Məsələn, bu gün də Vedibasar camaatı sərt, qəddar adama "lap Şəddaddir" (yəni Şəddadidir) deyirlər. Bu həm də o deməkdir ki, bölgədə son vaxtlara qədər yaşamış xalq məhz bu yerin qədim (ən azı min il əvvəlki) sakinlərinin törəmələridir.

Məşhur:

Vediliyik,
Bir ellilik.
Dediyimiz dedikdir,
Ölərik,
Dediyimizdən dönmərik -

1. Bax: Т.Исмаилова, М.Айвазян. Искусство Армении М., 1962, стр.119.

2. Bax: "Kitabi-Dədə Qorqud", Bakı, 1999, s.35.

3. Bax: Yəni orada, səh.35-47.

1. Bax: Moisey Kalankatuklu. Albaniya tarixi, Bakı, 1993, səh.96-116.

deyimi də ərazinin Şəddadilərdən üzü bəri həmin sakinlərinin etnopsixologiyasının bir iştirakıdır.

Və nəhayət, XV yüzildə Səfəvilər dövlətinin yaranması ilə İrəvan çuxuru öz strateji mövqeyinə görə yenidən diqqət mərkəzində dayanır. Şah İsmayılın göstərişi ilə onun ən igid sərkərdələrindən olan Rəvanqulu xan İrəvan çuxurunda qədim Erebuni qalasının xarabəlikləri yerində yeni qala ucaldır. Rəvan adlanan həmin qala Səfəvilər dövründə Azərbaycan ərazisindəki dörd bəylərbəylikdən (Təbriz, Şirvan, Qarabağ, Çuxur Səd) biri olan Çuxur Səd bəylərbəyliyiənin mərkəzinə çevrilir. Bu qalanın Rəvan xanın adı ilə İrəvan, yoxsa qədim Erebuni qalasının adı ilə Erevan adlanması bu günə kimi mübahisə obyektinə olaraq qalmaqdadır.

Lakin belə bir faktdan qaçmaq mümkün deyil ki, bu yerdə qədimdən Erebuni qalası olmuşdur və həmin qalanın adı tamamilə türkədir və şübhəsiz ki, qədimdə də türklərə məxsus olmuşdur. Biz bu yerdə toponimin etimologiyası ilə bağlı mövcud fikirlərdən ikisini də qeyd etmək istərdik. Birincisi görkəmli türkoloq alim, mərhum Cəfər Cəfərova məxsusdur. Onun fikrincə, Erebuni adı əslində Erebon şəklində olmuş və "On ərlərin evi, yurdu" anlamında işlənmişdir.¹ Əziz Ələkbərliyə görə Urartu mənbələrində İrpuni kimi yazıya alınmış Erebuni qala adı əslində Erbiuni (burada bi - tayfa, uni - ölkə deməkdir) şəklində olmuş və "Ərlər boyunun yurdu, ölkəsi" anlamındadır.²

Bununla belə, fakt faktıdır qalır ki, Səfəvilər dövründə İrəvan çuxuru - Çuxur Səd bəylərbəyliyi Ustachi qızılbaş tayfasının məskəni olmuş, sonralar Qacar tayfası tərəfindən idarə edilmişdir.

XVI-XVIII yüzillərdə tez-tez İran-Osmanlı savaqlarının meydanına çevrilən İrəvan çuxuru gah bu, gah da digər

tərəfin işğal altına keçir. Bu, bölgənin nəinki iqtisadi inkişafına ciddi ziyan vurur, hətta etnik tərkibinə də güclü təsir edir. Gah Osmanlıların, gah da İranlıların casusu kimi çıxış edən haylar isə hər yeni imkandan istifadə edərək üç-üç, beş-beş bölgəyə axışır, burada məskunlaşmağa başlayırlar. Bunu İrəvan qalabəyi və Çuxur-Səd bəylərbəyi Rəvan xanın 1519-cu ilin oktyabr ayında Şah İsmayıl Xətayiə ünvanladığı aşağıdakı məşhur məktubu da təsdiq edir:

"Ulu Şahım! Tanrı atan Heydər Səfiyə qəni-qəni rəhmətlər eləsin. Sən nökr bəndəni bu oğuz-türk diyarına bəylərbəyi təyin edərək adamlar içrə Şahmərdan Həzrət Əli kimi ədalətsevər davranmağı dönə-dönə tövsiyə etmişən. Mən qulluq meyarının dairəsindən çıxmamışam. Lakin son illər müşahidələrimə görə Beynənnəhrəyindən Van gölü sahillərinə, oradan da beş-beş, on-on Qafa, bizim torpaqlara gələn ermənilər, sazişdəkilər kimi, qəsbkarlıqla, xirda ticarətlə, bənnə və dildərliklə güzəran sürüb fərağət oturmaqdansa, tabeliyimdəki torpaqlarda yerdəyişmə vurunmalarına başlamış, geniş oturaq həyat iddialarına qapılmışlar. İndi Ağkilsə (Uçkilsə - H.İ., Ə.Ə.) kəndində aylaşan dünya ermənilərinin katolikosu II Qriqori zünnarına xas olmayan fəaliyyəti ilə və tərribatçılıq əməlləri ilə idarəmizi müşküllərə məruz qoyub. Katolikos erməni dini mərkəzinin vəqf sərmayəsi hesabına öz soydaşlarının türk kəndləri kənarında iki-üç ailə olmaqla oturaq məskunlaşmasını maliyyələşdirir, onlara ufacıq kilsələr tikdirir, beləliklə, bu tayfanın Qafda qədim mövcudluğu təsəvvürü yaradır ki, bunlar istiqbalda nəsilərimizə başağrısı verə biləcək fəsadlar törənməsinə zəmin yarada bilər. İndi zikr olunan ərazidə elə bir kəndimiz, obamız qalmayıb ki, orada üç yad ailə işığı yanmasın. İsmətsizlik əxlaqına qurşanmış hayk qız-gəlinləri türk dəliqanlı cavanlarına sırınmağa can atır, könüllər ovundurur, oğuzlara arə getməyə, başqa sözlə, mülkümüzə, malımıza şərək çıxmağa çalışır, siyasətdə sakit təcavüz adlanan cinayətlər törədirlər. Qa-

239580.

1. Cəfər Cəfərov. "Yerevan" sözünün etimologiyası" məqaləsi-nin əlyazması, səh.1-2.

2. Əziz Ələkbərli. "Qərbi Azərbaycan" I c., Bakı, 2003, s.49.

rişiq nikahların vüsəti məni qorxudur, şahim. Mənə səlahiyyət ver, cəmi on beş min gəlməni mövsumi işçilər kimi qisim-qisim qaytarım vətənin dışarına. Sənin qulun Rəvan xan".¹

Nəhayət, XVIII yüzilin 1-ci rübündən - I Pyotrun vaxtından etibarən Rusiya imperiyasının Qafqaza, o cümlədən Cənubi Qafqaza artan xüsusi marağı, tezliklə açıq təcavüz və işğalçılıq xarakteri olaraq XIX yüzilin əvvəllərində bu bölgəni qanlı müharibələr meydanına çevirir. Cənabi Qafqaza uzanan rus süngüsü təkcə sərhədlərimizdən keçmir, təkcə torpaqlarımızı kəsib doğramır, həm də Qafqazın ən qədim, əzəli və ədəbi sakinləri və sahibləri olan xalqımızın milli mədəniyyətinə, milli qürur və qəhrəmanlıq hisslərinə sarsıdıcı zərbə endirir. Rusların Qafqaz siyasətinin aləti olan, onlara Azərbaycana, İran və Türkiyəyə qarşı hərbi əməliyyatlarda daim cəsusluq edən ermənilər rus süngüsünün ucunda Qafqaza daxil olaraq, burada yallanmağa və yararlanmağa başlayır, Azərbaycan torpaqları hesabına özlərinə ev, kənd, sonra dövlət yaratmaq eşqinə düşür və XX yüzilin 1-ci rübündə buna nail olurlar.

Rusların Cənubi Qafqaza hücumundan və onu işğalından az sonra rus-erməni müttəfiqliyinin bu regionda Azərbaycan-türk mədəniyyətinə və mədəniyyətinə daha sərt hücumu başlayır. Qarşısına Cənubi Qafqazı və onun xalqlarını "öyrənmək" vəzifəsi qoyulan bir sıra komissiya, cəmiyyət, ekspedisiya, jurnal və məcmuələr Azərbaycan xalqına məxsus tarixi abidə, dini ocaq, ziyarətgah, toponim və s.-ni məhv etmək, məhv edə bilməyəndə saxtalaşdırmaq, erməniləşdirmək istiqamətində irimiqyash işlər görürlər. Azərbaycan-türk folklorunun ən kütləvi nümunələri belə sətiri və ya bədii tərcümələrə məruz qalaraq "erməni folklor nümunəsi" kimi çap edilir. Folklor, xüsusilə nağıl və dastan qəhrəmanlarımızın "erməni mənşəyi"

"kəşf" edilir. Qul koloniyalarında dünyaya gəlib, qul bazarında satılıb, bütün dünyaya aparılıb yayılan, ata-babasından dürüst xəbəri olmayan erməni törəmələri bu yolla özlərinə ata-baba, ana-nənələrinə ər-kəşi təmin etmiş olurlar.

Görkəmli qafqazşünas V.L.Veliçko ermənilərin bu cəhətini xüsusilə dəqiq müşahidə edərək yazmışdır: "Ermənilərdə başqa xalqlarla məcburi, zorakı cütləşmə də olub. İran qoşunları da, Azərbaycan tatarları da, türklər də, gürcülər də, dağlılar da (şübhəsiz rusların özü də! - H.İ., Ə.Ə.) ehtimal ki, dövlət quruluşunu və bu səbəbdən də özünü müdafiə qabiliyyətini çoxdan itirən bir xalqın qadınlarının nazı ilə oynamırdılar.

Və belə əyləncələrdən, aydın olur ki, ermənilərin daimarlarında hər cür qan var. Qorxaqlığı Ön Asiyada zərb-məsələ çevrilmiş xalqdan vaxtaşırı qaranlıq fonda parlaq istisna kimi istedadlı və igid sərkərdələrin yetişməsi bununla izah olunur. Aydındır ki, onlarda başqa cəngavər xalqların qanı qaynayır, normal, əsl erməni isə bir neçə yerli dildə olan ümumqafqaz zərb-məsəlində deyildiyi kimi, "dovşandan qorxandır".¹

Ermənilərin özünün "erməni tarixinin babası" adlandırıldıqları Moisey Xorenli özü də etiraf etmişdir ki, "indi olduğu kimi, keçmişdə də qədim ermənilərin elmə və şifahi xalq mahnılarına sevgisi olmayıb. Ona görə də bu şüursuz, kəmağıl və vəhşi adamlar haqqında danışmaq mənasızdır".²

İrəvan çuxuru Azərbaycanın tarixi folklor bölgəsi kimi itirilməkdə olan, minillik türk etnik-mədəni məkanından zorla qoparılıb kənar edilən, lakin öz mövcudluğunu müasir Azərbaycan Respublikasının müxtəlif bölgələrinə səpələnmiş övladlarının yaddaşında, adət-ənənələrində, dilində-davranışında, məişətində hələ tam halında sürdürən

1. "Xalq qəzeti", 24 dekabr 1997.

1. В.Л.Величко. Кавказ, СПб., 1904, стр.66-67.

2. Моисей Хоренский. История Армении, М., 1893, стр.4.

zəngin folklor irsinə malik mühitdir. İrəvan çuxurunun göyünü-yerini, dağını-dərəsini, kəndini-şəhərini, hətta daşını-çınqılını, gül-çiçəyini türkün vətən anlayışı çərçivəsində təqdim edən, bu torpağa iddiamıza haqq verən də onun etnoqrafiyası, toponimiyası, folklorudur.

İrəvan folklorunda zaman Nuh əyyamından başlayır, Vətənin, yurdu tərkinə kimi sürür, ağırılı-acılı günümüzdə real tarixə qovuşur. Bu bölgə folkloru örnəklərində adı keçən, ənənəvi təkrarlanan məkan-lokustan fərqli, konkret coğrafi-fiziki ünvan daşıyan məkani obrazların önündə, şübhəsiz ki, Ağrı dağı dayanır.

İrəvan miflərində sakral elementlər kimi ilk məkan Ağrı dağı, ilk insan Nuh, ilk zaman Nuh əyyamıdır.

Ağrı dağının İrəvan folklorunda xalqın dağla bağlı mifoloji görüşləri ilə cümləşmiş obrazı irəvanlıların təsəvvüründəki dünya modelinin sakral mərkəzi kimi semantik yozuma malikdir. İrəvan türklərinin minillikləri, əsrləri ötüb gələn, yaddaşdan-yaddaşa ötürülən mənəvi dəyərlər sisteminə Ağrıdağın Vətənin simvoluna çevrilməsi onun coğrafi mövqeyindən çox, insanın doğum, dünyaya çıxış, dünyaya oriyentasiya-nöqtəsi olmasına bağlıdır. Bu cəhətdən o, türk epikasında Ərgənəkən, Altay, Altuntuq, Altunqan kimi obrazlarla bir cərgədə durur.

Maraqlıdır ki, İrəvan miflərində, əfsanə və nağıllarında dağ çox halda əjdaha obrazı ilə assosiasiya edilir. Hunlarda, bulqarlarda və b. qədim türk xalqlarında dağ ruhunun əjdaha obrazında təsəvvür edildiyini bilirik. IX əsr abidəsi "Şan qızı dastanı"nda dağ ölkənin hüdudlarını himayə edən, qoruyan əjdaha obrazında çıxış edir. Bu səbəbdən İrəvan türklərinin öz tarixi faciəsində dağları ittihamı, təhtəlsürdə axan mifoloji arxetipin təzahürünə çevrilir:

*Mən aşix, aşdı dağlar,
Çınqılı, daşdı dağlar.
Düşməni niyə qoydun
Sərhədi aşdı, dağlar?*

*Vədinin yanı dağlar,
Ürəyi, canı dağlar.
Burda bir el var idi,
Siz deyən hani, dağlar?*

Paremilər. Atalar sözləri, zərb-məsəllər, inanclar, alqış və qarğışlar, tapmacalar, təmsilçiklər, andlar və b. paremilər xalqımızın qədim inam və etiqadları, həyata, dünyaya baxışı, dəyərləri, mentaliteti haqqında ən dolğun informasiya daşıyır. İrəvan mahalı türklərinin ünsiyyətində paremilərə aktiv müraciət hələ XIX əsrdə həmin bölgə ziyahlarının bu folklor örnəklərinin toplanması və çapına maraq göstərməsinə səbəb olmuşdur. Təsədüfi deyil ki, irəvanlı müəllim Məmmədvali Qəmərlinin toplayıb nəşr etdirdiyi "Atalar sözü" kitabı (1899) Azərbaycanda bu janrın ilk çapı təşəbbüsü kimi folklorşünaslıq tariximizə düşüb.*

İrəvan çuxurundan toplanmış atalar sözləri, zərb-məsəllər, məsəllər və deyimlərin digər tipləri Azərbaycanın digər bölgələrindən qeydə alınmış paremik ifadələrə, əsasən, eyniyyət təşkil etsə də, variant səviyyəsində fərqlənən, bəzən sırf lokal xarakterli məzmunla malik olanlara da rast gəlinir:

Qır satıb qazanc elədiyi olmuşdu, anbar kimi dağarcığı yırtdı.

Məni aparan suya Araz deyərəm.

Mollaya pilov de, Marağa nə qədər yoldur?

Mən dəli, anam dəli, bir dəli bacım da var.

Kosa kəndə girməmiş yallısını başdadı və s.

Lətifələr. *İrəvan çuxuru lətifələrini tipinə görə 3 yerə bölmək mümkündür:*

**Folklor İnstitutu "Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri" seriyasından həmin kitabı təkrar çap edərək (Bakı, 2003) araşdırmaçıların və folklor sevərlərin ixtiyarına vermişdir.*

- 1) Bəhlul Danəndə haqqında lətifələr;
- 2) Molla Nəsrəddin haqqında lətifələr;
- 3) Lokal səciyyəli lətifələr.

Bəhlul Danəndə və Molla Nəsrəddinlə bağlı İrəvan çuxurundan qeyd alınmış lətifələr öz ümumzərbəyən xarakterinə baxmayaraq, irəvanlının zövqü, duyumu, intellektual və psixoloji keyfiyyətlərini əks etdirən yerli çalarlara malikdir.

Lokal İrəvan lətifələrinin tipik qəhrəmanı isə, adətən, həzircavab kəndlilər, "bağcacılı Kərim", "gərvanlı Mustafa kişi", İrəvan çuxurunun sadə insanlarıdır. Lokal lətifədəxili "problem" də çox halda irəvanlının gündəlik qarşılaşdığı, əsasən, əmək, ailə, məişət səviyyəli məsələlərdir:

"Günənin bir günü bir kəndinin evinə qonax gəlir. Ev sahibiyən qonax evdə əyləşib söhbət edillərmiş. Evin xanımı da əlində çömçə iri mis qazanda xörəh bişirirmiş. Qonağın ev sahibinin söhbətinə arvad da qoşulur. Kişi arvadının sözdərinə etiraz edir və onnan razılaşmır. Belə olduxda arvad bərk əsəbləşir, çömçəni aşın içinnən çıxarıb ərinin başına vurur.

Ev sahibinin pərt olduğunu görən qonax gərginliyi azaltmaq üçün onu sakitləşdirir və öz həyatından bir misal çəkir. Qonax deyir ki, mənəm arvadım sənəin arvadından çox-çox hirsdi. Bir gün mənəm arvadım bir qulplu qazan xörəh bişirmişdi. Elə həmin gün axşam sözümüz çəp düşdü. Arvad əsəbləşdi nə əsəbləşdi, qulplu qazanı götürüb xörəhli-zaddi keçirtmə mənəm başıma.

Qonax sözünü qutarar-qutarmaz indicə arvadının çömçə zərbəsinə gözdərinin altı qaralmış ev sahibi ayağa qalxıb qəddini düzəldir, əllərini belinə qoyarax ciddi görkəm alır və üzünü qonağa tutub xoruzdana-xoruzdana deyir:

- Ağlın özünə getməsin, mən o kişilərdən deyiləm!"

Nağıllar. İrəvan mahalı Qərbi Azərbaycanda nağılların ən çox qeydə alındığı mühitlərdəndir. Burada nağılların

hər üç tipi - sehrli, məişət və heyvanlar haqqında nağıllar kifayət qədər populyarlıq qazanmışdır.

İrəvan folklorundakı narrativ janrlar içərisində nağılların populyarlığı, ehtimal ki, İrəvan mahalı əhalisinin oturaq (əkinçi) məişəti və şəhər mədəniyyətinin təsiri ilə əlaqədardır. İrəvan nağıllarının semantik strukturunda sosial səviyyədə əsas oppozisiya tərəflərini də şəhər (və ya əkinçi-kəndli) zümərələrinin təşkil etməsi bununla bağlıdır. Bu nağıllarda çoban, bəy tipli tərəkəmə mühitinə bağlı obrazlara rastlansa da, əsas qəhrəmanların çoxu padşah, tacir, halvaçı oğlu, şahzadə, kənkən, əkinçi, bənna kimi oturaq (şəhər, kənd) mədəniyyəti təmsil edirlər.

Digər fantastik nağıllarda olduğu kimi, xeyirlə şərin mübarizəsi, iki qarşıduran tərəf arasında kəskin ziddiyyət, sehrli qüvvələrin iştirakı İrəvan çuxurundan toplanmış sehrli nağılların əsas motivini təşkil edir.

İrəvan çuxurundan qeydə alınmış sehrli nağıllarda mifdən qaynaqlanan obrazlar və motivlər - "Ovcunun nağılı"nda müdrik ilan, "Halvaçının nağılı"nda divlər, "Soltan Məlih"də pərilər və div qızları, "Qara dağın sirri"ndə Qara dağ və s. Azərbaycan sehrli nağılları üçün səciyyəvi mahiyyətlidir.

Əfsanə və rəvayətlər. İrəvan çuxuru həm də əfsanə və rəvayətlərin geniş yayıldığı bir bölgə olmuşdur. Bu rəvayət və əfsanələrin içərisində yer-yurd adları, tarixi hadisələr və şəxsiyyətlərlə bağlı olanlar üstünlük təşkil etməkdədir: "Yeddi qardaş dağı", "Müxənnət təpəsi", "Xatın arxı", "İrəvanda xal qalmadı" və b.

Dini rəvayətlərin də populyar olması qeyd edilməlidir: "Pirəl-Mürsəl ocağı", "Seyid ocağı", "Ağadada piri", "Qədr gecəsi" və s. Bu topluda təqdim olunan "Düşməncilik", "İki düşmən", "Bir az dözdün" kimi rəvayətlərdə real tarixi şəxsiyyətlər qədim türk epik qəhrəman tipinin yaddaşlarda yaşayan cizgiləri ilə "bəzədilərək" folklor faktına çevrilmişdir. Real tarixi qəhrəmanların hərəkəti

epik qəhrəmanın hərəkətinin təkrarı (və ya bənzəri) olması ilə dəyər qazanmışdır. Real əhvalatın epiklik qazanması, folklorlaşması, folklorun mərdlik və namərdlik, yaxşılıq və pislilik, haqq-nahaq, ağıl və ağılsızlıq kimi motivləri üzərinə keçirilməklə didaktik və poetik-estetik məna kəsb etmişdir.

Sovet hakimiyyətinə müqaviməti qırıldıqdan sonra təcili el-obasını tərk etmək məcburiyyətində qalan Kərbəlayi İsmayılın hamilə gəlinini qan düşməni olan, lakin namusuna hamının güvəndiyi Usuboğlunun öz evində gizlətməsindən bəhs edən "İki düşmən" tarixi rəvayəti məzmununun kiçik olmasına baxmayaraq, bir folklor incidir. Burada inam və etibarın, hətta düşmənciliyin ideal şəkildə təqdimi, mərdlik, namus, insanıyyət və qonaqpərvərlik kimi xalqımızın dəyər verdiyi etik normalara, vəziyyətdən asılı olmayaraq böyük sayğı, bu dramatik şəraitdə xəlifə xalq yumoruna belə "yer tapılması" İrəvan çuxuru türklərinin yaradıcı təfəkkürünün gücü ilə bədiiləşən mənavi keyfiyyətlərini ortaya qoymaqladır.

Lirik janrlar. Əmək nəğmələri (holavarlar, sayaçı sözləri, xırman nəğmələri və s.), mərasim-bayram nəğmələri, haxıştalar, bəhslər, deyişmələr, laylalar, bayatı və ağılar İrəvan çuxuru folklorunun əsas lirik janrları sırasını təşkil edir. Azərbaycanın digər folklor mühitlərində olduğu kimi, İrəvan çuxurunda da xalq lirik yaradıcılığının populyar janrı bayatı və ağılardır. İrəvan mahalında elə ağ-birçək tapmaq olmazdı ki, bayatı (ağı) qoşmağı bacarmamış olsun. Bayatı (və ağıların) quruluşca sadələyi, mövzusunun konkret vəziyyətə uyğun dəyişkənliyi, lakonikliyi, ani hissləri əks etdirmək üçün uyarlılığı söyləyici subyektin öz daxili hissi-psixoloji təəssüratını "vaxtında" poetik təsvir bacarığı səviyyəsində, təsirli dillə ifadə etməyə imkan verir. Məhəbbət, ayrılıq, zamanədən şikayət, yurd-vətən niskilli, dostluq, əhd-vəfa və s. İrəvan bayatılarının baş motivləridir:

Evləri hasar neynim,
Qəm məni basar neynim.
Özü ceyran balası,
Anası yassar neynim.

Fələyin dərdi mənə,
Qəzəbi, qəhri mənə.
Uzatdı qəm şərbətin,
İçirdi zəhri mənə.

İrəvan bayatısı min ilin informasiyasını daşıyıb bu günə çatdırdığı kimi, bu günün də tarixi və həyatı gerçəkliyini folklor kodunda gələcəyə ötürür:

Ağrıdan əsən yellər,
Səbrimi kəsən yellər.
Mənə bir cavab göndər,
Yerindəmi o yerrər?

O yerdə səbrim qalıb,
Öz cəzam, cəbrim qalıb.
Min illik ayaq izim,
Min illik qəbrim qalıb.

Aşıq yaradıcılığı. İrəvan çuxuru aşıqlarının yaradıcılığında ictimai-siyasi motivlərin ön planda olması ilk baxışdan diqqət çəkir. Bölgənin azərbaycanlı-erməni münafişəsinin tarixən aktiv ocaqlarından biri olması səbəbilə yaranmış problemlər, təbii ki, xalqının tarixi taleyinə sıx bağlı olan sənətkarların-aşıqların aktiv müraciət etdikləri mövzular dairəsindən kənarda qala bilməzdi. Çar Rusiyasının İrəvan xanlığını işğal etməsindən sonra yerli türk əhalinin başına gətirilən məşəqqətlərin, qaçqınlıq həyatının ağrı-acılarının poetik dillə təsviri, elin-obanın, Vətənin qeyrətini çəkən, onun müdafiəsinə qalxan övladların vəsfi

XIX-XX əsrin əvvəlində yaşayıb-yaratmış İrəvanətrafı aşıqların və el şairlərinin (Aşıq Xudayar, Şahablı Aşıq Cəlil, Yaqub Mustafaoğlu, Aşıq Məhəmməd Kotuzlu və b.) yaradıcılığı üçün xarakterikdir:

Vedibasar yeriyibdi,
Bir qanlı davadan deyim.
Dəstəsində şir oğullar,
Bu eldən-obadan deyim.
Məhərrəmnən İbrahimdən,
Xəlilnən Nəbodan deyim.
Andranikin bağrını
Yarıbdı Abbasqulu bəy!
(Aşıq Xudayar)

Vedinin dağları qar-borannıdı,
Düşmənlə silahlıdı, əli qannıdı.
Mənəm bəyim igid, addı-sannıdı,
Yazmışam, durmasın, haraya gəlsin
Yağı sahib bizi araya, gəlsin.
(Şahablı Aşıq Cəlil)

İrəvan-aşıqlarının tarixən Naxçıvan, Gərnibasar bölgələri ilə sıx əlaqəsi danılmaz olsa da, burada aşıq sənətinin inkişafına Azərbaycan aşıq sənətinin beşiyi və mərkəzi sayılan Göyçə mühitinin böyük təsiri aydın hiss olunur. Göyçənin Aşıq Alı, Aşıq Ələsgər kimi böyük saz-söz korifeylərinin ustad statusunun İrəvan mahalı aşıqları tərəfindən dolayısı ilə qəbulu da bunun göstəricisidir. Heç təsadüfi deyil ki, Ələsgər, Aşıq Alı, Məmmədhüseyn və digər Göyçə aşıqlarının (və el şairlərinin) adı ilə bağlı dastan-rəvayətlərin bizim tərəfimizdən qeydə alınmış bir-çox variantları da İrəvan ətrafı bölgədən toplanmışdır. Bu kitabda təqdim olunan "Aşıq Ələsgərin Zəngibasar səfəri" İrəvan çuxuru aşıqlarının dastan yaradıcılığının tipik nümunəsi kimi seçilmişdir.

Milli epik informasiyanın regional mətn variantı kimi maraqlı doğuran "Ələsgərin Zəngibasar səfəri"nin strukturu aşıq dastan-rəvayətləri üçün ənənəvi olan səfər-ayrılma və bu səfərdə aşığın başına gələn macərə təşkil edir. Xalq dastanları üçün başlanğıc təşkil edən qəhrəmanın öz yer-yurdunu tərk edib qütbətə yollanması epizodu bu aşıq rəvayətində Ələsgərin İrəvan mahalının Uluxanlı kəndinin hörmətli adamlarının dəvəti ilə Məmmədhüseynlə birgə yola düşməsi kimi verilir:

"Məclis başdanır. Harada – İrəvan mahalının Uluxanlı kəndində. Bu kənddə Aşıq Ələsgərin dosdaranın biri yaşıyır. Elə bir dos ki, Ələsgərə onun çox böyük hörməti, məhəbbəti var idi. Dosdu Ələsgərin aşıxlıq sənətinə vurğunuydu. Məclisdər qızıqıb toylar başdananda həməm bu adam camahatı başına yığıb deyir ki, görək bütün toylar Ələsgərnən keçsin. Odu ku, hamı razı qalır ku, kişinin oğul toyunu Aşıx Ələsgər aparsın. İki nəfər mötəbər adam göndərilər Aşıq Ələsgərin yanına. Ələsgər də həmişə aşıx dosdu Məmməhsöyünnən gəzərdi. Məmməhsöyün yaşda Ələsgərdən böyüyüdü. Ancax o qədər hörməti var idi ki, obaşdandan durub gələr, Ələsgərin odununu yarar, ocağını qalılar, atına baxar, atın altını kürüyərdi. Çünkü niyə? Ələsgərə hörməti var idi. Onun sənətinə ləzzət alırdı. Bunnar həmişə bir çıxardılar çölə.

Vaxt olur mötəbər adamnar, hansı ki, Uluxannı kəndinə Ələsgərin dosdu göndərmişdi, gəlib kəndirillər Ələsgərin başının üsdünü kin, Uluxannın camahatı sizin yolunuza gözdüyür. Məmməhsöyün bir az etiraz edir ki, ay Ələsgər, biz havax buraların işini yola verdir kin, qalmışdı ora. Özü də pünhan göz eliyir kin, orada bizim qazancımız az olacax.

Ələsgər deyir:

- Yox, görək gedək.

Elə həməm gün onnar hazırlaşıb yola düşüllər".

Xalq hekayələrində, adətən, qəhrəmanla birgə yola çı-

xan ağsaqqallar, dünyagörmüş şəxslər qəhrəmanı qorumaq, yol göstərmək, çətinlikdən qurtarmaq kimi yardımçı funksiyaya daşıyırlar. Bu aşiq dastan-rəvayətində qəhrəmanın "kənara" gələcək rəqibi - qarşılaşacağı aşiqə bir yerdə yollanması maraq doğurur. İlk əvvəldə dost, həmdəm kimi təqdim edilən Ələsgərlə Məmmədhusəyn məclisdə rəqib qütblərə keçirilərək qarşılaşdırılırlar. Göründüyü kimi, burada aşiq rəvayətinin real zəmini dastanın ənənəvi strukturu və ənənəvi motivlərinə tam uyğunlaşdırılmamışdır.

Dastan-rəvayət Ələsgərin Məmmədhusəynlə deyişmədə qalib gəlməsindən sonra yenə həqiqi məcraya qaytarılıb, iki tərəfin barışması və qarşılıqlı rəvanın bir məclis təması səviyyəsində təqdimi ilə bitir:

"Bu sözdən sora Məmmədsöyün nə çay işdi, nə çörəh yedi. Böyrü üstə uzanıb köhsünü ötürdü. Ələsgər gördü kün, yox, Məmmədsöyün onnan küsü saxlıyır. Sazı götürüb başdadı onun könlünü almağa:

O günnər hamısı çöllərdə qaldı,
Olarımı danışax, a Məmmədsöyün.
Ziyanın danışar yaman adamnar,
Xeyirə çalışax, a Məmmədsöyün!

Kəsmə ayağını gəl, bizə dur gəl,
Namərd boğazına keçəydi cəngəl.
De xanım bacına bişirsən xəngəl,
Nuş edəh barışax, a Məmmədsöyün!

Ələsgər günahın boynuna alsın,
Hər kəs qiyamatın oynuna alsın.
Bacın da bir məni qoynuna alsın,
Qayınıyax, qarışax, a Məmmədsöyün!

Söz tamam oldu. Hər üçü güldülər. Ələsgərnən Məmmədsöyün bir-birini qucaqlayıb öpdülər.

Xanım da bir yaxşı xəngəl bişirdi, yedilər, işdilər. Umu-küsü tamam yaddan çıxdı. Məmmədsöyün Ələsgərdən

mehribannıxnan ayrılıb kefi köh, damağı çağ evinə tərəf, balalarının yanına yollandı. Sizi də həmişə mehriban, xoşbəxt olasınız".

* * *

İrəvan çuxuru bölgəsi qədim türk milli adət-ənənələrinin uzun müddət konservativ şəkildə qorunduğu, کنار təsirlərə az uğramış olması ilə də seçilir. Novruz bayramı günlərində keçirilən kəl döyüşləri, pəhlivanların yarışı və s. kimi adətlər ("kəl döyüşdürmək" - KDQ-də rastlanan, Bayandır xanın ildə bir kərə (!) keçirdiyi heyvan döyüşdürmək ritualının lokal, profanasıya olunmuş, sırf əyləncə xarakteri almış şəkli təsiri bağışlayır) bu bölgənin özünəməxsus ənənələrindən sayıla bilər.

İrəvan folkloru örnəklərinin elmi analizi göstərir ki, bu bölgə türkləri folklor və etnoqrafik səviyyədə (süjet, motiv, obraz, janr, toy adətləri və s.) ermənilərə çox şey versə də, əks istiqamətdə hansısa bir təsirlənmə heç nədə özünü göstərmir. Bu bir tərəfdən ermənilərin sözügedən bölgələrə türklərdən çox-çox sonralar gəlməsini və hazır dəyərlərə yiyələnməsini təsdiqləyir. İkinci tərəfdən, erməni xalqının bədii yaradıcılıq qabiliyyətinin, mənəvi və bədii-estetik kriteriyalarının səviyyəsinin aşağı olması səbəbinə bağlanır. Heç təsadüfi deyil ki, yüzillər bundan əvvəl də indiki Ermənistandan qeydə alınmış folklor örnəklərinin, demək olar ki, hamısını Azərbaycan xalq sənəti örnəkləri təşkil edir.

İnanırıq ki, "Azərbaycan folkloru antologiyası" seriyasından təqdim edilən "İrəvan çuxuru folkloru" xalqımızın zəngin söz sənəti irsinin bir hissəsi olmaqla tarixi gerçəkliyi bir daha ortaya çıxarmaq, tarixi-mədəni sferamızın hüduqlarının dərkində indiki və gələcək oxuculara yardım olmaq kimi bir missiyanı da uğurla yerinə yetirəcəkdir.

HÜSEYN İSMAYILOV
ƏZİZ ƏLƏKBƏRLİ

DAŞA DÖNMÜŞ ÇOBANNAN SÜRÜSÜ

Bir çoban Ağrı dağının ətəyində heyvan otarırmış. Günorta baxır k1, həm özü, həm də sürü suzunnan öfür. Heş yanda da su yoxdu. Allaha yalvarır k1, burda bir çeşmə yarat, yeddi qoyun qurban kəsim.

Bir də görür kü, qabağında bir çeşmə yarandı, özü də içir, sürü də içir. Sora fikirirşer ki, bir sudan yana yeddi heyvanı niyə kəsim, dəli deyiləm ki?!

Qoltuğunnan yeddi dənə pit tapır, öldürüb deyir ki, bu da Allahın yeddi qurbanı.

Elə bu dəmdə çoban sürüsüynən bir yerdə daşa çevrilir. Arğı dağının ətəyindəki daşdar o vaxdan qalmadı.

ƏJDHAHAYNAN OĞLAN

Yaylax vaxtıymış. Bir oba köçüb dağda yurd tutur, çadırarını qurur. Elə bu vax güjdü yel əsir, yağış yağır, boran olur. Camahat bir də baxır k1, göydən boynu zincirri bir əjdaha endi. Tez gətirib buna öküz qurban kəsillər.

Əjdaha heş kimə dəymir, ancax bir cavan igidə deyir ki, mən hara getsəm, sən də dalımcə gə.

Bunnar yola düzəlib gedillər. Keyləh gedənnən sora Arğı dağına çatıllar. Arğı dağında bu əjdaha üzünü tutur Arğı dağına sarı, bir üşküərəh atır. Arğı dağınnan bir əjdaha yenir k1, bunnan da yekə. Demiyəsən, bu əjdahalar düşməndilər. Neçə dəfə vuruşmuşlar. Hər dəfə də Arğı dağındakı qalib gəlmiş. İndi bu əjdaha oğlanı özünə arxa gətiribbiş.

Əjdahalar başdiyır vuruşmağa. Arğı dağının əjdahası bu birini az qala basırmış. Bu əjdaha oğlana işarə eliyir. Oğlan qılıncını sıyırib Arğı dağının əjdahasını öldürür.

Sora əjdaha oğlana deyir ki, dalımcə gə. Bunnar gəlib bir zağıya girillər. Oğlan görür kü, burda üç xum* var, qızılnan doludu.

* xum – iri çaxır küpü

Əjdaha oğlana deyir ki, nə qədər bacarırsan götü. Ancax elə götü kü, bir də peşmannıyib bura qayıtmıyasan. Yoxsa zərələ çəkərsən.

Oğlan bütün ciblərini, qol-qoltuğunu doldurur qızılnan, sora çıxıb gedir. Bir müddət keçir. Oğlan bu qızılları sağa-sola xəşdiyib qutarır. Təzədən durub qayıdır həmin zağıya. Görür kü, əjdaha başını qoyub qızıl xumnarının üstünə, yatıb.

Oğlan yavaşca yaxınlaşır, xumun ağzını açıb gizdicə qızılardan götürməh isdiyir. Bu dəmdə əjdaha oyanır. Baxır k1, oğlan qızıl götürür. Tüpurür bunun üzünə ki, adam oğurrux eləməz. Ta oğlan heş zad götürmüyüb dala qayıdır. Ancax əjdahanın tüpürdüyü sifəti qap-qara qaralıb çürüyür.

ARĞIDAĞ

Nuh Nəbi yer üzünü su bürüyəcəyini qavaxcadan bildiyi üçün böyüh bir gəmi qayıtdırmışdı. Hər cins heyvannan, insannan bir cüt götürüb gəmiyə yığmışdı. Yer üzünü su alanda gəmi suyun üzünə qalxdı. Nuh Nəbi yetmiş beş gününə azuqə də götürmüşdü. Gəmi yetmiş beş gün suyun üzündə qaldı. Bir gün Nuh Nəbi gördü kü, bir dağın başı qaralır, gəmisini həməndə dağa tərəf sürdü.

Dağın başı darısqallıx idi, gəmidəki insan və heyvannarı tuta bilməzdi. Deyillər, başı görünən dağa o zaman Qısırdag deyərmişlər. Onun övladı olmur, qısır qalırmiş. Dağ Nuhun yanında xəcalət çəhdi. Ona görə xəcalət çəhdi ki, gəmidə olan insan və heyvannarı yerrəşdirə bilmirdi. Öz-özünə dedi ki, niyə mənim övladım olmasın, Nuhun yanında olannara hörmət eliyim. Nuh Nəbi onun xəcalət çəhdiyini bilib dedi:

– Ey Qısırdag, sən qısır olmuyacaxsan. Sənin övladın olacax.

Həmin gün Qısırdag hamilə qaldı, az sora arğı çəhdi, bir oğlu oldu. O, arğı çəhdiyi üçün adını Nuh Nəbi Arğıdağ qoydu. Oğlunun adını Bala Arğı qoydular. Bala Arğı da anasının yanında baş qaldırdı. Gəmidə olannara yer verdilər, onnara hörmət elədilər. O zamanann Arğıdağ oğlu Bala Arğıynan yan-yana durub göylərə baş qaldırdı.

Nuh peyğəmbər gəminin dabanını düzəltməh üçün bir usta çağırır. Ona deyir ki, gəl gəmini düzəlt, qızımı sənə verəcəm. Usta gəlib işdiyir. Lakin qarannıx düşür. Nuh peyğəmbər görür kü, iş çox ləng gedir. Daha başqa iki usta çağırır onnara deyir: "Gəlin mənim gəminin dabanını düzəldin, qızdarımı sizə verəcəm".

Nuh peyğəmbərin cəmi bir qızı var idi. Lakin üçünə söz vermişdi, düşünürdü kü, yer üzünü su alanda onnar boğulacax. Vaxt gəlib çatdı, usdalar işdərinə bitirib dabanı hazırladılar. Onnar Nuh peyğəmbərin yanına gəlib qızdarı istədilər. Nuh olan-qalan bir qızını kimə verəcəyinə məhəttəl qalmışdı.

O, fikirri-fikirri dolaşanda görür kü, eşşəyiynən iti dönüb qız oldular. Hərəsinə onnardan birinə verir. Bir müddət keçənnən sora Nuh qızdarına baş çəhməyə gedir. Birinin yanına gəlib örinən soruşur ku:

– Qızım necədi?

Əri cavab verir ki:

– Yaxıcıdı, təh bir şeyi pisdı ki, nə deyirsən eşşəh kimi qulağardına verir.

Nuh başa düşür kü, bu, eşşəhdi. O birinin yanına yollanır. Onun da əri gileylənir ki:

– Arvadım pis deyil, lakin söz deyəndə it kimi çəmkirir.

Nuh annıyır ki, bu da itdi. Üçüncünün yanına gedir. Əri arvadınan çox razı qaldığını bildirir.

– Elə bil peyğəmbər balasıdı, – deyir.

Beləliynən, qızdarın üçünün də cinsi aydınlaşır.

GOREŞƏN

Günnərin bir günündə karvan Arğı dağının ətəyi ilə gedirmiş. Qışın oğlan çağrımış. Yolda dəvəçilərə bir cavan oğlan ras gəlir. O, pəhlivan cüssəli bir şəxs imiş, əlində də bir çomax varmış. Cavan oğlannan salamlaşır, hardan gəlib, hara getdiyini soruşurlar. Aydın olur ku, o da qarşıdakı kəndə gedir. Yolda cavan oğlan dəvəçilərdən geri qalır. Ona məsləhət görürlər ki, dəvəçilərnən bir getsin, indi Xıdır Nəbi vaxtıdı, höyrə gələn canavarrar çoxdu.

Cavan oğlan onnara deyir ki, narahat olmayun, siz gedin, mən də yavaş-yavaş arxanızca gəlirəm.

Hava soyux, yol yoxuş imiş. Dəvəçilər tez-tez arxıya baxır, cavan oğlanın gəldiyini gördühdə arxayınlaşırmışdılar.

Xeyli keşidhdən sora görürlər ki, iki canavar oğlana hücum çəhdı. Oğlan onnarın hər ikisini ağaşnan vurdu və yoluna davam etdi.

Dəvəçilər mənzilə çatır, bir evdə qonax olurlar. Əhvalatı ev sahibinə danışılar. Ev sahibi həməən oğlanın onun oğlu olduğunu söylüyür. O deyir ki, oğlumun öldürdüyü iki canavardan biri onun dabanını yaralıyib. Ona görə utandığınnan mənim üzümə çıxma bilmir. Biz təcübənən kişinin üzünə baxıb dedih ki, o, iki canavara qalib gəlib, kiçih bir yarıya görə sənin üzünə çıxma bilmir?

Ev sahibi:

– Bəli, – dedi və əlavə etdi ki, – mənim oğlum elə bir ata və ananın oğludu ku, iki canavar qarşısında aciz qalmamalıydı. Gəlin sizə bir əhvalat danışım. Neçə il bunnan əvvəl kənd camahatı vahimiyyə düşmüşdü, hamı qorxurdu. Vəfat etmiş şəxsərdi dəfn edənnən sora ölü qəbirdən çıxardılırdı. Goreşən peyda olmuşdu. Bu əhvalatdan baş açan yoxuydu. Goreşəni tutmaq isdiyən də meydana çıxmamışdı. Cavan vaxtıymıydı, evli dəyildim. Kəndə səs saldılar ki, ölmüşəm. Mənə qəbir qazıb «dəfn» etdilər. Üstümü yüngül basdırıb nəfəs yeri qoydular. Məni paltarda, silahlı «dəfn» etmişdilər. Gecədən xeyli keçmişdi. «Qəbri» ayax hissədən eşməyə başladılar. Qəbrin üstü açılan kimi sıçıyıb atıldım goreşənin üstünə. Tutaşdım. Mən ona güj gəldim, yıxıb qılncı çəhdim. «Dayan, vurma!» – deyə goreşən qışqırdı. Goreşənnən qəflətn çıxan səs, həm də onun qadın səsi olması cəhmasi lərzə saldı. Əl saxladım, goreşəni qaldırdım. O, adamcıl canavar dərisindəydi. Goreşəni tutub gətirdim evə. O, geyindiği canavar dərisini əyninnən çıxardı. Qarşımda bir dünya gözəli dayamışdı. Bu gözəllih qarşısında az qala bihuş olmuşdum. Mən qızın geydiyi canavar dərisini qəflətn yanan ocağa atdım. Qızdan dəhşətdi bir səs çıxdı, o özünü döyməyə başladı. Mən onu tutub saxladım. Dəri yanıb qurtaranadək əlbəyaxa oldux. Bunnan sora bir qədər sakitdəşdi. Mən gözəl qızdan əhvalatın səbəbini so-

ruşdum. O, mənə aşağıdakıları danışdı:

– Gecə yuxudan oyanıb həyəətə çıxdım. Ay işığıydı. Sanki göydən yerə bir alov endi. Bu alovsa yağı işıx məni əhatə etdi. Başıma bir canavar dərisi düşdü. Qəfildən bir səda gəldi ki, mən dərinə geyim. Dərinə geyən kimi vəhşiləşdim. O günün təzə qəbir peyda olan kimi həmə dərinə geyir və gor eşib, sora dərinə soyunub gizdədirdim. Gündüz də isə insan kimi yaşayırdım.

Mən goreşən xanımlan evləndim. Elə anadan və mənim kimi cəsur atadan olan oğlu canavarın yaralaması nə ona, nə də mənə şərəf gətirmir.

II. İNANCLAR

A

Ayağının baş barmağı böyüh olanın bəxdi açıx olar. Axşam-şər vaxtı evi süpürməz.

B

Bərəkətdi, qapıya gələn qisməti qaytarmaz. Barmaqları arxıya bükülən nəcib, bacarıxlı adam sayılar. Bar üstə ağacı kəsməh günahdı.

C

Canavarı vurannan sora onun leşini bir uşax isdatmalıydı. Deyirlər ki, qurd yağı pis şeydi. Onu arvadın üstünə sürtsələr, erinə nəhləsi gedər, ailə dağılar. Ona görə də onu mürdarramax lazımdı.

D

Dırmaxlarda olan ləkələri müxtəlif cür yozullar:

- Baş barmaxda – xoşbəxli.
- Şəhadət barmağında – bədbəxli.
- Orta barmaxda – yol getməh.
- Nişan barmağında – təzə paltar geyinməh.
- Çəçələ barmaxda – məhəbbət.

Ə

Əli böyüh olan xoşbəx sayılar.

G

Gecə vaxtı barı ağacın altına getməz. Yoxsa bizdən yeylər onu vurar.

Gecələr ağlamaq olmaz. Çünkü ağlıyanın səsi, göydə bir məleykə var, onun xoşuna gəlir. O istiyir ki, ağlıyan adam həmişə ağlasın.

Göy otu yandıranda yağış yağar.

Gündüz doğulan uşağın ayağı, gecə doğulanın əli yüngül olar.

Gecə kim dırmax tutsa, ömrü qısalar.

Günəş batannan sora evdən nəse versən, evin bərəkəti gedər.
Gec dil açan uşağa göyərçin yumurtası yedirdəndə tez danışır.

H

Hər dəfə yaylax mövsümü qutaranda bir qoyun kəsib itdəre yedirdərdilər. Bu da itdərin mükafatıydı. Sürüləri salamat saxladıkları, obanın keşiyini yaxçı cəhdihləri üçün.

İ

İlin axır çərşənbəsində eşidilən söz düz çıxar.

K

Körpəni şər qovuşan vaxt evdən çıxaranda yanına pambıx, qənd, kömür qoymax lazımdı kı, körpüyə sədəmə toxunmasın.

Kəhlil quşunun ayaxları qırmızı olduğunna, deyirdilər ki, o, Kərbəla çölündə dimdiyində susuzduxdan yanan yaralı imama su gətirəndə ayaxları onun qanına batıb.

Q

Qarışqasınna dəvəsinəcn hər şeyin dünyada haqqı var, ru-zusu var. Qarışqanı basdın, çörəyi tapdadın, günah elədin – birdi.

Qaşın üstü qaşınsa, kimse səni sevindirecəh.

L

Leyləh hər ağaşda yuva qurmaz.

N

Nalı ağzı yuxarı evin qapısına vurallar ki, xoşbəxliş gətisin.
Əgər ağzı aşağı vurulsa, bədbəxliş gətirər.

O

Ocaxda odun çırtılıt ilə ətrafa qığılcım saşsa, deməli, burda-kılardan biri haqqında kimse pis danışır.

S

Sap öz-özünə düyünnənirsə, bu uzun, xoşbəx ömrə işarədi.
Süfrüyə duz dağılsa, dava düşər. Ona görə də dağılmış duzun

üstünə şirin şey qoymax lazımdı kı, şər sovuşsun.

Sarılx tutan adamı birinci dəfə görə adam çeçələ barmağını kəsib qanını xəstənin yanığına sürəndə xəstəliş sovuşur.

U

Uşax diş çıxardanda hədih bişirillər ki, diş bərk olsun.

V

Vaxsız bannıyan xoruzun başını kəsəllər ki, bədbəxliş baş verməsin.

Y

Yayda ağaşlarda sarı yarpaxlar görünə, deməli, qış sərt keçəcəh.

Yarpız ekilmiş həyəte ilan gəlməz.

Yuxu azanda can dincəlməz.

Yaz dumanı bar gətirər, qış dumanı – qar.

Z

Zibili küncə yığıb sabah atmax lazımdı, yoxsa evin bərəkəti qaçar.

III. ALQIŞLAR, QARĞIŞLAR, ANDLAR

ALQIŞLAR

A

Allah səni oddan-alovdan qorusun!
Aydınnıx içində olasan!
Allah səni işıqlığa çıxarsın!
Allah səni bədnəzərdən saxlasın!
Atan behiştədi olson!
Ayağın uğurru olson!
Allah ağzını şirin eləsin!
Atalı-analı böyüyəsən!
Allah ürəyincə versin!
Allah başınnan töhsün, əyağınnan çıxsın!
Ağ güneyə çıxasan!
Allah bərəkət versin!
Atalı, analı böyüsün!
Allah verən əlini kəsməsin!
Adınnan böyüsün!
Alnın açıq, üzün ağ olson!
Atan-anan pir olson!
Ağrı-acı görmüyəsən!
Aydınnığa çıxasan!
Allah ürəyinə görə versin!

B

Bir qoyub, min götürəsən!
Birin min olson!
Bəxtin açılsın!
Bəxtin üzünə gülsün!
Başın uca olson!

Baxtına ağ gün doğsun!
Balannan görəsən!

D

Dilin dos-düşman yanında həmişə uzun olsun!
Dərd-bələdan uzağ olasan!

E

Eviniz şen olsun!
Evin abadan!

Ə

Əlin-qolun var olsun!
Əlin-qolun yorulmasın!

G

Gözün aydın olsun!
Gələn qədəmnərinə qurban olum!
Gözün dolusu görəsən!
Getdiyin yerdən xeyir görəsən!

H

Hansı evə gəlin gəssən, o evə xeyir-bərəkət gətirəsən.
Həmişə xoş sədanı eşidəh!
Hörmət-izzət sahibi olasan!

X

Xata-bala görmüyəsən!
Xoşbəxt ol!

İ

İşin irəli olsun!
İşin avand olsun!
İşin uğurru olsun!

İxtiyar sahibi olasan!

Q

Qoluna qüvvət!
Qapınnan qara yel əsməsin!
Qardaş dağı görmüyəsən!
Qəddin əyilməsin!
Qazancınnan xeyir görəsən!

M

Min budağ olasan!

N

Namərdə möhtac olmuyasan!

O

Ocağın bərəkətdi olsun!
Oğullu-qızdı olasan!
Oğlunna obalı, qızınna qonşu olasan!
Ovun qannı olsun!
Oxun daşa dəyməsin!

Ö

Ömrün uzun olsun!

R

Ruzulu olasan!

S

Səni görüm dünyada ağbaxt olasan!
Su qədər ömrün olsun!
Səsiniz qoşa gəlsin!
Süfrəniz açıq olsun!
Səni görüm aşib-daşasan!

Səfərin uğurru olsun!

T

Tanrı səni ajdığnan imtahana çəhməsin!
Tanrı dadına çatsın!
Tanrının kölgəsi üstünnən əsgih olmasın!
Toyunu görəh!
Toya gələh!

U

Urvatdı olasan!
Uğurun xeyir olsun!

Ü

Üzün gülər, alnın açıq olsun!

Y

Yeddi murazıyın hamısına çatasan!
Yaman günnən uzağ olasan!

QARĞIŞLAR

A

Ağzınna çıxsın, qoynuna girsin!
Allah evini yıxsın!
Adını addara qoyum.
Ağzın qulağının dibinə getsin!
Ayaxların sınısın!
Allah sənə nəhlət eləsin!
Ağ gün görmüyəsən!
Ağzında dilin yansın.
Adın qalsın!

B

Boyuna qamış ölçüm!
Başına daş düşsün.
Boynun qırılsın!
Bədən aşsüzənə dönsün!
Boğazın şişsin!
Boğazına qara yara çıxsın!
Başın batsın!
Barmaqların çürüsün!

Ç

Çatdıyan sən!

D

Dilinə düyün düşsün.
Dilin-ağzın qurusun!
Dilin ağzında kabab olsun!
Diri olub dilənçi olasan!
Dərdinə dərman tapılmasın!
Dilinə qara yara çıxsın!
Dədənnən sən qalıbsan, sənnən bir nişana qalmasın!
Dilin lal olsun!

E

Evinin çırağı sönsün!
Evin başına uşsun!
Elə gedəsən ki, arxanca da bir qara daş!

Ə

Əlin qurusun!
Əlin xına görməsin!
Əlin qoynunda qalsın!

G

Gözünən gövdəni ağılayan.
Gözünə millər çəkilsin.
Gözünə güllə dəysin.
Gözünə şiş batsın!
Gözün kor olsun!
Gecə-gündüz it kimi uluyasan!
Gorun çatdasın!
Günün qara gəlsin!
Gəlin öləsən!
Gorbagor olasan!
Günün qara, çörəyin para olsun!

H

Haramın olsun!

X

Xıncım-xıncım olasan!
Xoş gün görmüyəsən!

İ

İdimin başını yesin!
İşix üzünə həsrət qalasan!
İyid öləsən!

K

Kitabın bağlansın.
Kül başına!

Q

Qadan zoğal mıxına dönsün.
Qan qusasan!
Qapı-qapı dilənəsən, heş vax tox olmuyasan.
Qapın bağlı qalsın!

Qapın qıfıllı qalsın!
Qəfil dərdə düşsən!
Quran sənə qənim olsun!
Qara yerə girəsən!
Qara günə qalasan!
Qəbrin od tutub yansın!
Qapın çırpılsın!
Qurd-quşa rast gələsən!

M

Meyidin əllərdə qalsın!
Mərdimazara tuş olasan!

S

Səni mundar olasan!
Səni para-para olasan!
Səni lal olasan!
Səni zəlil olasan!
Səni kor olub bücaxda qalasan!
Səni görüm getdiyin yerdən xeyir tapbıyasan!

T

Toyun yasa dönsün!
Toxumun yer üzününən kəsilsin!
Tufağın dağılsın!

Ü

Üzün üzder görsün.
Ürəyinə güllə dəysin!
Üzünü mürdəşir yusun!

Y

Yarın yaddara qalsın.
Yurdun dağılsın!

Yurdunda bayquş ulasın!
Yerə girəsən!
Yeddi il bir yanın üstə qalasan!
Yeddiyin zəhər olsun, canına yayılsın!

ANDLAR

A

Allah haqqı!
Anamın südünə and olsun!
And olsun Əbülfəzl Abbasin kəsilən qollarına!
And olsun yaradana!
Anamın rufu haqqı!

B

Bərəkətə and olsun!
Bu işığa kor baxım ki!
Başın haqqı!
Başına and olsun!

C

Canım üçün!

G

Çörəh haqqı!
Çörəyin bərəkəti haqqı!
Çayın piri haqqı!

D

Dədəmin canına!
Dədəmin goru haqqı!

i

İşix haqqı!
İmam Hüseyin haqqı!
İşığa kor baxım!

Q

Quran haqqı!

M

Məssəb haqqı!
Meçid haqqı!

N

Namusuma and olsun.

O

Ocax haqqı!
On iki imama and olsun!

Ö

Özüm ölüm!
Suyun mələkləri haqqı!

V

Vicdan haqqı!

IV. MƏRASİM FOLKLORU

MÖVSÜM-MƏRASİM NƏĞMƏLƏRİ

Küncə qoydum çırağı,
Şıxladırsın bucağı.
Çünkü yetişib bürüz,
Xoş gələcəhdi Novruz.

* * *

Xanım, ayağa dursana,
Yüh dibinə varsana.
Boşqabı doldursana,
Xıdırı yola salsana.

* * *

Novruz günü yaz olar,
Qırx köpüh də az olar.
Qara toyux qanadı,
Kim vurdu, kim sanadı.
Məhləməzə gələndə,
İt baldırım daladı.

* * *

Qoduya quymax gərəh,
Qablara yaymax gərəh.
Qodu gün çıxarmasa,
Gözdərin oymax gərəh.

* * *

Verdim bir dana,
Aldım bir sona,
Ay qız anası,
Qal yana-yana.

* * *

Ətəyi çin-çin gəlin!
Çiyini göyərçin gəlin!

Gəlennər arasında,
Hamıdan göçəh gəlin!

GÜNƏŞİ ÇAĞIRMAQ* (Dəvət)

Qodu! Qodu! Hay Qodu, Qodu!
Qoduya salam verdinmi?
Qodu burdan ötəndə,
Qırmızı Gün gördünmü?
Qara toyux qanadı
Kim vurdu, kim sanadı?
Gökcağıya getmişdik,
İt baldırımı daladı.
Yağ verin yağlamağa,
İp verin bağlamağa.
Verənin oğlu olsun,
Vermiyənin qızı olsun,
O da çatdasın ölsün.

Günəşi çağırmaq (dəvət). İrəvan-Yelizavetpol xalq məktəbinin müfəttişi A. İsaqimov tərəfindən yazıya alınmış və QƏXTMT (SMOMPK)-in 1890-cı il buraxılışının II şöbəsində dərc olunmuşdur (səh.128-129). Fil. e.n. Rza Xəlilov tərəfindən transliterasiya olunmuş və təqdim edilmiş bu mətnə bəzi misrələr kitabə daxil edilmiş parçalarla üst-üstə düşsə də, tarixilik baxımından mətni olduğu kimi verməyi məsləhət bilmişik.

SAYAÇI SÖZLƏRİ

Canım, a gəlin qoyun,
Uzana telin, qoyun.
Yiyən sənəin sayəndə,
Gətirir gəlin, qoyun.

Canım a nariş qoyun,
Yunu bir qarış qoyun.
Çoban sənənən küsübdü,
Südü ver, bariş, qoyun.

Can qoyunun qarası,
Polad olur yarası.
Yaz günü dələməsi,
Payızda bulaması.
Evə yavannıx olar
Qış günü qovurması.

Xırda-xırda çəpişdər,
Yoncanın başın dişdər.
Gəder yaylaxda yaylar,
Gələr aranda qışdər.

Sayaçıya verdiniz,
Səfa oldu yurdunuz!
Ac getsin avanınız!
Tox gəlsin çobanınız!

* * *

Salamməlik say bəylər,
Bir birindən yey bəylər.
Saya gəldi gördünüz?
Salam verdi aldınız?

* * *

Bu saya, yaxşı saya,
Baxar Ülkərə, Aya.
Tanrım bərəkət versin
Həm yoxsula, həm baya.

* * *

Canım qoyunun ağı,
Dolanar gələr dağı.
Otduyar göy çəməndə,
İçər sərin bulağı.

* * *

A qoyun, nazdı qoyun,
Ayağı tozdu qoyun.
Yoxsa yiyən ölübdü,
Ay üzü sözdü qoyun?

* * *

Çoban, itin qudursun,
Arxacında su dursun.
Cavansan, qarğamıram,
Təhcə gözün tutulsun.

* * *

Çobana bax, çobana,
Durub daban-dabana.
Bizim qızı bəyənmir,
Özü oxşar qabana.

* * *

Bu çoban, itdi çoban,
Qurşaxlı, kütdü çoban.
Yenə dağlar göyərdi,
Baş götdü, getdi çoban.

* * *

Şalım qara boyandı,
Ucu yerə dayandı.
Mənim ahu-zarımnan
Göydə mələh oyandı.

HOLAVARLAR

İşdə, işdəh öküzüm,
Mənim qəşəh öküzüm.
Bir qarış yerim qaldı,
Tez ol sürəh, öküzüm.

* * *

Arvaddar tutar yağı,
Qızdar yeyər qaymağı.
Heş zaman çıxmaz yaddan,
Bizim elin yaylağı.

Əzizim aydın olsun,
Ay doğsun, aydın olsun.
Yardan xəbər gələcək,
Gözderin aydın olsun.

Tanrı məni quş elə,
Qanadı gümüş elə.
Dar yolda, dar küçədə,
Yarı mənə tuş elə.

Gəmi gəldi, yan gəldi,
İçində bir can gəldi.
Yarın həsrətin çəhdim,
Gözdərimə qan gəldi.

Eşq oduna qalannam,
Yar başına dolannam.
Mən səndən ayrı düşsəm,
Yazıq ollam, talannam.

İrəvan çuxurunda **Novruz bayramı**nı xeyləh təm-təragın qeyd olunardı. Bu bayrama əvvəldən xüsusi hazırlaşar və təntənəyən qeyd edərdilər. Novruza hazırlıx çillələrin qutarmasından sora başdıyardı. Həmin vaxdan Novruza qədərki bir ay **boz ay** addanardı. Kiçik çillənin son gecəsi cəmlə torpağa düşür – deyərdilər. Yeni yer nəfəs almağa başdıyır.

Bunnan sora cəmlə suya, oda, havıya düşərdi. Bu müddətdə, yeni bayrama qədər həyat-baca təmizdənər, ev-əşih səliqə-sahmana salınardı. Bayramqabağı bütün evlərdə **“əvtökmə”** və ya **“paltartökmə”** mərasimi icra olunardı. Yeni bütün ailələr evin paltar-palazını, yorğan-döşəyini günə atar, ev-əşiyi, qapı-pəncərələri yuyar, təmizdiyə, bir söznən, bunu bayramı qarşılamağın ilk şərti hesab edərdilər. Bayramqabağı dörd çərşənbə axşamının hər birində küçələrdə iri tonqallar çatıladı.

Nəhayət, ilin son çərşənbə axşamı gəlib çatır, həmin gün, **İlaxır çərşənbə** axşamında bütün kənd **“qəbirüstü”** deyilən mərasimə çıxar, hamı köhnə-təzə bütün mərhumnarının məzarlarını ziyarət edərdi. Əvvəl hamı qəbiristanlığa axışib, ölüləri ziyarət edər, mollalar yasin oxuyar, əhd edənnər orada adamnara şirniyyət paylıyardı. Qəbirüstünnən qayıtdıxdan sora kənddə ili çıxnamış rəhmətə gedənnərin evlərinə gedib, başsağlığı verilər, ehsanı yeyilər və ya şərbəti içilərdi.

Həmin axşam küçələrdə yenə tonqallar çatılar, adamnər **“Atıl-batıl çərşənbə, bəxtim açıl çərşənbə”**, **“Ağırığımuğurruğum bu odun üstünə”** deyib tonqalların üstünnən tullanırdılar. Uşaxlar isə neçə günnən bəri hazırdaıxdılar lopalara (əski parçaları bürülüb-bükülər, sora məftillə möhkəm sarınıb, həmin məftildən ona uzun qol qoyular və lopa addanan bu məşəl bir neçə gün qabaxdan ağ neftin içinə salınardı ki, nefti canına yaxıcı çəhsin) od vurub, var güjdəriynən fırtadıb göyə uçurardı. Göy üzü işığ qorq olardı.

Həmin gün adamnər, xüsusilə qızdar niyyət tutub qapıpusduya çıxar, belə güman edərdilər ki, eşitdihləri ilk söz onların qismətinnən xəbər verir. Buna görə də həmin axşam evdə hamıya tapşırırdılar ki, ancax xoş sözdər deyın, birdən qapıpusduya çı-

xan olar. Uşaxlar da zarafatnan tez-tez bərhdən deyərldilər: "Al-lah murazınızı versin!"

Həmin axşam evlərdə hər adama bayram payı bölünərdi: qoz-fındıx-şirni-alma-nəringi və s. Bu, daha çox rəmzi səciyyə daşıyırdı. Kim istəməsə, öz payını başqasına verə bilərdi. Evdə nə qədər bollux olsa da, uşaxlar üçün pay hamısının şirin olardı. Həmin axşam evlərdə, əsasən, plov bişirilərdi.

Bayram axşamı (ona **Kiçik bayram** və ya **Baca-baca** da deyirdilər) valideyn evinnən övlad evinə pay göndərmək, belə paynan qoca ata-ananı yad etmək adət idi. Cavan oğlanların ikibir, üçbir olub evlərə dəsmal, şal və ya papax atması da gözəl adət idi. Bayram axşamının Baca-baca adı da buradan – keçmişdə evin bacasının şal sallamaxdan götürülmüşdü.

Cox vax sevgilisi olan oğlanlar da istədiyi qızın evinə dəsmal atardı. Dəsmala bayram yemişi bağlasaydılar, bu, ona işarə idi ki, qızı oğlana verməyə razıdılar. Nişanı oğlanlara qız evinnən rəhli yumurtalar göndərirdilər ki, öz tay-tuşdarına paylasın.

Keçmişdə il təhvil olan gün çaydan xırda balıx tutub götürər, ləyənə salıb, ətrafına səməni, şam düzər, diqqətnən balıxların hərəkətini izliyərldilər. Balıx şiddətnən çabaliyanda, yaxud sudan atılana alqış qopardı ki, "il təhvil oldu". Hamı bir-birini təbrik edər, sora da bütün kənddə bayramlaşma mərasimi başlıyardı. Hər kəs öz ağsaqqal və ağbirçeyini təbrik etməyi özünə borş bilərdi. Həmin gün küsülüləri barışdırardılar.

Gənc oğlannan qız bir-birynən danışmamax şərtiynən çeşmədən və ya çaydan bir qab su götürər, ləyənə tökərdilər. İynənin başına pambıx doluyub ləyəndəki suya salardılar. Hər iyniyə bir ad qoyub (daha çox bir-birində gözü olan oğlannan qızın adlarını), hərəkətdərini izliyərldilər. İynələr toxunanda hamı sevinib əl çalardı ki, filan oğlan filan qızı alacaq və ya filan qız filan oğlana gedəcəh.

Böyüh bayramda isə adamlar bir-biri ilə bayramnaşmağa gedər, öz yaxınını, qohumunu bayram payı ilə yad edərdilər. Bu pay bayram şirniyyatinnən və hər hansı bir "xələt"dən ibarət olardı. Bayramda qırmızı yumurta boyamax, onu döyüşdürmək, udməx-uduzməx özü bir aləm idi.

İl təhvil olannan sorakı dörd gün havanı müşahidə edər, bu

günnər ərzində havalar necə keçsəydi, təxmin edərdilər ki, qarşdakı dörd fəsil də belə keçəcəh. Keçmişdə bayram günnəri şənnihlərdə **xoruz**, **yumurta**, **kəl döyüşdürmək**, nəhayət, **pəhlivannarın güləşməsi** bir adət idi. Bayrama hələ bir ay qalmış pəhlivannar üçün sıra qonaxlığı düzəldərdilər. Başqa söznən, bayramqabağı onları yedirib-icirdərdilər ki, qüvvə toplansınlar. Hətdə kəndin qalib pəhlivani başının dəsdəsiynən qonşu kənddə güləşmiyə gedərdi. Qaliblərə nemər verildilər.

Yumurta boyamax, **yumurta döyüşdürmək** də Novruz bayramının əsas adətdərinəndi. Bayrama bir neçə gün qalmış hər evdə yumurta boyanardı. Yumurtanı, adətən, qırmızı soğan qabığınyan boyuyurdular. Yəni yumurtaların bişdiyi qazana bir qədər soğan qabığı tökülər, bişmiş yumurtaları qazannan çıxaranda artıx onnar qıpqırmızı olardı.

Yumurtanı çox vax təh-təh döyüşdürərdilər. Əvvəl tərəflər bir-birinin yumurtasını dadar, yəni sol əlinin içi ilə sol qulağını tutub, sağ əlindəki yumurtanı qabax dişdərinə döndə-döndə taqqıldadıb, bərhliliyini-boşduğunu yoxlayardılar. Tərəflər razılaşanda yumurtanı dəyişdirə də bilərdilər. Tərəflərdən biri yumurtanı tərsinə, o biri üsdən vurardı, sora bu hərəkəti tərsinə təkrar edərdilər. Kimin yumurtasının başı da, künəsi də sinsaydı, uduzmuş olurdu və yumurtasını qarşı tərəfə verirdi.

Son dərəcə bərk yumurtalara uşaxlar "**Həstərxan yumurtası**" deyirdilər.

Yumurtaları qatarnan da döyüşdürərdilər. Yəni 15-20 yumurtanı dişdərinə vurmada yerə düzər, başqa söznən, **qatar** qoyardılar. Yumurtaları döyüşdürmə prosesi başlıyardı, əvvəl biri tutar, o biri vurardı, sonra əksinə. Kimin yumurtası sinsaydı, onu başqasınyan əvəz edərdi. Axıra kimin salamat yumurtası qalsaydı, yumurtaların hamısı ona çatardı. Yumurtaların xərcini isə uduzan tərəf çəkərdi. Yumurtaları qatara qoymağa uşaxlar girişə bilməz, bunu, adətən, böyüh uşaxlar, gənşdər edərdilər.

Bayramlarda nişanı qızların və təzə gəlinlərin görüşünə gətmək xüsusi mərasim kimi icra olunar, oğlan tərəfin yaxın qohum qadinnarı, qızları çoxlu hədiyyə, xonça və s. ilə qız və ya gəlin evinə gedərdilər.

İrəvan çuxurunda Qurbanlıq – qurban kəsmə mərasiminin də bir sıra özəllikləri olmuşdur. Onlardan-qədim Bayburt kəndinin keçmiş sakinlərindən yazıya alınmış, Millidərə bölgəsi üçün səciyyəvi olan **Bişmə qurban, Sacarası və Niyaz** haqqında xüsusi bəhs etməyi son dərəcə vacib hesab edirik.

Bişmə qurban. Müəyyən niyyət üçün xüsusi bəslənmiş qoç kəsilərmiş. Bu mərasim kəndin ən böyük evində keçirilir, burada kəndin bütün əhalisi iştirak edərmiş. Mərasimə kəndin ən mötəbər ağsaqqalı və ya seyid övladı rəhbərlihdən ayrılaraq kəsiləndə onun əti doğranmazmış, yalnız oynaxlardan ayrılır, sora qazannara doldurulub bişirilərmiş. Ət sümühdən ayrılana qədər bişirilər, sora əti sümühdən ayırır, didib, iri təşdəre yığarmışdır. Bunnan sora həmin əti lavaş çörəyin arasına qoyub kəndin bütün əhalisinə paylıyarmışdır. Mərasim başlanandan qutarana qədər dualar oxunarmış. Ətin qazanda qalan suyuna yarma töküüb bişirər, camahata paylıyarmışdır. Sümühləri isə qoçun dərisinə büküb ölçətməz yerdə torpağa dərin basdırarmışdır ki, heş vəhşi heyvannar da tapa bilməsin.

Sacarası. Xəmiri yağla, südlə yoğurar, sora ocağın üsdünə sac qoyub, o sacın içinə yoğrulmuş xəmiri çörək kimi yayar, üsdünü də digər saenən örtərmişdir. Sacarası bişidindən sora onu götürüb, hissə-hissə doğruyub, kənd camahatına paylıyarmışdır. Bişmə qurban kəsmənin imkanı olmayanlar üç Sacarası bişirər idi, o, bir Bişmə qurbana əvəz sayılmış.

Niyaz. Niyazı da xəmindən bişirərmişdir. O, həmçinə Sacarasından kiçik olar, xəmiri südnən yoğrular, bir az da şəkər ya da bal qatılırmış. Onu sacda, ya təndirdə bişirər, hissələrə bölüb camahata paylıyarmışdır. Onu çox vax Sacarası ilə eyni vaxda bişirib paylıyarmışdır.

Sacarasıyla Niyazı paylıyan onu iki əlinin arasında tutub verər, payı alan da həmçinin iki əlinin arasında alıb, payı öpər, "Allah qəbul etsin" deyərmiş. Bu payları yeyərkən görək elə edaydın ki, bir qırığı da yerə düşmüyəydi, çünki günah sayılırdı. Yerə düşərsə, götürüb, öpüb, göz üsdə qoyub, sora əl-ayax çatmayan yerə qoyarmışdır.

İrəvan çuxurunda sünnət mərasimi böyük bir təntənə ilə icra olunurdu. Ayılə başcısının ən yaxın dosdu, qardaşdığı oğul uşağına kirvə tutular, bu kirvəlik nəsilbənəsil davam etdirilərdi. Hətta belə bir söz vardı ki, kirvəni dəyişməzdər, bunun düşərdüşməzi olar. Kirvəlihdən yaxın, hətta onnan da yuxarı səviyyədə qohumnux hesab edilirdi. Təsəvvür edin ki, əmi, dayı, xala, bibi kimi yaxın qohumların qızı ilə ayılə qurmax mümkün sayılsa da, kirvənin qızı ilə evlənməh qəti olaraq mümkün deyildi. Kirvə sünnət olunan uşağa başdan-ayağa təzə paltar alar, həm kirvə, həm qohum-əqrəbə tərəfinnən sünnət evinə şirniyyat dolu çoxlu xonçalar gələrdi. Uşaq sağalannan sora onun valideynləri kirvənin və onun bütün ayılə üzvlərinin, hətta yaxın qohumlarının hər birinin adına qiymətli hədiyyələrnən (buna "xələt" deyərtilər) bunun qarşılığını gədərtilər. Bir müddət sora kirvə eyni ilə belə bir mərasimi təzə kirvənin evinə qədəm basardı. Bu qarşılıqlı gediş-gəliş hər Novruz bayramında təkrar olunardı.

Yeri gəlmişkən, sünnət toylarında ən hörmətli adamlara iki rəngli çay verilərdi. Hamı da həsədnən baxardı ki, filankəsə iki rəhli çay verildi. Həmin adam da əda ilə çayı içib nəlbəkiyə 3-5 manat qoyardı.

TOY ADƏTLƏRİ

ELÇİLİH

Valideynlər məsləhət-məşvərdədən sonra əsilli-nəsilli bir kişinin qapısına elçi göndərməyi qərara alırlar. Əvvəlcə oğlanın yaxın qohumlarından bir qadın qız evinə gedib qız evinin ağzını arıyır ki, görüm qız yiyəsi bu qohumnuğa razı olar, ya yox. İlk elçilih vacib şərtdi. Çünki ikinci elçiliyə el ağsaqqalları gedəcəklər və bu zaman qızın adamları belə bir qohumnuğa razılıq edib qızı verməsələr, oğlan evinin sözü yerə düşmüş hesab olunur.

İlk elçilih uğurlu alınandan sonra oğlanın atası bir neçə sayılıb-seçilən ağsaqqalın qız evinə ikinci elçiliyə gedillər. Ağsaqqallardan biri: "Allahın əmrinə, peyğəmbərin şəriətinə sizin qapınızı aşmışıx" - deyib sözü başdıyardı. Qız evinin ağsaqqalları onları xoş üzünə qarşılayıb çay verərdilər. Lakin oğlan evi çaya əllərini vurmazdılar ki, "Gələcəyiniz mələk var, mələkəyinizə çatmasax, çay içmiyəciyəh".

Qız evi mələki soruşanda, oğlan tərəfin ağsaqqalları cavab verillər ki:

- El adətiyənin sizin qohum olmaq isdiyirih. Necə deyəllər, gül sizdən, güldən bizdən. Qol sizdən, qolbax bizdən.

Mələki anıyan qız adamları öz ağsaqqallarına söz verərdilər. Ağsaqqallar da bu qohumnuğa razı olardısı, oğlan evinin ağsaqqalına zarafatıyana "şirinnih ver, "hə"ni verim" - deyir. Oğlan evinin ağsaqqalı da onun dizinin altına müəyyən məbləğdə donnux (pul) qoyur. Elə bu donnuxdan sonra qız evi oğlan evinə "hə" deyir. "Hə"dən sonra süfrüyə şirin çay gəlir. Hamı "Xoşbəx olsun!", "Qohumnuğumuz daimi olsun!" - deyərək şirin çayı içillər. "Hə" verilən zaman qızın çiyinə qırmızı yaylıx örtərdilər.

BƏLGƏ

Bunnan sonra oğlan evi qız evi tərəfinə müəyyən olunmuş bir zamanda qız evinə bəlgə aparır (bəlkə də, etimoloji baxımla "bəlgə" sözü "bəli, gəl" sözünün mənşəyi olmuşdur və sonra xalqın deyim tərzinə uyğunlaşaraq, "bəlgə" formasına düş-

müşdür. Yəni, qız evi oğlan evinə "hə", "bəli, gəl" deyənən sora oğlan evinin istənilən vaxda qız evinə getməyə ixtiyarı vardı). Bəlgədə kimin gücü nəyə çatırdı, onu da aparırdı. Ancax, adətən, qırmızı yaylıx şirniyyat xonçası, noğul, kələ qənd və s. olması şört idi.

Elə bəlgə günü nişanın nə zaman olacağı müəyyənləşdirilirdi.

NİŞAN

Nişan xalqımızın ən böyük, ən gözəl adət-ənənələrindən biri-di. Xalqın yaddaşına sığınmış bayatıları, nişan, toy haqqında deyimləri dinnədihcə xalqımızın bu adətə necə böyük hörmət bə-dədiyini görürük. Təsədüfü deyil ki, bu gün də xalq arasında "Gör sənəin toyunda nə eliyəciyəm", "Nişanında başda gedim" və s. bu cür gözəl deyimlər var. Adət-ənənələrimizin, mərasimlərimizin daha dərin, arxayk köhlərə söykəndiyini təsdiq elivən say-sız-hesabsız folklor mətnləri çağdaş günümüzə qədər gəlib çatmışdır: sübut etməh olar:

Qardaş, qardaş, xan qardaş,
Qıyqacı baxan qardaş.
Böyü, boya-başa çat,
Aparax nişan qardaş.

Göründüyü kimi, qardaşa nişan aparmax bacının və eləcə də başqa doğmaların ən böyük arzularından biridi.

Nişana oğlanın yaxın qohumları, dost-aşmaları gedillər. Adətə görə, nişanın xərcini oğlan evi çəkərdi (elə bu günə qədər də bu adət qalıb). Qız evi də oğlan evini layiqincə qarşılayıb süfrüyə dəvət edərdilər.

Oğlan adamları imkanından asılı olaraq, gətirdiqlərini qız evinə verir və nişanın ən təntənəli məqamı - üzük taxmağa başdıyırlar. Üzüyü qızın barmağına oğlanın bacısı, ya da bir qadın qohumu taxardı. Bunnan da nişan mərasimi bitmiş hesab olunardı.

Nişannan sora toya qədər xalq arasında "Nişanbazdix" deyilən bir mərhələ də olurdu. Nişanbazdix bir növ qızın oğlanın görüşünə şərait yaratmaq üçün idi. Belə ki, oğlanın yaxınlarının (çox zaman dosdalarının olardı) biri nişanı oğlanı götürüb evlərinə gətirirdi. Bu yannan da rəfiqələri qızı götürüb əvvəlcədən müəyyən olunmuş oğlan olan evə gəlirdilər. Burada da ev yiyəsi qonaxların şərəfinə süfrə açardı.

KƏSƏMƏT

Ümumiyyətlə, nişannan sora toyun gecikdirilməsini nəinki Qərbi Azərbaycanda, eləcə də bütün müsəlman aləmində yaxşı qarşılamırdılar. Bir bayatıyan dedihlərimizə yəqinlik gətirə bilərik:

Aşx, əldə saz apar,
İşvə gəti, naz apar.
Qışda adaxlanmisan,
Toyun elə, yaz apar.

Həmişə olduğu kimi, yenə də el ağsaqqalları qız evinə gedər, qız evinin ağsaqqalları ilə məsləhətləşib toy gününü nə zamana salacaxları barədə kəsbic edirlər. Kəsəmətdə (buna xərc-xərəh də deyirdilər) həm də qız evinin ağsaqqalları oğlan evinə kəbin kağızı gəlməyincə qızlarını vermiyəcəklərini bildirirlər. (Bu adət nəinki bir zamannar İrəvan çuxuru bölgələrində, elə indinin özündə də Azərbaycanın əksər ərazilərində qalmaqdadır). Kəsəmət günü ən vacib məsələlərdən biri olan "Başdix" məsələsi də həll olunardı. Bütün müsəlman dünyasına yayılmış bu adətə görə, qız evi oğlan evindən müəyyən məbləğdə kəsəmət isdiyir (ayrı-ayrı müsəlman ölkələrində isə başdığa "Atalix", "Süd pulu", "Ata haqqı" deyilir).

Qız evi oğlan evindən müəyyən olunmuş başdığı və oğlannan qızın nigahı barədə molla tərəfinə təsdiqlənmiş "Kəbin kağızı"nı aldıxdan sora toyun başdanmasına razı olur.

Toy günü müəyyənənənən sora oğlan və qız evində ciddi hazırlıq işləri başlanır. Qız tərəfi el adətindən gələn köçəçə qız üçün cehiz hazırlıyır. Cehizə isə iynədən sapa kimi evdə lazım olan bütün məişət əşyaları: mis tiyan, qazan, dolça, ələh, xəlbir, badya və s. daxil idi. Cehizin başında isə gözəl xalq deyimlərimizin də təsdiqlədiyi kimi xalı dururdu:

Vedinin döşü xalı,
Cehizin başı xalı.
Allah versin ellimə,
Hörməməz naşı xalı.

Özü kimi tarixi köhlərə söykənən xalqımızın elə özü qədər qədim bir adəti də vardı. El ağbırçəhlərinin söyləmələrinə görə, qaynana (oğlan anası) öz gələcək gəlininin toxuduğu xaliya mütləq baxmalıydı. Çünki xalı toxuyan qız öz hissini, duyğusunu, arzularını ilmələrin diliylən xaliya köçürərdi. Qaynana da gələcək gəlininin xasiyyətini bu xalının naxışdarının, rəng seçiminə açıx-aşkar "oxuyardı".

Cehiz içərisində toxunma məfrəş, heybə, kilim, palaz, cecim, həsirdən başqa öz qeyri-adiliyyətlə seçilən "bəy" və "toy" corabları da olurdu. Bu cür naxışlı, al-əlvən toxunan "toy" corablarının cehizə qatılması təhcə Şimali Azərbaycanda deyil, eləcə də Cənubi Azərbaycanda da geniş yayılmışdı. Bunu xalq məişətini və ruhunu dərinlən bilən M.Şəhriyar çox sadə, obrazlı bir dillə "Heydər babaya salam" poemasında gözəl ifadə edib:

Bayram idi, gecəquşu oxurdu,
Nişanı qız bəy corabın toxurdu...

Bəli, nişanı qızdar bəy üçün corab toxuyur, onu da cehizdən barabar oğlan evinə göndərirdilər. Vədi mahalında bu cür "bəy corabları"nın əlavə qız evində "toy corabları" deyilən corablar da toxunardı ki, bunnarın da daban yerini boş qoyardılar (yəni corabların dabanı toxunmazdı). Bunun səbəbini soruşanda informatorlar bizə cavab verdi ki, "Toy corablarının dabanıqı ona

görə toxunmur ku, onnar adi corablardan seçilsinnər".

Bizim fikrimizcə, qız evində toxunub dabannığı boş qoyulan corabların sonra oğlan evi tərəfindən toxunub tamamlanması bir qədər də fəlsəfi mənə daşıyır. Belə ki, qız evinnən yarımçıq getmiş corabları oğlan evi toxuyub qurtarmağnan, "Qızın əyri-əsgihliyini (əlbətdə ki, xasiyyətindəki) biz düzəldərih" və yaxud da "Qohumnuğumuz yarımçıx yox, tam olsun!" deməh istəmişlər.

CEHİZ GÖRÜMÜ

Cehiz hələ qız evində olarkən qızın cehizini görməyə gələn qohum-qonşular qız cehizi üzərinə əliboş getmirdilər. Kimi cehizin üzərinə donnux, ipəh qoyur, kimi də müxtəlif ev əşyaları gətirərdilər. El arasında toyun bu mərhələsinə "cehiz görümü" deyirdilər.

EV BƏZƏYİ

Cehizi oğlan evinə ya bir gün əvvəl, ya da toy başdanan ilk gündə aparardılar. Cehizi oğlan evinə aparannar içərisində qızın yaxın qohumlarınan bir neçə qadın da "Ev bəzəyi"yə (yəni cehizi oğlan evində bəzəməyə) gedərdilər. Ev bəzəyi zamanı qızın yükünün dağılıb-aşmamasına xüsusi fikir verərdilər. Çünki təzə gəlinin yükünün dağılması yaxşı əlamət sayılmaz.

TOY ÇÖRƏYİ

Hələ toydan əvvəl oğlan evinin toy üçün ən vacib saydıkları tədarühlərdən biri də lavaş (yuxa) bişirilməsi idi. Toydan bir neçə gün əvvəl qonum-qonşu oğlan evində lavaş bişirərdilər. Buna "Toy çörəyi" deyirdilər.

Ulduz gəlin, ay gəlin,
Olmaz sənə tay gəlin.
Qardaşının toyudu,
Nazik yuxa yay, gəlin.

Göründüyü kimi, toylarda süfrədə lavaş və yuxanın olması zəruri idi. Lavaş bişirməyə gələnnər də təndirin başına "əliboş" gəlməyib, müxtəlif şirinnih gətirərdilər.

TOY

Vedidə keçmişdə toy ən azı yeddi gün-yeddi gecə olardı. 1950-ci illərdə bu, üç gün-üç gecəyə qədər azalmışdı. 1970-1980-ci illərdə isə hər toy ancaq iki gün (adətən həftənin şənbə və bazar günləri) çalınardı.

Toy qara zurnaynan, saznan edərdilər. Toyçular, yəni toyu aparən musiqçilər, adətən, şabaşa gələrdilər. Şabaş nə yığılsa, onların olar, razı qalardılar.

Üç gününə toyun birinci günü oğlan evində, ikinci günü isə qız evində olardı. Buna isə el arasında, "Qız toyu" da deyillər. Qız toyuna oğlan evi müxtəlif xələt-baratnan, şirniyyat xonçalarıyan gələrdi. Qız toyunun axşamı gəlinə tel kəsər, saşdarına, əllərinə, ayaxlarına xına qoyardılar. Bu qədim adətimizi də xalqımız bayatı dili ilə belə ifadə edib:

Kəmərlə bağla belinə,
Şərbət verim əlinə.
Sən gəlinim olanda,
Xına qoyum teline.

Bu cür adət isə başqa adətdərimiz kimi tarixə söykənir. Belə ki, qədimdə türk tayfaları arasında ən çox yayılmış hami qoruyucu ruhlardan biri də Al ruhu olmuşdur (Anamizm dövründə). İndiki Azərbaycan dilində isə al sözünü qırmızı sözə əvəz edir. Qırmızı isə hamımız məlumdu ku, boya-rəng adıdır. Al ruhu təh himayəçiliş rəmzi kimi dəyil, həm də günəşin simvolu olduğunna istər qədim zamannarda, istərsə də indiki dövrümüzdə türk tayfalarının böyük əksəriyyəti tərəfinnən geniş istifadə olunur. Gəlinin əlinə qırmızı xına qoyulması, belinə qırmızı kəmərlə bağlanıb başdan-ayağa qırmızı geyindirilməsi də məhz bu cür etnoqrafik ünsürlərin əlaqələniş bir növ gəlini bədnəzərdən, şər qüvvələrdən qorumaq üçün görü-

lən "tədbir" idi.

İrəvan çuxurunda bir adət də vardı ki, nişanı qızdar və təzə gəlinlər toya ancax musiqi ilə dəvət olunardılar. Belə ki, çağlıqlar qapı-qapı gəzib həmin qız-gəlinlərin olduğu həyətdə dayanıb bir qədər çalar, onları toya çağırırdılar. Yalnız bunnan sora həmin qız və ya gəlin o axşam toya təşrif buyurardı.

İki gününə toya şənbə günü toy axşam saat 5-6-da başdıyar, gecə yarısına qədər davam edərdi. Kəndin əhalisi qadınları kişilə hamısı mağarda bir yerdə olardı. Bir tərəfdə qadınlar, digər tərəfdə kişilər oturardı. Bayramlarda olduğu kimi, toylarda da qız-gəlinlər özdərinin ən təzə paltarlarını geyinər, bütün bəzəhlərini taxardılar.

Keçmişdə gəlini üzü örtülü, atın üstündə, qayınata və ya qayınata əvəzi olan adam atın yüyəninnən tutmağın apararmışdır. Son zamanlar gəlin yaxın məsafədən gətiriləndə piyada, uzax məsafədən gətiriləndə minik maşını ilə gətirilirdi.

Gəlin həyətdə daxil olanda bəy başının dösdəsi ilə onu qarşılayar, gəlinin başına meyvə, adətən, alma atardı. Gəlinin başını incitməsin deyər alma əvvəldən dilimlənmiş olar, dəyən kimi paralanıb dağılardı. Deyilənə görə, bu paralanmanın birin çox olmaq, oğullu-uşaqlı olmaq kimi rəmzi mənası da varmış. Bununla belə, gəlinin başına sini də tutardılar ki, atılan alma dəyəndə incitməsin. Son vaxtdar meyvə əvəzinə gəlinin başına şirniyyat, qəpik pul atardılar. Həyətdə daxil olan gəlinin ayağının altında mütləq qurban kəsilərdi.

Beləliklə, başdan-ayağa qırmızı geyindirilmiş gəlin oğlan evinə gətirilib, damın bir tərəfinə çəkilməmiş qırmızı gərdəyin arxasında oturdulardı. Gərdəyin başında isə əvvəldən qeyd etdiyimiz kimi toy corabları düzülərdi. Bu corablar oğlan evinin adamlarına, sağdış, solduşa, əldə-ayaxda işdiyənnərə, aşxılara və s. verilərdi.

Gəlin gətirilib bəy evinə təhvil verildikdən sonra yeyib-içməli məclisi başdıyardı. Bu məclisdə süfrə arxasında ancax kişilər əyləşərdi. Qadınlar, uşaqlar və xüsusilə gəlin bu məclisdə qəti iştirak etməzdi. Məclisdə arax içənnənnən işmiyənnər də ayrı-ayrı əyləşərdilər. Saat 9-10-da, məclis qurtarandan sora

meydan açılar, arvad-uşax yığılar, toy yenidən qızışardı. Yeno də gecə saat 1-2-yə qədər çalib-oyunuyardılar.

XINA

Şənbə günü gündüz oğlan evinnən qız evinə parça biçiminə gedilər, orada məclis qurular, kəbin çörəyi verilərdi. Bu, qız toyunu əvəz edər və orada ancax qadınlar iştirak edərdilər. Qız evinin məclis xərcini oğlan evi öz üzərinə götürərdi. Gecə isə oğlan evinnən qız evinə xına aparılardı. Bazar günü gəlini gətirməyə getməzdən əvvəl oğlan evinin mağarında bəy tərif edər, çağlıqlar bəyin yaxın adamlarinnən nəmər yığardılar.

QAPIKƏSDİ

Beləliklə, toy başdanan günün sabahı, axşamüsdü gəlin aparmağa gələrdilər. Gəlini oğlan tərəfi qapıdan çıxaranda qız evinnən bir nəfər (adətən, gəlinin kiçik qardaşı, qardaşı olmayanda əmisi oğlu və ya başqa oğlan uşağı) qapını tutub xələt gətirmiyincə, gəlini vermiyəcəyini bildirir. Bu adətə görə, qapını tutan şəxs xələtini almayınca gəlini qapıdan çıxmağa qoymazdı. "Qapıbasdı", "Qapıkəsdı" deyilən bu adətdən sora, gəlini qara zurnada çalınan "Vağzal" havasının sədası altında qapıdan çıxardılar. Gəlini bəzəhli ata mindirər, bir nəfər də gülməh üçün atın quyruğunnən tutub gülməli hərəkətdənnən camahatı güldürərdi. Elə gəlin ata minən zaman kəndin, oymağın saysemə cavannarı "Papaqatdı" oyununa başdardı. Bu oyunun da qaydası beləydi ki, cavannardan biri gəlinin gəlməsini müjdə xəbəri kimi əlində papax oğlan evinə çatdırardı. Oğlanın anası və ya yaxın qohumnnən bir nəfər müjdə gətirən cavanın atının boynuna ipəh parça, yaylıx və s. atardı. Həmin cavan da hədiyyəni götürüb yenidən geri qayıdardı.

XAŞ VƏ MUĞAM SAATI

Bu adətdər İrəvan çuxurunda, deməh olar ki, ancax Zəngibasar mahalında icra olunurdu. Toyun ikinci günü səhər tez-

dən oğlan evində **xaş** süfrəsi açılır, bura xeyli adam yığılır, yeyib-ıçırdılar. Xaş süfrəsindən duran sora musiqiçilər bir-iki saat dincəlir, sora **muğam** saatına başdüyürdilər. Muğam sahatı gəlin getirməyə gedənə qədər davam edərdi.

GƏLİNÖTURTMA

Gəlini oğlan evinə getirib ayağının altında qurban kəsər, evləcdən hazırlandıq gərdəyin arxasında oturdardılar. Gəlin oturmamışdan qabax qaynatasından **dizdayağı** (mal, qoyun və s.) isdiyərdi. Qaynata və ya qaynata əvəzi olan şəxs gəlib ona hədiyyə (inəh, düyə, at, qoyun və ya qızıl əşya) boyun olannan sora gəlin oturardı. Soralar da gəlin ər evində uzun illər böyüh qayınnan, qaynata və bəzən də qaynanaynan danışmağı özünə ar bilirdi. Onnar gəlinin səsini eşitməzdilər. Gəlin yaşmağan gəzərdi.

Əsil toy işə gəlin gələnnən sora başdüyürdi. Qara zurnada çalınan "Mirzeyi", "Bağdagül", "İnnabı", sazdan ilhamlanan "Keşişoğlu" havaları ilə yanaşı, "Tello", "Üçayax", "Köçəri", "Tən-zərə" kimi yallılar da toya xüsusi rövnhə verərdi.

DUVAX

Şəhəri gün duxax məclisi olardı, ora da ancaq qadınlar yığılardı. Duxaxdan sora toy bitmiş hesab olunardı.

QAZANDIBİ

Bu adət daha çox Zəngibasar mahalının kənddərində müşahidə olunmuşdur. Toy evinə və bəyə ərki çatan yaxın qohum-dost cavannar toydan sora da bir həftə gedib-gələr, buna zarafatnan "qazandibi" deyər, olub-qalannan yeyib-ıçərdilər.

GƏLİNGÖRMƏSİ

Toydan ən azı 3-4 gün sora "Gəlingörməsi" olardı. "Gəlingör-

məsi" gəlini üzə çıxarmax idi. Belə ki, bəyin kişi qohumları təzə gəlindən onnara çay vermesini isdiyirdilər. Gəlin çayı süzüb, götürür, qonaxlar da çayı içir. Sora hər kəs öz fincanına gəlinin çatası hədiyyəsini - qızıl üzüh, mirvari, sinəbənd, qolbax, sırğ-qızıl pul və s. qoyub gəlinə qaytarardılar.

ƏLÖPMƏ VƏ YA AYAĞAŞDI

Toydan sora birinci həftənin müəyyən bir günü bəy və gəlin qızın atası evinə "Ələpmə"yə gedirdilər. "Ələpmə"də qız gəlin atasının əlinə öpür, atası da kürəkəninə və qızına hədiyyə verərdi (buna bəzən də "Ayağaşdı" deyillər).

Mağarı toybaşı idarə edərdi. O, meydanı genişləndirməyə üçün əlindəki çubuğu adamların ayaqları ucundan yerə çəkər, hamını geri çəkilib meydanı genişləndirmiyə vadar edərdi. Toybaşı gəlincəni, qızları, qonaxları növbədən oynadardı.

Yallı bu toyların sevimli oyunuydu. Yallının başını əlində dəsmal və ya çubux tutan şəxs – **yallıbaşı** çəkərdi. O, əlindəki yaylığı yuxarı qaldırıb dabanını yerə əvvəl ehməlcə vurur və qara zurnanın sədası altında yavaş-yavaş sürətini artırır, sora vəcdə gəlib, ritmə uyğun hərəkətdənən dəstəni çəkib öz arxasınca aparardı. Yallı geri döndəndə sonuncu şəxs yallıbaşını əvəz etmiş olurdu.

Yallıdan başqa, toylarda **haxışta**, **mirzəyi**, **ləzgiyi**, **şalaxo**, **tərəkəmə**, **süleymani**, **qazı-qazı** və b. havalər da tez-tez oynanardı. **Köçəri** və **bətulla** rəqsərdi də Yallının növləri idi. Köçəri oynuyannar iki kiçik addımla sora atdıqları üçüncü addımda dizdərinə azacıq qatdıyar, çökərmişdər. Buna görə də bu rəqsə əvvəllər **çökəri** deyilmiş, ç və k hərflərinin yerdəyişməsi nəticəsində soralar o, **köçəri** şəklinə düşmüşdür. Köçəridən sora bətulla rəqsinə keçiləmiş. Bətullada qol-qola tutar, hər addımla bir dizdərinə bükər və irəliyə doğru tullanardılar. Bətulla sürət və çevikliyə tələb etdiyinnən onu cavanlar oynuyardılar. Ehtimal etmələr olar ki, bətulla ilkin variantında **"Bərkullan"** (yerri dialektə **bərk** sözü **bərt** kimi də tələffüz olunur) şəklində olmuşdur.

Üçayax rəqsində isə üç addımla sora sağ və sol ayağın əvvəl ucunu, sora dabanını yerə toxundurur, yenidən irəliyə doğru üç ağır addım atırdılar.

Damnarı üç bacadı Leylinin,
Qardaşları xırdacadı Leylinin,
Yaşıla yarpax, qızıla gül,
Əyilə butax, üzülə gül.

Bir lala xaxaşdı mənim sevdiiyim,
Əsli Qızılbaşdı mənim sevdiiyim,
Ay sini-sini, sini dərdin çəkim,
Oğlan, ged evlən, günü dərdin çəkim.

Ay sini-sini, sini neynər mənə,
Yar mənənsə olsa, günü neynər mənə?
Ay sini-sini, sini sürməliyə,
Yaxası pullu, qolu düyməliyə,
Ərik ağacı, əl yarpağı üç dənə,
Kölge düşər təqəvuz üstünə,
Lalam səni, lalam səni,
Pulum yoxdu alam səni.

İrəvanda bir şahzadə Leyli var,
Kim nə bilir kimin kimdə meyli var,
Göy meçidi sular, sular sevdiiyim,
Hər nə desən başını bular sevdiiyim,
Lalam səni, lalam səni,
Pulum yoxdu alam səni.

*Yallıbaşılar-toylarda yallı rəfəsində dəstənin başında duran adam tərəfindən oxunur, dəstənin qalan üzvləri isə sözləri təkrar edirdilər.

İRƏVANDA XAL QALMADI...

İrəvan şəhərinin varrı sakinlərindən biri Cabbar Qaryağdıoğlunu oğlunun toyuna dəvət edir. Toyun axırncı gecəsində Qaryağdıoğlu "Toyun tərifı" təsnifini oxuyur və bəyi tərif edir. Qızın atası xanəndəni dinniyib narazı halda deyir:

– Bəs mənim qızımı niyə tərifləmədin?

Qaryağdıoğlu cavab verir:

– Əməli, adət belədi. Toyda gəlini yox, bəyi tərifliyəllər.

Qızın atası əl çəhmır:

– Niyə, gəlinin bəydən nəyi əsgihdi?

Qızın atasının bu sözlərini eşidən məclis əhli gülüşür. Lakin Cabbar Qaryağdıoğlu atanın pərt olduğunu nəzərə alıb dillənir:

– Yaxşı, indi ki belə oldu, gəlini məclisə çağırın, mən də onu görüb tərif eliyim.

Qızın atası əsəbləşir:

– Belə adət yoxdu, qızı məclisə dəvət etməzder.

Bu vaxt tarzən Qurban Pirimov hövsələdən çıxıb qızın atasına deyir:

– Əşsi, qızı görmədən onu necə tərifləməh olar?

Qaryağdıoğlu tarzəni sakitləşdirib çox sakit və mülayim tərzdə deyir:

– Onda heş olmasa, qızın gözəllih nişanələrini də, mən də ona mahını qoşum.

Deyillər ki, qızın üzündə qoşa xal var. Bunu eşidən Qaryağdıoğlu üzünü tarzənə tutur:

– Qurban, tarı götü, dalımcə gəl!

Cabbar bədhətən qızın şərfinə:

İrəvanda xal qalmadı,

O xal nə xaldı,

qoşa düzdürməsən?

De görüm nə xaldı,

qoşa düzdürməsən?

Daha mənə can qalmadı,

O nə xaldı

üzə düzdürməsən?

De görüm nə xaldı

qoşa düzdürməsən?

– deyə oxumağa başladı.

Mahnı məclisi heyran eliyir, qızın atası da razı qalıb gülüşür. Hamı mahnının müəllifini alqışdıyır. Bir anın içində mahnının həm sözlərini qoşmaq, həm də musiqisini bəsdələməh musiqi tarixində heş kəsə müyəssər olmuyub.

QƏDR GECƏSİ

Belə deyillər ki, bir kişi il dönən axşamı Qədr gecəsini görür. Başdıyır onnan diləh diləməyə. Əvvəlcə deyir ki:

Qədr gecəsi, budu sənən diləyim,

Səğina gələydi qırx min inəyim.

Kişi görür kü, naxır düzü-dünyanı götürüb, nə sayı var, nə hesabı. Ona görə də sevinib deyir: Qızıldan evlərim, gümüş dirəyim...

Gümüş dirəhli evlər də hazır olur. Baxanda adamın gözdəri qamaşır. Bunu görəndə kişinin tənəhi artır və deyir:

İçində də bir nazlı yarım olaydı.

Bu diləh Qədr gecəsinin xoşuna gəlmir. Verdihlərini bir qırıpımında geri qaytarır. Kişi ətrafına baxır. Nə qırx min inədən, nə də gümüş dirəhli qızıl evdən əsər-əlamət qalmadığını görür. Günahını başa düşür, bir dizinə vurur, bir başına.

ŞANAPIPIH

Şanapipih əvəllər gəlin imiş. Bir dəfə başını yuyanda qaynatası içəri girir. Gəlin utanır və Allaha yalvarır ki, onu ya daş, ya

da quş eləsin. Gəlin quşa çevrilir. Darağı başında qaldığı üçün şanapipih olur. Şanapipih çöldə yaşasa da, abaddıxdan çox uzağa getmir. Axı onun gözü evində, istəhli ərinde, doğma elində qalıb.

BƏDNIYYƏT QARĞA

Qış gəlib yetişibmiş. Di gəl havalar elə isti imiş ki, deyərsən yazdı. Qarğa haviya baxıb deyir:

Ayaz elə, ayaz elə,
Keçiləri qartanqaz elə.
Qoyunnarı qartanqaz elə,
Məni də onnara şahbaz elə.

Bir cütcü bu bədniyyət qarğanın sözünü eşidib, tutub onun tükünü yulub, buraxır.

İş elə getirir ki, gecə tufan qopur, çovğun başdıyır, qar yağır. Dünən qar arzuluyan qarğa başdıyır tir-tir əsməyə, büzüşə-büzüşə deyir:

Bulud elə, bulud elə,
Qar çovğunu xırıd elə.
Arıx-uruxlar var ey!...
Tükü yoluxlar var ey!...

SEYİD OCAĞI

Deyilənə görə, Mirabbas ağanın ulu babaları olan Hacı Mir Əli və Ali qardaşları Cənubi Azərbaycanın Qaradağ mahalının Zəngibasar mahalının Şorlu kəndinə təzəcə gəlirlərmiş. Kənddə təh-təh şeytan fikiri adamlar onların seyid olmalarına şübhəyə-nən yanaşmışdır. Bir dəfə də yaz vaxtı kəndin ağsaqqalları kənd məcidinin həyətinə oturub söhbət edirmişdər. Bu zaman göyden bir durna qatarı keçirmiş. Hacı Alının seyiddiyinə şəkk getirənlərdən biri orada adamların arasında imiş. Üzünü Hacı

Alıya tutub deyir ki, əyər sən doğurdan seyidsənsə, duva elə, o durnalardan biri sənin qucağına düşsün.

Kişi ayağa durub, üzünü qibliyə çevirir, əllərini göyə qaldıraraq duva edir. Az keçmədən durna qatarı oturrannarın başı üstündə dövrə vurur, durnaların başcısı qatardan ayrılıb aşağı enir və Hacı Alının qucağına düşür. Kişi əlini durnanın başına çəkib deyir: "Ey Allahın gözəl quşu, uç get!" Quş uçar-uşmaz orada olan adamlar Hacı Alının üstünə cumub, əbasını parça-parça edərək töhfə kimi paylaşıllar. O vaxdan hamı onnarı əsil ocax seyid kimi qəbul edir.

AĞADƏDƏ PİRİNDƏ

Məmməd addı bir nəfər Bakıda təhsil almış. Bu adam Bakı--da İçərişəhərdə Mir Möhsün ağa yaşayan evin qonşuluğunda qalmış. Bir dəfə tətildən Bakıya qayıdanda ona nəzir pul verillər ki, bunu Mir Möhsün ağanın ocağına çatdır. O isə cavannığına salıb pulu xəşdiyir. Az sora bu tələbə ağır xəsdələnir, ayaxları və dili tutulur. Kənddə ata-anası xəbər tutur, tökülüb gəlillər və gedillər Mir Möhsün ağanın yanına k, Ağə, uşax bir qələtdi eliyib, keş bunun günahının. Mir Möhsün ağa deyir ki, onun əlacı məndə deyil, sizdə bir Ağadədə piri var, gedin ora, qoy Ağadədəni ziyarət eləsin.

Valideynnəri uşağı götürüb getirillər Zəngibasara Ağadədə pirinə. Uşağı salıllar pırə, bir sahat sora uşax durub öz ayağıynan çıxıb gedir, elə oradaca dili də açılır.

MÜXƏNNƏT TƏPƏSİ

Uluxannı ilə İrəvan arasında Muxənnət təpəsi addı bir təpə var. Deyilənə görə, Nadir şah İrəvanda olarkən həmin təpənin torpağını atdarın belində torbalardan daşıdıraraq ucaltmış və öz ailəsinin çadırlarını həmin təpənin üstündə qurduşmuşdur.

Oğlunun gözdərinə kor etdihdən sora dərin peşmançılıx keçirən Nadir şah əsəbi vəziyyətində İrəvan xannığı ərazisindən ona

bir torba göz götürülməsi barədə göstəriş verib, çadırına çəkilib. İrəvanın başbilənnəri yığılıb məsləhətdeşillər ki, nə etsinnər. Ulu xan addı xan çıxış yolunu Nadir şahı öldürməhdə görür və bu vəzifəni öz boynuna götürür.

Həmin gecə Nadir şahın anası yuxuda görür kü, şah qan gölündə üzür. Öz çadırından çıxarax oğlunun çadırına gəlir və yuxusunu ona danışır. Nadir şah deyir ki, mənim ətrafımda bu qədər qoşun var ikən mənə kim yaxın düşə bilər. Anası öz çadırına qayıdır və bir az keçmiş qoşun çaxnaşmaya düşür kü, şahı öldürdülər.

Beləliynən, camahat o vaxdan həməən təpəni Muxənnət təpəsi addlandıрмаğa başlayır.

ÇƏÇƏLƏ BARMAX

Əldəki beş barmax beş yoldaş olub. Bir gün bunnar səfərə çıxırlar. Az gedillər, çox gedillər, axırda əldən düşüb yorulurlar. Baş barmax deyir:

– Azmışıx.

Baş barmağın yanındakı soruşur:

– Bəs nə yeyəh?

Ortancıl barmax deyir:

– Allah verənnən.

O biri barmax dözmüyüb soruşur:

– Allah verməsə nə yeyəh?

Beşinci barmax tez dillənir:

– Oğurrux eliyəh.

Belə deyəndə görünməz bir qılış onun boynunu vurur. O da qalır hamıdan balaca. İş belə görə o biri barmaxlar deyillər ki, daha oğurrux adını tutmaq olmaz. Yoxsa biz çəçələ barmağın gününə düşərih. Gəlin halal çörəh qazanıb yeyəh.

BUĞDA, ARPA, DARI

Bir gün buğda, arpa və darı bir-birynən söhbət eliyirdi. Buğda dedi:

– Mənim bir tikəm bir dağı aşırır.

Arpa dedi:

– Mənim bir tikəm dağın yarısına kimi çıxardır, amma aşırmağına zəmin olammaram.

Darı dedi:

– Mən xalxın uşağının qanına bayış olammaram k, evinnən çıxarıb borana salam, öldürəm. Məndə o qüvvət yoxdu.

CƏBRAYILIN MARAĞI

Bir gün Allahın ən yaxın mələhlərinə biri olan Cəbrayıl yolnan gedirmiş. Görür bir nəfər kişi əlində toppuz, yanında isə təbil dayanıb. Cəbrayıl kişidən soruşur ki, burda neyniyirsən?

Kişi deyir:

– Mən dünya yaranandan burda dayanmışam və gözdüyürəm, hansı seyd, hansı molla əhsan versə, bu toppuznan təbili çalım.

Cəbrayıl kişidən soruşur ki, indiyə qədər neçə dəfə çalmısən?

Kişi cavab verir:

– Əyər bir dəfə çalmışamsa, qolum qurusun.

XATIN ARXI*

Keçmişdə Xatın arxı kəndinin yeri xarabalıq imiş. Burda ancax illərar, əxrəblər mələşirmiş. Vaxtilə burdan keçən bir gənc atın tərəkində Xatun addı sevgilisini gözdirirmiş. Qız suzur. Oğlan haranı gəzirsə, su tapa bilmir. Qız susuzduxdan oğlanın qucağında keçinir. Oğlan onun xatirəsinə arx çəhməh isdiyir. Bütün olan-qalanını xəşdiyib arx salır. Qızın adınan bağli onu Xatın arxı adlandırır.

YEDDİ QARDAŞ DAĞI

Bir el ağsaqqalının boya-başa çatmış yeddi oğlu varıdı. Özü -

* Üçkilse mahalında kənd

də qocalmışdı, əli ta qılınz tutmurdu. Yağılar fursəti bada vermir, tez-tez basqın edib eli talyırmışdər. Günnərin bir günü yenə yağılar gəlir. Yeddi qardaş qoşun yığıb onların qabağına çıxır.

Ancax bunnar cavan, yağılar neçə ilin qan tökənnəri. Döyüş başdanır. Yeddi qardaşın qoşunu basılır. Qardaşdar görür kü, qoşun basıldı, yağılar yenə eli çapıb talyıxacılar. Üzdərinə göyə tutub Tanrıya yalvarıllar ki, ya Tanrı, bizi keçilməz dağa döndər qabağı kəsək yağılar elimizə soxulmasınlar.

Tanrı eşidir onları, qardaşların yeddisi də dağa dönüb yan-yana düzlülər. Yağılar keşməyə yol tapır, qayıdıb bir yollux gedillər.

Camahat o dağlara «Yeddi qardaş dağı» deməyə başlayır.

KARVANQIRAN ULDUZU

Bir gün böyüh bir karvan yolda gecələməli olur. Az keçir, çox keçir, gözəci bir də baxır ki, göydə bir ulduz ıslım-ıslım ışıldır. O, hay salıb karvanı yuxudan oyadır, dan söküldüyünü xəbər verir. Sən demə, bu, Ülkər ulduzu deyilmiş. Karvan yola düşür. Gethaget, gethaget xeyli yol gedillər. Amma şəhər açılmır ki, açılmır. Elə bu vax boran başlayır. Çovğun dağ başına çatmış karvanı bir addım da atmağa qoymur.

Şəhərə qədər qar-çovğun onları çalıb-çapır. Karvannan bir nəfər də salamat qalmır. Onnan sora karvannar ehtiyatdı olmağa çalışıllar. Karvanın qırılmasına bais olan ulduza da «yalançı Ülkər», «Karvanqıran ulduzu» adı verillər.

QISIR DAĞ

Bir bəy öz qoyunlarını müftə saxlamaq üçün adam axtarır. Bir çoban onnan razılaşıır. O, çobannan belə şərt kəsir ki, qoyunları on il müddətində saxlasın, on il tamam olduxda çobana qoyunların bir illik balasını versin. Çoban bəyin bu şərtiynən razılaşıır. O günən çoban bəyin qoyun sürüsünü otarmağa başlayır. Nəhayət, doqquz il tamam olur. Həmin il çoban bəyə bildirir ki, artıx bu il vədə tamam olur. Bunu eşidən bəy o ili bütün

qoşdarı burdurur. Çobanın isə bu işdən xəbəri olmur. O, qoyunları böyüh bir dağın ətəyində otarırdı. Beləliynən, həmin il qoyunların heş biri qoça gəlmir və heş bir quzu olmur. Qoyunlar dağdan arana qayıdır. Çoban elə bilir ki, qoyunların bala verməməsi, qısır qalması o dağın otunnandı, o dağ günahkardı. Çobanın sözüne görə o vaxdan indiyə kimi həmin dağın adı «Qısır dağ» qalır.

ÇOBANKƏRƏ*

Bir dəfə uzax bir kənddə dəvəci ehtiyatsızdız edib mayanın başının ağaşın vurur. Qəzəblənmiş dəvə oğlanın üstünə cımur, oğlan qaşdıxca dəvə qovur. Axırda oğlanın ayağı sürüşüb yıxılır. Qızmış maya çatır, qarında oğlanın qulağını qoparır. Qan görmüş dəvənin hirsı soyuyur, amma oğlan kərəqulax qalır, utandığınnan öz kəndərinə qayda bilmir. Arazqırağı düzənliyə gəlib, burada ev-eşik düzəldir, kənd salır. Kəndin adı qalır Çobankərə, yəni kərəqulax (tayqulax) çoban.

TOXMAXAN GÖLÜ**

Gözəl-göçək Abu-həyatın özünü öldürməsinə eşidən nişannısı Toxməxan*** özünü həmin gölə atıb boğulur. Bu göl onun adı ilə bağlı Toxməxan göl qalır.

* Zəngibasar mahalında kənd.

**İrəvan şəhərində dəmir yol vağzalının qarşı tərəfindədir.

***Qeyd: Toxmaq 1576-1583-cü illərdə İrəvanın sərdarı olmuş Məhəmməd xan Ustaclının ləqəbidir. O, İrəvan torpaqlarını suvarmaq məqsədilə rəvayətdə xatırladılan gölü tikdirmişdir. Uzun illər Toxməxan gölü şəhər əhalisi həmin adnan çağırılmışdır.

Yeri gəlmişkən, Məhəmməd xan Toxmaq İran şahı Məhəmməd Xudabəndə zamanında İrəvan sərdarı olmuşdur. Xudabəndə şah isə I Şah Abbasın (1586-1629) atası idi.

Həmin göl oddan töremiş atdar, ağ camışdar, əjdahalar və başqa heyvannarın doludu. Koroğlunun qanaddı Qıratı həmin oddan töremiş atdarın cinsindədi.

Xarrat (dülğər) Murad görüb kü, Koroğlunun cins atı gölün kənarında olarkən göldən bir ağ rəhli ayğır çıxıb madyana atdanır, soradan yenə suya girir. Bunnan sora göl Ayğır gölü addanır.

DƏLMƏ**

İrəvan xanı Hüseynqulu xan dövrünün bütün bacarıqlı arx çixardannarını çağırıb onnara tapşırır k, axtarib suyun mənbəyini tapsınlar. Çoxsaylı usta sənətkarların bütün axtarışları boş çixır. Qəzəblənmiş xan onnarın cəzalandırılmasını tapşırır.

Bir müddət sora Makudan, Təbrizdən, İsfahannan usdalar çağırılar. Onnar arxın axarı boyu hərəkət eliyib suyun çıxdığı yeri tapılar. Gecəli-gündüzdü işdiyib suyun gözünü təmizdiyir, arxı çıxarılar. Bunnan sora arxın dolu su sahələrə axmağa başdiyir. Dəlib-deşib aşdırları su yolunu bunnan sora Dəlmə addandırılar. Dəlmə deşih açılmış, deşilmiş deməhdi.

ƏRƏBGİR***

Vaxtıynan bura möhkəm, möhtəşəm qala divarrarı olan bir şəhər imiş. Düşmənnər gəlib buranı talıyılar. Camahat uzun illər hücumə məruz qalıb. Nəhayət, düşmənnərə qala divarrarının bir tərəfini dağıtmaq qismət olur. Qoşun başcısı yaxınnıxdə dayanan bir qara rəhli əsgərə üz tutub deyir:

- Ərəb, gir!

Deyllər bunnan sora həmin yerin adı Ərəbgir qalır.

*Alagöz dağının cənubunda, Üçkilse rayonunun ərazisindədir.

**İrəvan yaxınlığında Zəngi çayının sağ sahilindədir.

***Hazırda İrəvanın ən böyük hissəsi - qəsəbəsidir)

Vaxtıynan istər irəvannılar, kamroğlular, istərsə də norkdular işməh üçün Norkun arx suyunnan istifadə edirmişdər. Yay aylarında bu su olduxca bulanıx, çirhli olurdu, acı tam verirdi. Payız isə su durulur, sərinneşir, şirin dadırdı. Bu ona görə beləydi ki, payız vaxtı yarpaxlar arxa tökülür, su yarpaxların arasının süzülb keçərkən saflaşır, durulur, daddı tam verirdi.

İrəvan sərdarı Nork arxının payız suyunnan içərkən demişdi:

- Payız suyu çox yaxıcıdı. Hayıf ki, ermənilər içir".

TÜCCAR

Qars paşası Tüccarı yanına çağırır k, o tamamilə yeni bir dastan söyləsin. Tüccar çətin işə düşdüyünü görüb dörd yanına baxır. O, yanında olan şeyirdinə tərəf dönür, sora ösgürüb boğazını arıtdıyib tamamilə yeni bir dastan söyləməyə başdiyir. Tüccar elə ürəhaçan, təsimi səhnələr yaradır k, bunnan paşa xeyləh kəddərrənir. Gözdənilmədən bu vəziyyətdən sarsılan Tüccar da ağlamağa başdiyir. Bu mənzərədən təəccüblənən şagird ustasına yaxınnışib onnan soruşur:

- Ustad, bəs sən niyə ağlıyırsan? Axı bilirsen ki, danışdığın dastan yalandı!

- Oğlum, - deyər, Tüccar sözüne davam eliyir - mən dastanın təsirinnən ağlamıram, ona görə ağlıyıram k, onu necə tamamılıyacam.

LƏLƏ DASTANI

Lələ dağın başında bir koma tikibbiş. Komanın o biri qapısı güncıxana, bu biri qapısı isə günbatana açılmış. Beləliynən, komanın iki qapısı varmı. Lələ şəhər tezdən güncıxan, axşamnar isə günbatan tərəfdəki qapıda oturarmış. O, dağın başındakı komasının aralanmır, heş kəsə qaynıyib-qarıxmırmış.

Yamaşdarda qoyun-quzu otaran çobannar Lələynən çox marxlanıllar. Onun nə yeyib-işdiyini, necə dolandığını öyrənməh

isdiyillər. Amma Lələ onların suallarını cavabsız buraxır.

Bir gün çobannar onu süfrüyə dəvət edillər. Lələ onların təhlifinə bayatı ilə cavab verir:

Lələyəm, bil başdan mən,
Yemərəm hər aşdan mən.
Nə atam var, nə anam,
Yaranmışam daşdan mən.

Çobannar onun bu sözdərinnən bir şey anlamıyıb işin sonunu gözdüyüllər.

Yaylax vaxdı qutarır. Payızın yağışı, çiskini başladı. Çobannar yaylaxlardan köçüllər. Qar yağır, yollar bağlanır. Bir gün çobannar Lələni xatırlayırlar. Dəliqanı bir çoban deyir ki, bu saat atnan Lələnin dalıca gedəcəm. Qoca çoban əvvəlcə razı olmur, sora iki cavan çobanı Lələnin dalıca yolluyullar. Onnar gəlib görüllər ki, komanın hər iki qapısı çəyənən bağlıdır:

– Lələ, Lələ! – deyib çıxırırlar. Ancax hay verən olmur. Çobannardan biri atdan düşüb komuya yaxınlaşır. Çəyəni qırıb içəri baxır.

Görür kü, Lələ yumax kimi yumrulanıb içərdə oturub. Əvvəl elə bilir ki, donub. Tez içəri keçib onu tərpadir. Lələ oyanır. Çobannar nə illah eliyillərsə Lələ onnaran getməhdən boyun qaçırır:

Lələyəm, gedənim yox,
Al-yaşıl geyənim yox.
Gedib yüz il gəlməsəm,
Gəlmədi deyənəm yox.

Lələ deyir ki, mən soyuxdan ölmərəm. Sağlq olsun bu bahar yenə də sizi dağlarda salamlayacam. Çobannar komanın qapısını bağlayıb kor-peşman qayıdılar.

Bahar gəlir, dağların çal-çağır vəddəri başdanır. Çobannar yaylağa qalxanda yenə də Lələni komasının qabağında, gül-çiçəyin içində görüllər. O, çomağına söykəlib yollara baxmış. Çobannar onu sağ-salamat görüb çox sevinillər. Yer-yurd salannan sora çobannar yenə də onu dile tutub, sirrini öyrənməyə çalı-

şıllar. Amma Lələdən nə adını, nə də əsil-necabətini öyrənə bilmillər.

Bir gün Lələ çobannardan birini çağırır deyir:

– İçərinizdə ağsaqqal varsa, yanıma göndərin. Çobannar ağsaqqal çobanı Lələnin yanına göndərillər. Lələ ona yer göstərib, xeyli sükudan sora deyir:

– Yanında duz-çörəh varsa, ortalığa qoy. Sənə deyiləsi sözüm var.

Ağsaqqal süfrə açır Lələnin üzünə baxır. Lələ duzdan bir çimdik götürüb dilinə vurur, bir tikə çörəh kəsib ağsaqqala deyir: – Ömrümdə ilh dəfədi ki, başqasıyan duz-çörəh kəsirəm. Səni and verirəm bu duz-çörəyə, dediyimi yerinə yetir.

Ağsaqqal and içib söz verir. Lələ ona deyir:

– Mən düz yüz qırx ildə ki, ömür sürürəm. Hələ indiyə kimi heş kəsən duz-çörəh kəsib, sirrimi deməmişəm. Sənnən duz-çörəh kəsməyimin səbəbi var, öləndə məni sən dəfn eliyərsən.

Ağsaqqal deyir:

– Nə bilməh olar, bəlkə mən sənnən qabax öldüm?!

Lələ deyir:

– Onu bilməh olmaz. Məni komanın qarşısında görməsən, bil ki, ölmüşəm. Elə burda, tərənin döşündə dəfn eliyərsən.

Ağsaqqal deyir:

– Sən duz-çörəyə and işdin, vəsiyyət eliyib yüngülləşdin, ancax mən sənnən nigaranam.

Lələ o saat başa düşür kü, ağsaqqal nə deməh isdiyir. Çobana söylüyür kü, gə mənən heş nə soruşma. Ağsaqqal duz-çörəyə and verəndə Lələ sirri açır:

– Anamın uşağı olmumuş, bir gün atam Məkkiyə ziyarətə gədimiş. Anamı çağırır deyir: «Qayıdıb görsəm ki, uşağımyz yoxdu, səni boşuyacam».

Vax ötür, atamın qayıtmasına az qalır. Bir gün anam nehrə çalxalıyırmiş. Kəndə hay düşür kü, ziyarətə gedənnər qayıdılar. Anam əvvəlcə özünü itirir, sora nehrənin altındakı qara daşı götürüb əskiye bükür, beşiyə qoyur. O fikirreşir ki, heş olmazsa bir hovurruğa da olsa, kişinin ürəyi sevinir, sora nə olur-olsun, lap boşasın. Atam beşiyi görəndə sevinir, beşiyə yaxınlaşanda birdən uşax səsi gəlir... Anam hövləh qundağı alıb tez döşünə

salır. Adımı Cavanşir qoyullar. Bu işə mat qalan anam bir müddədən sora evdə olan hadisəni atama danışır. Mən bunu eşidənən sora evdən qaşdım. O günün sora burada təh-tənha yaşıyıram. Daşdan yarandığım üçün ajdax və soyux mənə kar olmur.

Lələ söhbətini bitirir. Ağsaqqal çoban yoldaşdarımın yanına qayıdır, amma onnara bir şey danışmır.

Səhər qoyunu örlüşə buraxanda qoca görür kü, Lələ komanın qarşısında görümmür. Başa düşür kü, Lələ ölüb. Ölümünü evləcədən hiss eliyibbiş. Qoca çoban dağa qalxıb Lələni elə orada dəfn edir.

KOR DİLƏNÇİNİN ƏHVALATI

Keçmiş zamannarda bir bəy varıymış. Bəyliyinə baxmıyaraq çox kasıbırmış. Çoxdan aldığı yüz manat borcu heş cürə sahibinə qaytara bilmirmiş. Günün birində bəy oturub Allaha yalvarmağa başlayır ki, ona elə bir iş düşsün kü, o, yaxşı pul qazansın və borcuynan birrihdə küçədə oturan kor dilənçiyə beş tümən nəzir də versin.

Gün o gün olur ku, bəy yaxşı iş tapır və əlinə çoxlu pul gəlir. Borcunu və dilənçinin nəzirini verməh məqsədiynən evdən çıxır. O, gəlib kor dilənçini tapır, məsələni ona danışır və pulu onun ovcuna qoyur. Kor olduxca sevinir və bəyə yalvarır ki, həyatı boyu o qədər pul əlimdə tutmamışam, ver baxım görüm. Bəy qoltux cibinnən pulu çıxarib dilənçiyə verir. Dilənçi pula xeyli baxdıxdan sora, geri qaytarmax əvəzinə pulu tez cibinə qoyur. Bəy pulunu isdiyəndə, kor var səsi ilə qışqırır yoldan keçənnəri köməyə çağırır:

– Köməh edin... Bu kafir, mənim pulumu almax isdiyir. Camahat bəyi araya alıb, onu min cürə nalayix sözdərnən təhqir edillər ki, kor dilənçinin puluna göz tihmisen. Bəy hadisəni nə qədər izah edirsə, bir nəticə hasil olmur. Kor-peşman ordan uzaxlaşıb koru güdməyə başlayır. Axsama az qalmış dilənçi yerinnən qalxıb yavaş-yavaş evinə gedir. Bəy də onu təqib edir. Beləliynən, onnar xeyli getdihdən sora bir xarabalığa çatıllar. Kor ora daxil olur. Bəy də içəri girir və ehtiyatnan evin bir kün-cündə oturub gözdəməyə başlayır. Bir də görür kü, kor qabağın-

dakı kərpicini tapıb, sağ tərəfini oymağa başdadı və ordan bir sandıx çıxartdı. Sora qoltuğundakı haqarı çıxarib sandığı açdı. Bəy baxdı ki, orda çoxlu puldan başqa, qiymətdi daş-qaş da var. Kor sevinə-sevinə cibinnən yüz tümən pulu da çıxardıb sandığa qoydu və ağzını bağlıyib yerinə qoydu, üsdünü basdırdı, çıxıb getdi.

O gedənnən sora bəy yavaşca yerinnən qalxıb sandıx olan yerə yaxınlaşır və sandığı çıxarib ehtiyatnan xarabalıxdan çıxır. Bəy həmin pulnan böyüh bir imarət tihdirir, tacirrih etməyə başlayır və az müddətdə olduxca varlanır. Bir gün o, nökrərrinnən birini çağırır, korun dalınca göndərir ki, get onu bura gətir. Nökrə koru tapıb onu bəyin yanına gətirir. Koru olduxca mehriban qarşılayan bəy onu lap yuxarı başda əyləşdirir. Kor bu vax ağlıyır və deyir:

– Mən, sənin insanlığına qarşı hörmətsizdih edib, pulunu əlinnən aldım, səni biyabır etdim. Bunnara baxmıyaraq sən yenə də mənə hörmət edirsən.

Sora kor həmin gün onun pullarının oğurranmasını da dərin bir kədərnən danışdı.

Bəy kora yazığı gəldi və dedi:

– Sənin ömrünün axırına azalıb, sən o pullarınə üçün yığır-dın? O pulu mən götümüşəm, – deyə bəy əlavə etdi, – bax, sənin o pulunnan bu qədər dövlət əldə etmişəm. İndi istəsən mənim yanımda qala bilsən, bir oğul kimi sənin qulluğunda olaram.

O günün kor dilənçi birin evində qalır.

KİMİ SEÇƏRSƏN?

Bir ailədən üç nəfəri həbs edillər. Etdihləri cinayətə görə onnardan ikisinə güllələnmə kəsir, birinə isə bərət qazandırillər. Ailənin qadınına təhlif edillər ki, bu üç nəfərdən birini seçsin, kimini seçsə o, azaddığa buraxılacax, qalan iki nəfər isə güllələncəh. Onnardan biri bu qadının əri, ikincisi oğlu, üçüncüsü isə qardaşı idi. Qadın bu üç nəfərdən birini – qardaşını seçib, onun azad olunmasını xahiş edir. Beləliynən, qardaş xilas olur, ər və oğul isə güllələnilir.

Qadinnən nə üçün qardaşını seçdiyinin səbəbini soruşduxdə

cavab verir ki, gələcəhdə ərə gedərəm ərim olar, doğaram oğlum olar. Ancax qardaş tapa bilmərəm. Çünkü atam da, anam da dünyalarını dəyişiblər.

DƏVƏSİ İTMİŞ KİŞİ

Günnərin birində yolla gedən bir nəfər başqa bir yolçudan soruşur ku, ona yolda dəvə ras gəlməyibmi?

Yolçu:

– Yolla bir dəvə gedib. Onun sol gözü pis görübdü. Dəvənin yükünün bir hissəsi bal, o biri hissəsi isə yağ olub. Dəvənin üstündə bir qadın olub. O da boylu imiş.

Dəvə sahibi:

– Sən dəvəni öz gözdərinnən görüb-sənmi?

Yolçu:

– Yox, – deyir.

– Bəs sən bunnarı hardan bilirsən?

Yolçu danışır ki, dəvə yol boyu həmişə sağ tərəfindəki otdan otduyub. Heş vax yolun sol tərəfində olan otdan yemiyib. Deməli, dəvənin sol gözü görmürmüş. Dəvənin yolda yatdığı yerin bir tərəfinə isə milçəhlər toplanmışdı. Milçəh olan tərəfə yağ, qarışqa olan tərəfə isə bal damcılanmışdı. Bunnan bildim ki, dəvənin yükünün bir hissəsi yağ, o biri hissəsi isə bal imiş. Dəvəyə «xıx» deyib dizləri üstə yerə yatırılar. Dəvənin üstündə oturmuş qadın dəvədən düşüb, yolun kənarında oturub. Qadın qalxanda sağ əlini yerə söykədihdən sora oturduğu yerdən qalxa bilib. Deməli, el arısından deyildiyi kimi, qadının ayağı ağır (boylu) imiş.

Dəvə sahibi yolçuya öz razılığını bildirərək onnan ayrılıb.

DƏVƏNİN OVSARBAĞI

Dəvəci ömrünün son günnərini hiss edəndə dəvəsini çağırır deyir:

– Mən sənə həyatım boyu borşduyam. Sən mənim ailəmi dolandırmağa çox əməh sərf edibsən. Əyər səni yersiz incitməşəm-

sə, sənə qarşı ədalətsizdih etmişəmsə, mənə bağışda.

Dəvə dilə gəlib belə deyir:

– Sənin mənə qarşı olan bütün günahlarınan keçirəm. Ancax mənə bir dəfə elə təhqir edibsən ki, onu heş vax sənə bağışdaram. O da çayı keçəndə ovsarbağımı eşşəyin quyruğuna bağlamağındı.

ALLAH, ÖZÜN BİLƏN YAXŞIDI

Çobankərə kəndinin dindar əhalisi arasında dərin köh salmış belə bir fikir vardı ki, Xuda kimi zəlil edib-sə, o elə də olmalıdı. Başqa sözlə, Allah bilir ki, kimə nə cəza verməli idi. Deməli, bu məntiqə görə kor – kor, mayıf – mayıf, topal – topal, şil də şil olmalıdı. Bu fikri əsaslandırmağ üçün xalq arasında yayılmış belə bir rəvayət var.

Kəndin kənarında bir göl varıymış. İlin yay fəslində uşaxlar bu göldə çimillərmiş. Onların arasında olan bir kor uşax qısılib bir tərəfdə oturur və fikrə dalarmış. Müqəddəs şəxsərdən biri bu uşaxın halına acıyır və onun gözünün açılması üçün Allaha yalvarır. Allah-taala bu səsi eşidir və uşaxın gözdərinə nur verir. Gözü açılan uşax yoldaşlarına qarışır. Bir gün uşaxlar gölə çimməyə gələndə kim suya atılırsa, qanına qəltan olur. Soradan məlum olur ki, həmin kor uşax gözdəri açılannan sora gedib qamış-darı kəsir, ujdarını itiliyib gölün dibinə basdırır. Uju qələmlənmiş qamışdar çimməh üçün suya atılan uşaxların qanına batır.

Bu əhvalatdan xəbər tutan müqəddəs şəxs əllərini göyə açıb deyir:

– Allah, özün bilən yaxşıdı.

Uşaxın gözdəri yenidən tutulub kor olur.

QOŞNAN CANAVAR

Xan cəza vermək istədiyi bir kişini yanına çağırır. Ona deyir ki, bax, bu qoçu tərəzidə çəkib verirəm sənə. Qırx günnən sora həməm qoçu bu gün sənə verdiyim çəkide də sənnən təhvil ala-

cağam. Əyər o qoçun çəkisi bir kilo belə artıx-əskih olarsa, sənin boynunu vurduracağam.

Kişi xana «sağ ol» deyər-deyə qoçu evinə aparır. Qoçu ağaca bağlıdır. Onu hər gün yoncaynan, arpaynan yemiyir, vaxlı-vaxtında suyunu verir.

Qırx gün ötür. Xan qırxıncı gün qoçanı hüzuruna gətirtdirir. Qoçu çəhdirəndə çəkisinin qırx gün əvvəlki qədər olduğunu görən xan heyrətə gəlir. Daxilən kin bəsdədiyi kişidən bu işin sirrini öyrənir. Müdrüh kişi bu sirri belə açıqlayır:

– Mən hər gün qoçu yaxçı yemliyirdim. Ona görə qoş hər gün ətdənir, kökəlirdi. Lakin mən bir canavar tutub gətirmişdim. Gündə bir dəfə o canavarı qoça göstərirəm. Qoş canavarı görün kimi hürkür, əsim-əsim əsirdi. Beləliynən, qoş bir gündə artırdığı çəkisini bir anda itirir, əvvəlki çəkisini olduğu kimi saxlıyır.

Bu yolla müdrüh insan xanın ona qarşı olan qəzəbinin üstünə su töhdü. Xan onun tapşırığını layiqincə yerinə yetirən kişini bağışladı.

QARIŞQANIN CAVABI

Bir gün ağıllılardan biri belə qərara gəlir ki, qarışqanın ayda nə qədər yediğini məyyən etməh üçün onun üzərində sınaq işi aparsın. O, şüşə qabın içərisinə bir qarışqa salır, yanına da bir buğda qoyur. Üzünü qarışqıya tutub deyir:

– Sənə altı ay vaxt və bir buğda verirəm. Altı aydan sora gəlib şüşə qabın ağzını açacağam.

Altı ay tamam olannan sora sınaqçı gəlib şüşənin ağzını açır, görür kü, qarışqa altı ay ərzində buğda dəninin ancax yarısını yeyib.

Sınaqçı təcübənən qarışqadan soruşur:

– Sən altı ay ərzində bir buğdanın ancax yarısını yeyə bilibsen?

Qarışqa dilə gəlib sınaqçıya cavab verir:

– Mən balaca bir həşaratam. Ola bilirdi ki, mən siz sınaqçının yadından çıxaydım və burda altı ay yox, bir il qalaydım. Bu şüşə qabın içində acınnan ölməyim deyər, bir buğduya qənaət edib yarısını yedim, o biri yarısını isə gələn altı aya saxladım.

BUĞDAYNAN DAŞ

Bir kişi yühlü öküzünə yol gedirmiş. Bir nəfər də yol ayrıcında oturub dilənirmiş. Yolçu öküzünə dilənçinin yanından keçəndə dilənçi onnan soruşur ki, yükün nədi, nə aparırsan? Kişi cavab verir ki, terin* bir gözüne buğda, o biri gözüne də o ağırdaş daş doldurmuşam ki, müvazinət pozulmasın.

Dilənçi deyir:

– A kişi, terin bir gözündə olan daş töh yerə, terin o biri gözündə olan buğdanı iki yerə böl və beləliynən, öküzün yükünü yüngülləşdir.

Öküz sahibi yolçuya üz tutarax deyir:

– A kişi, sən o ağıllan dilənçi olubsan, mən isə bu ağıllan belə yaxçı yaşıyram. Hər kəs ağıllın yükünün tarazlığını özü düzəltməli və həyatda ona müvafiq yaşayışını qurmalıdı. Allah hər kəsə ağıllına görə verir.

VAY ARXAM!

Bir nəfəri qarnına təpik vurarax döyüllər. O isə «vay arxam, vay arxam!» deyərək qışqırır. Döyən döyülənnən soruşur ki, mən sənə qarnını təpikliyərim, sən niyə «vay arxam!» deyərək həşay salırsan?

Döyülən cavabında deyir ki, əyər arxam olsaydı, sən mənim qarnıma təpik vura bilməzdin. Bu səbəbdən də mən «vay arxam!» deyərək qışqırıram.

BİR AZ DÖZÜN!

Otuz il əri Qaçax Kərimnən qaçaqxılıx edənnən sora doğma Böyüh Vedi kəndinə qayıtmış Şəhpəri arvadı hamı xala, bibi yox, «dayı» deyərək çağırırdı. Kişilənnən barabar döyüşdərdə olan bu qoçax qadınna bağlı çox əhvalatlar danışılırdı. Onnardan bi-

* Ter – xurcunun gözü

ri də budu ku, bir dəfə daldalandıxları mağarada uşağı olan zaman qaçaxları mühasirəyə alırlar. Bu vax atışma səsini eşidən Şahpəri qışqırır: "Bir az dözü'n da, ay qırılasınız!". Sora körpəni doğur, yuyur, bəliyr, belinə sarıyır və atın yəhərinə qalxır.

ŞAHPƏRİ "DAYI" NIN PLOV BİŞİRMƏYİ

Qoca vaxdarında Böyüh Vedi kəndinin bəyləri Şahpəri "dayı"nın qoçaxlığını sinamax isdiyillər. Vedibasər kəndlərində qış aylarında belə bir adət vardı ki, hər axşam qonşular bir evə yığılar, maraxlı söhbətdə qulax asardılar. Şahpəri "dayı"nın söhbətdərinə qulax asmax isdiyənnər də az deyilmiş. Belə axşamın birində mübahisə salırlar ki, kim gedib köhnə qəbiristanıxdakı uçux qəbirin yanında gecə plov bişirib gətirə bilər?

Heş kim dinmir. Şahpəri deyir:

– İcinizdə igid var ki?! Mən gedərəm.

Sabahki gün odunu, qazanı, düynü, bir söznən, plova lazım olan nə varsa, aparıb qəbiristanıxdakı bir köhnə qəbrin yanına qoyullar.

Gecə Şahpəri arvad qəbiristanlığa gedib işə başladı. O, aşı süzüb, dəmə qoyannan sora uçux qəbirdən bir əl uzanır. Şahpəri nənə bu ovuca bir az düyü qoyur.

Əl ikinci dəfə uzanır, yenə verir.

– Acsan, yə.

Əl üçüncü dəfə uzananda çömçə ilə vurur:

– Bədi də, bəs ordakılara nə aparacağam?

Soradan məlum olur ki, bir nəfəri uçux qəbirə salıb, üstəliş keşiyini də çəkirmişdər ki, qorxmasın.

Beləcə, cavannar Şahpəri "dayı"nı qorxutmax isdiyibmişdər. Amma baş tutmuyub.

İKİ DÜŞMƏN

Vedibasarda Kərbəlayı İsmayılın qolçomax qıyama yatırıldıxdan sora o, Arazın o tayına keşməh məcburiyyətində qalır. Amma gəlini ağırax olduğuna görə apara bilmir. Heş kimə də

ürəyi qızdır. Tərəfdarlarının bir hissəsi döyüşdə həlak olmuş, digər hissəsi isə eldən-obadan didərgin salınmışdı. Birdən yadına düşür ki, bəs onun Usuboğlu addı bir düşməni var. Aralarında qan düşmənçiliyi olubmuş. Amma çox namusdu adam imiş. Onun qapısına gedir, gəlinini qan düşməninə tapşırır. Usuboğlu da vaxtı çatanda gəlinə mamaça çağırtdırır. Gəlin azad olanda ona muştuluğa gəlillər. Usuboğlu soruşur:

– Oğlan oldu, ya qız?

– Oğlandı.

Usuboğlu ikiəlli başına bir qapaz vurub:

– Düşmənimin biri də artdı, – deyir.

DƏLİ SADİĞNAN MÜZƏFƏRƏDDİN ŞAH

İran şahı Müzəfərəddin şah İrevana gələndə Zəngibasar camahatı tamaşıya çıxır ki, Ağhəməlidən şahın dəstəsini görünnər. Uluxannılı Dəli Sadıx camahata deyir ki, indi mən elə edəcəyəm şahın özünü də görəcəhsiniz. O, camahatdan ayrılıb yolun ortasında dayanır. Şahın mühafizə dəstəsi Dəli Sadığa yaxınlaşıb, onu uzaxlaşdırmax isdiyir.

Dəli Sadıx onnara deyir ki, camahatın bura yağılmaxda məqsədi budu ku, şah faytonnan düşüb, bir neçə addım ayağnan yerisin, bəke şahın ayaxları torpaxlarımıza bərəkət verə.

Dəli Sadığın sözünü şah çatdırırlar. Təhlidən xoşhal olan şah faytonnan düşür və bir neçə addım yeridihdən sora faytona minir.

Adamnar Dəli Sadığın fərasətinə heyran qalırlar.

DÜŞMƏNÇİLİH

Vedibasarda Səttaroğlu Əliyənn Soltanın düşməni olduğunu hamı bilirdi. Bir gün Əlini Böyüh Vediyə qonax çağırırlar. Söhbətin şirin yerində qonağa xoş gəlsin deyə ev sahibi Əlini tərifliyr, Soltanı isə yamannıyır. Bunnan qəzəblənən Əli ev sahibinin söhbətini yarımçıx kəsib ayağa qalxır.

– Məgər burda Soltannan bağlı söz oldu ku, söhbəti o kişinin üstünə gətirdin? Yəqin ki, indi burada mənim əvəzimdə Soltan olsaydı, bu söz onda mənim ünvanıma deyiləcəydi, – deyə Əli məclisi tərk edir.

Böyüh Vedidə bəzi vacib xırda-para işdərinə görüb yola çıxır. Kərkab qayasına yaxınlaşanda qarşısına silahlı-yaraxlı Soltan çıxır. Məclisdəki söhbətdən hələ də hirsli soyumayan Əli höy-sələsiz halda Soltanın üstünə qışqırır:

– Nə yolkəsənnih eliyirsən, Soltan? Belə çıx yolumnan!

Soltan gülümsünür:

– Səttar oğlu, yol kəsmə fikrim yoxdu. Bir neçə sahat qabax Böyüh Vedidə qonaxlıxdə elədiyin kişiliyi mənə çatdırdılar. Bir heyvan götürüb gətirdim ki, ayağının altında qurban kəsim.

Əli yumşalır:

– Heş nə lazım deyil, Soltan.

– Lazımdı, Səttar oğlu. Mərd düşmənlər namərd qohumnan irəlidi.

Soltanın işarəsi ilə adamları Səttaroğlunun ayağı altında qurban kəsillər...

TƏKİ ÜRƏYİMİZ BOŞ OLMASIN

Vedibarasərin qonşu arad kənddərinə iki nəfər möhkəm dosdux eliyirdi. Bir-birinin hörmətini saxlayır, yaxşı-yaman günnerində birgə olardılar. Hər iki kəndin adamları dosdardı yaxşı tanıyırdı, onların xətrini əziz tuturdular.

Dosdard hər il Novruz bayramında bir-birinin bayram görüşünə, yerri ifadəyəndən desəh, bayramçalığa gedərdilər. Hər ikisinin eyni həcmli, eyni naxışdı zəmbilləri olurdu. Dosdardan əvvəlcə biri, sora isə o birisi zəmbili müxtəlif yeməli şeylərinə (meyvələr və şimiyatnan) və xələtdənən doldurub bir-birərinə qonax gedərdimşərd.

Bir il dosdardan biri lap kasıblıyır. Tərsidhdən bayramçalığa bu il birinci o gedəsiymiş. Çox fikirləşir, nəhayət, çıxış yolunu tapır. Kağızdarı yumruluyub çantıya doldurur. Naxışdı zəmbil yenə əvvəlki həcmi alır. O, zəmbili götürüb qonşu kəndə ge-

dir. Qonşular görürlər ki, budu, yenə həmin dos, həmin naxışdı zəmbil də dop-dolu əlində bayramçalığa gəlir.

Dosdar məhribançasına görüşürlər. Xoş-beş-on beşdən sora boş zəmbilnən bayramçalığa gələn dos deyir:

– Əziz qardaşım, bu il əlim yaman aşağıdı. Bayram sovgatı almağa imkanım olmadı. Sən gərəh mənə bağışdıyasan. Zəmbili kağıznan doldurmuşam. Amma qonum-qonşu yanında sizə gəlməyə də bilməzdim. İstədim ki, sirmimizi heş kim bilməsin.

O biri dos dosdunun boynunu qucaqlayıb deyir:

– Bilirsən ki, bizim dosduğumuz təmənnəsiz dosdudxdu. Sənin quru gəlişin mənim üçün toy-bayramdı. Təki ürəyimiz boş olmasın.

Dosdar yenidən bayram süfrəsinin ətrafında əyləşillər.

PIRƏL-MÜRSƏL OCAĞI

Vedibasar mahalının Şiddi kəndində Usuboğlunun həyətinə yerləşdiyi üçün bu ocağa Usuboğlunun ocağı da demişlər.

Ağır seyid olan Usuboğlu səhər sübh namazına qalxır. Dəstəməz almağ üçün həyətdə çıxır. Su qabına yaxınlaşanda həyətin ortasında başı kəsilmiş ceyranı və onun başı üsdündə qoyulmuş gümüş saplı iri bıçağı görür. Ceyranın qanı yerdə göllənibbiş. Bir neçə vaxdan sora həmin qanın yerində iki ilgün (ağac növüdür) bitir. Soralar ağaş böyüyüb qol-qanad atır, geniş bir ərazini tutur.

Bura ağır xəsdələr, övladı olmayannar, ruhi sarsıntı keçirənnər – hərə bir ümidnən gəlmiş, şəfa tapmış, qurban kəsib nəzir-niyaz paylamışdard.

Pirəl-Mürsəl ocağının möcüzələri çox olmuşdur. Yaşı 65-i haxlamış Yəhya Murad oğlunun dediklərinnən.

– 1945-ci ildə biz həmin ərazidə quzu otarırdıx. Əmim oğlu Hidayətnən həmin ocaxdan iki dənə ilgün çubuğu kəsdi. Axsamüstü quzuları evə gətirdih. Gecə hər ikimizin bədəni iri yaralar töhdü. Qaşınmaxdan öldürüh.

Anam seyid qızı idi. Soruşdu ku, harada olubsunuz? Biz dedih ki, ocaxdan iki çubuk kəsmişih. O dedi ki, səhər tezdən aparıb atın yerinə. Səhər açılan kimi qaşdıx ocağa. Çubuxları ocağa qo-

yub geri qayıtdıx. Evə çatanda bədənimizdə, üzümüzə bir dənə də olsun yara qalmamışdı, hamısı sağalmışdı.

Hərbi zastavanın rəisi, milliyyətə rus olan Saqin ocaxdan ağaş kəsib ata minir. Bir az getməmiş at onu üstündən yerə salmağa çalışır. Onun ayağının biri üzəngidə qalır. At onu ora bura çırpır, zabitin qolu, ayağı sınır.

Deyilənə görə, bir nəfər camışdarını bağlamaq üçün üç dənə yağun ilgin ağacı kəsir. Səhəri həmin adam görür kü, camışdarının üçü də haram olub.

USTANIN ÜŞ MƏSLƏHƏTİ

Rəvayətə görə, qədimdə bir cavan oğlan öz əmisi qızıynan evlənir. Günnər keçir. Oğlan onu zinhara gətirən kasıblıx ujbattından baş götürüb özge bir diyara gedir ki, nökr-naiblihi eliyib pul qazansın və ailəsinin yanında dili gödəh olmasın.

Oğlan az gedir, çox gedir, gəlib bir şəhərdə bənd alır. Öz-özünə deyir ki, elə burdaca qalib işdiyəcəm. Bu fikrənə də o, şəhəri gəzir. Bir-bir hər pinəçi dükənini, qəssabxananın qabağında dayanıb onnara şeyird lazım olub-olmadığını soruşur. O, bir dəmirçi dükəninin yanında dayanır. İçəri boylanıb görür kü, üzünürü bir kişi başını aşağı salıb öz işiynən məşğuldur. Oğlan içəri girib salam verir. Kişi də başını qaldırıb onun salamını alır. Bu ağsaqqalın üzünün nuru cavana xoş gəlir və üzünü nurani qocuya tutub deyir:

– Əmi, sizə şeyird olmaq isdiyirəm, razı olarsınızmı?

Usta oğlanı başdan-ayağa süzür, ürəyinə nə gəlirsə:

– Bəli, oğlum, mənə şeyird lazımdı, - deyir.

Bələliynən, oğlannan qoca əzəmətli işdəməyə başladıylar.

Oğlan hər gün günəş işarannan toran düşənə kimi körüh yandırır, kürədə dəmir qızdırır, ustuya köməh eliyir, onun qulluğunda can-başnan durur.

Bu minvalnan düz on yeddi il keçir. Yurd-yuvası, ömür-gün yoldaşı üçün bərh darıxan gənc evə dönməyi qərara alır. O, günorta çörəyinə duran zaman ustasına üzünü tutub:

– Əmi, üzür istiyirəm, daha evimə gedədim, - deyir.

Qoca dəmirçi oğlanın bu sözünün həm də haqq-hesab məsələsinə eyhamlandığını duyur və:

– Oğul, hələ dayan. Axşam evə gedərik, haqq-hesablaşarız, - deyir.

Axşam olur, oğlan yenə ustasına deyir:

– Əmi, mənim haqqımı ver, mən gedim. Qəribçilik məni yaman sıxır.

– Oğul, yır-yığış elə, sübh açılan kimi sənə haqqını verəcəm, rahatca gedəcəhsən.

Naylac qalan oğlan bir söz demədən razılaşıb. Dan sökülür, şəhər açılır. Oğlan əl-üzünü yuyub süfrə başına əyləşir. Nəhar edib ustasının haqqını gözdüyür. Usta arvadına deyir:

– Gəti bunun heybəsinə penir-çörəh, fətir qoy.

Arvad cavanın heybəsini doldurur.

Usta üzünü oğlana tutub deyir:

– Sənə zəhmətinin haqqına üç məsləhət verəcəm Dinne, uduzmazsən.

Oğlan yerində qurcalanırsa da, dillənmir. Usta sözə başlayır:

– Əgər uzax bir səfərə çıxsan və bu yolda selov görsən, keş selovun o tayında dincəl. Demə ki, yorulmuşam, bu gecə burada qalım, sabah o taya keçərəm.

Oğlan hirsənsə də, ikinci məsləhəti gözdüyür. Usta ikinci məsləhəti verir:

– Bir evə gedəndə o evin işinə qarışub demə ki, bunu niyə bura qoyubsunuz, onu niyə ora qoyubsunuz.

Oğlan ürəyində fikirləşir ki, yaqın bunnan sora haqqımı verəcəh. Elə bu fikir oğlanın qəlbinnən keçər-keşməz usta üçüncü məsləhətinə başlayır:

– Üçüncü məsləhətim də odu ku, bir hadisəynən rasdaşanda səbirri ol, hər şeyi yerri-yataxlı öyrən.

Kişi sözünü qutarıb oğlana getməyə icazə verir. Oğlan da korpeşman yola düzəlir.

Oğlan yolda iki tacirənə rasdaşır, onnara qoşulub bir qədər yol gedillər. Axşam düşdüynən yolçular dincəlməyi qərara ahıllar. Oğlan görür kü, qabaxda - keçəcəhləri yolun üstündə selov var. Cavan ustasının sözdərini yadına salıb tacirərə məsləhət görür kü, selovun o tayına keçib dincəlsinnər. Tacirərdən bir razı

olmur. Ancax o birisi ona qoşulub selovun o tayında gecəliyr.

Səhər açılarda görüllər ki, səl gəlib, o biri tacir bu yana keçə bilməyib. Oğlannan bu yana keçən tacir mallardan qazandıqı pulların yarsını oğlana verib deyir:

– Sənin məsləhətinə qulax asmasaydım, indi mən də çayın o tayında qalmışdım. Çayın o tayında qalsaydım, bu qədər qazancım olmuyacaxdı. İndi ki bazarım yaxşı olub, qazancımın yarisini sənə verirəm.

Oğlan tacir verdiyi pulları götürüb yoluna davam eliyir. Gəlib bir oymağa çatır və qabağına keçən bir adamnan burada kimin qonax saxladığını soruşur. Ona cavab verillər ki, bəs burda bir pulax var. O bulağın başında bir kişi oturur, elə qonağı da həmin o kişi saxlıyr.

Oğlan deyilən yerə gəlib kişini tapır. Kişi də onu götürüb evinə gəlir. Yazıx yolcu içəri girir və gördühlərinə mat qalır. Oğlan görür kü, bir cavan qız ortada qullux edir, bir qadın da qapıya zincirlənib. Qadının boynundan isə bir ip asılıb ki, daha çörəhdən başqa dünyada nə var, o ipə düzülüb.

Axşam yemək vaxtı gələndə qız hamıya xörəh gətirməli olur. Oğlan göz qoyur ku, qız bunnara xörəh gətirdihdən sora bir qab da əlavə yemək çəkib itin qabağına qoyur, itə verəcəyi yalı isə aparıb həmin qadının qabağına qoyur. Oğlan bir istiyir ki, bunun səbəbini ev yiyəsinnən soruşsun, ustasının sözdərini yadına salıb dinməz-söyləməz xörəyini yeyib yatır.

Səhər yola düzəlir. Elə bir az gedir ki, arxadan səs eşidib dayanır. Arxıya baxanda görür kü, axşam evində qaldığı kişidi. Kişi ona yaxınlaşıb deyir:

– Gecə mənim evimnən oğurrux eləmişən. Düş yanıma, gedəh evdə söhbət eliyöh.

Oğlan ha and-aman eliyir, kişi razı olmur ku, olmur.

Evə çatanda kişi deyir:

– Bala, bu nə sirdi ki, sən gəldin burda yedin, işdin, bir gecə qaldın, amma soruşmadın ki, bu qadın niyə burda bu vəziyyətdə buruya bağlanıb, niyə onun yeməyini itə, itin yalını ona veriri?

Oğlan cavab verir:

– Mənim nə işimə qalıb sizin ailə işinizə qarışım.

Kişi deyir:

– Bala, sən ki bu ədəbin yiyəsisən, sənə elə bəxşışdər verəcəm ki, ömrünün sonuna kimi sənə bəs eləsin.

Kişi bu sözdəri deyib oğlanın əlinnən yapışır, onu zirzəmiyə aparır. Oğlan burdakı cəsəddəri görəndə dəhşətə gəlir. Kişi cavab verir:

– Bu insannarın hamısı vaxtıynan mənim qonağım olub. Ancax evə girən kimi o arvadın orda oturmağının səbəbini soruşublar. Mən də onların boynunu vurub bura yığmışam. İndi bunnarın üst-başdərinnən qır-qızılını, pulunu sənə halal eliyirəm.

Oğlan cəsəddərin üzərindəki pulu-qızılı yığıb yola düzəlir. Gəlib öz komasına çatır, içəri girməzdən əvvəl evə boylanır ki, görüm əmim qızı neyniyir? Elə bu fikrinnən gözünü otağa gəzdirdəndə görür kü, içəridə bir cavan oğlan var. Əmisi qızı da onun başını sığallıya-sığallıya “gülümsən, bül-bülümsən, həm yarım-san, həm oğlumsan” deyir. Oğlan bir istiyir ki, içəri girib onların ikisini də öldürsün. Amma ustasının məsləhətiynən səbr eliyir. İçəri girib salam verir. Qadın tez ayağa qalxıb onun salamını alır, oturmağa yer təklif eliyir. Çay-çörəhdən sora kişi sözü hərriyib-fırrıyib həmin cavan oğlanın üstünə gətirir, onun kim olduğunu ehyamnan soruşur. Qadın deyir:

– Qardaş, Allahdan gizdin dəyil, sənnən nə gizdədim. Mən bir əmim oğluna getmişdim. Kasıblıx ucbatınnan o, baş götürüb getdi. Nə öldüsü bilindi, nə qaldısı. Bu oğlan da onnan nişanadı. Ona görə də seveliyəndə deyirəm ki, “həm yarım-san, həm oğlumsan”. İndi əmim oğlunun da iyini onnan alıram.

Məsələdən agah olan kişi deyir:

– Elə sən deyən əmin oğlu mənəm ki, gəlmişəm.

Bu sözdən sora hamı sevinir, şad-xürrəm ömür sürməyə başladıyllar.

SÜLEYMAN PEYĞƏMBƏRNƏN BƏYQUŞ

Süleyman peyğəmgör bir gün ova çıxır. Məşənin ortasında, bir açıqlıxdə görür kü, bir gözəl ceyran otduyur. Ox atmağa həyifi gəlir. İsdiiyr diri tutsun. Ceyran hənirti eşidən kimi hürkür. Yayınnan çıxan ox kimi süzür. Süleyman peyğəmbər ceyrannan

əl çəhmir. Atı qan-tərə batır. Çata-çatda onda görür kü, odu ey, ceyran hardadı!

Qova-qova bir mağarıya gəlib çıxır. Ceyran mağarada yox olur. Ordan gözəl, qənirsiz bir qız çıxır. Süleyman peyğəmbər bir könüldən min könülə qıza aşiq olur.

- Bura niyə gəlmisən? Muradın nədi? - deyər qız soruşur.

Süleyman peyğəmbər çəşir.

- Mən bir ceyranı qova-qova gətirib bu mağarada itirdim. - Ta bir söz deyər bilmir.

Qız qayıdıb ceyranın dalıca gedir. Mağaranın qapısına qoca, eybəcər qarı çıxır. O da soruşur ki, mağarıya gəlməhdə muradın nədi? Süleyman peyğəmbər bilmir ceyranı istəsən, ya qızı?

- Qarı nənə, mən ceyranı qova-qova gətirib bu mağarada itirdim. Vurmuyub diri tutmağ isdiyirdim. Amma burda başqa bir ceyran məni vurdu. Səni dünya malıyın qəni eliyərəm, qarı nənə...

Qarı başa düşmüşdü.

- Oğlum, onda nişan üzüyünü gətir, - deyir - Behlə. Sora gəlib apararsan.

Süleyman peyğəmbər barmağındakı üzüyü çıxarıb qarıya verir. Vədələşdiyi zaman gəlir. Qarı qızın şərtini deyir:

- Görək cəmi quşların ötindən haçar çəhdirəsən, sümühlərin nənə qala tihdirəsən.

Süleyman razı olur. O, quşların dilini bilirdi. Əmir eliyir cəmi quşlar yığılsın bir yerə. Bəyquş gəlir. İsmaric göndərir ki, üş şərtim var. Peyğəmbər razı olur. Bəyquş gəlməyincə quşları qırdırmır. Bəyquş birinci sualı göndərir: Ölü çoxdu, ya diri?

Süleyman peyğəmbər cavab verir ki, diri. Çünki insannar bir-bir ölər, amma çox vax ökiz doğulurlar.

Bəyquş deyir yox. Düzdü, insannar bir-bir ölürlər, amma gözü qızmış şahlar, hökümdarrar insannarı yüz-yüz, min-min qırdırrar. Özdərinnən başqa dünyada yaşayannarı gözərdi görmür. Deməli, diri yox, ölü çoxdu.

Süleyman peyğəmbər gözdüyür görsün ikinci sualı necə olacax. Bəyquş ikinci sualı göndərir: Xarabalıx çoxdu, ya şənnih?

Süleyman peyğəmbər cavab verir ki, şənnih. Çünki hərə bir ev tihşə, nə qədər şənnih olar.

Bəyquş deyir yox. Çünki bir də götürsən zəlzələ olur. Yüz gündə tikilən bir gündə puç olub gedir. Güjdülər şənnih yerrəri qılınşdan keçirillər. Xarabalıx olur. Deməli, şənnih yox, xarabalıx çoxdu.

Süleyman peyğəmbər barmağını dişdiyir. Bəyquşun nəyə işarə elədiyini başa düşür. Amma yenə gözdüyür, görsün üçüncü sualı necə olacax.

Bəyquş üçüncü sualı göndərir: Dünyada arvad çoxdu, ya kişi?

Süleyman peyğəmbər cavab göndərir: Əlbəttə, kişi. Yer üzündəki insannarın çoxu, bütün dünyadakı ordular kişi deyilmi?

Bəyquş yox deyir. Arvad çoxdu. Arvad ağılına baxan kişi də arvad sayılmalıdır.

Süleyman peyğəmbər yuxudan ayılan kimi olur. Elə onun özü də bir arvadın sözünnən cəmi quşları qırdırmaq istəmirmi?

Quşları azad eliyir, atını sürüb gəlir mağarıya. Nişan üzüyünü isdiyir. Qarı onu içəri aparıb bir xəzinənin ağzını açır. Götü, - deyir. Peyğəmbər mat qalır. Xəzinənin içi dolu üzüh idi. Hamısının da üstə "Süleyman" sözü yazılmışdı.

Qarı gülür:

- Mən dünyayam, - deyir, - oğul, gah ceyran cildinə girirəm, gah gözəl qız donunda görünürəm, gah da belə eybəcər qarı şəklinde oluram. İnsannar məni tanıya bilmir. Seş, götü. Süleyman-nar dünyaya çox gəlib-gedib. Sən nə axırıncısən, nə əvvəlincisi.

Süleyman peyğəmbər kor-peşman evə qayıdır. Quşları qırmadığı üçün sevinir. O quşa Bəyquş adını verir. Quşların boyı...

OZAN

Bir kişinnən arvadı ölümnnən çox qorxurdular. Bunnar insan ölmüyən bir ölkə axtarmağa başladıylar. Gəzə-gəzə gəlib ozannar yaşayan kəndə çıxıllar.

Onnara deyillər:

- Bu kənddə yaşayannar ölmür. Həmişə çalib-çağırılırlar.

Kişinnən arvad çox şad olub bu kənddə qalmalı olullar. Bu kənddə yaşayan ozannarda belə qayda varıdı ki, burda yaşayannar görəh ölümnnən qorxmuyaydırlar. Bunnarda ölüm söhbəti yoxuy-

du. Kişinin arvadı ölümən qorxdığını açıb bunara söylədi. Bu söhbət ozannarın xoşuna gəlmədi.

- Bu ölüm gətirən arvad hardan gəldi? - deyə yığılıb arvadı öldürdülər. Əri evdə yoxudu.

O, evə gələndə ozannar bir qazan gətirib kişinin qabağına qoydular. Kişi bu qazanda arvadının meyidini gördü, dedi:

- A köpəh qızı,

Nə işin vardı ozanda,
Ətin qaynasın qazanda.

Kişi burda ozannardan yaşadı, ölüm söhbətini heç vax yada salmadı.

VL NİYƏ BELƏ DEYİRİK?

DALINCA QIRMIZI ALMA GÖNDƏRMİŞƏM?

Keçmişdə dövlətnamə yox idi. Vedibasər kənddəində belə bir adət vardı ki, toya çağıran tərəfdən bir nəfər at belinə qalxıb, bir torba qırmızı alma götürüb, toya çağırılan adamlara verərdi. Qırmızı alma verilən adam toy sahibinə kömək etməli idi. Vedililər arasında "Dalınca qırmızı alma göndərmişəm?" – zərb-məsəli o vaxdan yaranıb. Gəlişi ilə qarşısındakına minnət qoyan adamlara həmişə bu sual ünvananardı: dalınca qırmızı alma göndərmişəm?

BATBAT YEMİSƏN?

Batbat tikan növüdü. Narkotik maddə ilə zəngin olduğu üçün belə bir fikir formalaşmışdı ki, batbatı yeyən adam dəli olur. Ona görə də sözünün yerini bilmiyənə "Batbat yemisən?" – deyirdilər.

AYAQYALINNIĞI DA GÖRMÜŞÜH, DƏMİRTİKANNIĞI DA

Dəmərtikan tikanının kolu torpağın sürünüb, böyüq ərazini tuturdu. Sora tikannarı yetişib koldan qopurdu, kolu isə quruyub torpağa qarışırdı. Tikannarı altı künşdü*, bərk və diş-diş idi. Bir növ qədim döyüş silahı olan toppuzdarın kiçik modelinə oxşuyurdu. Dəmərtikan bitən sahədən ayaxyalın keçməq qeyri-mümkün idi. Bu məsəl də buradan yaranmışdı. Çətinlihdən qorxma-mənasında işdənirdi.

LAP ŞƏDDADDI

Zalim adam haqqında işdədilən ifadə. Görünür, bu deyim vedili Şəddadilər sülaləsinin ən qəddar hökmdarı Məhəmməd ibn Şəddadın zülmkarlığı ilə əlaqədar yaranmışdır.

* künş – günc, bucaq

İŞİ DÜYÜNƏ DÜŞÜB

Düyük Vədi ərazisindəki qədim Dvin şəhərinin yerri tələffüzdə adıdır. İş dolaşığa, süründürməçiliyə, çıxılmazlığa düşən adam haqqında deyilərdi.

ALLAH HƏŞ KƏSİN İŞİNİ DÜYÜNƏ SALMASIN!

Alqışdı. Burada da Düyün Vədi ərazisindəki Dvin şəhərinin yerri tələffüzdə adıdır. Görünür, adamlar həmişə divan-dərə yerrəşən bu yerə işi düşməyi böyük bir bəla hesab ediblər.

QARACALI KOLU KİMİ NƏ BİTİBSƏN GÖZÜMÜN QABAĞINDA?

Qaracalı – tikan kolu idi. Xoşa gəlməyən adam tez-tez qarşıya çıxanda deyərdilər.

LƏLƏ KÖÇÜB, YURDU QALIB

1500-cü ildə İsmayıl Xətayi qoşun toplamaq məqsədiylə Ərzincana gedərkən yolluğu Göyçə mahalında düşərgə salır. Bunu eşidən Qaraqoyunu hökmdarı Sultan Hüseyn onu öldürmə qərarına gəlir. Hiylə işdələrək onu qonax çağırır. Qonaxlıda iştirak edən Hüseyn bəy Lələ hiyləni başa düşür, özünü o yerə qoymur. Məclisdə ev yiyəsi ilə qonaxlar bir-birlərinə məhribənlilik göstərirlər. Qonaxlıdan döndən qızılbaşlar obanın tonqallarını gur çatıb, gecə ikən yola düşür, Cığır dərəsiylə Vədi basardan enib Arazı keçirlər. Səhərə qədər tonqalların sönməsinə gözdüyən Sultan Hüseyn səhər tezdən hücumə keçir. Lakin gəlib görür ki, Lələ köçüb, yurdu qalıb. Bu zərb-məsəl Əyricə yaylağının Sultan yurdunda beləcə əmələ gəlir.

AYI MƏRGİZDƏN QAÇIB

Ayi lap əvvəllər əkinçi olub. Bostan arxlarını düzəltməyə üçün mərgiz addı bir alət varmış. Əni yarım metr, ağzının uzunluğu

bir metr olan mərgizin içərisindəki halqıya kəndir bağlanardı. Bir nəfər mərgizin sapından tutub yerə sancır, qarşısındakı işi ip-lərin bağlandığı ağaşdan tutub dartar, torpağı çıxardı. Bu alət-nən işdəməyə o qədər çətin idi ki, deyirdilər ayı da mərgizə dözmüyüb, qaçıb.

ŞEYTANNAN ÇİLİNG-AĞAC OYNAMAX

Vedibasarda çiling-ağac məşhur uşaq oyunlarından idi. İki barmaq yoxunluğunda bir qarışdax ağacın hər iki ucunu yonub yerə atar, digər bir ağaşın həmin kündərdən vurub göyə qaldır-ar, göydə əlimizdəki ağaşın vurub ən uzaq məsafəyə atardır. Gödək ağaş çiling, uzun ağaş elə sadəcə ağaş addanardı.

"Şeytannan çiling-ağac oynamaq" deyimini bu oyun ad almışdı və şeytannan mənasız bəhsə girməyə anlamında idi.

ÖZÜNƏ BOY VERMƏH

Özünü öymək, özünü tərifləmək mənasında işdədilirdi. Sırf "Dədə Qorqud" deyimidi. Dədə Qorqud qopuz götürüb, Oğuz igiddərinə boy verərdi, yəni onları tərifliyərdi.

Vedibasarda özünü çox tərifliyən adama "Özünə az boy ver" deyərdilər. Adamın boyu (ucalığı) və böyümək sözdəri də həmin ifadə ilə eyni köhdəndi.

BULAX SƏSƏ GƏLƏR

Vedibasarda, xüsusilə onun dağlıx kəndlərində çoxlu bulax-lar olub. Yayda el yaylaqlara qalxanda da obalar, adətən, bulax ətrafında salınardı. Payızın ilk ayında işə adamlar yaylaqdan enər, geriye köş edərdilər. Yaylaq vaxtının başa çatdığını bulax-lar həmidən əvvəl xəbər verərdi. Belə ki, əvvəl-əvvəl bulaxların suyu azalardı. Adamlar başa düşərdi ki, arana enməyə vaxtıdır. Gur bulaxların suyu get-gedə azalıb sısqalaşardı. Hətta bəziləri tamam quruyardı. Yaz ağzı işə bulaxlar yenidən qaynaşardı. Səs-küy, şənlihlilik artıxsa sanki bulaxlar da daha gur çağlıyardı. Ona görə də deyərdilər ki, bulax səsə gələr.

Tarix boyu mübarizələr, müharibələr meydanı olmuş Vedibas mahalının bu tarixi taleyi onun adamlarının xarakterinə də öz möhürünü vurmuşdu. Belə ki, Vedibasar camahatı öz dönməzdiyi, mübarizdiyi, əyilməzdiyi, bir az da inadkarlığı, tərsdiyi ilə bütün bölgədə tanınırdı. Vedililərin xarakterinin güzgüsü olan aşağıdakı deyim də buradan yaranmışdı:

Vediliyih,
Bir elliyih.
Dediyimiz dedihdi,
Ölərih,
Dediyimizdən dönmərih.

VEDİNİN QURU BƏYLƏRİ

Vedibasarda bu, çox məşhur deyimdi. Vedibasar ərazisinin Rusiya işğalı altına keçməsinə sora əmələ gəlmişdi. Belə ki, rusdər Qafqazda yeritdiyi siyasət nəticəsində bəylər bir neçə kateqoriyaya bölünmüşdü. Bunnardan bir qismi böyüh torpax sahələri, bəylih titulu, var-dövləti, başqa söznən, hakimiyyəti və hökmü olan həqiqi bəylər idi. Vedibasarda, məsələn, Şadılı (Şadlinski) bəyləri belələrindən idi.

İkinci kateqoriyaya çarın yerrərdəki siyasəti nəticəsində müflis olmuş, var-dövləti əldən çıxmış, ancaq quru bəylih titulu qalmış bəylər daxil idi.

Nəhayət, üçüncüsü, çar xəzinəsinə pul (bəylik haqqı) ödəməyən bəy titulu alan bəylər idi. XIX yüzilin ikinci yarısında tətbiq edilən bu qanundan Vedidə də bir sıra adamlar istifadə etmiş, rəsmi bəy titulu almışdılar. Lakin onların da bəyliyi quru bəylihdən o yana getmirdi. Çünki nə torpax sahələri, nə elə bir mülkləri, var-dövlətləri vardı. Cibi boş olsa da, daim bəy yerləşməyə çalışdılar. Cibi boş olsa da, daim bəy yerləşməyə çalışdılar. Soralar bu deyim həmin xasiyyətdə adamların hamısına ünvanlanmışdı.

Vedibasar mahalında xum iri çaxır küplərinə deyilərdi. Bu küplərin ortası çox yoğun, hündürüyü adam boyda olardı. İşkiyə çox aludə olmağa "xumun dibində yatmax", işkiyə çox meyilli adamlara isə "xumun dibində yatan" deyərdilər.

SEYİD YASIN KİMİ HƏMİŞƏ ƏLİN AÇIXDI

Al əli olub, ver əli olmuyan adam haqqında deyilən sözdü. Vedibasar kəndərinə hərden qapı-qapı dilənən seyiddər gələrdi. Görünür, bu deyim də belə üzdü seyiddərdən hansınsa adınan yaranmışdı.

ÇALASI

Ara qarışdırən, ara vuran adam haqqında deyilən ifadədi. Görünür, çalasının (qatıx mayasının) südün mahiyyətini (süddüyünü) dəyişməh (qatığa çevirməh) xüsusiyyətinə irəli gəlir.

BAY OLMAX, BAY ELƏMƏH

Bir işi başa çatdırmaq, bir işdən barınmax, tutduğu işdən yarım mənasında işdənir: "Yaman bay oldum", "Bu işi çox bay elədi, qaldı o biri!"

AVŞARRILAR KİMİ NƏ YOL ÜSTÜNDƏ DÜRMÜSƏN?

Avşarrılar tarixən mərd, döyüşkən tayfa olmuşdular. Səfəvi qorqubaşılarının (şah qvardiya başçıları) çoxunun Əfşar/Avşar əmirrərinə olduğu da məlumdur.

Görünür, Vedibasar mahalı ərazisində məskunlaşan, burada Avşar və Əfşar adı kəndə salan avşarrıların igiddiyi, dönməzdiyi, qorxmazlığı, döyüşkənliyi, davakarlığı Vedibasarda belə bir ifadənin yaranmasına və zərb-məsələ çevrilməsinə səbəb olmuşdur.

GEJ GƏLMİŞƏM, YOXS AZ GƏTİMİŞƏM?

Vedibasarin aran kənddərində mal-qaranı Araz qırağında otardılar. Ötən əsrin əvvəllərində Türkiyənin Sovet hökuməti arasında sərhəd xətdərinin hələ olmadığı vaxtda naxırçı 400-500 mal-qaralığ böyüh bir naxırı Araz qırağında otarmağa aparır. Arazın o tayınan beş-altı qaçaq-quldur çayı keçir, naxırçının əl-qolunu bağlayır, naxırı da qabaxlarına qatib aparırlar. Yazıx naxırçı heş cıncırını da çıxartmır. Buna baxmıyaraq, qaçaqlardan ikisi geri dönr və başdıyılar naxırçını döyməyə. Naxırçı qaydır ki:

– Gej gəlmişəm, yoxsa az gətmişəm? Naxırı aparırsınız, bəs məni niyə döyürsünüz?

İndi bu zərb-məsəli həxsiz incidilənin dilinnən tez-tez eşitməh olar.

TECONUN QANI OLMADI Kİ?!

Vedibasarin iki qonşu aran kəndi arasında torpax üstündə münəşə olur. Danışılar heş bir nəticə vermir, iş gəlib çıxır silahlı toqquşmaya. Hər iki tərəfdən itkiləh olur. Öldürülənnərdən birinin adı Teco olur. Davanı dayandırmaz, sülh yaratmaz üçün ağsaqqallar işə qarışmalı olurlar. Sakitdih yaranır. Amma iki gün keçməmiş Teconun adamları qarşı tərəfdən bir nəfəri öldürüllər. Bir gün sora daha iki nəfəri də qətlə yetirillər. Ağsaqqallar bir də işə qarışmalı olur, bu hərəkətdərinin səbəbini soruşullar. Cavabında deyillər ki, Teconun qanını alırıx.

Növbəti qəldən sora ağsaqqallar bir də işə qarışib səbəbini soruşduxdə onnara eyni cavabı qaytarıllar. Onnarsa əsəbləşib deyillər:

– Əşi, bu Teconun qanı nə qədər ki, qutarmadı?!

Bu gün biri səbəbsiz, boş yerdən dava etməh istədihdə bu məsəli işlədillər:

– Teconun qanı olmadı ki?!

BU XINA O XINADAN DƏYİL

Ata-anasını itirmiş bir qız uşağı nənəsi ilə yaşayırmış. Nənəsi

hər gün onu səvəliyəh, əzizdiyəh, yatmamışdan qabax nəvəsinin barmaxlarına xına qoyarmış. Qayğısız böyüyən nəvə isə həmişə xınadan sora ürdədən oynuyub yatarmış. Günnər keçir, qız gündə bir arpa boyu böyüyür, gözəl bir qız olur. Axşamlar yatmadan qabax xınalı əllərini süzdürə-süzdürə oynaması isə artıx adətə çevrilir.

Günnərin birində qıza elçi gəlir, onun “hə”sini alırlar. Xınayaxdı mərasimi zamanı qızın barmaxlarına xınanı qoyan kimi o, adəti üzrə başdıyır rəks etməyə. Oğlan evinin adamları qızın bu yersiz hərəkətinə pərt olurlar. Qızın nənəsi işin nə yerdə olduğunu bildiyi üçün tez nəvəsinə yaxınlaşır və qulağına pıçıldıyır:

– Qızım, oynama, ayıbdı, bu xına o xınadan dəyil.

İndi biri yersiz, təccüblü hərəkət edəndə bu deyimi işlədillər.

ELƏ BİL ŞABI QARININ İTİDİ

Deyilənə görə, Vedibasarin kənddərindən birində Qurbanəli addı bir nəfər evlənr, arvad-uşax sahibi olur. Onun baxtı gətirir. İşinnən, həyat tərzinnən, dolanışığından razılıx edir. Övladdarınan heş bir narazılığı olmur. Təkcə arvadı təmbəl və çox gəzən imiş. Ev işdərini görməz, silib-süpürməmiş. Səhər əri işə gedən kimi evdən çıxar, kəndin arvaddarı ilə laqırtı vurur, onun-bunun qiybətini qırar, axşama yaxın evə dönməmiş. Onun bu hərəkətinən əri Qurbanəli kişi də, oğlanları da tənə gəlillər.

Bir dəfə arvad yenə axşam hamıdan sora evə gəlir. Kişi artıx dözə bilmir, qaydır arvadına ki:

– Harada idin? Şabi qarının iti kimi kəndi niyə dörd dolanırsan?

O vaxdan da el içində, veyil-veyil gəzənnərə “Elə bil Şabi qarının itidi” zərb-məsəlini ünvannıyılar.

KÜRÜŞNƏSİNƏ OD DÜŞMƏH və ya KÜRÜŞNƏSİ YANMAX

“Kürüşnəsinə od düşməh” deyimi “kürkünə birə düşməh” mənasındadı. Kürüşnə noxudun məhsuldar növlərinən birinin adıdı. Keşmişdə Vedibasarin ərazisində dənni bitkilərdən həm də çoxlu noxud əkilərmış. Görünür, bu deyimin kökündə də noxud

tiğına od düşmüş adamın narahat vəziyyəti ilə bağlı hər hansı konkret hadisə durur.

"Kürüşəsi yanmax" deyimi də, çox güman ki, həmin ifadədən doğub. Susuzduxdan yanan, çox su içən adama ünvannan bu deyimə noxud-kürüşə tarlasının susuzduxdan yanması mənasından yaranmasını ehtimal etmək olar.

MƏNƏ İTİ-QURDU GÖSTƏRMƏ, KƏLBƏ ƏLİNİ GÖSTƏR!

Vedibasarda kənd təsərrüfatının başqa sahələrinə yanaşı, üzümçülüynən də həmişə məşğul olublar. Böyüq Vedidə bir nəfərə xəstəsi üçün yaxşı doşab lazım olur. Tanışları ona deyillər ki, Şiddidə Kəlbə Əli var. Onnan doşab ala bilərsən. Həmin adam səhər tezdən piyada yola düşür. Günortuya yaxın Şiddiyə çatır. Məçidin qarşısında dörd-beş adam söhbət edirmiş. Salam verib Kəlbə Əlini soruşur. Deyillər ki, Kəlbə Əli bağındadı. Ona yolu nişan verillər. Vedili qonax gəlib bağ tapır. Görür kü, bağda ucaboyle, başına iri dəsmal bağlamış, köhnə paltar geymiş bir adam doşab bişirir. Qonax bu adamı Kəlbə Əlinin nökeri hesab edir. Salam verir. Kəlbə Əli başını qaldırır onun salamlarını alır. "Xoş gəldin" – deyib oturmağa yer göstərir. Kəlbə Əli onndan nə istədiyini soruşur. Qonax məqsədini deyir. Kəlbə Əli yaxasına bağladığı önnüyün ötəyinnən istidən tərremiş üzünü, əlini silib deyir: "Kəlbə Əli mənəm". Qonax bu sözden çaşib qalır. Elə bilir ki, doşab bişirən onu yaxşı cəst etmədi. Yenə deyir: "Mənə Kəlbə Əli lazımdı". Kəlbə Əli bayax dediyini bir də təkrar edir: "Kəlbə Əli mənəm". Qonax Kəlbə Əlini bu qiyafədə düşünmürmüş. Ona elə gəlir ki, bu adam onu ələ salır. Səsinə qaldırıb əsəbi halda deyir: "Mənə iti-qurdu göstərmə, Kəlbə Əlini göstər".

O vaxdan bu söz Şiddidə bir zərb-məsələ çevrilmişdir. Kiminsə istəyincə olmuyan, xoşuna gəlməyən, üreyinə yatmayan bir adam haqqında danışdıqda: "Mənə iti-qurdu göstərmə, Kəlbə Əlini göstər!" – deyillər.

ŞAHVERDİ, YAR DA ŞİRİNDİ, CAN DA ŞİRİNDİ

Ötən yüzilin əvvəllərində məlum erməni-müsəlman davası zamanı Vedibasarin əhalisi məjburi Arazın o tayına köşməli olur. Çayı keçərkən qarışıqlıq düşür və Şahverdi kişinin inayini Arazın iti suları aparır. Şahverdi kişi inəyi çıxartmax üçün özünü çaya vurur. Su onu da batırır. Bunu gören Şahverdi kişinin arvadı qışqır-bağır salır və ərinə kömək etmək üçün Araz çayına tərəf dartınır. Camahat onu tutub saxlıyır, qadın isə: "Ötürün, mən də özümü Şahverdinin dalınca atacam, onsuz yaşamax istəmirəm" – deyir. Qadın dartınır, camahat qoymur. Bu hal bir qədər davam edir. Təngə gəlmiş aqsakqallardan biri deyir ki, ötürün onu, görəh neyniyr. Qadın özünü irəli atır, dizə qədər Araz çayına girir və dayanır. Ərinin arxasınca baxır, əllərini irəli uzadıb deyir:

– Şahverdi, mənə bağışda, yar da şirindi, can da şirindi.

Bu gün iş görəkən ikiürlü olanda, tərəddüd edəndə bu zərb-məsəl işlədilir: "Şahverdi, yar da şirindi, can da şirindi".

OĞRUNUN YADINA DAŞ SALIRSAN?

Kəndin ağıldan seyrəh cavannarının biri meyvə bağına oğruğa gedir. Bağ yiyəsi onu görür və arxasınca düşür. Xeyli qovannan sora baxır çata bilməyəcəh, nələş qalıb qışqıra-qışqıra deyir:

– Dayan səne deyirəm. Yoxsa daşı götürüb başına vuracam.

"Daş" sözü oğrunun beyinine batur. Əyilib yerdən bir daş götürür və bağ yiyəsinin başına vurur. O yıxılır, oğru isə aradan çıxır.

Hal-hazırda qarşı tərəf üçün sərfəli bir söz deyiləndə belə deyilir: "Oğrunun yadına daş salırsan?"

YENƏ BİR GÜL AXITDI

Bəd əməlinə görə cənnətdən qovulannan sora şeytan insannarın içərisinə gəlir. Peşəsinə görə əl çəkmir. İş-gücü onun-bunun arasını vurmaq, camahat arasında düşmənçilik salmaq, xata törətmək olur.

Şeytan kənddə bir nəfərnən yaxınnan dosdux edirmiş. Günnərin birində dosdu ona deyir ki, sabah mən oğlumu evləndirirəm. Sənnən xahiş eliyirəm ki, bircə sabahlığa kənddən çıx. Mən səni yaxçı tanıyıram. Qalsan, aləmi qatacaxsan.

Dostunun sözünü yerə salmayan şeytan sabahısı kənddən çıxır, amma uzağa getmir. Kəndə gələn su arxının başında oturur. Əli dinş durmur, ətrafdakı gülləri bir-bir qoparıb suda axıdır. Su arxı isə şənnih evinin kənarınnan keçirmiş. Kənd uşaxları suda axan gülləri görüb özdeşini arxa atıllar. Aləm qarışır, məclis dayanır, uşaxları birtəhər sudan çıxarıllar. Dostu baxır ki, şeytan budu kəndin başınnan gəlir. Ona yaxınlaşır və deyir:

– Mən sənnən xahiş etmədim ki, bu gün sakit dur?

Şeytan isə halını pozmadan deyir:

– Mən neynəmişəm ki, təhcə gül axıtmışam da.

İndi də aranı qatan bir söz danışanda belə deyillər:

– Yenə bir gül axıtdın.

MALINI VERMƏ PİS ADAM OL

Vedibasarin aran kənddeşinin birində Qubad addı bir kişi varmış. Zəhmət adamı olan Qubad kişinin təsərrüfatda işdəməh üçün lazım olan hər cür aləti varmış. Beli, lapatkası, şanası, baltası həmişə saz olarmış.

Bir gün qonşusu gəlib Qubad kişiye deyir:

– Ay qonşu, belini ver, qoy uşaxlar həyəti belləsin, axşam qaytaracam. Qubad kişi qonşusunun məsuliyyətsiz adam olduğunu yaxçı bildiyinnən beli verməh istəmir. Bilir ki, qonşusu beli ya sındıracaq, ya da itirəcəh. Kəsə söz kü, beli salamat geri qayıtmıyacaq. Qonşular arasında incihlih olacaq. Son nəticədə yenə pis adam Qubad kişi olacaq. O, heş nə demədən-yan damına keçir, durur belin qarşısında və deyir:

– Ay bel, mən səni verim pis adam olum, yoxsa vermiyim pis adam olum?

Qubad kişi səs tonunu dəyişərək belin əvəzinə özü-özünə cavab verir:

– Yaxcısı budu ku, vermə pis adam ol.

Qubad kişi yan damınnan çıxır, gəlir qonşusunun yanına və

deyir:

– Qonşu, mən beldən soruşdum, cavabında dedi ki, hər iki tərəfdən sən Qubad kişinin gözündə pis adam olacaxsan. Elə, yaxcısı budu ku, malını vermə pis adam ol.

NƏ GƏZİRSƏN MOLLA ƏLİNİN HASARININ ÜSTÜNDƏ Kİ, QARNINA DA ŞÜŞƏ KEÇƏ?

Vedibasarda kolxoz qurulana qədər hərənin öz torpax payı olarmış. Zəhmətkeş camaat da bu sahələrdə meyvə, üzüm bağları salarmış. Mahalın başqa kəndlərində olduğu kimi, Xalisa kəndində də yaranma tarixi yüz ildən çox olan bağlar vardı. Əzət qarının bağı, Cəbonun bağı, Babauşağının bağı və onnənnən belə bağlar adnan idi. Bu bağlardan biri də Molla Əlinin bağı idi. Molla Əli bağın ətrafına möhrə* palçıxdan hasar çəkibmiş. Hasarın üstünnən də şüşə parçalarını düzübbüş kü, həyətdə oğru girməsin.

Günnərin birində tamahı güc edən cavannardan biri özünü hasardan içəri atır. Elə isdiyir ki, üzüm qopartsın, həyətdəki it duyux düşüb hürüməyə başladı. Molla Əli oğruya tərəf gələndə o, başdıyır qaçmağa. Tələsih hasardan aşmax isdiyəndə şüşələrdən biri keçir qarnına. Oğru qarnını tutub yıxılır. Molla Əli hayküyənə ağılayan oğruya yaxınlaşır və deyir:

– Nə gəzirsən Molla Əlinin hasarının üstündə ki, qarnına da şüşə keçə?

Sözünün, söhbətinin, hərəkətinin yerini bilməyib pis vəziyyətdə qalanda bu məsəli işlədillər.

PƏNAHIN İCLASINA DÖNÜB

Kolxoz quruculuğu dövründə Aşağı Necilidə** bir Pənah varmış. Bunu komsomol katibi seçibmişdər. Pənah çox iclasbaz imiş. Komsomolçuları gündə üç dəfə yağır, onu-bunu tənqid edib irad tutmağı sevmiş.

"Pənahın iclasına dönüb" deymi o vaxdan yaranıb.

* möhrə – hörgü palçığı

**Zəngibasar mahalında kənd

BELƏ ŞEYLƏR ƏZİM ƏMİNİN EYNİNƏ DƏYİL VƏ YA ƏZİM ƏMİYƏ NOOLDU Kİ?!

Uluxannıda bir Əzim kişi varmış. Bu bir gün xəsdələnin. Həkim buna bir ovuş kinə yazır ki, bunnarı iş, sağalacaxsan. Deyir, bunnarın hamısını işsəm, doğurdan sağalamam? Həkim də deyir "hə". Əzim əmi dərmannarın hamısını birdən atır ağzına və udur. Həkim qışqır-bağır salır ki, vay öləcəhsən. Əzim kişi deyir ki, belə şeylər Əzim əminin eyninə deyil. Doğurdan da, Əzim kişiye heç nə olmur, o sağalır.

"Belə şeylər Əzim əminin eyninə deyil" deyim oradan yaranır.

Qonşuda bir Adil Bəşirov varmış, bir gün o da xəsdələnin, ona da həkim xeyli dərman yazır. Evə gəlib hamısını doldurur ağzına, bir istəkan su isdiyir. Uşaxlar düşür üstünə ki, etmə, səni öldürür. Deyir, Əzim əmiyə nooldu ku, mənə də nola?! İçir və üç ay xəstəxanada yatır.

QALOŞ QALOŞDU, İÇİNDƏKİ TİROŞ NƏDİ?

Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndində Hacı Abbas addı çox hörmətdi, nüfuzdu bir kişi olub. Bu kişinin qardaşı oğlu Məşədi Qasım, cavan yaşdərindən ticarətnən məşğul imiş, tez-tez xarici ölkələrə – Hindistana, Rusiyaya və s. gedib-gəlirmiş. Xarkov şəhərində mağazaları varmış.

Məşədi Qasım kənddə müasir geyimi ilə də seçilirmiş. Hamı ayağına çıxır, qaloş geyəndə bu Məşədi Qasım Avropasayağı ayaqqabı geyər, ayaqqabıları palçığa batmasın deyər üstünnən də qaloş keçirərmiş. Bunun bu ədasını görən əmisi Hacı Abbas istehzaynan: "Qasım, qaloş qaloşdu, içindəki tiroş nədi?" – deyər soruşur.

Ağsaqqalın bu sözü tezdiynən kənddə zərb-məsələ dönür.

QUŞQUN TƏHLİFİ VƏ YA "XALA, XƏTRİN QALMASIN"

Buna "gecihmiş təhlif" də demək olar. Adətən, qonax çağırılan

adam artıx çıxıb gedən, yola düşən zaman ona elə-belə, nəzakət xətrinə qonax qalmaq təhlif edilərdi: "Qalaydın, qonax olaydın".

Buna "quşqun təhlifi" və ya "xala xətrin qalmasın" deyərdilər.

DAŞINI ATMAX

Keçmişdə bəzi ölkələrdə evlənmə mərasimində kəbinkəsmə evlənənlərin bir-birinə beş-altı çaydaşı vermələri, boşanma mərasimi isə boşanannarın həmin daşdarı çiyinnərinnən arxıya atmaları ilə müşayiət olunardı. Soralar daha geniş mənə kəsb edən bu ifadə hər hansı bir adamın münasibətdəri pozmax, hər hansı bir işdən imtina etməh və s. mənələrdə də işdənəyə başdanmışdı. Məsələn, "Mən filankəsin daşını atdım", "Mən bu işin daşını atdım" və s.

İrəvan cuxurunda da bu deyim geniş yayılmışdı.

AŞIX BAYRAM BAĞ SALMAXDA, URUS İRƏVANI ALMAXDA

Uluxannıda bir Aşix Bayram varmış. 1827-ci ildə rusların İrəvan qalasına hücumları bir-birini əvəz etdiyi vaxt Aşix Bayram, heç nə olmuyubmuş kimi, Uluxannıda öz iş-gücündə – bağ-bostan becərməyində imiş. Lakin rus atdılarının dırxaxları altında az sora bu bağdan əsər-əlamət qalmır. Bu deyim də elə o vaxt yaranır.

ONDA GÖRƏRSƏN

Dəviyə «səhra gəmisini» də deyillər. Dəvə sahibinin varıdı, dövləti, nəqliyyat vasitəsi. Dəvəsi ölmüş şəxsin üzü gülməz, O, həmişə qəm içində olar. Ona görə xalq arasında «filankəs dəvəsi ölmüş ərəb kimidi» deyillər.

Bir gün yolla gedən bir nəfər qarşısına çıxan yolçudan soruşur kü, bu tərəflərdə dəvə görmüyübsənmi? Sora əlavə olaraq deyir ki, mənim varım-yoxum olan bir dəvəm itib. Bütün dolanışığım onnan asılıdı. Əyər dəvəni tapbasam, uşaxlarım aj qalacax.

Yolçu:

– Yox, yolda dəvə görməmişəm, – deyəndə dəvəsi itmiş şəxs onnan sağollaşib zümzümə edə-edə yola düzəlir.

Yolçu dəvəsi itəni saxlıyıb onnan soruşur ki, dəvənin itməsiyənə bağlı bayaq dedihlərin hara, indi oxumağın hara?

Dəvəsi itən yolçuya cavab verir ki, itmiş dəvəmi üç gündü kü, axtarıram, tapıram. Son ümüdüm, bax, bu görünən tənənin dalıdır. Əyər dəvəmi orda da tapa bilməsəm, onda gəlib görərsən ki, mən necə fəryad qoparıram, necə şüvən edirəm, necə başıma döyüb şaşdaramı yoluram!

İndi bu deyimi bir işin düzələcəyinə inamı itirməyən adamnar haqqında işlədillər.

ŞAHIN TƏMBƏLİ

Bir gün şah əmir edir ki, ölkəsində olan bütün tənbelləri yığıb gətirsinnər onun hüzuruna. Bütün tənbellər bir yere yığıldıxdan sora şah əmir edir ki, onları doldursunnar samənığa və od vursunnar. Elə də edillər. Samənıx yanmağa başladıyanda tənbellər bir-bir çıxıb qaçılar. Axıra qalmış iki tənbellədən biri «vay yandım, vay yandım»! deyər qışqırır. O biri tənbellə isə deyir ki, a gedə, mənəm də əvəzimən qışqır ki, yoldaşım da yandı!

Sonuncu iki nəfər oddan xilas olunduxdan sora şah elan edir ki, özünün yanması haqqında haray salmağı belə başqasına tapşıran əsil tənbellədir. O gününə həmin tənbellə «Şahın tənbelli» adını verillər.

İndi bu deyimi həddən artıx tənbellə adam haqqında deyillər.

VII. NAĞILLAR

HEYVANLAR HAQQINDA NAĞILLAR

TÜLKÜNÜN OĞURRUĞU

Biri varıdı, biri yoxudu, bir tülkü varıdı. Bu tülkü bir gün gedir qaz oğurruğuna. Yolda buna bir xoruz ras gəlir. Deyir:

– Hara gedirsən?

Tülkü deyir:

– Qaz oğurruğuna.

Deyir:

– Məni də yoldaş edərsənmi?

Deyir:

– Yoldaşım deyilsən, qardaşımsan di gedəh.

Gedillər. Bir azdan çuvaldız gəlir, deyir ay qardaş hara gedirsən? Deyir qaz oğurruğuna. Deyir məni də yoldaş elə. Deyir yoldaşım deyilsən, qardaşımsan, gə gedəh.

Bir toxmax onnara ras gəlir, deyir hara belə gedirsəniz? Tülkü deyir qaz oğurruğuna. Deyir məni də yoldaş edərsənmi? Deyir yoldaşım deyilsən, qardaşımsan, di gedəh. Gedillər.

Bir dana onnara ras gəlir. Bu da bunnarnan gedəsi olur. Az gedillər, çox gedillər, bir öyə çatıllar. Toxmax qapının başında durur. Dana bacıya çıxır. Xoruznan çuvaldız da ocağın başında durullar. Tülkü qazdarı çuvalına dolduranda arvad yuxudan ayılır. Bu ev arvadnan kişiniymiş. Arvad kişini qaldırır ki a kişi, gör bir nə sədi. Kişi qalxır, eşiyə çıxmaq istiyəndə görür başına nəse dəydi.

Başına vuran toxmax olur. Geri qayıdıp bacanın altına gəlir ki, qalxıb bacadan çıxsın, dana bacadan başını batırır. Səs-küyə yuxudan ayılan arvad tələsih külliyyə yaxınlaşır. Xoruz qənədinən küllü yelliyib arvadın gözünə doldurur. Arvad geri oturub gözünü ovuşduranda çuvaldız ona batır. Buların başı burada qarışanda tülkü çuvalı doldurup aradan çıxır. Sora o biriləri də gəlib çıxıllar.

Tülkü daniya bir qaz verir, kəndə yolluyur. Xoruz da bir qaz

verir. Sora da toxmağınan qazdarı qırıp yeyir.

Göyden üç alma düşdü. Biri mənim, biri sənin, biri də nağıl danışanın.

TÜLKÜYNƏN XORUZ

Günnərin birində tülkü bərh acır. Hara gedirsə, əlinə bir şey keçirə bilmir. Belə qərara gəlir ki, onu tutub, derisinə saman tepsələr də, özünü yaxınıxdakı kəndə salıb özünə bir gün ağlalamalıdır.

Şər qarışır. Tülkü ehtiyatnan kəndə girir və baxıb görür kü, bir evin üstündə qırmızı bir xoruz döşünü qabağa verib gəzişir. Tülkünün ağzının suyu axır. O, həmin evə yanaşıb qəflətən xoruzu qamarrıyıb tutur və daban alır qaşmağa. Xoruz nə qədər yalvarırsa, tülkü onu buraxmır. Beləliynən, onnar xeyli getdihdən sora bir qəbirsannığa çatıllar. Xoruz bu vax ağlıya-ağlıya tülküyə deyir:

– Görürsənmi o balaca arxı? Ordan axan su göz yaşıdır. Burda, yaxşı adamnar – bizim babalarımız yatır. Bir gün biz özümüz də burda yataciyox. Gəlsənə bir fate verəb, yoxsa allahın qəzəbinə gələrək.

Tülkü, xoruzun sözdərinə diqqətnən qulax asannan sora öz-özünə fikirreşir ki, doğurdan da fate verməsə, Allaha xoş getməz.

Tülkü ağzını açıb fate verməyə isdiyəndə xoruz tülkünün ağzınan çıxıb, qanad açıb və uçub yaxınıxdakı ağaca qonur.

Tülkü baxır ki, o allanıb şikarı əlinnən çıxıb, üzünü qəbirsannığa tutub deyir:

Nə yaman ləfz idi gəldi dişimə.

Kül abid olub fate verən başıma.

Tülkü, indi get acınnan öl, gör sana fate verən tapılacaxmı?

Xoruz gecəni ağaşda qalır. Sabah cütcülərə qoşulub kəndə qayıdır.

SEHRLİ NAĞILLAR

BABAYNAN FƏLƏH

Biri var idi, biri yox idi, bir müdrih baba var idi. Onun yeddi qız nəvəsi varıdı. Baba hər gün dağa çıxar, odun qırar, ulağa yühlüyər, aparıb bazarda satardı. Qazandığı qəpih-quruşa bazarıx edib evə gətirərdi. Babası qarısını, nəvələrini başına yığib onnara yemək verərdi. Baba çox kasıb idi. Əgər odun olmasa, onun qız balaları, qarısı ac qalardılar.

Günnərin bir günü baba qarını yanına çağırırdı. Məsləhətdəşdilər. Baba arvada dedi ki, mən haldan düşmüşəm, uşaxları dolandıra bilmirəm, isdiyirəm baş götürüb gedəm Fələyi axtarmağa. Axtarıb fələyi tapım, dərdimi ona deyim. Görüm, mən kasıbcılıxdan necə çıxım. Bəbə Fələh mənə bir gün ağladı.

Qarı dedi:

– A kişi, qocalıb əldən düşsənsən, gedərsən, yolda səni qurdquş yeyər, balalarımız başsız qalar. Getmə, axı yolu da tanımırsən. Bilmirsən Fələh uzaxdadımı, yaxındadı mı? Bir də, a kişi, özün bilən yaxşıdır...

Baba arvadan razılığını aldı. Başına bir papax qoydu, əyninə çuxa, arxalılıx geydi, ayağına çarığı m çəhdı, belinə qurşax bağladı, çiyninə xurcun saldı, əlinə çombax götürdü. Balalarını öpdü, qarıynan görüşdü.

– Ya Allah, sənnən mədət, – deyib yola düşdü.

Üzü gün çıxana doğru getməyə başladı. Baba nə vaxsa eşitmişdi ki, Fələh o doğan günəşin altındadı.

Baba bir neçə gün yol getdi. Yolda qonaxsevər adamlara ras gəldi. Onnardan soruşa-soruşa güney tərəfə üz qoydu. Bir gün baba nurani bir kişiye ras gəldi. Kişi babanı qonağ apardı. Yedilər, işdilər, dünyanın get-gəlinnən danışdılar. Nurani kişi babadan soruşdu:

– Hara belə gedirsən?

Baba niyyətini söylədi.

Nurani kişi dedi:

– Ay baba, niyyətin hara, yolun da ora. Görürsənmi mənim varımı, dövlətimi? Mən cah-calal sahibiyəm. Ancax fikir mən

gecələr yatmağa qoymur, ölüürəm. Sən Fələyi tapanda mənim də dərdimin əlacını soruş. Fələhdən dərdimə əlaş dilə.

Baba söz verdi, dan yeri söküləndə yola düşdü. Az getdi, üz getdi, dəre-təpə düz getdi, gəlib bir çaya ras gəldi. Çayın bu tərəfinən baxanda o sahili görünürdü. Çayın suyu burula-burula axırdı. Ətrafda bir ins-cins yox idi. Baba bir daş tapıb üstündə oturdu. Ətrafi seyr elədi. Onu fikir apardı. O, çayı necə keçəcəyini fikirləşirdi... Sıdqi-ürəhdən:

– Ya Fələh, sənənm köməh diliyirəm, –

Baba fikirdən ayılanda gözü bir balığa sataşdı. Balıx suyun üzünə qalxıb, qocuya tərəf üzdü, sahile yaxınlaşanda dayandı. Gözdərini qocanın gözdərinə tihdi. Baba balığa diqqətnən baxıb soruşdu:

– Sən delfin deyilsənmi?

Delfin dilə gəldi:

– Bəli, mən delfinəm. Baba, yaxına gəl, min belimə. Mən səni o biri sahile keçirəm.

Baba delfinnərin etibarını bilirdi. Ona yaxınlaşdı, delfinin belinə mindi. Delfin babanı çayın o biri sahilinə çatdırdı. Baba düşdü, delfindən:

– Ay delfin, mən sənin yaxşılığınan necə çıxım? – deyə soruşdu.

– İxtiyar baba! Sən Fələyi tappağa gedirsən. Sən yaxşı adam-san, əməhsevərsən, düz danışansan, qəlbin təmizdi, dostları sevirsen, rəhimnisen, qoldan tutansan. Ona görə sən Fələyi tapacxasan. Fələyi tapanda mənim də dərdimi ona söylə. Fələyə de ki, mən delfin suyun üzündə üzüürəm, heş vax dərinniyə baş vura bilmirəm. Bunun səbəbi nədi? Baba, get üç gününən sora mən hər gün səni gözdüyəcəm. Fələyin yanının qayıdanda səni o biri sahile keçirəcəm.

Baba delfinnən sağollaşib ayrıldı.

Baba dərəldəndə sel kimi, təpələrdən yel kimi gedirdi. O, yollarda dəmir çarix yırtırdı, xurcunundakı cad xərəhləri qurtarırdı, ancax yolun sonu görünürdü.

Baba gözdərini uzağa zillədi, diqqətnən baxdı. Qarşıda bir qaraltı görünürdü. Baba qaraltıya yaxınlaşdı. Gördü kü, qarşısında dağ boyda bir div dayanıb. Divin iri gözdəri, enni qulaxları,

yekə dişdəri, iki buynuzu var. Div qocuya salam verib dedi:

– Baba, bilirəm ki, sən Fələyi axtarıb tapacxasan. Ona mənim də dərdimi de. Fələyə de ki, mən bu dünyada təh-tənha yaşıyıram. Öz ailəmənm uzağam, övladdarımmn qaçıram. Bir söznən, şənnih üzü görmürəm... Mənim dərdimə bir əlaş!

Baba divnən sağollaşib ayrıldı. Çox getdi, nahayət, bir dağa ras gəldi. Dağın ətəyinnən bir gur bulax çıxırdı. Baba bulaxın başında əyləşdi, əl-üzünü yudu, gözdərinə ışıx gəldi. Xurcundakı quru cad çörəyini suya batırıb yedi. Çörəh bal dadırdı. Babıya əlavə güj gəldi, sanki cavannaşdı, ayağa qalxıb ətrafa göz gözdirdi. Qarşısındakı dağa baxdı:

– İlahi, bu necə işdi?

Dağ günəşin şüaları altında par-par yanırdı. Dağın üstündə uca bir qaya görünürdü. Bu anda babanın papağına bir qumru quşu qondu. Qumru quşu dilə gəldi:

– Baba, sən bu diyara xoş gəlibsən. Mən hansı tərəfə uşsam, sən də mənim arxamca o dağa qalx.

Baba qumru quşunu gözdən qoymadı. O, dağın yamacı boyu yuxarı qalxmağa başladı. Baba çinqillılardan keşdi, qayalardan aşdı, zirviyə qalxdı. Qumru quşu bir dağın üsdünə qondu. Qoca da quşun qonduğu həmin yerdə oturdu. Babanın gözü bir bayquşa sataşdı. Bayquş qocuya diqqətnən baxdı. Sora dilə gəlib dedi:

– Sən müqəddəs adamsan. Mən sənə nə desəm, onu yaxşı yadında saxla. Bu qayıya üz tutub üç dəfə de ki, yarıl qayam, yarıl. Qaya yarılacax. İçəri girərsən. Sənin sağında da, solunda da şirrer olacax. Onnardan qorxmı. İrəliyə get, Fələyin özünnü görəcəhsən.

Baba bayquşa öz razılığını bildirdi. Yola düşdü. Qayıya çatdı, onu öpdü, «Yarıl qayam, yarıl» – dedi. Dağ nərildədi, guruldadı. Orada iri bir çat yarandı. Qayalar yerinnən tərpendi. Onnarın arasının yavaş-yavaş yol açıldı. Baba içəri daxil oldu. Dağın döşündəki uçurumun qasında dayanan baba Fələyin gəlməsini gözdüyürdü. Baba ömrü boyu həyatda özünnü təmkinni aparmış, səbmən yaşamışdı, dünyanın gəldi-gedərini bilirdi.

O, ətrafa göz gözdirdi. Ayağının altında olan qayadan aşağı sanki sonsuz dünyanın başlanğıcı görünürdü. Dağa arxalanan müdrüh qocanın başının üsdü də, ön tərəfi də mavi rəngə boyan-

mışdı. Bu rəngin dərinliklərində təh-təh görünən ulduzdar göy rəhləri kainata bərkitmiş qızıl muxçaları andırırdı. Baba mavi rəngə bürünmüş kainata bəxdixca daxil dünyası sakitləşir, din-cəlir və xoşallanırdı. O, həyatında bir dəfə də olsa, bəd iş görməmişdi, ağıllı və xeyirxah, şeytan əməllərindən uzaq olduğu üçün əməli saleh adam idi. Axı, müqəddəs insanların ruhunun mayasını ilahi özü verir. Səmanın göy rəngi tədricən tündləşirdi-cə gözəlliyi birə-beş artırdı.

Baba gözderini gündoğan tərəfindən çəke bilmirdi. Bir də gördü kü, uzaxdan ona doğru al-qırmızı rəhli bir zolaq uzandı. Lələ də, qızıl gül də, qərənfil də öz rəngini torpağa hopmuş bu al-qırmızı zolaqdan almışdı. Al-qırmızı rəngin altında tədricən sarı rəh zolağı görünməyə başlıdı. Sarı rəh get-gedə qalınlaşır və genişləndirdi.

Mavi səma, onun qübbəsi altında uzanan al-qırmızı və sarı rəhlər zolağı təkrar olunmaz bir mənərə yaratmışdı. Al-qırmızıyan sarının qarışığının hər iki rəh arasında yeni bir rəh çaları canlanırdı.

Babanın nəzərrəri üfudən görünən bir şəxsə yönəldi. Qocuya doğru uzanmış rəhlər zolağı Fəleyin addımadığı ilahi bir yol imiş. Fələh müdrüh bəbiyə yaxınlaşdı. Qoca Fələyə təzim edib baş əydi. O, nəzərrərini Fəleyin nur tökülən simasının çəke bilmirdi.

Fələh göy qurşağının yeddi rənginə bəzənmiş taxta oturdu. Ağ saşdı, uzun və nurani saqqallı, enni qaşdı, qara iri gözdü Fələh ixtiyar babanı seyr edirdi. Fəleyin üzünün gur yağış kimi nur tökülürdü.

Qoca baba sağ əlini üreyinin başına qoyub, Fəleyin qarşısında baş əydi, təzim etdi, qəddini düzəldərək dərini deməh istədi.

Fələh müdrüh qocuya dedi:

– Sənin kimi müqəddəs adamnar mənim insannar arasında yaşayan canı əksdərimdi. Ona görə də qəlbine girib səni bura getirdim. Sənin istəhlərini mənə agahdı.

Fələh müdrüh babanın istəh və arzularını, onların çarəsini də ona dedi. Baba Fəleyin önündə heykəl kimi quruyub qalmışdı. Fələh ona bir parça bağışladı. Parça göy, qırmızı və sarı rəhlərə boyanmışdı. Fələh qocuya dedi:

– Bu göy rəh kainatın bülənd olduğu rəhdi. Göy rəh mavi səma rəngin əksidi. Mavi rəh dinşdi, arxayınçılıx, sakitdiydi. Qırmızı insan həyatının bu dünyaya bağlayan rəhdi. Al qırmızı sevinc, xoşbəxdih, şuxlux rəngidi. Bu sarı rəh isə zənginnih, vər-dövlət, güjdülüh, hökümranlıx göstəricisidi. Bu rəhlər həyatda səne daim xoşbəxdih gətirəcəh.

Babanın gözderi üfudün bir tərəfində yumax kimi yumrulanıb toplanmış rəhlərə sataşdı. Qocanın qəlbinnən keçənnəri oxuyan Fələh dedi:

– Üfudün bir hissəsində görünən ağ rəh insana qəm-kədə, fikir, bədbəxdih gətirir. Ağla qoşa görünən qara rəh insana qorxu və dəhşət, qara gün gətirir. Ağ rəh də, qara rəh də fəzadə pusuqda durub. Onnar sanki gizdənərəh kiminsə həyatına daxil olmağ üçün məqam gözdüyüllər. Sənə isə mən ömürrüh göy, qırmızı, sarı və onların qarışığının yaranmış rəhlər bəxş etmişəm...

Fələh geri dönmədən asda addımnarın arxıya – üfudə doğru uzaxlaşdı. Hörmət əlaməti olaraq həmişə üzü bəbiyə olan Fələh yənə göyün yeddinci qatına qalxarax gözden itdi.

Baba özünün asılı olmuyarax qayanın üstündə oturdu. Gözderini yumdu. Başını elləri arasına aldı. Onun gözdü önündə gümüş saşdı, çal saqqallı, açıx mavi rəhli paltar, sarı başmağ geymiş bir şəxs canlandı. Fəleyin nurani obrazı onun yaddaşına ömürrüh həkk olundu.

Baba Fələhdən ayrılıb geri qayıdanda ilh dəfə divə ras gəldi. Ona yaxınlaşdı. Divin yaxasındakı qiymətdə əvəzi olmuyan daş-qaşdı qızıl sancağı açıb çıxartdı, öz yaxasına taxdı. Div dərinnən nəfəs aldı, «üsdünnən daş götürüldü» – dedi.

Baba qayıya yaxınlaşdı. Dağ nərildiyib, gurulduyub çatladı. Qayalar, yerinnən tərpenərəh yavaş-yavaş bir-birinnən ayrıldı. Baba Fəleyin ibadətqahının çıxdı. Qayalar yenidən bir-birine qovuşdu. Baba geri döndü. Qayalardakı çatdara Fəleyin yanınan getirdiyi ağaş, kol və ot toxumnarinnən səpdi. Boz qayalar yaşllaşmağa başladı.

Qayanın üsdünə qonmuş bayquş qaqqıldadı. Qoca başını qal-dırıp bayquşun başına mıxlanmış hərəkətsiz gözderinə baxdı. Dağarcığının qolunda gizlətdiyi şıcanı çıxarıb bayquşa atdı. Bayquş onu göydə tutdu. Baba:

– Bu da sənin yemin, – dedi.

O vaxdan bayquş siçannan qidalanmağa başladı.

Baba bir qədər yol getdikdən sora başının üsündə qumru quşu peyda oldu. İxtiyar qoca əlini başı üzərinə qaldırdı. Qumru quşu onun ovcuna qondu. Qoca cibinnən qızılı rəhli dən çıxarıb ovcunun içinə töhdü və:

– Dənnə, qumru, bu ölməzdih dənidi. Bu dəni dənniyən quşdar həyatda əbədi yaşayacaxlar, – dedi.

Qumru quşu qanad çalıb yuxarı, səmanın ənginnihlərinə doğru uşdu. O vaxdan qumru quşu da, onun bacısı göyərçin də insan-nara xoşbədh, dindəh gətirir.

İxtiyar baba yoluna davam etdi. Az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi, çaya ras gəldi. Sahildəki qayanın üsündə oturdu. Su yarıldı, delfinin beli göründü. Delfin suyun üzünə çıxdı. Quyruguynan qocuya işarə verdi. Baba xurcununu çiyində bərkidib, delfinin belinə mindi. Delfin onu qarşı sahilə çatdırdı. Sahilə yaxınlaşanda müdrüh baba yumruğan delfinin başına vurdu. Delfinin ağzınan bir ləl düşdü. Baba ləli götürüb cibinə qoydu. Qoca düşən kimi delfin suyun dərinnihlərinə doğru baş vurub gözdən itdi. Delfinin ağzınan düşən ləlin dəyərini ancax şah xəzinəsində ödəyə bilərdilər. Bu qiymətdi lələ görə delfin çayın dərinniyinə baş vurmaxdan qorxurdu. Ləlin onun ağzınan düşməsi delfinə azaddıx verdi, bəbiyə isə əlavə dövlət gətirdi.

Baba yoluna davam etdi. İlk dəfə qonax qaldığı şəxsin evinə çatdı. Görüşdülər. Baba ev sahibinə kasıblara əl tutmağı, hər il gəlirinnən xeyirxah məqsəddər üçün xəşdəməyi məsləhət gördü. Sora qonax qaldığı evin həyətinə çıxdı. Həyətin sağ küncünü qazdı. Yerdən bir parça qara daş çıxdı. Qoca göydən düşmüş bu tilsimni daşın torpağını təmizləyib öpdü və gözünün üstünə qoydu. Daşı ehmalca xurcununa yerləşdirdi. Ev sahibi tilsimnən azad oldu. Elə bil ki, daş onun sinəsinə götürüldü.

Müdrüh baba yol boyu Fələyin dehihələrini beyin süzgəcinnən keçirərək hey fikirşirdi. O, indi başa düşürdü kü, nə üçün öləndə bizi ağ rəhli parçıya büküllərmiş. Deməli, ağ rəhli kəfənə bükülmüş meytidəri torpağa verəndə deyillərmiş ki, qoy bizim mətəmimizi, xiffətimizi ağ kəfən təmsalında torpax öz ağuşuna alıb aparsın. İnsanın qəm-kədərini ağ kəfənə bükərək öz köksünə

çəkən torpağa babalar bu səbəbdən «qara torpax» deyirmişlər.

Nurani baba gəlib elinə çatdı. Camahat onu məhəbbətnən qarşıladı. O, ömrünü başa vurana qədər öz müdrüh məsləhətdəriynən insannara xeyir-dua verdi.

HALVAÇININ NAĞILI

Biri varıdı, biri yoxudu, bir varrı kişi varıdı. Bu kişinin üç oğlu varıdı. Kişi bir gün bərh xəşdələni və böyüh oğlunyan ortancıl oğlunu çağırır deyir:

– Artıx mən ölürəm. Mənim yeddimi verənnən sora kiçih oğlumu qapıdan çıxararsınız.

Kişi böyüh və ortancıl oğlanlarını yola salannan sora kiçih oğlunu çağırtdırıb deyir:

– Mən ölürəm. Mən ölənnən sora cəzirədə bir alma var, onu götürərsən.

Bəli, kişi vəsiyyətdərini etdikdən sora, canını oğlanlarına tapşırır. Oğlanları onun yeddisini verdikdən sora, böyüh qardaşnan ortancıl qardaş kiçih qardaşı çağırır deyillər:

– Atamız öləndə vəsiyyət eləmişdi ki, onun yeddisini verənnən sora səni qapıdan çıxarax. İndi ya qal bizə nökr ol, ya da ki qapıdan çıx.

Kiçih qardaş heş bir söz demir, cəzirədəki almanı da götürüb qapıdan çıxır. Oğlan az gedir, çox gedir, gəlib bir çöllü-biyabana çıxır. Oğlan görür kü, acıb, yanında heş bir şey yoxdu ku, yesin. Birdən yadına düşür kü, cəzirədən götürdüyü alma cibindədi. O, almanı ağzına salıb sıxanda, göy gurulduyur, ildırım çaxır, bir dəstə döv oğlanın başının üstünə alıb başdıyıllar yalvarmağa:

– Ey bəni-insan, biz sənə nə istəsən verərik, ancax sən o almanı yemə, bizim canımız o almadadı.

Oğlan dövlərə deyir:

– Mənə heş nə lazım deyil, ancaq mənə bir avadan şəhərə çıxardın.

Söz oğlanın ağzınan çıxan kimi, dövlər oğlanı bir şəhərə gətirillər. Onu qoca bir halvaçının dükanının qabağında qoyub gedillər. Gedəndə oğlana tapşırıllar ki, əyər, dara düşsən almanı

sıxarsan, onda biz gəlib sənə köməh edərik.

Bəli, sizə kimnən deyim, qoca halvaçıdan. Bu halvaçı o qədər cəbəcər idi ki, heş kəs gəlib ona görə onnan halva almazdı. Oğlan girir həməni bu qoca halvaçının dükənina, salam veridihdən sora deyir:

– Əmi, mənə öz yanına şagird götürərsən? Mən bu şəhərdə qəribəm.

Oğlan bu sözləri deyənən sora kişi fikirreşir ki, mənəm öz qazancım heş özümə çatmır, mən necə şagird saxlıya bilərəm?

Ancax oğlan bu şəhərdə qərib olduğu üçün kişinin ona ürəyi yanır və onu yanında şagird saxlamağa razı olur. Oğlan gecələr də halvaçının dükənində yatır.

Bunnar burda qalsın, sizə kimnən deyim, paccahın qızınan. Paccahın qızı bir gün öz qarabaşını göndərir ki, gedib halva alıb gətisin. Qarabaş qoca halvaçının dükənina girəndə görür kü, burda bir gözəl oğlan var. Halva almax da qarabaşın yadınnan çıxır, dayanıb heyran-heyran oğlana tamaşa edir. Nə vaxdan nə vaxda yadına düşür kü, xanım onu halva almağa göndərib, tez halvanı alıb qaçır evə.

Xanım onu görə kimni qışqırır:

– Ay çəpəl haramzada, niyə gejdəldin?

Qarabaş deyir:

– Xanım, qoca halvaçının bir gözəl şagirdi var kə, sən özün də olsaydın, ona baxmıya bilməzdin.

Bu sözləri eşidən kimi xanım tərki-libas olub gedir qoca halvaçının dükənina. Xanım dükana girən kimi görür kü, qarabaş doğru deyirmiş. Tez evə qayıdıb bir kənkan çağırtdırır. Kənkan gəlib onun hüzurunda baş əyib soruşur:

– Xanım sağ olsun, nə buyurursunuz?

Paccahın qızı deyir:

– Mənəm otağımnan qoca halvaçının dükənina qəder lağım atmılsan. Bu işi necə sahata görə bilərsən?

Kənkan deyir:

– Xanım sağ olsun, üç sahata.

Bunu deyən kimi xanım onun boynunu vurdurur.

İkincini çağırtdırıb soruşduxda, o da deyir ki, iki sahata eliyərəm. Paccahın qızı onun da boynunu vurdurur. Üçüncünü çağırtdırır.

dırdıxdı deyir:

– Xanım, əgər toz-torpağımı çəkən olsa, yarım saata bu işi görərəm.

Xanım deyir:

– Sənin torpağını özüm çəkərəm.

Bəli, kənkan işə başladı. O, qazdıxca paccahın qızı da onun torpağını çəkib tökür çölə. Kənkan işini gördühdən sora, paccahın qızı ona çoxlu pul verib yola salır.

Bu tərəfdən də paccahın qızı aşbaza əmir eləmişdi ki, bir yaxçı plov bişirsin. Plov hazır olannan sora aşbaz onnan bir sini çəkib gətirir paccahın qızına. Paccahın qızı sinini götürüb yeraltı yolla gedir qoca halvaçının dükənina, içəri girəndə görür kü, oğlan yatıb. Oturur oğlanın başının üstündə. Oğlan ayılıb qızı başının üstündə görəndə, saralıb sapınnan düşür.

Bəli, qız oğlana necə varılmışdusa, oğlan da qıza eləcə vuruldu. Onnar gecədən xeyləh keçənə qədər oturub söhbət etdihdən sora qız gəlidiyi yolnan geri qayıdır. Bu qayda ilə onnar hər gecə görüşülmüş.

Bunnar burda görüşməhdə olsun, sizə kimnən deyim, qoca halvaçıdan. Qoca halvaçı görür kü, şagirdi son vaxlar fikirri görür. Qoca halvaçı səbəbini nə qədər soruşsa da, oğlan demir.

Nəhayət, oğlan bir gün qoca halvaçıya deyir:

– Mən paccahın qızına aşiq olmuşam. Get, onu mənə al.

Qoca halvaçı deyir:

– Ay oğul, sən hara, paccahın qızı hara, aqlını başına yığ, öz kasıbcılığını elə.

Qoca halvaçı nə qədər yalvarırsa, oğlan inadınnan dönmür. Kişi çar-naçar qalıb gəlir oturur paccahın elçi daşının üstündə.

Bəli, paccaha xəbər verillər ki, qoca halvaçı sənin qızına elçi gəlib. Paccah hirsdənib əmir edir ki, onu qovun getsin. Paccahın nökrəri gəlib kişini qovullar.

Qoca halvaçı oradan durub gəlir oğlanın yanına, deyir ki, hal-qəziyyə belə-belə.

Kişi deyir:

– Bala, əgər evlənməh istiyirsənsə, gedim sənə bir rəiiyyət qızı alım, neniylirsən paccah qızını.

Oğlan işə dediyinnən dönmür. Kişini ikinci dəfə paccahın yanı-

na göndərir. Kişi yenə gəlib oturur paccahın elçi daşının üstündə.
Paccah deyir:

– Aparın elçi daşının üstünə bir soğan qoyun.

Nökər aparıb elçi daşının üstünə bir soğan qoyur. Nökər soğanı qoyan kimi qoca halvaçı durub gedir oğlanın yanına və əhvalatı ona danışır. Oğlan deyir:

– Sən bu dəfə də gedib elçi daşının üstündə oturarsan, nökrərlər gələndə deyərsən ki, mənə paccahın yanına aparın. Nökrərlər səni paccahın yanına aparandan sora, paccaha deyərsən ki, qızına nə istəsən verəciyəm. Ancax sən qızı bizə ver.

Kişi çar-naçar bu dəfə də gəlib oturur elçi daşının üstündə. Nökrərlər gəlillər ki, kişini qovsunlar, kişi onnara yalvarıb-yaxarı ki, mənə paccahın yanına aparın.

Bəli, nökrərlər onu paccahın hüsuruna aparırlar. Kişi baş əy-dihdən sora oğlanın dedihlərini paccaha deyir. Paccah kişini dinnədihdən sora deyir:

– Qoca, sən mənə qızımı oğluna almax üçün divarının yarısı qızıldan, yarısı gümüşdən üz qibliyə dörd otaxlı bir ev tihdirməlisən, qırx min dəvə, qırx min qoyun, qırx min sağmal mal, yeddi dəst qayçı kəsməz, iynə batmaz paltar gətirməlisən. Həm də onu Həzrət Süleymanın taxtında gəlin aparmalısan.

Qoca halvaçı bu eşitdihlərinə dəhşətə gəlirsə də, üzə vur-mur. Oradan durub başılovlu gəlir oğlanın yanına ki, bəs paccah belə-belə şeylər isdiyib. Oğlan sakitcə deyir:

– Sən qorxma, bunnar hamısı hazır olar. Kişi eşitdihlərinə təccüb eləsə də, dimmir. Axşam olur, kişi gedir evinə, oğlan qalır dükanə. Gecədən xeyli keçmiş oğlan çıxır çölə, cibinnən almanı çıxarıb sıxır. O sahat dövrlər hazır olur. Oğlan deyir:

– Divarlarının yarısı qızıldan, yarısı gümüşdən dörd otaxlı bir ev lazımdı. Qoca halvaçının boyana çöpünən olan evini sökərsiz, əvəzində onu qoyarsız.

Bəli, aradan bir az keçməmiş ev hazır olur. Qoca halvaçının evi bütün şəhəri işıqlandırır. Paccah yuxudan hövlnak qalxıb nökrərlərin üstünə qışqırır ki, gün-günoortadı bəs mənə niyə oyatmı-yıbsınız, namazımın vaxtı keçib.

Nökrərlərdən biri deyir:

– Paccah sağ olsun, hələ səhər açılmıyıb, bu, qoca halvaçının

evidi ki, bütün şəhəri gündüz kimi işıqlandırıb.

Paccah qulaxlarına inanmır. Durub gəlir, baxıb görür kü, nökrər necə deyib, elədi.

İkinci gün yenə gecədən bir az keçmiş oğlan çıxır dükannan çölə, almanı sıxır və dövrlər hazır olan kimi deyir:

– Qırx min dəvə, qırx min qoyun və qırx min sağmal mal lazımdı. Bunnarı paccahın sarayının yanına gətirərsiz.

Bəli, sabah açılır, sizin də sabahınız xeyirriyə açılısın, paccah ayılıb görür kü, necə özü demişdi, qırx min dəvə, qırx min qoyun, qırx min sağmal mal bütün şəhəri bürüyüb.

Üçüncü gün yenə gecədən bir az keçmiş oğlan dükannan çölə çıxıb almanı sıxır və dövrlər hazır olanda deyir:

– Yeddi dəst qayçı kəsməz, iynə batmaz paltar lazımdı.

Dövrlər o sahat həmin paltarlara hazır eliyillər. Səhəri gün paltarlara da aparıb verillər.

Dördüncü gün səhərə az qalmış oğlan dükannan çıxır çölə. Yenə almanı sıxır, o saat dövrlər hazır olur. Oğlan deyir:

– İndi də Həzrət Süleymanın taxtı lazımdı.

Bəli, səhər tezdən dövrlər Həzrət Süleymanın taxtını gətirillər saraya və tələb edillər ki, paccah qızı versin. Paccah da bir tərəfdən qızı vermək istəmir, bir tərəfdən də dövrlərdən qorxur.

Nəhayət, paccah belə qərara gəlir ki, qarabaşardan birini bəzədirib qoydursun Həzrət Süleymanın taxtına. Paccah dedi-yi kimi də edir.

Bəli, qarabaşı bəziyib qoyullar Həzrət Süleymanın taxtına. Gəlini evə gətirənnən sora oğlan baxıb görür kü, paccah onu aldadıb, ona öz qızını yox, qızının qarabaşını göndərib. Oğlan deyir:

– Sən mənə lazım deyilsən, çıx get! Mən paccahdan səni yox, onun qızını istəmişdim.

Oğlan nə qədər deyirsə, qız getmir. Oğlan yatandan sora qız durub evi gəzir. O, başa düşür kü, bütün bunnarı etmək qoca halvaçının hünəri deyil. Burda nə işə şəhəri bir qüvvə var. Ona görə o, evin bütün yerrərini gəzir bir şey tapa bilmir. Axırda gəlib oğlanın ciblərini axtarıb almanı tapır. Qız almanı dişinin altına qoyub sıxır. Bu vaxt dövrlər hazır olur və başdiyılar yalvarmağa:

– Ey bəni-insan, sən nə istəsən biz onu sənə verərik, ancax o

almanı yemə, çünkü bizim canımız o almadadı.

Qız bu sözləri eşitdihdə sevinib deyir:

– Aparın bu oğlanı başı aşağı Nil deryasına atın!

Söz qızın ağzından çıxan kimi dövrlər oğlanı götürürlər. Yolda onnar bir-birlərinə deyillər ki, bu oğlanın bizə yaxşılığı keçib, onu Nil deryasına atmıyax. Onnar oğlanı çayın kənarına qoyub gəlirlər.

Bəli, oğlan yuxudan ayılıb görür kü, ay dadi-bidad o, bir dər-yanın kənarındadı. Cəblərini axdırır görür kü, alma yoxdu. Oğlan o sahat məsələni başa düşür. Bu vaxt burdan bir qoca keçirmiş. Oğlan onnan soruşur:

– Əmi, bura haradı? Mən burdan necə qurtula bilərəm?

Qoca deyir:

– Bura Nil deryasıdır. Bax, görünən o ağacın dibində bir quyu qazıb otursan, bir azdan ora bir dəstə siçan gələcək. Onnarın içində böyüh, boynunda qırmızı xalta olan siçan onnarın başçılardır. Əgər onu tuta bilsən, buradan qurtulursan, tuta bilməsən, yox.

Oğlan qocanın dediyi kimi eliyir və ağacın dibində quyu qazıb oturub başladıyırsıçannarı gözdəməyə. Gözdüyür-gözdüyür, bir də görür kü, budu ha ciyhə-ciy siçannar gəlib doluşdular quyuya. Oğlan əl atıb onnarın içindəki boynu qırmızı xaltalı siçanı tutur. Siçan başladıyırsıçanmağa ki, sən nə istəsən mən onu eliyərəm, ancaq mənə öldürmə.

Oğlan deyir:

– Səni bu şərtən buraxaram ki, gedib filan şəhərdə, filan evdə bir qız var, o qızdakı almanı gətirəsən mənə.

Siçan “baş üstə” deyib, gözden itir, gedib deyilən yerdə qızı tapır, görür kü, qız alma ağzında yatıb. Siçan gedib quyruğunu istota batırıb tutur qızın burnuna. Qız asqırır, alma ağzından düşür. Siçan almanı götürüb gətirir verir oğlana. Oğlan almanı sıxır, dövrlər hazır olur.

Oğlan deyir:

– Mənə bir dəsd döyüş paltarınan silah gətirin. Dövlər o sahat oğlanın dedihlərini hazır eliyillər. Bu dəfə oğlan deyir ki, mənə aparın öz evimə.

Oğlan evə çatan kimi qızın boynunu vurur. Sora paccahın qo-

şunnarı ilə döyüşə başladıdır. Paccahın qızı bu xəbəri eşidən kimi, o da silahlanıb oğlana köməyə gəlir. Oğlannan paccahın qızı qoşunu qırır, paccahı da öldürür. Bunnan sora paccahın qızını alıb oğlan başladıyırsəltənətə paccahlıx eləməyə.

QARA DAĞIN SİRRİ

Biri var imiş, bir yox imiş. Bir paccah var imiş. Bu paccahın üç oğlu var imiş. Onnardan birinin adı Əhməd, ortancılının adı Hümət, kiçiyinin adı isə Məhəmməd imiş.

Ömrünü sona çatdırmış olan paccah bir gün ölüm yadığına baş qoyur. O, əmr edir ki, oğlanlarını çağırıbsınar. Paccahın əmrini yerinə yetirib onun oğlanlarını çağırırlar. Oğlanları atasının başına toplasırlar. Atası oğlanlarına vəsiyyət edib deyir:

– Oğullarım, mən ölürəm. Sizə vəsiyyətim budu ki, Qara dağ deyilən yərə səfər etmişsiniz.

Ata vəsiyyətini eliyib ölür. Paccahın ölümünən sora onun böyüh oğlu Əhməd camahat özərinə paccah seçillər. Aradan bir qədər keçir, atasının vəsiyyətini yadınan çıxaran Əhməd, Qaradağa səfərə hazırşıdır. Deyilənə görə, Qara dağ çox mənzərəli, ürəkaçan bir yer imiş.

Əhməd qoşun sərkərdəsini yanına çağırır deyir:

– Bir söz idi, atam öldürmə dedi. Qoşunu hazırta, sabah Qara dağa səfərə çıxacağıx.

Paccahın əmrinən sabahı gün qoşun atdanıb Qara dağa doğru üz qoyur. Qoşun az gedir, üz gedir, dərə-təpə düz gedir, yeddi gün, yeddi gecə yol gedib Qara dağa çatır. Neçə gününən bəri yol gəlib yorulmuş qoşun axşam çadır qurub dincəlillər. Paccah da öz əlaçığına çəkilib. Gecəni yatırlar. Səhər açılır. Səhər üzünüze xeyirriynən açılsın.

Paccah başında saray adamları çadırdan çölə çıxır. Doğurdan da, Qara dağ çox mənzərəli bir yer imiş. Uzaqda Qara dağın güllü-çiçəhli yamaşları görünürdü. Bu çiçəhlərin arasında gözəl bir ceyran otduyurdu. Ceyran paccahın xoşuna gəlir, paccah əmr edir ki, qoşun atdanıb, hər tərəfdən ceyranı mənşiriyə alsınar. Ceyranı diri tutmaq lazımdı. Ceyran kimin tərəfinən qaşsa on-

narın boynu vurulacaxdır. Qoşun ceyranı mansırıya* alır. Ceyran göz gözdirib paccahnən vəzirin arasınan cüt ayax vurub qaçır. Paccahnən vəzir atdarını ceyranın dalınca çapıllar. Onnar qoşunun aralanıb ceyranı böyüh bir səhraynan qova-qova aparıllar. Axırda onnar böyüh bir qalaçıya ras gəlillər. Ceyran qaçıb həmmən qalaçıya girir. Onnar da atdan düşüb qalaçıya daxil olullar. Onnar içəri girəndə qalaçanın ortasında pərdə görüllər. Həmmən pərdənin dalınan səs gəlir.

– Əhməd, mənim imarətimə daxil olma!

Bu səsi eşidən paccahnən vəzirin qorxudan ürəhləri partdıyıb ölüllər.

Qoşun on gün onnarı gözdüyür, gəlmədihlərini yəqin edib geri qayıdılar. Əhvalatı söylüyüllər.

Ortancıl qardaş paccah olur. Bir qəddərdən sora o da Qara dağa gətməh fikrinə düşür.

Bu məqsədnən onnar yola düşür, Qara dağa çatıllar. Onnar da həmmən ceyrana rast gəlir. Ortancıl qardaş da ceyranın dəlicə qalaçıya girir və o da böyük qardaşı Əhməd kimi geri qayıtmır. Qoşun yenə də əliboş geri dönmür. Kiçih qardaş Məhəmmədi paccah seçillər.

Yeni taxta çıxmış Məhəmməd hakimiyyətinin ilh gününən Qara dağa səfərə çıxmaq qərarına gəlir. O, isdiyir ki, Qara dağa getsin, qardaşdarının başına gələn əhvalatı öyrənsin, yaxud da onnar tələf olan yerdə o da məhv olsun. Bu məqsədnən o, Qara dağa yol başdıyır. Yeddi gün, yeddi gecə yol getdihdən sora gəlib Qara dağa çatıllar. Çadırrarını qurub səhərin açılmasını gözdüyüllər.

Səhər açılır. Səhər üzünüz xeyirriynən açılsın. Onnar çadırndan çıxıb Qara dağın mənzərəsini seyr edərkən yenə ceyranı görüllər. Qoşun əhli ceyranı Məhəmmədə göstərib deyillər:

– Məhəmməd, sənin düşmənin həmmən bu ceyrandı. Qardaşdarının başına nə iş gəlibsə, bu ceyran gətiribdi.

Məhəmməd qoşuna əmr edir, qoşun atdanıb ceyranı hər tərəfdən mansırıya alır. Ceyran yenə Məhəmmədnən vəzirin arasınan hopbanıb qaçır. Vəzir, vəkil, qoşun əhlinin çox hissəsi Mə-

həmmədi təh buraxmıyıb onnan gətməh isdiyillər. Amma Məhəmməd onnan bir adamın belə gətməsinə razı olmuyub deyir:

– Mən qardaşdarımın dalısınca gedirəm. Gedib ya qardaşdarımı ya da onnarın qatillərini taparam, ya da onnar kimi mən də ölüb orada qalaram. Sizin nə günahınız var ki, ölümə gədirsiniz.

Məhəmməd bu sözdəri deyib qoşunnan ayrılır. O, öz atını sürüb dərələrdən sel kimi, təpələrdən yel kimi keçərək həmmən qalaçıya gəlib çıxır. Qardaşdarının meyidini qalaçada qorən Məhəmmədin ürəyi qəzəbnən döyünməyə başdıyır. Bu zaman həmmən pərdənin dalınan səs eşidilir:

– Məhəmməd, mənim qalaçamı azad elə!

Lakin Məhəmməd yerinnən tərpənmir. Bu səs üç dəfə təkrar olunur. Səs Məhəmmədə yenə də təsir etmir. Bu zaman pərdə bir tərəfə çəkilib, pərdənin dalınan üzü niqablı bir adam çıxıb Məhəmmədnən əlbəyaxa olur. Xeyləh güləşənnən sora Məhəmməd üzü niqablı adamı vıxır. Qılıncı çəkib başını kəsməh isdiyir. Üzü niqablı adam onnan aman isdiyib, onu öldürməməyi xayış edir. Lakin Məhəmməd məğlub olmuş düşmənnən qardaşdarının qanını almas isdiyir. O, deyir:

– Mən səni öldürəcəm! Çünkü sən mənim düşmənimсэн. Mənim iki qardaşımı öldürübсэн.

Üzü niqablı adam deyir:

– Məhəmməd, mən sənin düşmənin deyiləm. Sənin qardaşdarını mən öldürməmişəm. Mən bu pərdənin dalınan çıxırdığım kimi bir dəfə də onnara çıxırıb qalaçadan çıxmağı əmr etmişəm. Mən nə biləydim ki, onnarın ürəyi kişi ürəyi yox, quş ürəyi imiş. Çatdıyıb öldülər. Məhəmməd dedi:

– Yox, səni öldürməliyəm. Hər halda qardaşdarımın ölümünə səbəb sənən.

O, cavab verdi:

– İndi ki, mənı öldürməh isdiyirsən, öldür. Ancax bir arzum var, qoy onu deyim, sora öldür. Mən ceyran şəklində bu səhraları dolayan bir qızam. Əhd eləmişəm ki, kim mənim qalaçama girib səsimə tab gətirib mənı yıxsas, ona orə gedəcəm. Mən öz arzum dedim. İnnən sora buyruş səninkidi. Necə isdiyirsən, elə də elə – deyib, üzünən niqabı götürdü. Məhəmməd baxıb gördü ki, doğurdan da bu elə qızdı ki, aya deyir sən doğma, mən doğacam,

* mansıra–mühasirə

günə deyir sən çıxma mən çıxacağam. Onun üreyinə insaf gəldi. Öz-özünə dedi: Belə qızı da öldürəllərmə? Bunun günahı nədi? Qardaşdarımı vurub öldürməyib kü. Öz dəri çatdıyib ölüblər.

O, qıza dedi:

– Sənin günahınan keçirəm. Üreyindəki arzunu yerinə yetirməyə çalışaram.

Məhəmməd qızınan köməhləşib qardaşdarını da, vəzirəri də dəfn etdilər. Sora Məhəmməd qıza dedi:

– Hazırş gedəh.

Qız cavab verdi:

– Hara gedəh?

– Necə hara gedəh, mən paccaham, mənə qoşun gözdüyüb.

– Paccah olduğunu bilirəm, qoşun da gözdüyüb-gözdüyüb qayıdıb gedəcəh. Gedib paccah olub qoşun dərdi, ölkə dərdi, camaat dərdi çəhməhdənsə burda qalmax daha yaxıcı. Ömrün uzun sənə yeməh, gecməh, nə lazımdısa, mən verəcəm. Məhəmməd fikirşəşib qızın sözüynən razılaşıdı. Onnar burada qalmalı oldular.

Sizə xəbər verim qoşun əhlinnən. Qoşun əhli gözdüyüb-gözdüyüb onu da ölmüş hesab edib, geri qayıtdılar öz dərinə təzə paccah şəşdilər. O gününə Qara dağa səfər etməyə son qoyuldu.

Məhəmmədnən qız burda yaşıyib xoş gün keçirillər. Məhəmməd səhərrər çörəyini yeyib oxunu götürüb ova gedərmiş. Qız isə evdə qalıb ev işdəriynən məşğul olarmış. Ovdan gələndə hər şeyi hazır – xörəyini bişmiş, paltarını yuyulmuş görərdi.

Bir gün Məhəmməd ovdan qayıdarkən öz-özünə fikirşəşdi ki, hər gün hər şey öz qaydasında olur. Paltarım yuyulur, xörəyim hazır olur. Görəsən bəs paltar harda yuyulub, xörəh harda və nədə bişir. Belə fikirşəşdi o, evə çatıb, yolda fikirşəşdihləri şeyləri arvadınan soruşur. Arvadı cavab verir:

– Ay Məhəmməd, sənin nəyinə lazımdı mən harda bişmiş bişirirəm, harda paltar yuyuram. Sən öz işinin dalınca get. O, arvad işidi. Sən niyə qarışrsan?

Bir gün Məhəmməd ova getdihdən sora o, qayıdanda görsün deyə, bir-iki köhnə paltarını yuyub çölə sərdi. İçəri girib bir qədərdən sora eşiyyə çıxanda gördü kü, köynəyin biri yoxdu. Çox axtardı, köynəyi tapa bilmədi. Kor-peşman gəlib qapıda oturdu.

Bu zaman Məhəmməd ovdan qayıdıb gəlir və arvadını həddinnən artıx qəmgin görüb soruşur:

– Sənə nə olubdu, niyə belə qəmginsən?

– Nə olacax, qoymadın dinc oturduğumuz yerdə oturax. Mənim harda paltar yuyub qurutduğumu soruşdun. Yumuşam, budu, indi bir köynəh yoxdu. Tap görüm, hardan tapırsan.

Məhəmməd gülüb dedi:

– Elə bunnan ötərimi bikefsən? Təki dərd bir köynəyin dərdi olsun.

– Eh, Məhəmməd, məsələ köynəh məsələsi deyil. Bu köynəyin ucunnan sənin başın çox bəlalər çəkər.

Bunnan burda qalmaxda olsun, sizə xəbər verim köynəhdən. Küləh köynəyi qova-qova götürüb bir dəryanın sahilinə çıxartdı. Hansı ki, bu dəryanın sahilinnən yol gəlib keçirdi.

Bir tacir var idi. Həmişə o, alverdən qayıdıb gələndə paccah üçün bir qiymətədi hədiyyə alıb gətirərdi. Bu dəfə tacir paccah üçün heş bir şey almamışdı. Gəlib həmənn dəryanın sahilinnən keçərkən köynəh ona rast gəlir. Tacir köynəyi götürüb görür kü, bunun qırx dəvəsinə yühlənmiş maldan bu köynəh çox qiymətədi. Belə fikirşəşir ki, yaxıcı oldu, bu köynəyi paccaha apararam. Bəka o da bunun əvəzində elə bir məbləğ verə ki, bu yollardan mənim canım qutara.

Tacir gəlib öz vilayətdərinə çatır. Gətirdiyi şeyləri yerləşdiridhən sora tapdığı köynəyi bir məcməyyə qoyub, üsdünü örtüb paccaha hədiyyə aparır. O, izin alıb paccahın yanına daxil olur və Tacir paccahın hüzurunda dayanıb hədiyyənin üsdünü açır. Köynəyin soxu bütün otağa yayılıb paccahın gözdərinə qamaşıdır. Paccah köynəyi görən kimi huşunu itirib yerə yıxılır. Həkim çağırılır, həkim paccahı ayıldır. Paccah çıxır deyir:

– Ya bu köynəyin sahibini tapıb gətirin, ya da bu sahat canım çıxdı.

Taciri tapıb gətirillər. Tacir köynəyin kimin olduğunu bilmədiyini söylüyür. Yalnız köynəyi tapdığı yeri nişan verir. Paccah əmir verir ki, kim bu köynəyin sahibini tapıb gətisə, ona özü ağırığında qızıl verəcəh. Bu xəbəri eşidən bir qarı özünü paccaha yetirir. Bu imansız qarı paccaha deyir:

– "Sən sözüne əməl etsən, mən qırx günün müddətində həmin

köynəyin sahibini tapıb getirə bilərəm.

Paccahnın qarı arasında şərt kağızı hazırlanır. Paccah bu kağıza öz möhürünü vurur.

Bəli, bu qarının bir küpü vardı. Bu küpün piçini* buranda küp göyə qalxıb uçurdu. Qarı həmin küpün üzərində haviya qalxdı. Uçub köynəh tapılan deryanın sahilinə gəldi. Bu deryadan yuxarıya doğru uzanmış səhranı gözdən keçirə-keçirə axdarmağa başladı. Nəhayət, deryadan çox-çox aralıda gözəl bir qalaçanın olduğunu gördü. Bu qalaçadan başqa yaşayış yeri yox idi. Qarı fikirləşdi ki, köynəyin sahibi yalnız bu qalaçada ola bilər. Ona görə də qarı qalaçadan xeyləh aralı küpü yerə endirdi. O, küpü qumsallıx bir yerdə yerə basdırdı. Küpün yalnız ağzı görünürdü. Onu da ot-ələfnən basdırıb qalaçanın yanına yola düşdü. Qarı gəlib qalaçanın yanına çıxdı. Qapının ağzında oturub ağlamağa başladı. Səse qız qapını açıb bayıra çıxdı. Qarı tez ona yalvarmağa başladı:

– Qızım, mən köşdən aralı düşmüşəm, indi hansı səmtə gedəcəyimi də bilmirəm. Qoca arvadam, qoy sənin yanında qalım. Süfrənizin qırax-quruğuynan dolanaram. Sənə ana kimi qulluq edərdəm.

Qız yaxşı bilirdi ki, buradan karvan yolu keçmir. Ona görə də qarının dedihlərinə inanmıyıb, onun bir kələh sahibi olduğunu hiss edib-onu içəri buraxmır. Qarı qapıda oturub Məhəmmədin gəlməsini gözdüyür. Məhəmməd axşam ovdan qayıdıb gəlir. Qarı ona yalvarır ki, onu burada saxlasın. Məhəmməd razı olub, arvadına deyir ki, qoy burda qalsın. Sənə qulax hayanı olar. Bizə ziyanı nədi?

Qız deyir:

– Məhəmməd, bu da olmasın köynəyin məsələsi. Qoy rədd olub getsin. Bunnan xeyir gəlməz.

Köynəh adını eşidəndə qarı bu adamın həqiqətən köynəh sahibi olduğunu yəqin edir, üreyində söyünməyə başladıb daha da çox yalvarır. Məhəmməd arvadının xahiş edir ki, o, qarının burada qalmasına razı olsun. Məhəmmədi həddinnən çox sevən qız axırda onun sözünü qırmıyıb deyir:

* piçini – burğusunu

– Məhəmməd, deyirsən qalsın, qoy qalsın. Amma onu bil ki, bunun ucunnan sənın başın çox bələlär çəkəcəh.

Nəhayət, qarı burda qalası olur. Məhəmməd yenə adəti üzrə hər gün ova gedərdi. Qarınnan qız isə evdə qalardı. Qarı qıza elə qulluq edirdi ki, qız qarıya etdiyi pisdiiyə görə utanırdı.

Bu münvalnan onnar birrihdə gün keçirərdilər. Bir gün qarı öz-özünə fikirləşdi ki, artıx otuz doqquz gündü burdadi. Paccaha verdiyi vaxda bir gün qalıbdı. Deməli, nə cür olur-olsun, sabah bu qızı ora çatdırmalıdır. Səhərisi gün qarı qıza dedi:

– Qızım, elə həmişə evdə oluruq, bir gə çıxıb ətrafı gəzəh. Gözün-könlün açılsın.

Qız razı oldu. Onnar gəzməyə çıxdılar. Qarı onu gəzdirə-gəzdirə getirib küpün yanına çıxardı. O, hərtənib küpün yanına gəldi. Onun ağzınnan otu-motu kənara tulluyub əvvəlcədən hazırladığı bir dəsdə gülü küpün içinə tulladı sora qızı çağırıb dedi:

– Qızım, burda bir dəsdə gül var. Lakin dərindədi, əlim çatmır. Sənın qolun mənimmənnən uzundu, gə bunu çıxart.

Qız onun yanına gəlib əyildi ki, ordan gülü çıxartsın. Bu zaman qarı onun qışdarınnan qaldırıp təkəsi üstə küpün içinə saldı, özü də üsdünə mindi. Qarı küpün piçini buran kimi küp göyə qalxdı, bir qədərdən sora qızı paccahnın yanına çatdırdı. Qarı qızı paccahnın imarətinə düşürüb, onu otaxlardan birinə apardı. Özü isə şərtname kağızını götürüb, gedib tərəzinin bir gözündə oturdu. Qarı paccahdan öz şərtinə əməl etməyi tələb etdi. Paccah qarıya onun özü ağırığında qızıl verib onu yola saldı.

Qız isə özünə gələndə işin nə yerdə olduğunu anıyır. O, zəhərqaşdı üzüyünü götürüb paccaha xəbər göndərir ki, əyər mənə yaxın gəlsə, bu üzüyün qaşını yalıyıb özümü öldürəcəm. Gərəh mənə qırx gün möhlət verəsən. Bu müddət ərzində Məhəmmədi tamam yaddan çıxaram, sora paccahnın yaşamağa razılıx verəm.

İndi sızə kimnən xəbər verim, yazıx Məhəmməddən. Məhəmməd ovdan geri qayıdıb görür kü, nə tas var, nə hamam, Lələ köçüb, yurd ağlıyır. O, indi anıyır ki, arvadı nə üçün qarını evə qoymax istəmirdi. O, bütün günahların hamısını özündə görüb, üzü üsdə yerə yıxılıb ac, susuz yeddi gün, yeddi gecə qalır. Yeddi gününən sora qalxıb ayağına dəmir çarix geyir, əlinə dəmirdən əsa alıb, ağlıya-ağlıya yollara düşüb, qızı axtarmağa başlayır.

Məhəmməd otuz üç gün yol gedib, gözə-gözə bir şəhərə çıxır. Şəhərin kənarında bir qarıya qonaq olur. Axşam onnar oturub söhbət edirlər. Məhəmməd qarından şəhərdə nə kimi yeniləhlər olduğunu soruşur. Qarı cavab verib deyir:

– Qarı nənə qadan alsın, şəhərimizdə nə yeniləh olacaq. Bir yeniləh var, o da taxdı dönmüş paccahımızın yeniləh idi. Oğul, bir gün paccahın yaxın dosdu bir tacir səfərdən qayıdandan bir köynəh tapıb gətirir. O, köynəyi paccaha pay aparır. Paccah köynəyi görəndə kimi köynəyin sahibinin tapılıb gətirilməsini əmr edir. İmansız bir qarı gedib köynəh sahibini öz yoldaşından ayıraraq oğurlayıb gətiribdi. İndi həmin qız da paccahı olduğu otağa buraxmış.

Məhəmməd qarının bu söhbətinə qulax asıb dedi:

– Sənin başına döndüm, qarı nənə, al bu üzüyü, nə yolunan olursa olsun, o qıza çatdır. Sizin paccahın gətirdiyi o qız mənim arvadımdı.

Qarı:

– Yox, oğlum, mən elə qələt eliyə bilmərəm. Paccah xəbər tutub, məni öldürər.

Məhəmməd əlini cibinə salıb qarıya bir xışma qızıl verdi. Sora ikinci bir xışma da verib dedi:

– Al, buna da xırda-xuruş alğın. Guya sən çərçisən. Bu ayın-oyunu da bir yaylığın içinə qoy, düz paccahın imarətinin qabağına get və bu şeyləri özünən apar, beləliynən, özünü qızın yanına sal. Üzüyü ona ver. Dediği sözdə isə diqqətlən qulax as.

Qarı qızılı görəndə kimi gözdəri ət görmüş pişiyin gözdərinə döndü.

– Qarı nənən sənə qurban, üzüyü qıza çatdıraram, – dedi.

Şəhər qarı özünü bazara saldı, bir qədər xırda-xuruş şey alıb özünü paccahın imarətinə saldı. Qız pəncərədən bunu görüb qarının sözdü adam olmasını hiss etdi. Öz-özünə fikirləşdi ki, bəyə Məhəmməddən bir xəbər gətirə. Qarabaşdara əmr etdi ki, o qarını çağırın görək nə satır. Qarabaşdar qarını çağırdılar. Qarı içeri girib, Məhəmmədin ona verdiyi üzüyü bağlamanın içinə qoyub qızın qarşısında aşdı. Qız şeylərə baxarkən üzüyü götürüb qarıya dedi:

– Qarı nənə, qadan alım, Məhəmməd hardadı?

Qarı dedi:

– Bilmirəm.

Qız qolbaxlarını çıxarıb qarıya verdi və yenidən soruşdu:

– Qarı nənə, sən allah, Məhəmməddən mənə bir xəbər. Məhəmməd hardadı?

Qarı:

– Belə mənim evimdədi, – deyər cavab verdi.

Qız sevincəh dedi:

– Qarı nənə, dedihlərimə diqqətlən qulax as. İki ötüb üç deyən gün – çərşənbə gününün axşamı mənim paccaha verdiyim vax qutarır. Məhəmməd həmin axşam gecə saat on ikidə iki yaxı atnan məni paccahın bağının gün çıxan tərəfindəki bərinin qırağında gözdəsin.

Qarı:

– Baş üsdə, – deyib, özünü Məhəmmədə çatdırıb qızın dedihlərini ona nəgdi etdi. Məhəmməd tez özünü bazara saldı, və iki yaxı at aldı. Bu gözdüyəcəyi üç gün Məhəmmədə üç il oldu. İki ötüb, üç deyən günü qız paccaha xəbər göndərərək dedi ki, bu gün mənim sənə verdiyim vax tamam olur. Ona görə görəndə mən bu gün qırx qıznan sənin bağına gəzməyə çıxıb Məhəmmədin fikrini axırıncı dəfə yadımdan çıxaram. Görək bunun üçün heş gün çölə çıxıb məni görməsən. Paccah əmr verdi ki, çərşənbə günü günortadan sora mənim təzə hərəmin bağa gəzməyə çıxacaq. Kim küçüyə çıxıb onu görəsə, boynunu vurduracam. Günortadan sora paccahın əmrinə görə hamı öz evinə çəkildi. Beləliynən vax tamam olanda qız qırx incəbel qıznan birgə bağa gəzməyə çıxdı.

Hərəkətlərən günəri sayan Məhəmməd atdarın bel-başını bərkidib, lap axşamnan qızın təyin etdiyi yerə gəlib gözdəməyə başladı. Vaxda hələ çox vardı. Məhəmməd divar dibində oturub atdarın yüyənini qoluna keçirdi. Saat 12-yə yaxınlaşdı. Məhəmmədi şirin bir yuxu tutdu. Atdar dartınıb yüyənərini onun qolundan çıxartdı.

Sizə kimnən xəbər verim, Mehtər Məhəmməddən. Paccahın Məhəmməd addı bir mehtəri vardı. O, gecə-gündüz təvlədə olduğunnan paccahın əmrinnən xəbəri yoxdu. Odu ku, atdar rahatdaxdan sora Məhəmməd evə getməli oldu. Onun yolu bu bağın qırağında idi. Gəlib burdan keçərkən iki yəhəri-yüyənini atın

sahibsiz bağın qırağıynan getdiyini gördü, yüyürüb atdarı tutdu.

Elə bu zaman qız özünü divardan atıb gecənin qarannığında atdarın yanına yüyürdü və dedi:

– Əyə, Məhəmməd, min!

Məhəmməd burda yatmaxda olsun, atın birini qız, birini də Mehtər Məhəmməd minib yola düzəldilər. Qız qabaxca oğlan onun dalısınca hava işıxlaşıncə at sürdülər. Bir meşənin qırağında hava işıxlaşdı. Bu zaman qız geri baxıb gördü kü, yanınca gələn Məhəmməd deyil, başqa bir adamdı. Dedi:

– Yaxcı, gə, qismət belə imiş.

Onnar bir bulağın başında atdan düşdülər. Qız dedi:

– Sən otu, mən su üstə çıxıb gəlirəm.

Qız burdan da ağzını çevirib getdi. Mehtər Məhəmməd burda gözdəməhdə olsun, sizə xəbər verim paccəhdən. Paccəh qızın gəlməyini səbirsizdiynən gözdüyürdü. Bu zaman qızın gəzməyə çıxan qızdar paccəha xəbər yetirillər ki, nə oturmusan, qız yoxdu. Şəhər bir-birinə qarışdı. Bu səbə Məhəmməd sərsəm oyandı. Baxıb gördü kü, nə qız var, nə atdar. Durub təzədən ağlıya-ağlıya qızı axtarmaq üçün yola düşdü. Paccəh da canı bərh bir ata minib yola düşdü, qızı axdarmağa başladı.

Mehtər Məhəmməd bulağın başında çox gözdüyür, lakin qız geri qayıtmır. Durub atdarın bir canısını minib qızı axdarmağa başladı.

Sizə kimnən xəbər verim, qızdan. Qız meşəynən gəzə-gəzə gəlib bir dağa çıxır. Dağda bir çoban qoyun otarırdı. Qız bərh ajmışdı. O, çobanın yanına çatıb soruşdu:

– Yeməyə çörəyin varmı?

Çoban dedi:

– Çörəyim də var, südüm də.

Sora durub süd sağıb gətirdi. Qız süd, çörəh yeyib doydu. Çoban bir qədər ağıldan yüngül idi. O, qıza dedi:

– Mən səni alıb özümə arvad eliyəcəm.

Qız çobana dedi:

– Yaxcı, mən razıyam. Sən mənə bir paltarını ver, qoyunun yanında durum, sən də get anannan, bacınnan birini çağır, gəlsin mənə aparsın.

Çobanın ağılı kəsir. Paltarının bir dəsdini çıxarıb qıza verir.

Qız paltarı geyinib qoyunun yanında qalır, çoban isə kəndə yola düşür. Çoban uzaxlaşan kimi qız qoyunu tərgidib burdan da çıxıb gedir. Çoban özünü anasına yetirib deyir:

– Ay ana, dur gedəh, mənəim arvadımı gəti.

Anası deyir:

– Ay sənəin başın batsın, arvad nədi, zad nədi? Xalxın qoyununu kimə tapşırıb gəlibsən? Ay dəli, öləsən səni.

– Yox, dur gedəh, mənəim arvadımı gəti, – deyib, anasının qolunna tutub çəkə-çəkə qoyunun yanına gətirir. Gəlib görürlər ki, qız yoxdu, qoyunun da hərəsi bir dəriyə dağılıb.

Çoban deyir:

– Ana, apar qoyunnarı ver yiyəsinə, mən getdim.

O da düşür dağlara qız axtarmağa.

Sizə kimnən xəbər verim, qızdan. Qız çobanın paltarını geyinənən sora ordan düz gəzə-gəzə gəlib şəhərə çıxdı. Gördü kü, camahat hamısı meydana toplaşmışdı. Paccəh ölmüşdü. Camahat quş uçurub özərinə təzə paccəh seçirdi. Qız bir tərəfdə durub baxırdı. Quş havada hərrenib-hərrenib gəlib qızın başına qondu. Quşu karıxmış hesab edərh, yenidən uçurdular. Quş ikinci dəfə də gəlib onun başına qondu. Qızı tutub yaxınnıxdakı uçux dəyirmanına saldılar. Sora quşu üçüncü dəfə uçurdular. Quş yenə hərrenib-fırtanıb dəyirmanın uçux yerinnən içəri girib yenə qızın başına qondu. Hamı qapının dalında onu pusurdu. O, quşu başınan götürüb öpdü və dedi:

– Ey Allahın heyvanı, bu qərər ölkədə mənə nə üçün döydürsən? Kim nə bilir ki, mən kim olmuşam, nəciyəm?

Bunu eşidən xalq onun paccəh nəslinnən olduğunu zənn edib quşun yanlışlığını hiss etdilər. Onnar qapını açıb içəri girdilər, qızı aparıb özərinə paccəh seçdilər. Qız paccəh olannan sora yaxcı bir rəssam çağırıb özünün qızdax paltarlarını geyinib böyüh bir şəkil çəhdirdi. Sora vəziri yanına çağırıb dedi:

– Sizin bu şəhərdə elə bir bulax varmı ki, yol kənarında olsun?

– Yeddi yol ayrıncında yaxcı bir bulax var, – deyər vəzir cavab verdi.

O, vəzirə əmir etdi ki, bu şəkili həmin bulağın başına vursun və yanında silahlı gözəçilər qoysun. Kim bu şəkilə baxıb

köhsünü ötürsə, onu tutub yanına gətirmələrini tapşırı.

Bunnan bir neçə gün sora gözəççilər bir adam tutub gətirdilər. Qız baxıb gördü ki, bu Mehtər Məhəmməddi. Paccah əmir etdi ki, bunun həbsxanaya salıb, yüngül cəzalı dustaxların normasını versinnər.

İki gün sora isə bir qoca kişi tutub gətirdilər ki, o da şəkə baxıb köks ötürübmüş. Paccah əmr etdi ki, onu da həbsxanaya salsınlar. Ancax elə yere salsınlar ki, bir ayağının üstündə durmaq mümkün olsun. Özünə də gündə yarım girvəngə qara çörəy-nən yarım istəkan isti su versinnər.

Bunnan bir həfdə sora üçüncü bir nəfəri tutub gətirdilər. Paccah bunu da tanıdı. Fikirrəşdi ki, çobannar ətnən dost olur. Onu da qəssəbə verib tapşırı ki, bunun ürəyi istədiyi yerdən hər gün ətnən yemlə.

Bunnan beş-altı gün sora dördüncü bir adam tutub gətirib dedilər:

– Paccah sağ olsun, bu nəinki şəkile baxıb köhsünü ötürdü, həтта ağladı.

Paccah cavab verdi:

– Onda bunun cəzası hamısından ağır olacaq.

Sora əmir etdi ki, daha həmin şəkli çıxarıb gətirsinnər. Şəkili çıxarıb gətirdilər. O, axırncı tutulmuş xidmətçilərlə hamama göndərdi. Sora isə dalınca xoşdadağı bir dəş paltar göndərdi. Hamamda hamamlanıb gələnən sora onu yaxşı yeməhlərlən yedizdirib bir həfdə dincəlməyə göndərdilər. Bir həfdədən sora paccah car çəhdirdi ki, hamı meydana toplaşsın, tutulmuş adamların məhkəməsi qurulacaq. İşə də paccahın özü baxacaq. Günəhkərrar gətirilib bir tərəfdə saxlanıldı. Paccah qırmızı geyinib taxda çıxdı. Siyirmə qılış cəlləddar paccahın əmrini gözdüyükdülər. Birinci gəldiyinə görə Mehtər Məhəmmədi ayağa qaldırdılar. Paccah onnan soruşdu:

– Sən nə üçün şəkile baxıb köhsünü ötürdün?

Mehtər Məhəmməd dedi:

– Mən bir axşam tövlədən gəlirdim. Gördüm iki yəhərri-yü-yənni at divarın qırağından gedir. Yetirib bu atları tutdum. Elə bu zaman həmin şəkli sahibi olan qız barıdan atılıb mənə dedi: “Əyö, Məhəmməd, min”. Atın birini mən mindim, birini də o. O,

qabaxca, mən dalınca gecə səhərə qədər at sürdüh. Sabah açılınca geri çevirilib mənə görcəh dedi: “Yaxşı, gəl, qismət belə imiş”. Bir bulağın başında atdan düşdüh. O, mənə dedi ki, sən otu, gəlirom. Elə o gedən oldu. Axşama qədər gözdədim gəlmədi.

– Bəs sən onnan bir gecə yol getdin, bir bulağın başında onnan düşdün, heş onnan yaxınnıx etmədin?

– Yox, əgər mənim ona əlim dəydisə, əlim qurusun.

Paccah oturmaq üçün ona icazə verdi.

Sora ikinci gələnə paccah ayağa qaldıraraq soruşdu ki, sən nə üçün o şəkə baxıb köhsünü ötürdün?

O cavab verdi:

– Mən filan ölkənin paccahıyam. O qızın bir köynəyi tapılıb mənə gətirilmişdi. Mən köynəyi götürüb o qızı bir qarı vasitəsiylən gətirdirdim. Qız əlində zəhərri üzüh tutub dedi: “Qırx gün mənə yaxın gəlsən, özümü öldürəcəm”. Qırxıncı gün o, bağda gəzməyə çıxıb və oradan qaşdı.

Paccah soruşdu:

– Sən bu qırx gündə heş ona yaxın getmədinmi?

– Yox, and olsun Allaha ki, qorxdum özünü öldürə. Ona heş əlim də dəymiyib.

Sora çobanı ayağa qaldırdılar.

– Sən nə üçün şəkə baxıb köhsünü ötürdün?

– O, belə mənim arvadımdı.

– Necə sənin arvadındı, onnan bir yerdə yaşayıbsan?

– Yox, mən qoyun otarırdım, mənənlən gəlib çörəh istədi. Mən ona südnən çörəh verdim. Sora dedim ki, səni alıb özümə arvad eliyəcəm. O dedi yaxşı, sən paltarının bir dəstini mənə ver, mən geyinib qoyunu gözdüyüm, sən də get ananı, bacını gəti, mənə apar. Getdim ananı gətirdim. Gəlib gördüm ki, o, yoxdu. Qoyunnar da dərələrə dağılmışdı.

– Bəs sən onun üzünən öpədin?

– Yox, tövbə. Heş əlim də dəymədi.

Sora Məhəmmədi ayağa qaldırdı. O, köynəyin itməsinnən ta bulağın başına gələnə qədər olan əhvalatı danışdı.

Paccah Mehtər Məhəmmədə dedi ki, çıx get evə. Bir daha sahibsiz atı tutma. Sonra üzünü paccaha tutub dedi:

– Sən öz kefin üçün iki gəncin şəhəyatını pozubsan. Öz

vəzifənnən, pulunnan istifadə edib təmiz bir ailənin dağılmasına səbəb olubsan. Cəllad!

Cəlladdar yeddi yerdən hay verdilər.

– Vurun bu qoca kaftarın boynunu.

Cəlladdar onu cəhənnəmə vasil etdilər. Sora çobana üz tutub dedi:

– Həmişə ac adamnara çörəh ver. Amma qabağına gələn qadına arvadım demə. Hər arvadın sahəbi var.

Əmir etdi ki, çobana bir sürü qoyun, bir dəş paltar versinnər, özünü də yola salsınlar.

Sora paccəh ayağa qalxıb Məhəmmədi yanına çağırıb dedi:

– Camahat, bu danışlannarın hamısı düzdü! O qızın həqiqi əri bu oğlandı. Bunnan qızın rahatdığını pozan sizin qarşınızda boynu vurulan bu qoca kaftar idi. Həmin qızın özü isə mənəm, – deyib, başının tacı çıxarib Məhəmmədin başına qoydu. Əynindəki üsd libasını soyundu. Camahatın gözü qarşısında yeddi yolun kənarındakı şəkil canlandı.

O günən Məhəmməd həmin ölkədə paccəh olub ölkəni ədalətnən idarə etməyə başladı.

Onnar yedi, işdi yerə keşdi, siz də yeyin, için dövrə keçin. Göydən üş alma düşdü: biri mənim, biri özümün, biri də nağıl söylüyən.

SOLTAN MƏLİH

Biri varıdı, biri yoxudu, Ərmən ölkəsində Abdulla şah adında biri paccəh varıdı. Belə nəql edillər ki, Abdulla şah çox ədalətdi, əlsiz-ayaxsızları yola verən bir adam idi. Oğul-uşaxdan onun Məmməd addı bir oğlu varıdı.

Şahın vəzirinin də Soltan Məlih adında ağıllı, mərəd bir oğlu varıdı. Məmmədnən Soltan Məlih bir məhtəbdə oxuyub dosdux edirdilər. Onnar o qədər mehriban idilər ki, bir-birinnən ayrılırdılar. Günnerin bir günü şahın vəziri Allah rəhmətinə gedir. Şah vəzirinin xətrini çox isdiyirdi. Onu el qaydasıynan dəfn edənnən sora Soltan Məliyi yanına çağırıb dedi:

– Oğul, atan Allah rəhmətinə getdi. Nə etməh olar? Olacağa

çarə yoxdu. Neçə illər idi ki, atan mənə vəzirrih edirdi. İndi mən çox götür-qoy edənnən sora fikirəşdim ki, elə sən atanın yerinə mənə vəzirrih eliyəsən. Bu işə nə deyirsən?

Soltan Məlih ədəbnən təzim edib dedi:

– Qibleyi-ələm, siz buyurannan sora mən nə deyə bilərəm? Əgər məsləhət bilirsinizsə, vəzirrih edərəm.

Elə o günən Soltan Məlih Abdulla şahın divanında atasının yerində oturub vəzirrih etməhdə oldu. Bu işin üstünnən çox keşmədi ki, Abdulla şah da axirət dünyasına köşdü. Oğlu Məmməd də onun yerini tutdu, oldu Məmməd şah. Məmməd şah vəziri Soltan Məliyin xətrini çox isdiyirdi, hər işi onun məsləhətiynən eliyirdi.

Bunnar burada qalsın, eşit şahın vəkilinnən. Məmməd şahın atasının bir xəbis, paxıl vəkili varıdı. O, gözünü çoxdan vəzirriyə tihmişdi. Fürsət axtarırdı ki, vəzir olsun. İndi də baxıb görəndə ki, Məmməd şahın vəziri Soltan Məlih canbır qəlbədi, lap dilxor oldu. Öz-özünə dedi:

– Nə vaxdacan vəkil olacağam? Yəni vəzirrih mənə yarasırmı? Yox, bu işə görə bir əncəm çekim.

Günnerin bir günü vəkil baxıb gördü kü, Məmməd şah təh oturub. Şaha təzim edib dedi:

– Qibleyi-ələm, sizə bir söz ərz eləməh isdiyirəm, amma qəzəbinizdən qorxuram.

Məmməd şah dedi:

– Vəkil, amandasan, sözünü de!

Vəkil yenə təzim edib dedi:

– Qibleyi-ələm, vəzirin Soltan Məlih sənə qəsd hazırıyır. İsdiyir səni öldürüb taxtına otursun.

Vəkilinin sözünnən Məmməd şah hiddətdənib qəyzə gəldi, gözərdi qan çanağına döndü. Bir fərəş göndərib Soltan Məliyi dərğahına çağırırdı. Soltan Məlih o sahat şahın hüzurunda hazır olub, əmrə müntəzir dayandı. Məmməd şah ona dedi:

– Soltan Məlih, sənənnə bizim dosduğumuz qutardı. Sənə əl dəymirəm. Çıx get öz işinə. Amma bir də sarayda gözümə dəymə!

Soltan Məlih şahın sözünnən çox təccüb qaldı. Baş əyib xəbər aldı:

– Qibleyi-ələm, mən nə günahın sahibiyəm ki, mənə öz yanın-

nan belə qovursan?

– Sənin heş bir gününün yoxdu. Amma bir də səni görməh isdimirəm. Çıx get. Əgər bir də səni burda görşəm, boynunu vurduracam.

Soltan Məlih ağlıya-ağlıya saraydan çıxdı. Atına minib baş alıb gətdi. Gəlib bir meşiyə çatdı. Atı buraxıb piyada getməyə başladı. O gün də işin tərsdiyyənin hava yaman soyux idi. Hər tərəfi qar almışdı. Soltan Məlih gəlib bir bulağa yetişdi. Oturub bulağa baxmağa başladı. Bir də gördü suda təzə açılmış bir qızılgül üzür. Soltan Məlih tez əyilib qızılgülü götürdü. Baxdı ki, lap tər güldü. Öz-özünə dedi: "Görəsən bu nə hikmətdi, qışın bu oğlan çağ qızılgül hardan ola bilər?" Soltan Məlik gülu təzəcə götürmüşdü kü, baxdı yenə suyan qızılgül gəlir. Bu işə lap məhəttəl qaldı. Bu minvalnan bir dəstə qızılgül bağladı. Güllərin ətri ətrafa yayılıb adamı lap bihüş edirdi. Dedi:

– Elə lap yaxşı oldu. Bu gülləri Məmməd şahı aparım, qoy günahıman keşsin.

Soltan Məlih qızıl gülləri götürüb evinə qayıtdı. Anası Soltan Məliyi görüb çox sevindi. Soltan Məlih başına gələnnəri anasına nəql elədi. Anası oğlunun alınnan öpüb dedi:

– Oğul, fikir, qəm-qüssə çəhmə! Allahın köməhliyi ilə hər işin yoluna düşər. Görünür, kimsə aranız girib çuğullux edib. Daha gözdəmə, gülləri apar ver qibleyi-ələmə, qoy səni bağışdasın.

Soltan Məlih gülləri götürüb saraya gətdi.

O, saraya getməhdə olsun, eşit Məmməd şah nə etdi? Soltan Məlih saraydan çıxıb gedənnən sora şah başındakı adamnanı dağıdıb dedi:

– Çıxın gedin öz işinizə, bir az təh qalmax isdiyirəm, ovqatım təlxdı.

Məmməd şah divannan çıxıb düz gətdi anasının yanına. Anası oğlunu qucaqlayıb öpdü, amma baxıb gördü kü, oğlunun halı özüdə deyil. Halı yaman pərişandı. Xəbər aldı:

– Oğul, gözümə bir təhər deyirsən? Olmuya azarlıyib eliyib-sən?

Məmməd şah dedi:

– Yox, ana, azarlamamışam.

Xülasə, Məmməd şah vəzir Soltan Məliyinən bağlı olan

məsələni anasına danışdı. Anası ona qulağ asıb dedi:

– Oğul, adam hər çuğulun sözüynən dostunnan üz döndərməz. Bu yolla şahlıx eləməh olmaz. Allaha şükür Soltan Məliyinən bir yerdə boya-başa çatmışınız. O, sənə xəyanət etməz. Özünü bə-dəsildən qoru. Soltan Məliyi çağır, ürəyini al, qoy sənnən inciməsin!

Anasının sözdərinnən Məmməd şahın kefi lap pozuldu. Bil-mədi nə etsin. Soltan Məliyi hardan axtarıb tapsın. Bu nigaran-çılıx içində axşamı səhər elədi.

Ertəsi gün Məmməd şah divana gələndə gördü kü, Soltan Məlih əlində bir dəstə gül onu gözdüyür. Soltan Məlih onu gö-rüb qabağında diz çöhdü. Şah onun çiyinnərinnən tutub qaldırdı. Qucaqlayıb öpüşdülər. Soltan Məlih qızılgül dəstəsini şahı verdi. Şah xəbər aldı:

– Qardaş, qışın bu vaxtı bu tər gülləri hardan tapbısən?

– Qibleyi-ələm, mən özüm də bu işdən təcüblüyəm. Burda nəşə bir sirt var, – deyə Soltan Məlih cavab verdi.

Hər ikisi qol-qola girib divana daxil oldular. Vəkil şahnan Soltan Məliyi bir yerdə görüb qorxuya düşdü. Öz-özünə dedi: "Mən istədim bunnar qannı-bıçax olsunnar, amma daha da meh-ribannaşdılar, heş eybi yoxdu. Yenə bir şey fikirəşərəm". Qızıl-güllərin ətri bütün sarayı bürümüşdü. Ordan-burdan söhbət edənnən sora vəkil Məmməd şahı dedi:

– Qibleyi-ələm, nə tər güllərdi! Elə bil cənnət bağınnan bu sahat dərilib. Hayıf ki, azdı, yoxsa sarayın bütün künc-bucağını bu güllənnən bəzəməh olardı.

Məmməd şah dedi:

– Vəkil, bu, düzələn işdi. Təki dərdimiz gül dərdi olsun.

Sora Soltan Məliyə üz tutub dedi:

– Soltan Məlih, qardaş, yenə bu güllərdən gətirə bilərsənmi?

Soltan Məlih ayağa qalxıb dedi:

– Qibleyi-ələm, gətirəm. İzin ver gedim.

Soltan Məlih saraydan çıxdı, atına minib düz meşiyə tərəf çapdı. Gəlib meşədə həmin bulağı tapdı. Baxdı ki, qızılgüllər yenə bulağın suyuynan axıb gəlir. Soltan Məlih bu işi görüb çox sevindi. Tez atdan düşüb güllərdən tər dəsdə bağladı. Sora dedi:

– Yaxcısı budu, qoy gedim güllərin məskəni tapım. Bilirəm,

vəkil əvvəl-axır şahın başını tovluyub onun əliynən məni yenə bura gül dalınca göndərəcəh.

Soltan Məlih bunu deyib atına mindi, bulax yuxarı getməyə başladı. Bu getməynən üç gün-üç gecə yol getdi. Axırda gəlib ucadan uca bir qalıya çatdı. Sən demə, bulax qala divarının altından axıb keçirmiş. Soltan Məlih axtara-axtara gəlib qalanın qapısını tapdı. Qapını itəliyə içəri keçdi. Baxdı ki qalada bir ins-cins görünür, amma bir qədər aralıda, bir imarət var. Başladı imarətə tərəf getməyə. Gəlib imarətin həyətinə girdi. Birdən gözünə ağaşdan saçınan asılmış kəşib bir baş sataşdı. Başdan damcıdan axan qan ağacın altından axan bulağa düşüb qızılgülə çevrilirdi. Soltan Məlih öz-özünə dedi: "Hə indi başa düşdüm məşə-də bulaxdan yığıdığım qızılgüllər haradan imiş".

Birdən göy guruladı, ildırım çaxdı, göydən nəhəng bir div imarətin həyətinə endi. Soltan Məlih tez bir küşdə gizdənib divi izləməyə başladı. Div imarətə daxil olub, oradan başsız bir bədən gətirdi. Div gətirdiyi bədəni yerdəki xalçanın üstünə qoydu. Ağaşdan asılmış başı bədənə birləşdirdi. Sora yenə imarətə daxil olub bir dolça ilə qayıtdı. Dolçadan bir kasa su götürüb meyidin üstünə səpələdi, dedi:

– Süleyman peyğəmbərin eşqinə diril!

Div bu sözü deyən kimi meyid dirildi. Soltan Məlih baxıb gördü bu gözəl bir qızı. Qızın gözəlliyi ətrafa şövq saçır. Qız divə dedi:

– Ey zalım div, mənim canımdan nə vaxt əl çəkəcəhsən? Öldürürsən, bir dəfəlik öldür. Amma bil ki, mənə sənə arvad olmayacaq.

Div diz çöküb qıza yalvardı:

– Ey pərilər paccahının qızı, sən gə inad eləmə! Razi ol toyumuzu edəh. Yoxsa, atan-anan gəlib səni əlimdən alaxlar.

Div çox yalvardı, qız az eşitdi. Axırda div yenə hirsdənib qızın başını bədənindən ayırdı. Qızın başını hovuzun üstündəki ağaşdan asdı, bədənini isə qucağında imarətə aparıb bir taxtın üstünə atdı. Sora göyə qalxıb uşdu.

Div uçub gedəndən sora Soltan Məlih gizdəndiyi yerdən çıxıb, meyidi gətirdi. Ağaşdan asılmış başı götürüb bədənə birləşdirdi. Sora meyidin üstünə dolçadan su səpib dedi:

– Süleyman peyğəmbərin eşqinə diril!

Pərilər paccahının qızı o saat dirilib gözdərinə aşdı. Dedi:

– Ey mənfur div, nə vaxtadan mənə əziyyət verəcəhsən?

Soltan Məlih dedi:

– Ey pəri, bax, mən div deyiləm, bəni-insanam. Mən səni divin zülmünün qutarmağa gəlmişəm.

Pəri qız baxıb gördü ki, qabağında gözəl bir oğlan dayanıb. Utandığından başını yerə dihdı. Dedi:

– Ey cavan, bu nə iş idi gördün? Özünə yazığın gəlsin. İndi div gəlib səni də öldürər, mənə də.

Soltan Məlih ata minib qızı da tərkinə aldı. "Asta qaçan nəmərddi" deyib, ata bir qırmanc vurub yola düzəldi. Xeyləh keçəndən sora birdən yadına düşdü ki, qızılgülləri götürmədi. Odu ku, atın başını geri döndərəndə qız soruşdu:

– Oğlan, fikrin nədi?

– Şah üçün qızılgül dəstəsi düzəltdim, o da yadımdan çıxıb divin imarətində qaldı.

Pəri qız dedi:

– Oğlan, fikir eləmə! Sən mənə birçə bir yerə çatdır, qızılgüllərin hazır olacaq. Qızılgüllər mənim qanımdan əmələ gəlir. Bil, ağah ol, mən pərilər paccahının qızı Pəri xanıam. Mən güləndə ağzımdan qızılgüllər tökülür, ağlıyanda da göz yaşım mirvari olur. Ona görə də atı sür gedəh. Yoxsa div gəlib görse ki, mən yoxam, dalmızcə gələr.

Soltan Məlih bu işə çox sevindi, atı sürüb yoluna davam etdi. Üç gün-üç gecə yol gedib Soltan Məliyin elinə çatdılar. Anası oğlunun sağ-salamat gəlib çıxmağına çox sevindi. Pəri xanımı da öpüb bağrına basdı.

Soltan Məlih adam göndərüb qazını yanına çağırırdı. Pəri xanımın kəbinini özünə kəsdirdi. Elə həmin axşam da Soltan Məlih bir toy məclisi düzəldib, Pəri xanımı özünə arvad elədi. Pəri xanım səvincinnən deyib gülürdü. Hər dəfə də ağzından ətrafa qızılgüllər səpələnirdi. Soltan Məlih qızılgüllərdən böyüq bir dəstə bağlayıb Məmməd şahə göndərdi.

Səhər Soltan Məlih şahın hüzuruna gəlib onnan görüşüb öpüşdü, dedi:

– Qibleyi ələm, ürəyin nə vaxt qızılgüllər istəsə, buyur gə-

dib getirir.

Bu əsnada vəkil şahə təzim edib dedi:

– Qibleyi-ələm, Soltan Məliyə buyur Hindistannan fil sümüyü gətisin.

Məmməd şah acıxlanıb vəkildən xəbər aldı:

– Vəkil, fil sümüyü nəyimə gərəhdi?

– Sənin şahlıx taxtını bəzəməh üçün, qibleyi-ələm, – deyə vəkil cavab verdi.

Bu söz şahın ağlına batdı. Dönüb Soltan Məlihədən xəbər aldı:

– Soltan Məlih, bu işə nə deyirsən?

– Qibleyi-ələm. Mən əmir quluyam. Nə vaxt desən gedərəm.

Məmməd dedi:

– Elə isə, yoldan gəlmisən, bir həfdə dincəl, sora gedərsən.

Soltan Məlih şahə baş əyib hüsurunna çıxıb evə gəldi. Pəri xanım baxdı ki, ərinin halı pərişandı. Boynuna sarılıb xəbər aldı:

– Soltan Məlih, nədən pərişansan?

Soltan Məlih şahın buyruğunu ona çatdıranda Pəri xanım dedi:

– Bu işin heç xiffətini çəhmə. Allah kərimdi, hələ bir həfdə var. Şahə fil sümüyü də gətirərsən.

Soltan Məlih bir həftəni də Pəri xanımın eys-ışrətdə keçirt-di. Həfdənin tamamında Pəri xanım Soltan Məliyin barmağına bir üzük keçirib dedi:

– Soltan Məlih, indi atını çapıb gedərsən meşiyə. Meşənin qalın yerində bir mağara var. Üzüyü tutarsan mağaranın ağzına, o sahat mağaradan bir qoca qarı çıxacaq. Qarıdan qorxub eləmə, o mənim bibimdi. İki ildə məni axtarır. Bu üzüyü barmağında görüb nə işəsən edəcəh.

Soltan Məlih Pəri xanımın halallaşmış yola düşdü. Gəlib meşiyə çatdı. Arvadının işarə verdiyi mağaranı axtarıb tapdı. Üzüyü mağarıya sarı tutan kimi qoca qarı mağaradan çıxdı. Qarı Soltan Məliyin barmağındakı üzüyü görüb dedi:

– Səni Allaha and verirəm, bu üzünün sahibinnən mənə bir xəbər.

Soltan Məlih dedi:

– Bu üzünün sahibi Pəri xanım mənim evimdədi. Bu üzüyü də mənə o özü verib.

Əlqərəz, Soltan Məlih Pəri xanımın başına gələnəri bir-bir qarıya nəql elədi. Qarı ona qulağ asanndan sora dedi:

– Oğul, indi ki, sən Pəri xanımı divin əlinnən qutarmısən, nə diləyin varsa, də yerinə yetirim.

Soltan Məlih dedi:

– Qarı nəne, şahın taxdını bəzəməh üçün mənə fil sümüyü lazımdı. Elə bu niyyətnən səfərə çıxmışam.

Qarı dedi:

– Soltan Məlih, arxayın ol, Pəri xanımın yanına qayıt. Fil sümüyü hazır olacaq.

O, qarı ilə görüşüb, atına minib geri döndü. Soltan Məlih evinə çatanda gördü kü, dəvə karvanı həyətdə dayanıb. Elə bu dəmdə də Pəri xanım eyvana çıxıb onu salamlıyıb dedi:

– Soltan Məlih, mustuluğumu ver. Bu gördüyün dəvələrin yükü hamısı fil sümüyüdü.

Soltan Məlih gördü kü, üz göyərçin evin həyətinə qonub. Onnar bir arvadnan iki qıza döndülər. Arvad dedi:

– Soltan Məlih, xoş gördüh.

Soltan Məlih o sahat başa düşdü kü, qabağındakılar Pəri xanımın ana-bacılarıdı. Pəri xanım səs-küyə çıxıb, özünü onnarın üs-dünə atdı. Görüşüb qucaqlaşdılar. Pəri xanım başına gələnəri onnara nəql elədi. Pəri xanımın ana və bacıları Pəri xanımın səhbət edib yenə göyərçin olub uçub getdilər.

Səhər Soltan Məlih dəvə karvanını saraya apardı. Məmməd şah onun səfərdən sağ-salamat qayıtdığını görüb çox sevindi. Vəkil Soltan Məliyin bu tapşırığı da yerinə yetirib gəldiyini görəndə elə bil başına qaynar su töhdülər. Öz-özünə dedi: "Mən bunu hər dəfə ölümə göndərirəm, bu isə sağ-salamat qayıdıb gəlir, şah da onu günəh-günə daha çox əzizdiyir".

Günəh bir günü Soltan Məlih ovdan qayıdanda baxıb gördü kü, saray tərəfdən bir göyərçin uçub gəlir, amma göyərçini yerdən götürəndə gördü kü, onun boynuna bağlanan bir namədi. Bu işə çox təccübləndi. Götürüb naməni oxuyurdu kü, Məmməd şahın fərşadları ona ras gəldi. Fərşadlardan biri təzim elib dedi:

– Vəzir, qibleyi-ələm səni görməh isdiyir.

Soltan Məlih fərşadlara qoşulub saraya gətdi. Divana daxil olanda gördü kü, vəkil də burdadı. Soltan Məlih şahə təzim edib

bir tərəfdə dayandı. Öz-özünə dedi: "İndi ki, vəkil də burdadi, görünür, şahın mənə nəse bir tapşırığı var. Gözdüyüm görüm bu işin axırı necə olacax".

Məmməd şah üzünü ona tutub dedi:

– Soltan Məlih, vəkil yuxuda rəhmətdih atamı görüb. Atam ona deyib ki, oğlum nə bivəfa çıxdı. Məni heş soruşub eləmir. Qoy dosdarınnan birini mənim yanıma göndərsin. Oğluma deyiləsi sözü var. Yaxşı olar ki, Soltan Məlih yanıma gəlsin. Odu ku, Soltan Məlih, görəh o dünyaya gedib atamnan mənə bir xəbər gətirəsən.

Soltan Məlih bir şah baxdı, bir vəkilə baxdı. Ürəyində dedi: – Yaxşı, vəkil, mən sənə başına bir oyun açım, sən də bax. Bicarə şahın başını tovluyub başımı batırmaq isdiyirsən?

Sonra üzünü şahı tutub dedi:

– Qibleyi-ələm, mənə qırx gün möhlət versən, atamnan sənə bir xəbər gətirərəm.

Şah onu qucaqlayıb dedi:

– Mən bilirdim ki, sən razı olacaxsan. Sənə qırx gün möhlət verirəm.

Soltan Məlih şahın dərgahınnan çıxıb evinə gəldi. Pəri xanım baxıb gördü kü, ərinin qanı çox qaradı. Xəbər aldı:

– Soltan Məlih, nə olub sənə?

Soltan Məlih başına gələnləri arvadına nəql elədi. Pəri xanım onu dinniyənnən sora ərinə dedi:

– Heş ürəyini sıxma, bura gələndə divin dolçasını özümnnən gətimişəm. İsdyirsən vəkili elə bir hala salım ki, ölümnnən betər olsun.

Belə deyəndə Soltan Məlih onu qucaqlayıb öpdü, dedi:

– Vəkilnən işin olmasın, onnan mənim öz haqq-hesabım var.

Səhəri gün Soltan Məlih şahın yanına gedib dedi:

– Qibleyi-ələm, mən hazır.

Şah o sahat bütün carçılara əmir elədi elan etsinnər ki, Soltan Məlih o dünyaya gedəcəh. Səhər səhər əhli meydana cəm oldu. Cəllad Soltan Məliyin boynunu vurdu. Fərraşdar Soltan Məliyin başını və bədənini evinə apardılar. Soltan Məliyin anası oğlunun meyidini görüb şivən qopartdı. Pəri xanım fərraşdar gedənnən sora Soltan Məliyin başı ilə bədənini birrəşdirib üsdünə divin

dolçasınnan su səpib dedi:

– Süleyman peyğəmərin eşqinə diril!

Pəri xanım sözünü deyib təvəcə qutarmışdı ki, Soltan Məlih dirildi. Soltan Məlih anası, arvadı ilə görüşüb öpüşənnən sora Pəri xanım dedi:

– Soltan Məlih, görəh, otuz doqquz gün həyat-bacıya çıxmı-yasan.

Elə də razılaşdılar. Günnər, həfdələr keçdi. Qırxıncı gün Soltan Məlih şahı atasının adınnan bir namə yazdı. Naməni götürüb saraya yollandı.

Soltan Məlih gətməhdə olsun, eşit vəkilədən. Soltan Məliyin boynu vurulannan sora vəkil elə zənn edirdi ki, qırx gün keçənnən sora şah onu Soltan Məliyin yerinə vəzir təyin edəcəh.

Soltan Məlih əlində namə saraya daxil olub şahın qabağında dayanmışdı. Daha vəkilin halını soruşma, bıcax vursan qanı çıxmazdı. Məmməd şah Soltan Məliyi görəh taxdan düşüb onun yanına gəldi, qucaqlayıb öpüşdülər. Şah Soltan Məlihdən xəbər aldı:

– Qardaş, atamnan mənə bir xəbər.

– Qibleyi-ələm, rəhmətdih atanız sizə bu naməni göndərib, deyib Soltan Məlih naməni ona verdi.

Şah sevinəcəh naməni onnan alıb oxuyannan sora üzünü vəkilə tutub dedi:

– Vəkil, rəhmətdih atam yazır ki, o dünyada vəzirə var, amma vəkili yoxdu. Odu mənənnən təvəqqe edir ki, səni onun yanına yola salım. İndi ki belədi, hazırtaş, sabah səni o dünyaya-onun yanına yola salacam.

Vəkil şahın sözünənnən özünü itirdi. Amma Soltan Məliyin o dünyadan sağ-salamat gəldiyini görüb özünə bir az toxtatılıx verdi, dedi:

– Qibleyi-ələm, bu dünyada vəkil olan, o dünyada da vəkil olar. Allah qoysa, sabah yola düşərəm.

Səhəri gün vəkilin boynu vuruldu. Vəkilin boynu vurulannan sora Soltan Məlih dedi:

– Yaxşı deyiblər: "Özgəsinə quyu qazan özü düşər".

O belə deyəndə şah yuxudan ayrılmış kimi təccübənnən xəbər aldı:

– Soltan Məlih, bu nə sözdü?

Soltan Məlih şahı bir namə uzadıb dedi:

– Qibleyi-ələm, bu naməni oxu, hər şey sənə əyan olacaq.

Vəkil bu naməni qonşu vilayətin şahına yazıb göndərmək istədi ki, əlimə keçdi. Xain vəkil səni öldürüb sənin taxt-tacını həmin şahı təslim etmədi isdiyirdi ki, sora vəzir olsun.

Şah naməni oxuyub dedi:

– Vəzir, sözün doğrudur: "Öz gəsinə quyu qazan özü düşər".

TACİR OĞLU

Biri var idi, biri yoxdu, keçmiş zamanlarda bir tacir var idi. Bu tacirin də üç oğlu var idi. Günnərin bir günü tacir ömrünü oğlanlarına bağışladı.

Qardaşların ikisi hər gün ova gedirdi. Günnərin bir günü qardaşlar kiçik qardaşlarını da götürüb ova çıxdılar. Onnar kiçik qardaşlarını aparıb meşədə azdırmaq istəyirdilər. Kiçik qardaş qardaşlarını xeyli gözdədi, amma onnar gəlib çıxmadı. O, meşədə gəzib dolandı, gəlib bir düzənliyə çıxdı. Burda bir ev gördü. İçəri girdi. Evdə heş kim yoxdu. Hər tərəf bomboş idi, otaxların birində süfrə açılmışdı. Üş qab yemək qoyulmuşdu. Tacir oğlu çörəyin hələsinnən balaca bir tükə kəsib yedi, sora qapının dalında gizləndi.

Bu vaxt üç quş uçub gəldi, öz dərinə yerə vurdular, gözəl oğlanlara çevrildilər. İstolun arxasında oturub yeməyə başladılar.

Böyüyü dedi:

– Kimsə yeməhdən yeyib.

İkincisi dedi:

– Düz deyirsən, görünür, kimsə bizə qonax gəlibbiş.

Qonağı axtarmağa başladılar.

Dedilər:

– Ay qonax, özünü gizlətmə, əyər sən bir qocasansa, bizə ata olacaxsan, əyər qoca qarısansa, bizə ana olacaxsan, əyər bir gözəl qızansa, bizə bacı olacaxsan, əyər cavan oğlansansa, bizə qardaş olacaxsan.

Bunu eşidən kimi tacir oğlu qapının dalından çıxdı, onnar tacir oğlunu məhrəbannıqan qarşıladılar. Tacir oğlunu öz dərinə

qardaş hesab elədilər.

Böyüyü tacir oğluna dedi:

– Sənnən xayış edirih, sən burda qal, bir ildən sora həmin bu gündə bu süfrə kimi bir süfrə hazır elə.

Tacir oğlu dedi:

– Yaxşı, sizin dediyinizi yerinə yetirəm.

Quşdar evin haçarrarını ona verdilər. Hər yerdə gəzməyə, hər şeyə baxmağa da izin verib, dedilər ki, təhcə divarrardan asılı haçara əl vurma.

Gözəl oğlanların üçü də dönüb quşa çevrildilər, uçub getdilər. Günnərin bir günü tacir oğlu həyətdə gəzirdi, birdən yerdə qışillanmış bir qapı gördü, istədi ki, ora baxsın, haçarrarın hansını əlinə aldisa, qıfıla düşmədi. Açarların heş biri qıfıla düşmürdü kü, düşmürdü. Divardan asılmış açarı götürdü, qıfılı açdı.

Gördü bura bir zirzəmi. Burda bir at, atın üstündə qızıl, daş-qaşnan dolu bir xurcun var. Tacir oğlu atı məhrəbannıqan tumar-ramağa bağladı. At ona möhkəm bir təpik vurdu. Tacir oğlu yığılıb quşdar gələnə kimi yuxuya daldı. Tacir oğlu ayılan kimi qapını bağladı, haçarrarı yerinnən asdı, tez bir süfrə hazırladı.

Quşdar uçub gəldilər, öz dərinə yerə çırpıb dönüb gözəl oğlanlara çevrildilər. Tacir oğlunun görüşüb-öpuşdülər. Oturub yemək yeməyə başladılar. Tacir oğlunun xahiş elədilər ki, bir il də burda qalıb həmənn süfrəni gələn il də hazırlasın. Tacir oğlu yenə razı oldu.

Quşdar uçub getdilər. Tacir oğlu bu dəfə də həmənn haçarnan həyətdəki başqa qapını açdı. Gördü kü, burda da bir at var. Üstündə də qızılla dolu bir xurcun.

Tacir oğlu bu atı da tumar-ramağa bağladı, at onun döşünnən vurub tulladı. Tacir oğlu yenə yığılıb yuxuya getdi. Yuxudan quşdar gələn günü ayıldı.

Haçarı aparıb yerinnən asdı, süfrə hazırladı.

Bu vaxt quşdar uçub gəldilər, tacir oğlu ilə görüşüb-öpuşdülər, yemək yeməyə başladılar.

Quşdar tacir oğlunun xahiş elədilər ki, o, bir il də burda qalsın. Tacir oğlu yenə razı oldu. Tacir oğlu bir il də burda təhcə yaşamağa bağladı.

Bir ilin tamamında yenə quşdar uçub gəldilər, dönüb gözəl

oğlannara çevrildilər.

Onnardan biri dedi:

– Tacir oğlu, çox sağ ol, atın birini yühlü-yüyənni sənə bağışdıyırx.

O biri də ikinci atı, üçüncüsü isə şhirri bir qalxan verdi. O, qalxanı geyinəndə heş kəsin ona gücü çatmazdı.

Tacir oğlu atını minib silahlanıb, qalxanını götürüb gözəl paccax qızını almağa yola düşdü. Yolda bir qarıya rast oldu, istədi ki, onu öldürsün. Qarı yalvardı ki, ona aman versin. Əvəzində o da oğlana qulluqçu olar. Tacir oğlunun ona yazığı gəldi, onu da özüyənə götürdü.

Tacir oğlu gözəl paccax qızıynan evləndi. Qarı da onların yanında qalırdı.

Günnərin bir günü tacir oğlu ova getmişdi. Qarı paccax qızını dilə tutub dedi:

– Sən bir örgən gör tacir oğlunun gücü nədədi? O, sirrini sənəni niyə gizdi saxlıyıq?

Paccax qızı qarının hiyləsinə uydu. İstədi ki, ərinin sirrini öyrənsin. Əri gələndə onu dilə tutdu. Soruşdu:

– Mənim əzizim, de görüm, sənin ağlın, gücün nədədi?

Tacir oğlu dedi:

– Süpürgənin içində.

Bunu eşidən paccax qızı bu süpürgəni götürdü, onu yaxı bir yerə qoydu. Tacir oğlu ovdan qayıdıb gələndə süpürgəni götürüb soruşdu:

– Bu süpürgəni niyə bəzəmişən?

Qız dedi:

– Ona görə ki, sənin ağlın, gücün bu süpürgədədi.

Tacir oğlu dedi:

– Sən necə də ağılsızsan. Heç mənim ağlım, gücüm də süpürgədə ola bilərmə?

Paccax qızı yenə soruşdu:

– Əzizim, de görüm, bəs sənin gücün haradadı?

Tacir oğlu öz sirrini açıb paccax qızına söylədi:

– Mənim gücüm qalxanımdadı. Tacir oğlu yuxuya getdi. Paccax qızı qalxanı götürdü, tacir oğlunu qılınşnan doğruyub, aparıb bir çöllüyə atdırdı. Özü isə qarıynan yaşamağa başladı.

Tacir oğlunun ölüsü üç gün çöldə qaldı. Qarğalar uçub onun bədənini dimdihləməyə gəldilər.

Elə bu vax onun dostları da uçub gəldilər, onnar tacir oğlunun öldüyünü gördülər.

Böüyü dedi:

– Tez ol get, sən diriliş suyu gətir.

Quşdarın biri uçub getdi, diriliş suyu gətirib gəldi.

Quşdar tacir oğlunun doğranmış bədənini bitişdirdilər, üzərinə diriliş suyu səpdilər.

Tacir oğlu oyanıb soruşdu:

– Mən çoxmu yatdım?

Dostları dedilər:

– Sən düz yeddi gündü kü, yatırsan.

Tacir oğlu ayağa qalxdı. Quşdar başına gələnəri ona danışdılar. Tacir oğlu onnara çox təşəkkür elədi. Quşdar tacir oğluna indi də bir qızıl üzük verdilər.

Tacir oğlu üzüyü barmağına taxıb bir ata döndü. Qaçıb paccax qızının həyatına gəldi.

Qarı o sahat əmir elədi ki, atı tutub tövlüyə şalsınlar. Tacir oğlunu tutub tövlüyə saldılar, gözdədidilər ki, sabah onun başını kəssinnər.

Paccax qızının yanında bir qulluqçu qız vardı. Bu qız çox gözəl, həm də ürəyiyumşax bir qızıdı. Onun ata yazığı gəldi. Tövlüyə gəlib ağlamağa başladı:

– Ay yazıx, sənin başını sabah kəsəcəhlər.

At dil açıb dedi:

– Ay gözəl qız, ağlama, qoy mənim başımı kəssinnər. Elə ki, gördün mənim qanım yerə töküldü, onda ayağını onun üstünə qoy, sora bu qanı torpaxla barabar bir yerə yığ, götürüb onu sarayın dörd tərəfinə səpələ.

Səhəri gün atın başını kəsməyə apardılar. Aparıb atın başını kəsdilər. Atın qanı sıçıyıb yerə töküldü. Gözəl qız ayağıynan qanın üstünən basdı, sora qanı torpağın birlihdə yığdı, aparıb sarayın dörd tərəfinə səpələdi, elə həmin gün sarayın dörd tərəfində gözəl meyvə ağaşları ucalmağa başladı.

Qarı əmir elədi ki, bu ağaşların hamısını kəssinnər. Kökünü də çıxarıb atsınlar.

Bunu eşidən gözəl qız yenə hönkür-hönkür ağladı. Bağa getdi ki, duyunca ağaşlara tamaşa eləsin. Ağaşlardan biri dil açıb dedi:

– Ey gözəl qız, sözərimə yaxçı-yaxçı qulağ as, bağdakı ağaşları kəsməyə başladığında, sən bir parçasını götürüb o yaxındakı gölə at.

Gözəl qız elə də elədi, qopardığı ağaş parçasını götürüb gölə atdı. Həmin ağaş parçası dönüb bir qaz oldu, başladı göldə üz-məyə. Qarı gölün kənarına gəldi, istədi ki, qazı diri-diri tutsun. Şehirli qalxanı yerə qoydu, özünü gölə atdı. Qaz getdihcə uzaxlaşmağa başladı. Tez sahilə çıxdı. Dönüb gözəl bir oğlan oldu. Şehirli qalxanı çiyinə götürdü, qarını vurub öldürdü. Sora tacir oğlu saraya gəldi. Paccab qızını da vurub cəhənnəmə göndərdi. Gözəl qulluqçu qızın evləndi. Onnar xoşbəx yaşamağa, şad günər keçirməyə başladılar.

Göydən üç alma düşdü, biri mənim, biri özümün, biri də nəğilə qulax asannarın.

OVÇUNUN SİRRİ.

Biri var idi, biri yoxudu keçmiş zamanlarda bir ovçu var idi. Bu ovçunun da iki iti var idi. Günnərin bir günü ovçu itlərini də götürüb ova çıxdı. Hər tərəfi gezib dolaşdı, meşələrdən, çöllərdən, dağlardan keçdi, qarşısına bir quş belə çıxmadı. Evə qayıdanda gördü kü, bir kötüh yanır. Alovun içində də bir ilan var. İlan onu gören kimi dil açıb dedi:

– Ey ovçu, məni odun içindən çıxart, səni xoşbəxt eliyərəm. Sən dünyada bütün canlıların, heyvannarın, quşların, atdarın, hər şeyin dilini bilərsən.

Ovçu dedi:

– Mən sənə kömək eləməyə hazıram, ancax necə eliyim?

İlan dedi:

– Ağacın ucunu alova uzat, mən ağacın üstünən burdan sürünüb xilas olaram.

Ovçu ilan deyən kimi elədi. İlan ölümünə qutardı. Ovçuya razılıq eliyib dedi:

– Ay ovçu, çox sağ ol, indi sən bütün canlıların danışığını

baş düşəcəhsən, ancax bu barədə heş kəsə heş nə demə, əyər desən, onda məhv olarsan, bunu yadında yaxçı saxla.

Ovçu ilannan ayrılıb yenə ov axdarmağa başladı. Bir azdan qarannıx düşdü. Ocax qaladı, ocağın qırağında uzandı, itdəri də onun yanında bir tərəfdə uzandı. Ovçu birdən eşitdi ki, itdəri bir-biriyənə danışır. Bir-birrinə qardaş deyillər. Biri o birinə deyir:

– Ay qardaş, sən burda gecələ, mən də qaçıb evə gedim, həyatın keşiyini çəkim. İndi oğrular evi çalib-çapallar.

O biri dedi:

– Yaxçı, sən get.

Sabah tezdən o biri it gəldi. Meşədə gecəliyə it dedi:

– Salam.

O biri dedi:

– Salam.

– Gecəniz yaxcımı keşdi?

– Yaxçı keşdi, evdə nə oldu?

Evdən gələn dedi:

– Heş soruşma, çox pis oldu. Mən qaçıb evə gəldim, xanım isə dedi: "Kim bilir, sahibsiz hardan gəlirsən?" Bunu deyib qabağıma bir parça yanxı çörəh qabığı tulladı. Mən bunu iylədim, iylədim, amma yemədim. Bunu görəndə xanım ağaş götürüb məni o qədər döydü kü, qabırğalarımı şil-küt elədi. Sora gecə yarısı həyatə oğrular gəldi, mən bərhdən hürüməyə başladım. Onnar qaçıb canlarını zorman qutardılar.

Ovçu itin nə söylədiyini eşitdi. Evə qayıdanda arvadının soruşdu:

– Dünən it evdə idi?

Arvadı dedi:

– Hə.

– Sən ona yeməh verdin?

Arvadı dedi:

– Verdim. Ona ağzınacan dolu bir qab süd verdim, içinə də çörəh doğramışdım.

Ovçu dedi:

– Yalan deyirsən. Sən ona yanxı çörəh veribsən, özünü də döyübən.

Arvad hər şeyi boynuna aldı, ancax bunu hardan bildiyini

soruşdu. Əri dedi:

– Deyə bilmərəm.

Arvadı dedi:

– Gərəh deyəsən.

– Desəm, ölərəm.

Arvadı dedi:

– Heş nə olmaz.

Ovçu gördü kü, canını qutara bilmir, ağ köynəyi geyinib uzandı, ölümü gözünün qabağına aldı. Hazırşdı ki, həqiqəti açıb desin. Bu vax toyuxlar qaçıb evə girdi, dalınca da xoruz. Xoruz toyuxların üstünə düşüb dedi:

– İndi mən sizin canınızı alaram. Yaxcı bilin ki, mən sahibiniz ovçu kimi o qəder səfeh deyiləm ki, arvadımın öhdəsinnən gələ bilməyim. Siz qırx dənəsiniz, əyər istəsəniz hamınızın canını alaram.

Ovçu bunu eşidən kimi ağlısızdıx etdiyini annadı, yerinnən sıçrıyıb qalxdı və qamçısını götürüb arvadının üstünə düşdü. Arvadı sakitdəşib susdu. Bir də ərinnən belə şeylər soruşmadı.

Nağıl da burda bitdi. Göyden üç alma düşdü, biri mənim, biri özümün, biri də nağıl danışanın.

TACİRNƏN KƏNDİ

Biri varıdı, biri yoxudu, keçmiş zamanlarda bir kişi, bunun da bir arvadı varıdı. Onnar xoşbəx yaşıyırdılar.

Bu kişi əkin-biçinnən öz külfətini dolandırırđı. Onun arvadının gözəllihdə tayı-barabarı yoxudu. Aya deyirdi sən çıxma mən çıxım, günə deyirdi sən çıxma mən çıxım. Arvadın gözəlliyi dillərə düşmüşdü. Onu görən heyran qalırdı. Bu arvad həm də çox mehriban, qoçax, həm də sədəqətdi bir arvadıdı. O, ərinin bir sözünü iki eləməzdi. Günnərin bir günü onnarın evinə bir tacir qonax gəldi. Bir neçə gün onnarın qonağı oldu. Gedəndə tacir kişiye dedi:

– Qardaş, sənə bir sözüm var.

Kişi soruşdu:

– Sözün nədi?

Tacir dedi:

– Gəl birrihdə gedəh, sən mənə yoldaş ol, qazancımız nə qədər olsa, sənə o qədər mal-pul verərəm.

Kişi fikirşdi ki, qoy bu tacirən gedim, nə olar, kasıb adamam, bəbə bir qədər mal-pul qazandı. Dolanışığımız yaxcı olar, həm də gedib bir dünyanı gəzərəm, görərəm nə var, nə yox. Bu fikimən də dedi:

– Yaxcı, gedirəm.

Kişi arvadıynan halal-hümmət eliyib, tacirən yola düzəldi.

Onnar az getdilər, üz getdilər, dərə-təpə düz getdilər, gəlib bir düzənnihdə düşərgə saldılar. Yeyib-içənnən sora başdadılar hərə öz bildiyini, eşitdiyini ordan-burdan danışmağa. Hərə bir yaxın adamını tərifişdi, onun haqqında xoş sözdər söylədi. Bu kişi də söhbətə qarışdı. Arvadının gözəl xasiyyətinən, mehribannıgının söhbət aşdı. Onun söhbətini eşidən tacirər gülüşdülər, bunnan kişinin acığı tutdu, dedi:

– Əyər mənim fikirrimə inanmırsınızsa, gəlin yoxluyun. Mərşdəşəh.

Bunu eşidən tacirərdən biri dedi:

– Doğrumu deyirsən?

Kişi dedi:

– Hə, doğru deyirəm.

Tacirərdən biri dedi:

– Mən sənən mərş gələmə, şətimiz belə olsun, mən geri qayıdacam, gedib sənin arvadınnan bir nişanə gətirəcəm.

Kişi dedi:

– Gətirə bilməzsən.

Tacir dedi:

– Gətirərəm.

Onnar mərşdəşdilər. Belə dedilər ki, tacir gedib bu kişinin arvadınnan bir nişanə gətisə, kişi düz yeddi il bu tacirə pulsuz-parasız qullux eliyəcəh, yox əyər gətirə bilməsə, tacirin bütün var-dövləti kişiye çatacax. Onnar razılaşdılar. Tacir atına minib geri qayıtdı, kişinin arvadının yanına gəldi. Arvad o sahat onun xoş niyyətnən gəlmədiyini başa düşdü, tacirə heş üzünü də göstərmədi, qapını üzünə bağladı. Tacir hiyliyə əl atdı, çox çalışdı, arvadı daş-qaşnan, qızıl-gümüşnən, bər-bəzəynən, pal-paltarnan

elə almağa çalışdı. Ancax bunnarın heş biri bir nəticə vermədi. Arvad taciri yaxına buraxmadı ki, buraxmadı. Belə olanda tacir başqa bir hiyləyə əl atdı, gedib bir hiyləgər qarı tapdı, göndərdi arvadın yanına. Qarı şirin dilini işə saldı, dedi:

– Ay qızım, mən də kimsəsiz bir qarıyam, qoy yanında qalıb sənə hayın olum.

Arvadın qarıya yazığı gəldi, həm də fikirəşdi ki, elə yaxşı oldu, qarı bunun yanında olsa, haqqında da söz-söhbət olmaz. Ancax atalar yaxşı deyib ki, sən saydığını say, gör fələh nə sayır. Qarı gecə yatanda gördü kü, arvadın düşünün ortasında xal var. Qarı xəlvətə arvadın köynəyinin birini də götürüb gizlətdi. Bu köynəyin yaxasında ərinin ona bağışladığı sancax da var idi. Sabahısı qarı bunnarı götürüb tacirə verdi. Arvad köynəyini çox axtardı, tapa bilmədi, sora bunun üstünnən keşdi.

Arvad burda qalsın, görək tacir neynədi. Tacir atını minib öz yoldaşının yanına yollandı. Az getdi, çox getdi, gəlib yoldaşdarına çatdı. Kişiyə arvadının köynəyini verib dedi:

– Gecə arvadının yanında olmuşam, düşünün ortasında da xalı var.

Kişinin matı-qutu qurudu, yerindəcə donub qaldı, o, mərci uduzmuşdu. Daha heş nə demədi, arvadının xəyanət elədiyini yəqinləşdirdi. Arvadına xəbər göndərdi: "Mənə xəyanət eləmişən. Mən geri qayıdana kimi evdən çıx get, gözüm bir də səni görməsin".

Arvad hər şeyi başa düşdü, bütün bunnarın tacirin hiyləsi olduğunu annadı. Odu ku, daha evdə qalmağın mənasız olduğunu bildi. Yır-yığış eliyib evdən çıxıb getdi. Az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi, gəlib bir sövdəgərə rast oldu. Sövdəgər onu götürüb evinə getirdi. Bir xeyləh vax kənddi arvadı sövdəgərin evində qaldı. Sövdəgər o arvadın gözəlliyini görüb ona vuruldu. Dedi:

– Gəl mənə arvad ol.

Arvad qəm dəryasına batdı. Sövdəgər onun halını görüb fikrindən əl çəhdı. Ancax sövdəgərin zalım bir arvadı var idi, yazığın gününü göy əskiyyə bühmüşdü, ona göz verib ışıx vermirdi.

Sövdəgərin bir çoxbilmiş nökeri var idi. Bir gün o, arvada əl uzatmaq istədi, arvad onu qarğıyaxax dedi:

– Görüm sənə əlin qurusun.

Bu zaman doğurdan da həmin nökerin qolu yanına düşüb qurudu. O gördü kü, daha burda yaşaya bilməyəcəh. Sövdəgərin də ona yazığı gəldi, yüz qızıl verib dedi:

– Bacı, sən daha burda qala bilməzsən, arvadım sənə göz verib, ışıx vermir, çıx başqa yərə get.

Qız sövdəgərin evinnən çıxıb yola düzəldi. Az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi, gəlib üş yol ayrıcına çıxdı. Üçüncü yolu seçdi. Gethaget gəlib çıxdı bir komuya. Sən demə, bura bir divin evi imiş. Div arvadı evə getirdi. Dedi:

– Sən burda dur, mən gedib dəyirmanı dən üydüb gəlirəm.

Divin daxmasında bir qız da var idi. Div gedənnən sora qız təzə gələne dedi:

– Ay qız, tez ol get, div dəyirmanı yox, dişini itiləməyə getdi, indi gəlib səni yiyəcəh.

Tacirin arvadı soruşdu:

– Necə qaçım?

Divin daxmasındakı qız dedi:

– Dəyirman daşını qapının başından al, bir qaba da kül doludurub çarxdan as, divin oturduğu yərə də mismar çal. Sora həmin qız bir güzgü, bir darax, bir qab da su verib dedi:

– Əyər div sənə izinə düşsə, güzgünü tutub de: "Bir diş qaya ol", onda da qutara bilməsən, darağı atıb: "Dəmir tikənniğ ol", – de, yenə div əl çəhməsə, suyu atıb de: "Dərin dərya ol".

Tacirin arvadı qızın dedihlərinə əməl eliyib qaşmağa başladı. Div dişini itiləyib qayıdanda gördü kü, arvad qaçıb. Qapıdan girməh istədi, dəyirman daşı başına düşdü. Div başını tutub evə girəndə gözüne kül töküldü. Oturmax isdiyəndə yanına mıx batdı. Komadan çıxıb uca bir təpiyə çıxdı, gördü kü, arvad lap uzaxlaşdı. Div düşdü qızın izinə. Az qaldı ki, çatsın, qız tez güzgünü atıb dedi:

– Bir qaya ol.

Güzgü bir göz qırpımında qaya oldu. Div ölüm-zülüm qayadan aşıb yenə qızın dalınca düşdü. Az qaldı ki, qıza çatsın, onu parçalasın. Qız tez darağı atıb dedi:

– Dəmir tikənniğ ol.

Darax dönüb tikənniğə çevrildi. Div xeyləh çalışıb dəmir tikənniği də bir təhər keşdi. Başladı yenə də arvadın dalınca qaş-

mağa. Az qaldı kı, qıza çatsın, qız tez suyu atıb dēdi:

– Dērin dērya ol.

Su dōnūb dēryaya çevrildi. Div qaldı dēryanın bu üzündə, qız o biri üzündə. Div xəbər aldı:

– Bu dēryadan necə keşdin?

Qız dedi:

– Boynumnan daş asıb keşdim.

O sahat div boynunna daş asıb dēryaya girdi. Bir az irəliləyən kimi boğulub öldü.

İndi xəbəri sizə kimnən deyim, arvaddan. Arvad çox getdi, gəlib çıxdı bir şəhərə. Gördü kü, bir adamı dara çəkillər. Soruşdu:

– Bu adamı niyə asıllar?

Biri dedi:

– O, oğrudu, ona görə də asıllar. Əyər yüz qızıl verən olsa, onu buraxallar.

Arvadın bu adama yazığı gəldi. Sövdəgərin ona verdiyi yüz qızılı verib, həmin oğrunu ölümünə xilas etdi. Oğru da onun dalınca düşdü. Gəlib ona çatdı. Bu vaxt onların qabağına bir karvan çıxdı. Oğru qışqırdı:

– Bu mənim qarabaşımdı, qoymuyun, tutun onu.

Arvad nə qədər and-aman eləsə də, ona inanmadılar. Oğru arvadı karvan sahibinə satdı, özü isə çıxıb getdi. Qız əlaşsız qalıb oğruya dedi:

– Görüm səni elə pis günə qalasan kı, özünən iyrenəsən.

Karvanbaşı arvadı satın alıb yola düzəldi. Onnar gəlib bir dēryadan keçməli oldular. Gəmiyə minib dēryanı keçəndə tufan qopdu. Hamı suya qərq oldu, arvad bir taxta parçasının üstündə sağ-salamat qaldı. Dalğalar vurub onu sahilə çıxartdı. O, paltarını dəyişib kişi paltarını geyindi. Gəlib bir meşiyə çıxdı. Bir neçə gün burda qaldı.

Bir gün şahzadə ova çıxmışdı. O, meşədə bu arvada rast oldu. Yazığı gəlib özü ilə götürdü.

Bunnar burda qalmaxda olsunnar, sizə xəbər verim həmin bir qolu quruyan nökdərdən. Nökdər arvadın izinə düşüb gözürmiş. Eşitdi ki, qız filan paccahın sarayındadı. Günnərin bir günü dərviş libası geyinib saraya gəldi. Min hiyləynən bir neçə gün sarayda qaldı. Şahzadənin yeməyinə zəhər qatdı. Arvadı şərə sal-

max isdədi. Bunu duyan arvad saraydan çıxıb qaşdı. Yenə az getdi, üz getdi, dərə-təpə-düz getdi, şəhər açılana yaxın gəlib özge bir şəhərə çatdı. Qız gəlib şəhər darvazasının ağzında dayandı.

İndi xəbəri sizə kimnən deyim, həmin bu şəhərin paccahınan. Sən demə, bir gün əvvəl bu şəhərin paccahı ölübmüş. Bu məmləkətdə də adət beləymiş ki, paccah öləndə şəhər tezdən şəhərin qapılarını açallarmış. Kim birinci görünəsə, onu paccah seçəllərmiş. Darvazanı açanda oğlan paltarını geyinmiş arvadı gördülər, elə bildilər ki, oğlandı. Tez onu tutub apardılar. Arvad ağlıyaraq dedi:

– Axı mən neynəmişəm, mənə niyə tutursunuz?

Onun sözüne heş cavab vermədilər. Qızı saraya gətirib paccah libası geyindirildilər. Sora taxta çıxartdılar. Arvad dedi:

– Mən kasıb, kimsəsiz bir adamam, mənə paccah olma.

Ona heş kim qulağ asmadı. Beləliynən arvad oldu bu məmləkətin paccahı. O, ədalətli bir paccah oldu. Xoş sədası hər tərəfə yayıldı. Onun yanına gələn xəsdələr də ümitsiz qayıtmırdı.

Arvad burda paccahlığına olsun, xəbəri verim sizə bu arvada vurulan tacirdən. Tacir səfərdən qayıdıb gəldi. Aradan bir xeyləh keşdi. Xəbər yayıldı kı, filan yerdə bir paccah var. O, həm də bütün dərddərin dərmanını bilir. Taciri götürüb ora apardılar. Yolda bir sövdəgərə ras gəldilər. Sövdəgər də nökrəni bunnara qoşdu. Onnar az getdilər, üz getdilər, gəlib bir adama rast oldular. Onun bütün bədənini sağalmaz yara töhmüşdü. Həmin adam da bunnara qoşuldu. Az getdilər, üz getdilər, gəlib həmin məmləkətə çatdılar.

Bir gün paccah bazardan çıxmışdı. Gördü kü, bir tacir ipəh gecə köynəyi satır. Onun bahalı sancağı da həmin köynəyin yaxasında. O, öz köynəyiynən sancağını tanıdı. Taciri, yanındakı bütün adamlarıynən saraya gətirdi. Soruşdu:

– Bu köynəyi, bu sancağı, sənə kim verib?

Tacirin matı-qutu qurudu. Dili söz tutmadı, səsinə çıxarda bilmədi. Paccah yenə onun üstünə qışqırdı.

– Tez ol, de görüm bunnarı hardan alıbsan. Sənə kim verib? Düzünü desən, səni dara çəkdirmiyəcəm. Onsuz da mən hər şeyi bilərəm. Düzünü de.

Tacir dili topux çala-çala danışmağa başladı:

– Bir kənddinin namusdu bir arvadı varıdı. Mən onun əriynən mərəş gəlmişdim, amma onun arvadı məni yaxına buraxmadı, sora mən bir qarını öyrətdim, qarı mənə hər şeyi başa saldı, onun köynəyini oğuruyub getirdi.

– Paccah hirsdənərək soruşdu:

– Hə, sorası necə oldu, indi o arvadın əri hardadı, qarı hardadı?

Tacir dedi:

– Kişi mənə nökrçiləh eliyir, qarı da evindədi.

Sora canını yara töhmüş danışmağa başladı. Paccah dedi:

– Sənin günahın böyühdü, boynuna almasan, dərdinə əlaş yoxdu.

Kişi dedi:

– Paccah sağ olsun, mənim heş bir günahım yoxdu.

Paccah hirsdənib dedi:

– Cəllad!

Cəllad hazır oldu. Kişi qorxusunnan günahını açıb söylədi. O, danışdıxı, arvadın ərinin hirsinnən dişli bağırsağını kəsirdi. Sora nökr, onnan sora, sövdəgər hər şeyi bir-bir açıb danışmağa başladılar. Paccah onnarın hamısını dar ağacınnan asdırıb dedi:

– Qoy bir də heş kim belə günah işdə tutmasın.

Ona köməh eliyib yüz qızıl verib yola salan sövdəgərə isə çoxlu bəxşiş verib yola saldı.

Ərinin dərddən belə bükülmüşdü. Paccah onnan soruşdu:

– İndi arvadını sağ-salamat görsən, onnan necə rəftar edərdin?

Yazıx kişi dedi:

– Canımı ona bağışdıyardım. Günah məndədi ki, onu günahkar saymışam. Muxənnət adamların sözdərinə inanmışam. Kişi belə deyib hönkür-hönkür ağladı. Bu zaman paccah papağını başınnan çıxarıb ərini qucaqladı. Hamı mat qalmışdı. Vəfəli ər arvad göz yaşları içində bir-birini qucaqladılar. Arvad başına gələnəri ərinə danışdı, onu taxta əyləşdirib paccah elədi.

Qırx gün, qırx gecə toy çaldılar, murada çatdılar, mən də yedim, işdim, sora sizə də bir qazan plov getirdim, yolda bir it qazını əlimnən alıb qaşdı.

Göyden üç alma düşdü, biri mənim, biri özümün, biri də bacadan baxıb “istəmirəm” deyənərin.

MƏİŞƏT NAĞİLLARI

NANKORUN AQİBƏTİ

Qərrib eldə yaşayan tacirin yanına öz elinnən, obasınnan bir cavan oğlan gəlib çıxır. Yad yer, qərrib ölkə olduğu üçün yaşdı tacir öz həmyerrisini qanadının altına çəkir. Onu özünə şərih götürür, əlinə pul verib, alqı-satqını öyrədir. Özünən məclisdə-rə aparıb tanış-bilişinə qohumu kimi tanıdır. Cavanın kökündə qırıxlıx, nacişndih varmış. Beləsinin iç üzü əli aşağı olanda görülmür. Elə ki, cibində pul oldu, çörəyi artux düşdü, beləsinənn adamı Allah saxlasın.

Həmin cavan oğlanın bəxdi üzdeymiş. Özü də pula elə hərisiymiş ki, ta demə. Beş tümənə anasının əlini də kəsərmiş, dilini də. Elə ki oğlanın əli tutur, özünə yer eliyir, başdıyır eloğlusunun ayağının altını qazmağa, evində olan sirri, ailəsinin söz-söhbətini orda-burda danışmağa.

Beləcə şirin dili, riyakar qılığıynan ətrafdakı beş-üz nəfər özü kimi zət qırax, çörəyi dizinin üstündə nankor gədə-güdəni öz tərəfinə çəkir.

Beləcə günnər ötür. Yaşdı tacir əvvəl-əvvəl bu işə bənd olmur. Qurdgöz eloğlu bunnan daha da şəllənir ki, sən ölmüyəsən, bu, mənənn qorxur. Üstünə bir az da ayaq alır.

Dünya yaxıcılardan xalı dəyil. Ləyaqətdə zəngin, ağılda ümman, dövlətdə şaha barabar olannarın bir neçəsi yığışib təzə gələnə öyüd-nəsiyyət eliyillər:

– Ona görə səni tanımışıx, onu ləyaqətinə, mərddiyyinə, əlaçılığına, səmimiyyəyə və ağıllıyyəinə görə özümüzə layıx bilmışıh. Səni cərgəməzə çıxaran o olub. Çörəh itirmə! Cavannığına güvənib sabahına arxalanma. Dünyanın təkərinnən əllə yapışan özünü ona zəncirənən bağılyannan salamat qalar. Ağır otu, batman gəl!

Qurdgöz tacir üzde peşman olduğunu bildirsə də, altdan-alt-dan işini görür. Çox yeyənin olsun, bir deyənənn olmasın deyiblər. Yaşdı tacirin işi üzü tənəzzülə gedir. Olan-qalanını satıb o biri şəhərə köçür. Su daşıyıb satır, ailəsinə birtəhər dolandırır. Bir gün həmənn şəhərin paccahı ölür, dövlət quşu uçurullar. Quş

tərənəndə, su satanın çiyinə qonur. Beləcə üç dəfə qonandan sora su satan kişini götürüb taxtda oturdular.

Təzə paccah hallalıqnan iş görür, ədaləti bərpa edir. Adam-narın bir-birinə inamı, etibarı qanunla möhkəmləndirilir. Abad-dix işdəri başdanır. Çox keşmir ki, ölkədə bir quldur dəsdəsi peyda olur. Nə illah eliyillərsə, dəstəni ələ keçirə bilmillər. Artıx tamah daş yarar, daş da qayıdıb baş yarar, deyiblər. Təzə paccah quldurrara tamah torunu atıb hamısını tutdurur.

Baxıb görür ki, bəs quldurbaşı ələ öz eolğusudu. Qızıl-gümüş bunun gözünü o qədər tutub ku, ağı başınnan çıxıb. Özü kimi bir dəstə qızıl hərisi olan gədə-güdəni yığıb camahatı soyur.

Paccah onun xəzinəsini xalqa paylıyır. Amma özünü öldürt-mür: «Sən hörməti, insanlığı tapdadın, çörəyə, yaxıcılığa qiymət qoymadın» – deyir. Əmir edir qızılın əlcəhlər tökdürür, quldu-run əllərini ora saldırıb bağlatdırır, boynunna bir torba çörəh asıb, düzə buraxdırır. Heş kəs ona yaxın getmir. O da əlləri qızıl əlcəhdə, boynunda çörəyin ətrini ala-ala dəli kimi çöllərə düşüb qürd-quşa yem olur.

USDAYNAN ŞAĞIRDI

Günənin bir günü bir uşax yolun qırağında palçıxdan kərpiş düzəldib evcılı qururmuş. Yol keçən bir kişi uşağa yaxınlaşmış deyir ki, a bala, su qədər ömrün olsun, get bir içim su gəti, ci-yörim yanır. Uşax mənalı-mənalı kişinin üzünə baxır:

– Yəni yorulmuyasan kəlməsini deməh çətin şeydi?

Kişi səfini başa düşüb qızır:

– Səni yaxıcı usduya şağırd olasan, – deyib uşaxın yarımçıx qoyduğu işi davam etdirir. Uşax gedib qayıdanacan kişi xeyləh iş görür. Bir əlində bağlama, bir əlində su bardağı qayıdan uşağı görəndə kişi deyir ki, mən sənə su gəti demişdim.

Uşax cavab verir ki, dayı, yol gedən adam tez acır. Su içənnən sora çörəh də yeyərsən. Kişi sağollaşmış gedəndə oğlana deyir:

– Oğul, əgər ev tihməyi özünə peşə seçirsənsə, çalış yaxıcı usduya şağırd ol.

Ay keçir, il dolandır, uşax böyüyür. Əlləşib-vuruşduğu daş-

palçıq imiş, amma nə düzəldirmişsə, heş kimin xoşuna gəlmirmiş. Soraxlaşıb öyrənir ki, filan şəhərdə yaxıcı bir usda var. Həmin kişinin dedihləri yadına düşür. Fikirrəşir ki, gedib o usdanın şağırdı olum. Görüm bunnan sora mənə nə deyəcəhlər?

Bəli, cavan oğlan həmin şəhərə yol alır. Gəlib düzün ortasında bir yerə çıxır. Görür kü, bir usda bu düzün ortasında qalaça kimi şey tikir. Özü də ələ ürəynən işdiyir, daşlara ələ naxışdar vurur ku, gəl görəsən. Oğlan salam verib, əleyk alır. Axşam düşdü-yü üçün ələ həmin qalaçada daldalanır. Axşam qoca bənnə onnan haradan gəlib hara getdiyini soruşur. Oğlan əhvalatı danışır ki, bəs bənnə olmax işdiyirəm. Nə düzəldirəmsə, heş kim bəyən-mir. İndi filan şəhərdə yaxıcı bir usda var deyillər, gedirəm onun yanında şağırd duram.

Onnar ayrılırlar. Ucdə da işini başa çatdırıb, yır-yığışını eliyib evə yollanır. Bir neçə gün sora evə gəlib çatan usda görür kü, onun soracağına gələn oğlan səhradakının eyni olan bir qalaça tikir. Onun tikdiyinin eynidi, naxışdarı da düz gəlir. Amma ələ başını sallıyıb daş qoyur, palçıx suvuyur. Başa düşür kü, oğlan bunu hələli üzü görmədiyi, yolunu gözdədiyi usduya qabiliyyətini göstərməh üçün tikir. Evin arvad-uşağı hay-haraynan kişini qarşılıyanda oğlan məsələni başa düşür. Çay-çörəhdən sora cavan soruşur ku, mən də naxış salıram, amma heş kim bəyən-mir. Bunun sirri nədədi?

Ustdə deyir:

– O qalaçanı bir dövləddi atasına ehsan tihdirirdi ki, qoy geciyə qalannar daldalansınar. Atasına rəhmət qazanmağ üçün. Mən isə gələcəh nəsilərə özümənən sora iz-nişanə qoyduğumu fikirşirdim. Sən işdiyəndə pul üçün işdiyir, susursan, mən isə hər daşın qoyuluşunda bir gözəllih duyub oxuyuram. Oğul, özü qoyub, divar ucaldanda yaddan çıxarma, işi ürəynən, məhəbbətnən gör. Məhəbbət daşı da isidir...

BƏHRAMIN NAĞILI

Biri varmış, biri yoxmuş, keçmiş zamannarda Bəhman kişi addı bir ilxıcı varmış. Onun atdarının şöhrəti uzax-uzax məmlə-

kətdəri, ölkələri dolaşar, addı-sannı adamnar onnan at alarmış-
lar. Lakin o, ilxısındakı atdardan birini heş kəsə verməz, ona
xüsusi qayğı, qullux göstərmiş.

Ömür-gününü at üsdündə keçirdən Bəhman kişi bir gün xə-
dələlib yatağa düşür. Uzun müddət xəsdə yatan, bütün var-dö-
vətini xəşdiyə, nəhayət, olaşsız qalan Bəhman kişi canı qəder
sevdiyi, maral baxışdı, ceyran qaçışdı, qiyməti heş nəynən ölçül-
müyən atını onu sağaldan adama – loğmana verəcəyini vəd edir.
Lakin həkimlihdən başı çıxannardan heş biri Bəhman kişinin
marəzinin əlacını tapa bilmir. Ömrünün sona çatdığınu duyan
Bəhman kişi gözünün ağı-qarası bircə oğlunu – Bəhranı yanına
çağırır deyir:

– Oğlum, hiss eliyirəm ki, ömrümün sonu yaxınlaşmış. Arzu
etmişdim ki, atımı məni malicə eliyən ağıllı adama verəcəm. La-
kin bu, mənə qismət olmadı. Odu ku, sən mənim vəsiyyətimi
yerinə yetir, atımı dünyanın ən axmaq adamına ver, – deyib
Bəhman kişi əbədi olaraq gözdərinə yumur.

Atasının dəfninə başı qatışan Bəhram Bəhman kişinin vəsi-
yyətini unudur. Bu minvalla bir neçə ay keçir. Bir gün Bəhram
yuxuda atasını kədərli vəziyyətdə və təhlükə içində görüb, ilan
vurmuş kimi ayılır. Bir qədər fikrə getdihdən sora o, bu qarışx
yuxunu yozmağ üçün bir müdrüh qocanın yanına gəlir. Qoca
Bəhranı diqqətnən dinniyib, ağır-ağır qəlyanını ağzına qoyur,
bir qədər fikrə-gedib təmkinən dillənir:

– Yaxşı fikirtaş, atan rəhmətə gedəndə sənə nə vəsiyyət et-
mişdi? Sən atanın vəsiyyətinə əməl etmədiyinə görə, o, sənə
narazıdır.

Müdrüh qocanın bu sözünü eşidən Bəhram barmağını dişdiyr.

Bir neçə günən sora dünyanın ən axmağ adamını tapbax, ata-
sının vəsiyyətini yerinə yetirməğ üçün yola düşür. Neçə kənddər
keçir, şəhərrər gəzir, lakin hər gördüyü, ras gəldiyi adamda bir
ağıllı cəhət görür.

Şər qarışan zaman fikirri-fikirri bir imarətin qabağınan ke-
çəndə ayağını sürüyür, içəridən bir gözəl musiqi səsi eşidib qa-
pını döyür. Qorib olduğunu bildirir. Gəldiyi yer bağlı-bağçalı,
qullu-qaravaşdı bir iqamətgahıdı və hərə öz işi ilə məşğuludu.
Lakin kənarda bir nəfər saqqallı kişi taxdın üsdündə oturub, hə-

zin-həzin, qəmli-qəmli tar çalır. Hətta quşdar da nəğməsinə kə-
sərəh bu ecəzkar səsə qulağ asırdı.

Bəhram gecələdihdən sora səhər ev yiyəsiynən vidalaşarax
getməyə hazırtaşır. Sonda qocuya yaxınlaşarax: «Ey dünyanın
müdrüh və dərdsiz-qəmsiz qocası. Salamat qab», – deyib qocanın
əllərini sıxıb getməh isdiyir. Bu vax qoca hönkür-hönkür ağlıyr.
Bəhram bu sirri öyrənməh isdiyir. Lakin qoca bu sirri açmır.
Bəhram həmin iqamətgahı tərk edir. Yolda o, dərvişnən rasdaşır,
oturub nahar eliyir, söhbət edillər. Bəhram keşdiyi yerrədən,
gördühlərinnən, bir də öz səfərinin məqsədinnən söz açır. Rast-
daşdığı qoca tarçalan haqqında dərvişə danışır. Sora o, dərvişnən
vidalaşarax yoluna davam etməh isdiyir. O, dərvişdən ayrılarkən
«oğlum, atını həmin qocuya bağışdasan, həm atanın vəsiyyətinə
əməl etmiş olar, həm də qocanın sirrini bilərsən», deyən dərviş
Bəhrama səfərinə uğurrar arzuluyur. O, qocanın sirrini bu dəfə
dərvişdən öyrənməh isdiyir. Lakin dərviş bu sirri qocuya açmır,
deyir ki, sən atanın vəsiyyətini ona çatdır. Əgər o, atı qəbul etsə,
mən o sirri sənə açaram.

Olaşsız qalan Bəhram yenidən qocanın yaşadığı məmləkətə
qayıdır, qoca ilə görüşür, başına gələn əhvalatları ona danışır,
dərvişin dediyi kimi edir. Qoca Bəhranı dinniyərək: «Bəli,
həmin at mənə çatmalıdı», – deyərəh atı qəbul edir, ona bir kisə
qızıl bağışdiyr. Sora isə öz sirrini ona danışır:

– Gördüyün bu ev-çəh, qul-qaravaş hamısı mənimdi. Gənşdi-
yimdə gözəl bir qıznan evlənmışdim. Biz bir-birimizi dəlicəsinə
sevirdik. Buna görə də bir-birimizə söz vermışdik ki, hansı biri-
miz xəsdələnsəh, ya ölsəh daha heç kimnən ülfət bağlamıyacı-
yıx. Günnerin bir günü sevdiyim qadın bərh xəsdələndi, ölüm-
cül hala düşdü. Məni yanına çağırarax: «Vədinə əməl et, mən daha
ölürəm», – dedi. Mən də bərh özümlü kişilhdən məhrum et-
dim. Lakin tale elə gətirdi ki, o ölmədi, sağaldı, başqa bir adama
ərə getdi. Mən isə gördüyün kimi günümü tar çalmağnan keçir-
rirəm. Bəli, dünyanın ən dərddi və axmağ adamı mənəm və at da
mənə çatmalıdı. Oğul, mənim nəsihətimnən nəticə çıxart.

Bəhram qocadan ayrılıb evlərinə qayıdı.

FATMA GÖLDİ, QAŞI!

Biri varıdı, biri yoxudu bir kənddə Yavıx baba və Fatma qarı varıdı. Yavıx baba dan yeri sökülməmiş yerinnən durar, əl-üzünü yuyar, namaz qılar, Allahın verdiyinnən yeyib iş üsdünə gedərdi. Yayıda ot çalar, əkin ekər, biçin biçərdi. Qışda mal-qarıya baxar, keçə salar, xalı-xalça toxuyardı. Yavıx baba qocaların qolunnan tutar, yetimləri ilxıçılığa, naxırçılığa, çoban-çoluxluğa öyrədər, onları çöhrəli edərdi. Bir söznən, Yavıx baba ellə yaşıyar, ellə nəfəs alardı. Onun ömür-gün yoldaşı çox hökümünü, dediyinnən dönmüyən, öz bildiyini eliyən tərs və inadkar bir arvadıydı. Yavıx baba deyəndə ki, şıdırgı yağın yağışdan tutub göyün yeddinci qatına dırmaşacağam, Fatma qarı cavabında deyərmiş ki, yox, mən özüm!

Fatma od, onun əri Yavıx baba isə su idi. Həmişə Yavıx baba deyərki ki, bir adamın xasiyyəti qabaxdan biləndə onnan dil tappax, həyat qurmax, ömür-gün yoldaşı olmax qismən asandı.

Fatma qarı ellə cavannıxdan Yavıx baba nə deyərdisə, onun tərsini deyərki. Bir söznən, həyatda daş qayıya ras gəlmişdi. Günnərin bir günü Yavıx baba deyir ki, mən gedirəm odun yığmağa. Fatma qarı cavab verir ki, mən də gedirəm oduna.

Bunnarın hər ikisi yola düşür. Az gedillər, üz gedillər, axırda çöllü-biyabanda bir su-quyusuna ras gəlillər. Susuzduxdan dilləri bir arşın çıxıbbış.

Yavıx baba deyir ki, çatını bağla belimə, düşüm quyuya su çıxarıb içəh. Fatma qarı dərhal deyir:

– Yox, mən özüm düşəcəm quyuya.

Yavıx baba ha yalvarır qarısına, Fatma inadınnan dönmür kü, dönmür. Axırda Yavıx baba çatını arvadının qoltuğunun altına bağlayıb onu quyuya sallıyır. Xeylə keçənnən sora çatını yuxarı çəkib görür kü, çatıya yoğun bir ilan dolanıb. Baba çatını quyuya buraxmağı istiyəndə ilan dilə gələrəh deyir:

– Yavıx kişi, yalvarıram sənə, mənə bu Fatma qarının əlinnən qutar, sənə çox böyüh xeyir verərəm.

Yavıx baba ilanqarışx çatını çəkib yuxarı. İlan çatıdan açılıb şütüyür çöllü-biyabana.

Yavıx baba öz-özünə deyir ki, gör ha ilannan yola getmiyən

Fatmaynan yarım əsirdi ki, yola getmişəm...Yavıx baba Fatma qarını quyuda qoyub qayıdır obasına. Qəflətən ələmə səş yayılır ki, paccahın qızı Ünbül xanımın boynuna bir yoğun ilan dolanıb. Heş kim qızı o əjdaha ilannan xilas edə bilmir.

Bunu eşitcəh Yavıx baba ayağına dəmir çıxır geyir, belinə içində cad olan süfrə bağlıyır, əlinə hasa alıb yola düşür. Gəlib paccahın elçi daşının üstündə oturur. Qocanı tez paccahın hüzuruna gətirillər.

Paccah Yavıx babanın üzündəki nuru, davranışındakı ədəb-ərkanı görəndə onnan çox xoşu gəlir. Paccah Yavıx babaynan belə bir şərt bağlıyır ki, əgər qızın boynunnan ilanı aşısa, ona üç para kənd bağışdıyacax, yox, ilan açılmasa boynunu vurduracax.

Yavıx baba göstəriş verir ki, Ünbül xanımı kəcavə ilə aparıb şəhərdən kəndə, yolun ortasında qoyub qayıtsınlar. Özünə də Qarabağ cinsindən olan bir at gətirsinnər. Yavıx babanın dediyini dərhal yerinə yetirillər. Yavıx Qarabağ köhləninin yəhərində özünü rahatdıyıb ata bir qamçı çəkir. At Ünbül xanımın gəcavəsi olan tərəfə baş götürür. Yavıx baba ilana yaxınlaşar-yaxınlaşmaz ucadan qışqırır:

– İlan, Fatma gəldi! Mən qaçıram, sən də qaç!

Yavıx baba bu sözdəri deyə-deyə onnarın yanınnan ildırım kimi şığıyıp ötür. İlan bir anda Ünbül xanımın boynunnan açılıb şütüyür çöllü-biyabana. Ünbül xanım ilannan xilas olan kimi kəcavəsinin atasının hüzuruna gətirillər. Paccah Yavıx babıya Böyüh Çobankərə, Kiçih Çobankərə və İlxı qoruğu kənddərinə bağışdıyır.

Yavıx babanın ipəh kimi yumşax ürəyi durmur, Fatma qarıya rəhmi gəlir. Gedib çatını quyuya sallıyır və Fatma qarını quyunun dibinnən çıxarır.

Fatma qarı Yavıx babıya söz verir ki, bir də acıdıllıh, tərsdih edən deyil.

Yavıx baba Fatma qarıya üzünü tutub:

– Qırxında öyrənən gorunda çalar, – deyir.

Biri varıdı, biri yoxudu, bir paccah varıdı. Bu paccahın dünya malınnan nəyi desən varıdı. Qoyunnan sürüsünü, inəhdən naxırını, atdan ilxısını düz-dünya tutmurdu. Amma bu paccahın bir nisgili varıdı ki, bu nisgilin qabağında bu var-dövlətin paccah üçün bir qara pul qəder qiyməti yoxudu. Bu nisgil övladsızdix nisgiliydi. Elə kasıb yoxuydu doyuzdurmasın, elə pir, ocax qalmamışdı ziyarət olunmasın. Amma xeyri olmamışdı ki, olmamışdı. Paccahın iki arvadının heç birinən övladı olmurdu.

Bir gün genə paccahı övladsızdix nisgiliynən dərd-qəm basmışdı. Bu vax qarabaşdar gəlib xəbər verdilər ki, bəs paccah sağ olsun, sarayın qabağındakı elçi daşının üstündə bir nəfər dərviş oturub. Paccah deyir gedin soruşun görün nə isdiyir, verin çıxıb getsin. Gəlib paccahın dediyi kimi eliyillər. Amma dərviş deyir ki, mənə heş nə lazım deyil, mən paccahın özünü görməliyəm. Gəlib dərvişin dediyini paccaha xəbər verillər. Paccah deyir gedin gətirin. Qarabaşdar o sahat gedib dərvişi gətirillər paccahın hüzuruna.

Dərviş içəri girir, paccahın qabağında iki qat əyilib qalxır. Görür paccahın üzü tühlüdü, deyir:

- Paccah sağ olsun, gərəh mən sənin üzünü qırxam.

Paccah deyir:

- Dərviş, mən paccah adamam, mənim öz dəlləyim var. Sənin nəyine lazımды ki, mənim üzüm tühlüdü, ya tühşüzdü. Sən öz isdəyini de. De görüm mənənin isdəyin nədi?

Dərviş deyir:

- Qibleyi-aləm, mən bura gələndə əhd etmişdim əgər paccahın üzü tühlü olsa, mən onun üzünü qırxmalıyam. Yalnız bunnan sora nə istədiyimi deyə bilərəm.

Paccah baxdı ki, bu öz dediyinnən dönən deyil. Ələssız qalıb razılaşdı.

Dərviş ədəb-ərkannan paccahın üzünü qırxıb qutardı. Sora bir güzgü çıxardıb paccaha verdi. Paccah güzgüyə baxıb köhsünü ötürdü. Bir ah çəldi. Dərviş soruşdu:

- Paccah sağ olsun, niyə ah çəhdin?

Paccah dedi:

- Heş, elə-belə.

Dərviş əl çəhmədi:

- Yox, sən gərəh bu sirri mənə açasan.

Paccah gördü kü, dərviş genə əl çəkən deyil, dedi:

- Dərviş, o ki əl çəhmirsən, onda eşit. Mənim bu dünyada dünya malınnan heş nəyim əsgih deyil. Var-dövlətim saya, şanı-m şöhrətim sona gəlməz. Amma nə edim ki, iki hərəminin heş birinin övladı yoxdu. Fikirrəşirəm ki, mən ölüb gedənnən sora yerimdə kim oturacaq, varım, dövlətim kimə qalacaq? İndi də elə ona görə ah çəhdim.

Dərviş dedi:

- Paccah sağ olsun, mən sənə alma verəcəm, bölüb, bir üzünü bir arvadına verərsən, bir üzünü də o biri arvadına. Almaları yeyənnən sora hər iki arvadın övladı olacaq. Amma bir şərtim var, gərəh bu şərtə əməl edəsən.

Paccah dedi:

- Nədi şərtin?

Dərviş dedi:

- Şərtim odu ku, bir arvadınnan bir oğlun, o biri arvadınnan bir qızın olacaq, oğlan sənin, qız - mənim.

Paccah bir qəder fikirəşəndən sora razı oldu. Dərviş cibinnən bir alma çıxarıb iki yerə bölüb dedi:

- Paccah sağ olsun, almanın bu böyüh üzünü verərsən böyüh hərəminə, bu kiçih üzünü də verərsən kiçih hərəminə. Doqquz ay, doqquz gün, doqquz gecədən sora bir oğlun, bir qızın olacaq. On beş ildən sora gələcəm qızı aparmağa.

Paccah dərvişi çoxlu xələtən, böyüh hörmət-izəttənə yola saldı.

Axşam hərəmnərinin yanına gəlib, dərvişin dedihlərinə oldu-ğu kimi əməl elədi - almanın böyüh üzünü böyüh hərəminə, kiçih üzünü kiçih hərəminə verdi.

Günlər, aylar ötdü, düz doqquz ay, doqquz gün, doqquz gecə, doqquz sahatdan sora paccahın böyüh arvadınnan bir oğlu, kiçih arvadınnan bir qızı oldu. Paccaha müşdulux çatdırdılar. Paccah müşdulugu gətirənnərə yaxcılar xələt verdi. Paccah sevindiynən əz qalırdı uşsun. Tez dayələr, qulluxçular ayrıldı. Paccah xəzinəsinin qapısını açdı, kasıblara əl tutdu, ajdarı doyurdu. Mal-

lar, heyvannar kəsildi, düz qırx gün, qırx gecə ölkədə hamı yedi, isdi, şaddıx, şadyanalıx elədi.

Bu minvalnan aylar, illər ötməhdə, uşaxlar böyüməhdə olsun, sizə kimnən deyim – paccahnən əhd-peyman bağlıyib, alma verən dərvişdən. Dərviş paccahdan ayrılannan sora qayıdıb on beş il quru odun yığdı. Elə ki on beş il gəlib keşdi, vədə tamam oldu, təzədən yön aldı paccahlığa. Dağlardan yel kimi, dərələrdən sel kimi keçib, bir aylıx yolu birçə gündə qat edib çatdı mənzil başına, gəlib oturdu elçi daşının üstündə.

Qarabaşdar o sahat paccaha xəbər çatdırdılar ki, bəs bir nəfər oturub elçi daşının üstündə. Paccah dedi soruşun görün nə isdiyir, verin çıxıb getsin. Gəlib paccahın dediyi kimi elədilər. Amma dərviş dedi ki, mənə heş nə lazım deyil, mən paccahın özünü görməliyəm. Gəlib dərvişin dediyini paccaha çatdırdılar. Paccah dedi onda gedin gətirin. Qarabaşdar bir andaca dərvişi paccahın hüzurunda hazır elədilər. Paccah dərvişi görən kimi barmağını dişdədi. Yadına düşdü kü, verdiyi vədə tamam olub, dərviş gəlib əmanəti aparmağa.

Dərviş dedi:

- Paccah sağ olsun, mən həmin dərvişəm ki, on beş il əvvəl sənnən əhd-peyman bağlamışdım. İndi vaxt ötüb, vədə gəlib. Gəlmişəm qızı aparmağa. Öz vədinə əməl et.

Paccah dərin fikrə getdi, ürəyinnən qara qannar axdı. Dərvişə çox dil töhdü, ha çalışdı ki, onu bu fikrinnən döndərsin, amma olmadı ki, olmadı. Dərviş öz dediyinnən dönmədi. Onda paccah dedi:

- Dəviş, gəlibsən, göz üstə yerin var. Əziz qonağımsan. Əhd bağlamışx, sözümüz də sözdü. Mən istədim sən özün bu fikirdən daşınasan. İndi ki, belə oldu, mən öz vədimə əməl edəcəm. Sən də uzax yol gəlibsən, bu gün dincəl, gecənin xeyrinnənsə səhərin şəri yaxıdı.

Paccah elə ki dərvişdən ayrıldı, tez vəzir-vəkili çağırırdı, məsləhət-məşvərət elədi, çıxış yolu istədi.

- Bir yol tapın dərvişi başdan edəh, – dedi:

Vəzir-vəkil bir-birinə baxdı.

- Paccah sağ olsun, sənin dərvişnən əhd-peyman bağladığını bütün ölkə bilir. Əgər indi sən öz əhdinə əməl eləməsən, bütün

ölkədə hörmətdən düşərsən. Dərvişin tələbini ödəməh məsləhətdi, – dedilər.

Padşah bərh fikrə getdi, öz-özünə çox götür-qoy elədi, baxdı vəzir-vəkil düz deyir, başqa çıxış yolu yoxdu, razılaşdı.

Sabahıx paccahın qərarı bütün ölküyə car çekildi. Paccah qızına düz qırx gün-qırx gecə toy elədi, ağırndan ağır, yüngüldən yüngül ayırıb qızı böyüh bir cehiznən, toy-bayramnan dərvişə qoşub yola saldı.

Karvan bir xeyli gedib şəhərdən uzaxlaşannan sora dərviş cərcəhizə də çağlıçılara paylıyib adamnarı geri qaytardı, qızı götürüb yola düşdü.

Dərvişnən qız çox getdilər, dərədən, təpədən, tikannıxdan, daşdıxdan keçdilər. Daşdıxdan əl-ayağı əzilən, tikannıxdan üst-başı cırılan qız axır ki, əldən düşüb bayandı, dizi üstə çöküb, getməyə artıx əhədi qalmadığını dedi. Bunu eşidən dərviş onu döyüb-söyüb, möhkəm kötəhləməyə başladı.

- Mən səni xanım kimi saxlamağa aparmıram, – dedi. On beş ildə quru odun yığmışam. Mən səni bişirib yeməyə aparıram.

Bunu eşidən qızın rəngi-ruhu tamam qaşdı. Bu sözdən sora istəseydi də bir addım ata bilməzdi. Buna görə dərviş söyə-söyə onu belinə aldı. Xeyli gedənnən sora bu dəfə gəlib bir bulağın başına çatdılar. Dərviş bir qədər dincini almağ isdədi. O, bütün büküb, çaxmax-qov çıxartdı, papirosunu yandırdı, ajgözdüyünən çəhməyə başladı. Bir azdan sora genə yola düşdülər. Amma çaxmax-qov yadınnan çıxıb elə bulağın başındaca qaldı.

Dərvişnən qız gəlib mənzil başına çatdılar. Dərviş möhkəm-möhkəm qızın əl-qolunu bağliyib odun tığının üstünə çırpdı. Əlini atdı çaxmağ qovunu çıxarıb, oduna od vursun. Amma çaxmax-qovunu heş cürə tapamırdı. Birdən yadına düşdü kü, çaxmax-qovu bayax bulağın başında qalıb. Dedi:

- Çəpəlin biri çəpəl, çaxmax-qovum bulağın başında qalıb, gözde bu dəyqə götürüb qayıdırəm.

Dərviş çaxmax-qovunu tapmaq üçün geri qayıtmaqda olsun, sizə kimnən deyim – Əzim Sövdəgərdən.

Əzim Sövdəgər bir nurani, insafli, rəhimdil adam idi. Bu şəhərdən mal alıb, o biri şəhərə, bu ölkənin mətahını o biri ölküyə aparıb satırdı. Xeyirxahlığına görə də hamı onu tanıyır, bir kimse

karvanına dəyib-dolaşmazdı. Həmişə də yolu bu yerrərdən keçirdi. Bu dəfə də elə ki dərviş çaxmax-qovunu axtarmax üçün geri qayıtdı, Əzim Sövdəgər öz karvanıynan yaxınnıxdan keçirdi. Birdən uzaxdan səs eşidib karvanı saxlatdı. Səs gələn tərəfə getdi, odun tığının üstündə qızı görən kimi məsələni başa düşdü, bildi ki, bu dərvişin işi olacax. Dərviş də haralardasa buralarda yaxınnıxdadı. Dedi:

- Doğrudu, dərviş gəlib çıxsa, hamımızın dərisinə saman təpəh, amma bu yazıx qızı beləcə burada qoymax da insaf deyil. Əmir eladi, tez qızın əl-qolunu açib, onu götürdülər. Əzim Sövdəgərin tapşırıgıynan karvanın lap qabağındakı qatırın yükünün içində gizlətdilər. Əzim Sövdəgər «ya Allah» deyib karvanı hərəkətə gətirdi.

Karvan yolda olsun, qayıdax görəh dərviş neynədi. Elə ki karvan uzaxlaşdı, dərviş gəlib gördü kü, lələ köçüb yurdu qalıb. Tez qalxdı təpənin başına, uzaxda toz-duman görüb o sahat bildi ki, bu yerden Əzim Sövdəgərin karvanı keçib. Bir azdan sora kəsdi karvanın üsdünü. Karvana qatar-çatmaz qışqırdı:

- Ey Əzim Sövdəgər! Dayan! De görüm, mənim ovumu hara aparırsan? Əzim Sövdəgər dərvişin səsinə eşidib gördü kü, başqa əlacı yoxdu, karvanını saxladı. Dərviş gəlib çatdı, təkrar elədi:

- Ey Əzim Sövdəgər, de görüm mənim ovumu hara aparırsan? Əzim Sövdəgər and-aman elədi ki, mən nəkarəyəm ki, sənin ovuna əl vuram. İnanmırsan, bu karvan, bu da sən. Dərviş o sahat qatırrarın yükünü yoxlamağa başladı. Otuz doqquz qatır yükünü birəcə-birəcə yoxladı, heş nə tapbadi. Fikirrəşdi ki, əşi, otuz doqquz yükü yoxladım, heş nə tapbadi, demə, heş qırxıncıda da yoxdu. Ola bilməz ki, Əzim Sövdəgər bu otuz doqquz qatırı burada qoyub, qızı aparıb lap qabaxdakı qatırda gizlədə.

Dərviş kor-peşman geri qayıtdı. Gəlib odun tığının böyür-başını bir də axtardı. Birdən şübhələndi ki, nə bilməh olar, bəke qız yoxlamadığı o qırxıncı qatırın yükündəymiş. Axı burdan Əzim Sövdəgərin karvanının başqa bir ins-cins keşmiyib. Təzədən Əzim Sövdəgərin dalınca düşdü.

İndi sizə kimnən deyim, Əzim Sövdəgərdən. Dərviş Əzim Sövdəgərin karvanındakı otuz doqquz yükü yoxluyub, qızı tapbıyib geri qayıdandan sora Əzim Sövdəgər bildi ki, gej-tez dərviş

geri qayıdib qırxıncı yükə də baxacax. Tez əmr elədi, qızı karvanın lap qabağındakı qatırın yükünən götürüb, karvanın lap axırındakı axsax yabının yükündə gizlətdilər.

Karvan bir xeyləh gedənnən sora Əzim Sövdəgər bir də gördü budu dərviş yel kimi gəlir. Özünü görməməzdiyə vurdu. Dərviş bir azdan qaranəfəs özünü karvana çatdırdı. Dedi:

- Əzim Sövdəgər, mən sənin karvanında bir qatırın yükünə baxmadım. Yəqin ki, qız ordadı, görəh baxam.

Əzim Sövdəgər dedi:

- Dərviş ağa, mən nəkarəyəm sənin bir sözünü iki eliyim, buyur bax. Dərviş bu dəfə qızı tapbıyib kor-peşman geri qayıtdı. O, genə odun tığının böyür-başına baxdı. Ətrafa göz gəzdirdi. Xeyləh fikirrəşənnən sora belə qərara gəldi ki, başqa cür ola bilməz. Buda nəse genə Əzim Sövdəgərin bir hiyləsi var. Təzədən yola düşüb, Əzim Sövdəgərin karvanını izləməyə başladı.

Bu gedışnən Əzim Sövdəgərin karvanı az getdi, üz getdi, də-rə-təpə-düz getdi, düz qırx günün tamamında gəlib böyüh bir şəhərə çıxdı. Əzim Sövdəgər dünya görmüş adamıdı, bilirdi dərviş onnan əl çəkən deyil, harda olsa, gəlib onu tapacax. Həm də bu dəfə çətin ki, Əzim Sövdəgər dərvişin əlinnən can qurtara bilə.

Ona görə də Əzim Sövdəgər az fikirrəşdi, çox fikirrəşdi, axırda qızı dəyər-dəyməzinə satmax qərarına gəldi. Fikirrəşdi ki, təhcə bu yolnan bəke izi itirə, dərvişi azdırı bildi.

Səhərisi Əzim Sövdəgər qızı da götürüb bazara gəldi. Onnar bazara daxil olanda bu şəhərdə paccahın oğlu da bazarı gəzirdi. Oğlan qızı görən kimi bir könüldən min könülə qızın gözəlliyinə vuruldu. Nə qiymət olur-olsun, qızı almax qərarına gəldi. Oğlan da Əzim Sövdəgərin xoşuna gəldiyinnən o, qızı belə bir-oğlana satmağına sevindi. Qızı oğlana satannan sora rahat nəfəs alıb geri qayıtdı. Elə həmin gün də karvanıynan şəhərdən çıxdı.

Paccah oğlu qızı alannan sora bazardan birbaşə evinə gətirdi. Kənizdə o sahat onu hamama apardılar, təzə libas geydirib, to-vuz kimi altıdan-üsdən bəzədilər, paccah oğlunun hüzuruna gətirdilər. Paccah oğlu yerindəcə donub qaldı, dili söz tutmadı. Hənan-hana özünə gəlib gördü kü, qız əvvəl biriydisə indi min olub. Zalim balası elə bil ay parçasıdı, indicə gəydən düşüb, elə bil ağappax quzey qarıdı, yanaxları isə bu qarın üsdünə düşmüş

qızıl qan ləkəsi. Təzədən bir könüldən min könülə qıza aşiq oldu. Xəbər paccaha çatdı. Paccahın gözünün ağı-qarası bir oğluydu. Həm də dünyagörmüş paccahıydı. Çox götür-qoydan sora razılıq verdi. Qırx gün, qırx gecə toy çalındı, paccahın oğlunun qız evləndi, şad-xürrəm ömür sürməyə başladılar.

İndi görək dərviş necoldu. Dərviş o vax şəhərə çatdı ki, paccahın oğlunun toyunun qırxıncı günüdür. Şəhəri çox gəzdi, Əzim Sövdəgəri çox axtardı. Amma öyrəndi ki, Əzim Sövdəgər şəhərə gəlişinin ikinci günü gecəyənən karvanıyanın şəhəri tərk edib. Ağlına gəldi ki, bəlkə Əzim Sövdəgər qızı burada satıb. Bazara yollandı, bazarı çox dolaşdı, amma bir şey öyrənmə bilmədi. Axırda bazarın çıxacağında tumanı əlində, quyuğu beyində, bir gözü kor, bir gözü çəp, cındırının cin hürkən bir köpək qarıya ras gəldi. Fikirəşdi ki, bu siri-sifət ki, bu qarıda var, dünyanın nə pisdiyi desən, onun əlinə gələr. Qızdan mənə bir xəbər versə, bu qarı verəcəm. Demə, qarı da bayaxdan ona göz qoyurmuş. Dərviş qarıya yaxınlaşan kimi qarı kötüh dişlərini ağardıb irişdi. Dərviş qarının ovcuna bir qızıl pul qoyub qızın yerini soruşdu, öyrəndi ki, Əzim Sövdəgər bazarda bir qız satıb, o qızı da kim alsa yaxıcı, paccahın oğlu. Şəhərdəki toy da elə o qızın paccahın oğlunun toyudu. Dərviş qarının ovcuna bir qızıl da qoyub qalmıq üçün yer isdədi. Qarı qabağa düşüb onu öz evinə apardı. Dərviş qarının evində qalmaqda olsun, görək qızın başına nə gəldi.

Paccahın oğluna ərə gedənnən sora da qız narahatçılıxdan qurtarmadı. O, dərvişin onu axtaracağını bilirdi. Ona görə də paccahın oğluna elə bir imarət təhdiq etmişdi ki, quş quşduğunun bu imarətə yaxın düşə bilməzdi. İmarətin də qabağına əjdaha kimi üş yirtici it bağlamışdı. Qız bu imarətdə yaşayırdı.

Evləndihləri gününə düz doqquz ay, doqquz gün, doqquz gecə keçənnən sora qızın ay parçası kimi gözəl bir oğlu oldu. Uşax əldən-ələ gəzdi, dayələr tutuldu. Qızın hörməti birə-min artdı. Dərviş söhbəti də yavaş-yavaş qızın yadının çıxmağa başladı. Günnərin bir günü paccahın oğlu bir neçə günniyə səfərə çıxması oldu.

Dərviş düz bir il idi ki, qarının evində qalırdı, qızın yaşadığı imarətə ayaq aşmaq üçün yollar axtarırdı. Amma bir yol tapmırdı. Əslində, bu bir ilin ərzində paccahın oğlu heş şəhərə çıxmamışdı. Onun səfər xəbərini bu dəfə dərviş çox sevinçə qarşıladı.

Bu xəbəri dərvişə çatdıran da elə qarı oldu.

Dərviş çox götür-qoydan sora özüynən üş parça ət götürüb, qarının bələdçiliyinnən birbaşa paccahın oğlunun imarətinə yollandı. İtdərin hərəsinə bir parça ət atıb, özü imarətə girdi. Axtarıb qız yatdığı yeri tapdı. Uşaxsa beşikdə oynuyurdu. Dərviş bıçağı çıxarıb uşağın başını kəsdi. Qannı bıçağı bircaz kəsilmiş başının altına qoyub otaxdan çıxdı, genə itdərin hərəsinə bir parça ət atıb imarətdən uzaqlaşdı.

Dərviş gedən kimi qız ayıldı, uşağı al-qan içində, qannı bıçağı da kəsilmiş başın altında görüb özünə gətirdi. Hannan-hana özü-nə gəlib məsələni başa düşdü, bildi ki, bu, olsa-olsa, dərvişin işi olacax. Qannı başax da xəbərdarlıxdı. Yəni bu sirri kimə desən, belə hadisə genə ola bilər. Qorxusunnan səsinə içinə çəhdi.

Paccahın oğlu səfərdən qaşayib işdən aqah olanda qabaxca qızdan şübhələndi. Amma heş cürə kəsdirə bilmədi, necə ola bilər ana öz balasını öldürsün. Vəzir-vəkil çağırıb məsləhət elədi. Onnar da paccahın oğlunun fikrini təkrar elədilər. Axırda belə qərara gəldilər ki, burada nə isə sirt var. Amma qız qorxur, demir.

Paccahın oğlu əmir elədi bir qatır gətirsinnar. Qatır hazır olanda paccahın oğlu qızı bağlatdırdı qatırın quyuğuna. Sora özünü qıza tutub dedi:

- Quş quşduğunun mənim imarətimə yaxın düşə bilməz. Heş bir insan övladı cürət edib imarətin qabağındakı itdərin qorxusunnan bu həndəvərdə görünə bilməz. İmarətdə isə sənnən başqa heş kim olmuyub. Demə, uşağı sən öldürübəsən. Balasını öldürən ana özü öldürülməlidir. Mən sənə bu sahət elə bir cəza verəcəm ki, tikələrin qurd-quşa yem olsun.

Qız dedi:

- Paccah oğlu, əl saxla, mən sənə hər şeyi açıb deyərəm. Paccahın oğlu əl saxladı. Qız başına gələnnəri - paccah qızı olduğunu, dərvişnən bağlı əhvalatları - hamısını birca-birca paccah oğluna danışdı. Paccah oğlu qızı qatırın quyuğundan açıb, imarətə gətirdi. O gunnən imarətin həndəvərində pusqu qurdu, göz-dəməyə başladı. Lakin dərvişdən heş bir səs-sorax yox idi.

Bir gün paccah oğlu şəhərə car çəhdi ki, bir neçə günniyə səfərə çıxır. Qoşun-ləşkər yığıldı, paccahın oğlu da dəstənin başında təntənəyənən şəhərdən çıxdı. Amma elə ki, qoşun-ləşkər

şəhərdən bir az aralandı, paccah oğlu xəlvətcə dəsdədən ayrılıb, geri qayıtdı, gəlib həmişəki pusqu yerində gəzəndi. Elə ki, axşam oldu, bir də gördü qız deyən dərviş gəlir, itdərin hərəsinə bir parça ət atıb getdi. Elə bu vaxt paccahın oğlu pusqudan çıxıb, dərvişi qılınclan tən ortadan iki yərə böldü.

Səşə qız da imarətdən çıxdı. Öpüşdülər, qucaqlaşdılar. Qonşu paccahlığa xəbər göndərər qızın atasını da çağırıdılar. Qızın atası min ilin həsrətdiləri kimi öpüşdülər, görüşdülər. Təzədən qırx gün, qırx gecə toy elədilər, yedilər, işdilər, yərə keşdilər.

Göydən üç alma düşdü. Biri özümün, biri sözümün, biri də nağıl danışanın. Siz sağ, mən salamat. Siz yüz yaşayın, mən yüz elli.

ÜŞ BACININ NAĞILI

Biri varıdı, biri yoxudu, bir qoca kişiynən bir qoca arvad varıdı. Bunnarın da üç qızı varıdı. Kişi naxırçıydı. Ajdax vaxdını olduğuna görə, haqq olaraq hərə əlinə keçənnən, kimisi bir parça çörəh, kimisi bir gırvəngə un naxırçıya verərdilər.

Bir gün bunnarın bir az unu olur. Axşam kişi naxırdan qayıdandan sora deyir:

– Ay arvad, bir parça quru çörəhdən-zaddan nəyimiz varsa, gətir yeyəh.

Arvad deyir:

– Çörəyimiz yoxdu, bir az unumuz var.

Kişi arvadına deyir:

– Qızdar yatandan sora, unnan çörəh bişir, bir az yeyəh, qalanını da mənə heybəmə qoyarsan, şəhər naxırdan yeyərəm.

Qızlardan biri bu söhbəti eşidir, o birinə də deyir. Axşam olanda onnar yerrərinə girib yalanan gözdərinə yumullar. Arvad da çörəyi bişirir, əriynən ikisi yeyillər, qalanını da ərinin heybəsinə qoyur, sora yatıllar.

Qızdar ata-analarını yuxuya verib heybədəki çörəyi yeyillər.

Kişi təzədən durur heybəsini də götürüb gedir naxıra. Günorta heybəsini açıb ki, axşamnan qalan çörəyi yesin. Baxıb görür kü, heş nə yoxdu. O saat başa düşür kü, çörəyi qızdarı yeyib. Axşam kişi evə gələndə əhvalatı arvadına danışır deyir ki, qızdarı

aparıb meşədə azdıracam. Arvad ərinə nə qədər yalvarır ki, a kişi, uşaqlar, qanmıyıblar, kişi onun sözünə baxmır, qızdarının yanına gəlib deyir:

– Bir azdan sizi dayınızgilə aparacam.

Bunu eşidəndə qızdar sevinillər. Axşam düşənnən sora ataları onları götürüb yola düşür. Gəlib bir meşənin içərisinə çatanda ataları deyir:

– Siz burda dayanın, dayınızgilin bir bəd itdəri var, həmişə açıx olur, gedim onnara deyim ki, iti bağlasınar sora gəlib sizi aparacam.

Ataları bunu deyib gözəndən itir. Qızdar nə qədər gözdüyüllər, ataları gəlmir.

Meşənin kənarında bir paccah yaşayırmış. Bu paccahın da adı xurma yeyərmış. Kiçik qız bu paccahın axuruna dadanırdı. Hər gün paccahın atının axuruna tökülən xurmadan həm özü yeyirmiş, həm də bacılarına gətirmiş.

Paccah bir gün mehtərinə əmir edir ki, atı hazırı mən vəzir-vəkilnən ova çıxacam.

Mehtər deyir:

– Baş üstə, ağa.

Mehtər atı hazırıyır, sora paccahın yanına gedir və deyir:

– Paccah sağ olsun, əmrinin yerinə yetirildi.

Paccah o saat vəzir-vəkilə xəbər göndərir ki, hazır olsunnar, ova gedirih.

Atı paccahın yanına çəkillər. Paccah görür kü, at çox arıxdı.

Mehtərə deyir:

– At niyə belə arıxdı? Yəqin bunun yemini sən yeyirsən.

Mehtər and-aman eliyir ki, xəbəri yoxdu. Paccah deyir:

– Onda yəqin atın axuruna kimsə dadanıb. Onu axtarıb tapbalsan. Əgər tapbasan, sənə boynunu vurduracam.

Bu hadisədən sora mehtər hər gün atın yemini axura töküüb, qapının arxasında gəzəndir. Bir gün görür kü, bir kölgə gəlib içəri girdi. Mehtər bir dəfə dəymir, iki dəfə dəymir, üçüncüdə bu qızı tutub aparır paccahın yanına. Paccah qızdan soruşur:

– Ay qız, sən kimsən?

Qız başına gələn əhvalatı paccaha danışır. Paccah deyir:

– Get, o biri bacılarını da çağır gəlsinnər bura.

Qız gəlib əhvalatı bacılarına danışır. Onnar üçü də durub gəllərlər paccahın yanına.

Paccah böyüh qızdan soruşur:

– De görüm ölinnən nə iş gəlir?

Böyüh qız deyir:

– Paccah sağ olsun, mən bir yumurta bişirərəm, ev dolusu adam yeyər, hələ artıx da qalar.

Paccah ortancıl qızdan soruşur:

– Bəs sənin ölinnən nə gəlir?

Ortancıl deyir:

– Paccah sağ olsun, mən bir xalça toxuyaram, ev dolusu adam oturur, hələ artığı yerdə qalar.

Növbə kiçik qıza çatanda deyir:

– Paccah sağ olsun, mən bir oğlan doğaram, bir üzü qızıl, bir üzü gümüş.

Paccah qızdarı dinniyənnən sora, böyüh qızı aşbazdıq, ortancıl xalça-palaz toxumağa təyin edir, kiçik qıza da qırx gün, qırx gecə toy edib oğluna alır.

Vaxt gəlir, vədə tamam olur, paccahın gəlini bir oğlan doğur, bir üzü qızıl, bir üzü gümüş. Paccah bu xəbəri eşitdikdə böyüh şaddıx eliyir. Xəbər gətirənnərə xələt verir.

Bu tərəfdən, bu xəbər böyüh bacıya da çatır. Onun bacısına paxıllığı tutur. O, uşağı bacısının yanından götürüb, onun yanına it küçüyü qoyur.

Uşağı da bir qutuya qoyub, dəyirman çayına atır.

Paccaha yenidən xəbər çatır ki, bəs bayaxkı xəbər yalan imiş, gəlinin it küçüyü doğub. Paccah bu xəbəri eşidən kimi ömir edir ki, gəlini qırx arşinnıx bir quyuya salsınlar. Hər gün bir az su, bir az da çörəyi verin.

Bunnar burda qalsın, sizə kimnən xəbər verim, uşaxdan. Dəyirmançı görür kü, çayda bir qutu üzür. Dəyirmançını marax götürür kü, görəsən bu qutudakı nədi?

Buna görə də gəlib çaydan qutunu tutub aparır. Qutunun ağzını açanda görür kü, qutuda bir uşax var, bir üzü qızıl, bir üzü gümüş. O, gözəlinə inanmır. Bir-iki dəfə kirpih çalır, görür kü, yox, gördüyü həqiqətdi.

Demə, dəyirmançı sonsuz imiş. Uşağı götürüb sevinə-sevinə

evlərinə aparır. Arvadı da bu xəbəri eşidəndə sevinir.

Nağıllarda vaxt tez ötür, bir gün bir il olur, nəhayət, uşax böyüyüb altı yaşına çatır. Bir gün o, məhlə uşaxlarıyanan aşx-aşx oynuyurmuş. Oynuyan zaman deyir:

– Aşığım-aşığım xan dur, görüm şah babam gəlirmi?

Paccah da bu vaxt öz vəzir-vəkiliyənən ova çıxıbmuş. Ovdan qayıdanda yolu həmin dəyirmançının evinin yanından düşür. O, uşağın bu sözdərini eşidir. Uşağı yanına çağırır deyir:

– Get mənə su gətir.

Uşax qaça-qaça gəlib anasından su alıb gətirir ancaq yarı yolda dağıdır. Təzədən geri qayıdıb su gətirir. Paccah suyu içənnən sora soruşur:

– De görüm, əvvəlcə suyu niyə dağıtdın?

Uşax cavab verir:

– Paccah sağ olsun, əvvəlcə gətirdiyim su isti idi, gördüm kü, şah babam hirsiddi, ona görə gedib sərin su gətirdim.

Paccah baxıb görür kü, bu uşax bunnar tərəfə çox oxşuyur. Həm də bu uşağın bir üzü qızıl, bir üzü gümüşdü.

Bunnar paccah şübhüyə düşür. Uşaxdan soruşur:

– De görüm, sən kimin oğlusan?

Uşaq deyir:

– Paccah sağ olsun, mən dəyirmançının oğluyam.

Paccah heş bir söz demir, atını sürüb gedir. Axşam paccah tərki-libas olub gəlir dəyirmançının evinə və deyir:

– Qoribəm, bu gecəliyə mənə Allah qonağı saxlıyın.

Dəyirmançı deyir:

– Buyur, qardaş. Allaha da qurban olum, qonağına da.

Bəli, paccah keçib əyləşir. Ortuya süfrə salınır, çay-çörəh gəlir, yeyillər-içillər, sora surfa yığıdırılır. Başdıyılar ordan-burdan söhbət etməyə. Söhbət əsnasında paccah dəyirmançıdan uşax haqqında soruşur. Dəyirmançı da olan əhvalatı ona danışır. Paccah heş bir söz demir. Gecəni orda qalır, səhər təzədən durub gedir. Gedib taxta çıxır və fərraşdardan birini çağırır ömir edir:

– Gedin filan dəyirmançını mənim yanıma gətirin.

Fərraşdar gedillər dəyirmançının evinə, deyillər ki, paccah səni çağırır. Dəyirmançı heş bir söz deməyib düşür yola. Yol boyu fikirəşir ki, görəsən paccah mənə neyniyir, nə üçün çağırır.

Nəhayət, gəlib çatır saraya. İçəri girəndə görür kü, axşam onbarda qonax qalan kişi budur oturmaqda.

Paccax deyir:

– Kişi, sən mənim nəvəmi qaytar!

Dəyirmançı soruşur:

– Paccax sağ olsun, hansı nəvənizi?

Paccax deyir:

– Sənin oğlun mənim nəvəmdir. Mən sənə onun ağırığına qızıl verərəm, əvəzində nəvəmi verərsən.

Bəli, dəyirmançı gedib uşağı götürür. Tərəzinin bir gözünə uşağı qoyullar, bir gözünə də qızılı.

Bələliynən, paccax nəvəsini dəyirmançıdan alır. Gəlinini də quyudan çıxartdırır. Gəlin quyudan çıxandan sora əhvalatı paccaxa danışır. Paccax əmir edir, böyüq bacını qırx metrlik quyuya salırlar. Təzədən qırx gün, qırx gecə şaddıx eliyillər.

Onlar yedilər, işdilər, yerə keşdilər, xeyirə rəhmət, şərə nəhlət dedilər. Siz də yeyin, için, dövrə keçin.

ÇOBAN MƏHƏMMƏD

Biri vardı, biri yoxudu, Əhməd addı bir kişi vardı. Onun gözünün ağı-qarası birə oğlu vardı. Bir müddət Əhməd kişiyən arvadı Məhəmmədi əzizdiyib böyütdülər. Bir gün Əhməd kişiyə oğlunu çağıraraq dedi:

– Oğul, bilirsen nə var?

– Nə var?

Əhməd kişi dedi:

– Oğul, sən artıq böyüq oğlan olubsan, mən də qocalmışam. Get özünə bir gün ağla.

Məhəmməd dedi:

– Yaxşı.

Məhəmməd ata-anasıyan görüşüb yola düzəldi. Az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi, bir ağ atdı qocuya rast oldu. Atdı soruşdu:

– Oğul, hara gedirsən?

Məhəmməd dedi:

– Əmi, atam məni qazanş dılıca göndərmiş.

Ağ atdı dedi:

– Gəl min tərkimə.

Məhəmməd ata mindi. Gethaget gəlib bir obuya çatdılar. Atdan düşüb bir evin həyətinə girdilər. Kişi dedi:

– Oğul, bura mənim evimdi. İndi ki, qazanca gəlibsən, elə qal mənim evimdə, burada da işdə. Bax, gördüyün bu qoyun-quzu sürüləri mənimdi. Hansı sürünü isdiyirsən, otar. Ancax haqqını altı aydan sora alacaxsan. Altı ay bu sürünü otar, vaxtın tamamında sürünün içinnən uş baş istədiyin qoyunu seçib götürərsən. İndi bu sürülərin hansını otarırsın?

Məhəmməd dedi:

– Quzu sürüsünü otarıram.

O gününə Məhəmməd qocanın sürüsünü otarmağa başladı. Bəli, gün keçdi, ay dolandı, vədə gəlib başa çatdı. Məhəmməd xəbər göndərdi ki, bəs vaxtım qurtarıb. Qoca gəlib Məhəmmədə dedi:

– Bala, hansını isdiyirsən? Gir sürünün içinnən seç götür.

Məhəmməd sürüdən uş baş qoyun ayıraraq qocuya dedi:

– Aparıb bunnarı atamgilə çatdırım, yenə qayıdıb gələrəm.

Məhəmməd qocaynan salamatdaşıb yola düzəldi. Bir az getdikdən sora qabağına bir qoca çıxdı. Qoca Məhəmmədə yaxınlaşıb dedi:

– Cavan oğlan, o qoyunnardan birini mənə Allah yolunda verərsənmi?

– Niyə vermərəm, – deyər Məhəmməd qoyunnardan birini bu qocuya verdi.

Bir az getmişdi ki, qabağına yenə də bir qoca kişi çıxdı. Qoca Məhəmmədə yaxınlaşıb dedi:

– Cavan oğlan, o qoyunnardan birini mənə Allah yolunda verərsənmi?

– Niyə vermərəm, – deyər Məhəmməd qoyunnardan birini də bu qocuya verdi.

Elə bir az getmişdi ki, üçüncü qoca qabağına çıxıb qoyunu Məhəmməddən Allah yolunda isdadi. Məhəmməd bu qoyunu da üçüncü qocuya verdi. Daha irəli getmiyib geri qayıtdı. Yenə gəlib qocanın sürüsünü otarmağa başladı. Bu qalmağan Məhəmməd düz bir il altı ay da qalıq qocanın sürüsünü otardı. Bu müddət

dətdə onun qazandığı doqquz qoyun oldu. Qoyunnarı qabağına qatıb getməyin binasını qoydu. Yenə də əvvəlki hadisə təkrar olundu. Məhəmməd sorakı doqquz qoyunu da qabağına çıxan doqquz qocuya allah yolunda verdi. Evlərinə çatmamış geri qayıdarkən yolu azıb axşamüstü bir şəhərin kənarına gəlib çıxdı. Şəhərə girməyə az qalmışdı ki, qapılar bağlandı. Məhəmməd keşişçilərə nə qədər yalvardısa, qapını aşmadılar. Məhəmməd axırda naylaş qalib hasarın dibinə qisilib oturdurdu. Məhəmməd burada qalmaqda olsun, sizə xəbər verim bu şəhərin paccahının. Bu şəhərin paccahının Afət addı gözəl bir qızı varmış. Bu qızı qonşu ölkə paccahının oğlu isdiyirmiş. Ancax qız ona getməh istəmişmiş. Atasının fikrinin qəti olduğunu gören Afət axırda qaşmaq qərarına gəlir.

Bir gecə qız saraydakıları yuxuya verib qaçır. Gəlib şəhər darvazasından qızıl-gümüş verib bayıra çıxır. Bu o vaxt idi ki, Məhəmməd içəri buraxılmıyib şəhər qapısının bayırında qalmış. Qızın ilk baxışdaca Məhəmməddən xoşu gəlir. Ona yaxınlaşib, ovcuna bir xışma qızıl basıb, "tez mənə buradan uzaqlaşdır" – deyir.

Məhəmməd dimməzcə atı minib qızı tərkinə mindirib sürməyə başlayır. Az gedillər, çox gedillər, hava işıqlaşanda bir şəhərin kənarına gəlib çıxırlar. Qız Məhəmmədə bir xışma da qızıl verib deyir:

– Məhəmməd, mənim adım Afətdi. Özüm də həmən şəhərin paccahının qızıyam. Al, bu pulları, get özünə bir dəş yaxşı paltar al.

Məhəmməd pulları alıb tez özünü verir şəhərə. Bir dəş yaxşı paltar alıb öyninə geyir. Atı minib geri qayıdır. Gələrkən öz-özünə fikirləşir: "Yaxşı, altımda at, öynimdə təzə paltar, cibimdə də pul. Qız nəyimə lazımdı? Elə buradan çıxıb gedərəm, heş qızın da xəbəri olmaz". Bu fikrindən Məhəmməd tez atın başını başqa səmtə çevirir.

Elə şəhərdən təzəcə aralanmışdı ki, qabağına bir qoca atdı çıxdı. Qoca Məhəmmədi dənmişib geri qayıtdı. Məhəmməd qayıdib Afət olan yerə çatdı. Bir neçə gün şəhərin kənarında yaşadı. Bir gün Afət Məhəmmədə dedi:

– Məhəmməd, biz nə vaxta qədər çöldə yaşayacağıyız. Al, bu pulları get bir yaxşı ev al.

Məhəmməd pulları alıb gözə-gözə şəhərin ortasına gəldi. Bir uca binanın qabağında daşın üstündə oturub camahata baxmağa başladı. Axşam oldu. Camahat hərəsi bir yana çəkilib getdi. Ancax Məhəmməd yerində oturub qaldı. Elə bu vaxt bir qoca kişi Məhəmmədə yaxınlaşdı deyir:

– Bala, niyə burada oturub qalıbsan, nə isdiyirsən?

Məhəmməd dedi:

– Əmi, mənə satdız ev lazımdı.

Qoca başını qaldırıb qabaxdakı uca binanı Məhəmmədə göstərərək dedi:

– Bax, bu binanı görürsən? Onu bütünnüynən bağışdadım sənə.

Məhəmməd qocuya alqış eliyib Afəti gətirməyə getdi. Köçüb şəhərdə yaşamağa başladı. Bir gün bu şəhərin paccahı gəzməyə çıxmışdı. Məhəmməd yaşayan evin qabağının keçərkən Afəti eyvanda görüb, bir könüldən min könülə ona aşiq olur. Tez saraya qayıdır. Adamnaranı başına yığib deyir ki, nə olur-olsun, görək qızı alım. Bunun üçün başdıyılar məsləhət eləməyə. Axırda belə qərara gəlillər ki, bəs Məhəmmədi saraya dəvət edəh. Onun adına yaxşı bir məclis qurax. Yeməh, zamanı xərəyinin içərisinə zəhər töküüb öldürəh.

Eşit Məhəmməddən. Elə ki, Məhəmməd şahın niyyətinə xəbər tutdu, canını qorxu бүürdü.

Aranı xəlvətə salıb üz qoydu ata-anası olan şəhərə tərəf. Elə şəhərdən təzəcə aralanmışdı ki, yenə həmin atdı qoca qabağına çıxdı. Atdı heş bir şey soruşmadan özünü Məhəmmədə tutub dedi:

– Məhəmməd, hara qaçırsan? Heş dostu da darda qoyallar? Eyib deyilmi? Məhəmməd, burdan birbaşə evə gedərsən. Oturub gözdüyərsən, paccah səni qonax çağırax. Gedərsən. Elə ki, qabağına gətirib plov qoydular. Başdıyaran yeməyə. Axırda iki şapalax qalmış yeməzsən. Yeyib qutardıxdan sora paccahı öz başının adamnarıyan qonax çağırırsan.

Məhəmməd evə qayıtdı. Oturub gözdəməyə başladı. Səhərisi gün gəldilər ki, bəs səni paccah qonax çağırır. Məhəmməd gələnnərə qoşulub saraya getdi. Bəli, vaxt tamam oldu. Xərəh gəldi. Məhəmməd xərəhdən bir az yedi. Axırda iki şapalax qalmış "doydum" – deyib çəkildi. Məclis qutardıxdan sora Məhəmməd özünü paccaha tutub dedi:

– Şah sağ olsun, sabah axşam öz başınızın adamnariynan mənə qonaxsınız.

Məhəmməd ağır addımların yola düzəldi. Paccah bir istədi əmir verib Məhəmmədi öldürtsün. Ancax fikrini tez dəyişdi. İşin axırını gözdəməyi qərara aldı. Məhəmməd evin qabağında həmin qocaynan rasdaşdı. Qoca Məhəmmədi görüb dedi:

– Məhəmməd, indi sabahkı qonaxlıx üçün hazırığa başda. Get bazara, yeməli şeylərin hələsinnən bir batman al gəti.

Məhəmməd gedib bazardan qoca deyönnərin hamısını alıb gətirdi. Şəhər açılan kimi qazannarı ocağa qoydurdu. Axşama lazımı hazırıx görüldü. Axşam paccah öz başının adamnariynan Məhəmmədin evinə gəldi. Məhəmməd paccaha elə qonaxlıx verdi ki, gə görəsən. Heş rüzgarın özü belə qonaxlıx görməmişdi. Paccah qonaxlığı bir təhər başa vurub tez özünü saraya yetirdi. Qəhrinnən o gecə paccahın ürəyi partırdı. Şəhər şəhərə səs yayıldı ki, paccah ölüb. Hamı yığılıb paccahı dəfn etdilər. Bir müddət şəhər paccahsız qaldı. Nəhayət, camaat paccah seçməh qərarına gəldi. Bəli, bütün camahat meydana toplaşdı. Dövlət quşunu uçurtdular. Məhəmməd bir qırxada dayanıb baxırdı. Elə ki, quş uçdu, bir neçə dəfə havada dövrə vurub Məhəmmədin çiyninə qondu. Camahat Məhəmmədə tərəf yüyürdü. Baxıb gördülər ki, bu çox vəjsiz adamdı. Elə bildilər ki, quş səhvən bura qonub. İkinci dəfə quşu uçurtdular. Quş havada dövrə vurub yenə Məhəmmədin çiyninə qondu. Bu dəfə Məhəmmədi aparıb bir samannığa saldılar. Üçüncü dəfə yenə quşu uçurtdular. Quş yenə samannığın deşiyinnən keçib Məhəmmədin çiyninə qondu. Axırda naylaş qalib Məhəmmədi paccah seçdilər. Məhəmməd paccahlıx etməyə başladı. Bir gün o, evində qaldığı qocanı yanına çağırıb soruşdu:

– Əmi, mənə bu qədər yaxıcılıx etdiniz, çox sağ olun. Ömrüm boyu sizə minnətdaram. Ancax bilməh istərdim ki, siz kimsiniz?

Qoca bir az fikirəşdihdən sora Məhəmmədə dedi:

– Məhəmməd, mən həmin qocayam ki, sən mənim sürümü otardın. Elə ki, sən qoyunnarı otarib yola düşdün, mən sənəin mərddiyyini, əliaçıxlığını yoxlamağ üçün tez dilənçi cildinə girib qabağına çıxdım. Ayırı-ayrı yerrədə qoyunnarı sənənin Allah yolunda aldım. Sənə ev verən, iki dəfə sənə yoldan qaytaran qoca

da mənəm. Əyər mənim adımı bilməh istəsən, mənə qulağ as. Mənə ağ atdı Xızır İlyas deyəllər.

Qoca bu sözdəri deyib bir anda yox oldu. Məhəmməd bir müddət Afətnən yaşadı. Məhəmməd atasinnan ötrü darıxırdı. Yadına düşəndə burnunun ucu göynüyürdü. Axırda gedib atasını götürməyi qərara aldı. Paccahlığı Afətə tapşırıb, atasını olan vilayətə tərəf yola düşdü. Bir neçə gün yol getdihdən sora qabağına bir ağ atdı qoca çıxdı. Məhəmməd tez atdan düşüb qocaynan görüldü. Qoca özünü Məhəmmədə tutub dedi:

– Məhəmməd, bilərəm atan-anan yadına düşüb, onları görməyə gedirsən. Ancax atan-anan o qədər ağılyıblar ki, ikisinin də gözdəri kor olub. Əyil atının ayağının altınan torpax götü. Götdürdüyün torpağı onların gözdərinə sürtersən. O sahat onların gözdəri yaxşı olacaq.

Məhəmməd əyilib yerdən bir ovuc torpax götdürdü. Gəlhagəl gəlir evlərinə çatdı. İçəri girib gördü kü, atası bir künşdə, anası da bir künşdə oturub. İkisinin də gözdəri kor olub. Tez gətirdiyi torpaxdan onların gözdərinə sürtdü. İkisinin də gözdərinə işıx gəldi. Görüşüb öpüşdühdən sora Məhəmməddən soruşdular:

– Bala, bu vaxda kimi hardaydın?

Məhəmməd başına gələnnəri mən sizə nağıl elədiyim kimi danışdı. Axırda da dedi:

– İndi özüm həmin şəhərdə paccaham. Gəldim ki, sizi aparım.

Ata-anası çox sevindi. Məhəmməd ata-anasını da götürüb paccah olduğu şəhərə gəldi. Onnar birrihdə xoşbəx ömür sürüb. gün keçirməyə başladılar. Onnar yeyib-içib yerə keşdilər. Siz də yeyin, için, mətəbinizə çatın.

Göydən üç alma düşdü. Biri nağıl söylüyönin, biri nağıla qulağ asannarın, biri də qırxadan baxannarın.

YAZILANI POZMAĞ OLMAZ

Biri varmış, biri yoxmuş, bir şah varmış. Deyillər, bu şah həmişə dərviş libasında məmləkəti gəzərmiş. Bir gün o, yenə dərviş libasında vəziriyənə gəzməyə çıxır. Necə olursa çox gec qalılır, saraya qayıtmayıb bir qapını döyüllər:

– Ay ev yiyəsi, Allah qonağı istəməzsən?
Ev yiyəsi qapını açıb onları içəri dəvət edir, deyir:
– Məni bağışdıyn, sizi evə dəvət edə bilməyəcəm, çünkü, arvadımın ağır vaxdardır, onun arğısı tutub.

Onnar kişiye razılıx edib deyillər:

– Elə burda, həyətdə də rahatdı.

Bir azdan ev sahibinin arvadı azad olur. Onun oğlu dünyaya gəlir.

Gecə hamı yatır. Təhcə şah oyax olur. Bu vax qara geyimni, üzü örtülü, çox hündür bir adam içəri girir, uşax olan otağa keçir. Şahı dəhşət bürüyür. Çox keçmədən həmin adam bayıra çıxır.

Şah onnan soruşur:

– Sən kimsən? Bura nə üçün gəlibsən?

Həmin adam deyir:

– Təzə doğulan uşaqların alnına yazı yazanam. Bura bu uşağın alnına yazı yazmağa gəlmişdim.

– Sən onun alnına nə yazdın?

– Yazdım ki, böyüyüb xoşbəx olsun, şahın qızıynan evlənsin, şahlığı öz əlinə alsın, – deyə kişi cavab verir.

– Sən bu yazını pozub dəyişə bilməzsənmi? – şah soruşur.

– Yox! Yazılanı pozmaq olmaz! Bir də bunnan sənə nə fayda?
– deyib kişi tez gözəndən itir.

Şah səhərə kimi yatmır, bu işə əlac axdırır. Səhər olan kimi ev yiyəsini bir yana çəkib ona deyir:

– Mən çox dövlətdi adamam. Var-dövlətim başımnan aşır. Ancax övladım yoxdu. Fikirrəşirəm ki, öldüm, bu dövlətim kimə qalacaq? Sən də kasıb adamsan, gə mənə razılaş, nə qədər isdiyirsen sənə pul verim, bu uşağı mənə ver. Mənim başımnan var-dövlət dəşən kimi, sən də başımnan oğul-uşax daşır. Onsuz da onları böyütməş sən üçün çox çətindi.

Şah ev sahibini razı salıb uşağı onnan alır. Evdən bir az aralanandan sora şah vəzirə deyir:

– Hə, indi apar bu uşağı bir yanda öldür. Sora qayıt. Şah vəziri yola salıb öz-özdüyündə deyir: "İndi görüm, yazını pozmaq olur, yoxsa yox".

Bu əhvalatın üstünnən iyirmi il keçir. Şahın yolu yenə həmin evə düşür. Gecə gedib orada qalır. Evdə gənc oğlan onun diqqə-

tini cəlb edir. O, ev yiyəsinnən bu ağıllı və gözəl oğlanın kimni-yini soruşur. Ev yiyəsi deyir:

– Nökərinizin oğludu, başına böyüh əhvalatdar gəlib. Bu uşax təzə doğulan günü evimizə sizin kimi bir Allah qonağı gəlmişdi. Mənə çox yalvarıb bu uşağı çoxlu qızıla mənən aldı. Mən də uşağı ona verdim, apardı. Ertəsi gün səhər təzədən həyətdə çıxanda onu hasarın dibində görüb evə gətirdim. Dedim, yaqın o adam peşman olub, yazığı gəlib, ananı baladan ayırmağı isdəmiyib, ona görə götürüb qoyub hasarın dibinə.

Şah məsələnin nə yerdə olduğunu bilib tez bir məktub yazır, oğlana verir və deyir:

– Oğlum, bu məktubu aparıb mənim oğluma ver. O, sənə sayrayda yaxı bir iş tapdıracaq.

Oğlan sevincəh məktubu alıb, papağını başına keçirib, saraya gedir. O, saraya çatıb bağcadakı bulaxdan su içib dincini almağı üçün yaşıl otdarın üzərində uzanır. Onu yuxu aparır.

Oğlan yatmadıxda olsun, sizə xəbər verim paccahın qızınnan. Bu vax paccahın yeganə qızı olan gözəl Çiməh bağçıya gəzməyə çıxmışdı. Birdən o, oğlanı görür. Oğlanın gözəlliyi onu valeh edir. Birdən qızın gözdəri onun papağına sancılmış məktuba sataşır, tez məktubu götürüb oxuyur: "Mən gələne kimi bu məktubu gətirəni öldür".

Qız məktubu atasının yazdığını başa düşür. Atasının xəttiynən bir məktub yazır: "Oğul, mən gələne kimi qızımı – bacını bu oğlana ver, toylarını et". Qız məktubları dəyişib öz otağına çəkilib. Bir azdan oğlan ayılıb, məktubu aparıb şahın oğluna verir. Şahın oğlu məktubu alan kimi dərhal bacısı ilə oğlana gözəl bir toy çaldırır.

Ertəsi gün şah saraya qayıdır. Adəti üzrə hamı onu qarşılamagə çıxır. Şah adamnar içərisində öz qızını görmür. Ara sakitdəşənnən sora şah öz oğlunnan qızını isdiyir. Oğlan isə məktubu atasına verib deyir:

– Ata, dünən bacım üçün sənəndəyine görə gözəl bir toy çaldırdım. İndi sənəndəyine çıxmamağının səbəbi utanmağıdı.

Şah yenə fikrə dalır. O, heş cürə öz narazılığını bürüzə vermir. Ertəsi gün oğluna tapşırır ki, bu gün filan sahətdə təzə bəyə de ki, gedib filan qəssabxanadan ot gətirsin. Sora isə həmin qəs-

sabxanıya gedib tapşırır ki, sizin yanınıza bir adam gələcək, hazır olun, qapıdan içəri giren kimi balta ilə boynunu vurarsınız.

Şah gedənnən sora oğlu fikirşir ki, bunnan cəmişi üç gündü kü, evləniblər, ayıb deyilmi, bu qədər nökrə dura-dura bunu göndərəb? İndi ki, atam nökrələri layıx bilmir, onda mən özüm gedərəm.

Elə də edir. Deyilən sahat qəssabxanıya gedir. Orada onun kim olmasının fərqi nə varmadan içəri giren kimi öldürürlər. Pəcah bunu bilənnən sora ürəyi daha çox qəzəb hissiyənin yanır. Bu dəfə hamamçıya tapşırır ki, hamamı yaxşı qızdırsın və yanına gələn adamı öldürsün. Sora evə gəlib yeznəsinə deyir ki, "Get hamamçıya de ki, sobanı qızdırsın, mən çiməcəm".

Qardaşının ölümünən xəbəri olmuyan qız buna etiraz edib deyir:

– Belə işlər üçün nə çoxdu nökrə, sən getmə, qoy kimi göndərir, göndərsin.

Beləliyənnən, qız ərini getməyə qoymur. Bir neçə sahat gözdüyənnən sora şahın səbri tükənir. Axırda özü durub hamama gedir ki, yeznəsinin ölümünə tamaşa eləsin. Sən demə yeznə hələ bura gəlmişib. Bunnan xəbərsiz olan şah təlaşnan içəri girir. Hamamçı onun kim olduğunu bilməyib, dərhal ocağa salır. Ancax boğux səsdən şahı tanıyır. Tez onu dartıb çıxarır. Ölməhdə olan şah deyir:

– Yandım, hamamçı, dayan, sənin atanı yandıracam.

Hamamçı deyir:

– Elə yənməmişən ki, atanı yandırasan. Şah sağ olsun, yazılanı pozmax olmaz!

Az sora şah ölür. Yeznəsi şahın yerinə keçib şahın qızı olan arvadıyan uzun illər şad-xürrəm yaşayıllar.

ŞAH ABBASNAN QOCA

Şah Abbas bir gün gözəməyə çıxıbbış. Yolnan gedəndə qoca bir kişiye rast gəlir. Şah dərviş paltarını geyibmiş. Qoca kişi ona məhəl qoymuyub yoluna davam edir. Şah Abbas da heş bir söz demiyib onun yanına düşür. Qoca kişi yenə də ona məhəl qoymur. Xeyləh yol gedənnən sora şah Abbas kişiye deyir:

– Ay qoca, gə yola nərdivan qoyax.

Qoca kişi heş nə başa düşmür. Bu adama xeyləh baxıb dinmir, onu dəli hesab eliyir. Bir az yol gedənnən sora bir çaya ras gəlirlər. Şah Abbas yol yoldaşına deyir:

– Qoca, gə çaya körpü salıb keçəb.

Qoca kişi yenə ona tərs-tərs baxıb, heş nə demir. Öz-özünə fikirşir ki, "Mən deyəsən lap çölün dəlisinə ras gəlmişəm. Axırda deyəcəh ki, gəlirəm boynuna minim".

Qoca yenə onu ağlısız hesab eliyir. Ayağını soyunub çayı keçir. Ayaqqabısını geyinib yoluna davam eliyir. Şah Abbas da çayı keçir, yenə gəlib kişinin yanınca yola düzəlir.

Onnar az getdilər, üz getdilər, dərə-təpə düz getdilər, iynə yarım yol getdilər, gəlib bir şəhərə çatdılar. Şəhərin qırağında Şah Abbas kişiye dedi:

– Allah evində qalax, yoxsa adam evində?

Qoca yenə heş nə demədi. Dərvişin dəli olmasına lap inandı. Şah Abbas kişi ilə şəhərin ortasına kimi gəlmişdi ki, gördü kişi bir darvazanı açib içəri girməh isdiyir. Dedi:

– Mən gedirəm Allah evində qalmağa.

Qoca kişi ortabab taciriydi. Evə gəldi, əl-üzünü yuyub çörəli yeyəndə qızı ona dedi:

– Ata, o darvazanın yanındakı adam kim idi, heş bura adamına oxşamırdı.

– Nə bilim, dəlinin biriydi.

– Nə? Dəliydi? – qızı təccübləndi.

Kişi dedi:

– Yolnan gələndə mənə deyirdi ki, gəl yola nəşrdivan qoyax gedəh, yolumuz uzun olmasın.

– Ata, o çox ağıllı adam imiş, sənə deməh isdiyirmiş ki, söhbət eliyəh, yol çox uzax görünməsin.

– Çaydan keçəndə mənə dedi ki, gəl çaya körpü salax. Elə onun dəliliyi bu sözdən məlum oldu. Mən fikirşədim ki, əşi, hardan alım ağacı, qamışı, baltanı ki, bu boyda çaya körpü salım. Ayağımı soyunub çayı keçdim.

– Ata, o sənə deməh isdiyirmiş ki, gəl səni dalıma alım, çay güjdüdü. Qoca dedi:

– Yaxşı, deyəh ki, sən deyəndi, bəs şəhərdə niyə mənə deyir

ki, Allah evində qalax, yoxsa, adam evində?

Qız cavab verdi:

– Ata, o, sənə deməh isdiyirmiş ki, məsciddə qalırsan, yoxsa evdə? Məscidi Allah evi hesab eliyib.

Atası qızına tərs-tərs baxdı:

– Sən də hər sözdən söz çıxarırsan.

– Yox, ata, o çox ağıllı adam imiş, indi hara getdi?

– Dedi ki, gedirəm Allah evində qalmağa.

– Hə, məscidə gedib.

– Neynirsən onu soruşub?

– Ata, mən onun nə dərəcədə ağıllı olduğunu yoxluycam.

– Nə təhər yoxluycassan?

– Mən ona 365 qoz, 30 findıx, 7 alma, 4 armud göndərəcəm, görüm nə cavab verəcəh.

– Yaxcı, qızım, bunnar nə deməhdi?

– 365 ilin günnəridi. 30 ayın günnəridi, 7 həfdənin günnəridi, 4 də fəslin sayını bildirir. Əgər o dəvış bunnarı başa düşsə, deməh ağıllı adamdı. Yox, heş nə başa düşmüyüb yeyəcəhsə, ağıllı adam deyil.

Tacirin qızının adı Gülsənəm idi. O, nökrə çağırıb dedi:

– Gedib bu sahat 365 qoz, 30 findıx, 7 alma, 4 armud götürərsən.

Nökrə:

– Baş üstə, – deyib çıxdı.

Az sonra nökrə xanımın dedihlərini hazır elədi. Gülsənəm nökrənin getirdihlərini sayıb düzdüyünü yoxladı. Sora nökrə verib dedi:

– Bunnarı aparıb məsciddə bir qonax var, ona verərsən, deyərsən ki, yolnan gəlidiyin kişinin qızı verib.

Nökrə hər şeyi götürüb yola düşdü. Yolda öz-özünə fikirləşdi: "O adam bu şeyləri açıb saymıyacaq k, yaxcısı budu ku, bunnardan bir az yeyim". Nökrə qozun beşini sındırıb yedi, findığın yeddisini, almadan ikisini, armudun da birini yedi. Yeyə-yeyə gəlib çatdı məscidə. Qapının ağzında dayanıb axıncını da yedi, girdi məscidə, dəvışı tapdı, şeyləri ona verib, dedi:

– Bu şeyləri sənə yol yoldaşı olduğun kişinin qızı göndərib.

Dəvış şeyləri sayıb götürdü. Nökrə getməh isdiyəndə onu yanına çağırıb dedi:

– Bura gə, bir-iki sözüm var, onu xanımına deyərsən.

– Buyurun.

– Gedib xanımına deyərsən ki, bizdə ilin 365 günü var. Amma sizdə 360, bizdə həfdənin 7, sizdə isə beş, bizdə ayın 30, sizdə isə 23, bizdə ilin 4 fəsl, sizdə isə 3 fəsl var. Sizin şəhərdə belə hesab eliyillər.

– Baş üstə, deyərəm.

Nökrə heş nə başa düşmədi. Geri qayıtdı. Gəlib evə çatdı. Xanımın yanına gəldi. Xanım soruşdu:

– Hə, verdin?

– Bəli, verdim.

– Nə dedi?

– Xanım, bir söz dedi, heş başa düşə bilmədim.

– De, görüm.

– Dedi ki, bizdə ilin 365, sizdə isə 360 günü var.

– Qozun beşini yemisen? Sora nə dedi?

– Dedi ki, bizdə həfdənin 7 günü, sizdə isə beş gün var.

– Almanın ikisini yeyibsen. Sora?

– Sora dedi ki, bizdə ayın 30, sizdə isə 23 günü var.

– Findığın 7-ni yeyibsen. Sora nə dedi?

– Dedi ki, bizdə ilin 4, sizdə isə 3 fəsl var.

– Armudun birini yeyibsen.

Xanım nökrəni dannadı. Sora dedi ki, gedib dəvışə desin ki, kəm şeyləri o yeyib. Nökrə elə də elədi. Öz-özünə məhəttəl qaldı ki, xanım bunu görmüyübdü, ancax bilir ki, mən neçə qoz, neçə alma, neçə findıx, neçə armud yemişəm.

Şah Abbas nökrəni yola salannan sora düşündü: "Mən gəzdimi tapmışam, görək o qızı alım. Əgər onnan oğlum olsa, çox ağıllı vələhd tapış olaram.

Şah Abbas saraya gəlib paltarını dəyişdi. Xeyli atdı götürüb həməh şəhərə gəldi. Qocanın evinə elçi göndərdi. Qoca kişi onnara dedi ki, bir həfdədən sora qızı gəlib apara biləllər. Bir həfdə keçdi. Şah Abbasın elçiləri yola düşüb həmin şəhərə gəldi. Şah Abbas özü də atını minib ova çıxmışdı. Çölün ortasında gördü kü, bir qız oturub. Qız o qədər göçəh idi ki, günə deyirdi sən çıxma, mən çıxım, aya deyirdi sən baxma, mən baxım. Şah onun yanına gəlib soruşdu:

– Ay qız, niyə burda oturubsan?
 – Yerim elə buradı.
 – Öyünüz yoxdu bəyəm?
 – Öyümüz də elə burdadı.
 – Atan, anan, bacı-qardaşın yoxdu?
 – Atam, anam, bacı-qardaşım da elə burdadı.
 – Qohumların da yoxdu?
 – Qohumların da elə burdadı.
 – Yaxşı, səni aparım saraya, mən şaham, səni özümə kəniz eləsəm, razısanmı?

– Razıyam.
 – Sən dur burda, mən bu sahat gəlirəm.
 – Hara gedirsən, barmağındakı üzüyü ver saxlıyım ki, gələndə səni tanıyam.

– Al, bu üzüyü, üstünə "Abbas" sözü yazılıb.
 Şah üzüyü qıza verdi. Amma şah ömründə belə bir gözələ ras gəlməmişdi. Evə gədirdi ki, elçiləri geri çağırırdı. Saraya çatan kimi şah çapara belə bir namə verib dedi:

– Gedib bu sahat elçiləri geri çağırırsan, deyərsən ki, tez geri qayıtsınlar.

– Bəçəşim, şah.
 Çapar getdi. Elçilər şəhərin qırağına çata-çatda onların qa-bağına gəlib dedi:

– Şah ömrələdi ki, tez geri qayıtsınlar.

Elçilər dedilər:

– Niyə ki?

– Bax, bu da kağız, tez geri qayıdın.

Elçilər geri qayıtdılar. Şah Abbas qaşı qızıldan qayrılan bir şəhəri on yaşlı bir madyana qoydu. Özü də bir ata mindi, o biri atı yedəyinə alıb həməni çöllüyə gəldi. Şah ürəyində çox sevinirdi. Öz-özünə fikirləşirdi:

– Bu qızı alannan sora aradan bir il keçsin, o biri qızı gətirə-rəm. Bu qız mənim sarayımın ulduzu olacaq.

Şah az getdi, üz getdi, gəlib çölə çatdı. Uzaqdan gördü kü, qız yenə orda əyləşib. Gəlib çatdı qızın yanına. Amma gördü kü, burda qızın əvəzində üzü qırıqmış, beli bükülmüş bir qarı oturub. Qarı bərh fikrə gedibmiş. Onu görəndə fikirdən ayıldı. Şah onnan

soruşdu:

– Burda bir qız oturmuşdu. Hanı o?
 – O qız elə mənəm.
 – Axı o cavan, gözəl bir qız idi. Sən qarısan.
 – Yox, elə o qız mənəm.
 – Onda sənə üzüh verdim, mənə ver onu.

Qarı cibinnən bir qom üzüh çıxartdı, o biri cibinnən də bir qom üzüh çıxartdı. Şah gördü kü, üstündə "Abbas" sözü yazılan çoxlu üzüh var. Qarı şaha dedi:

– Bil və agah ol. Mənim adım Dünyadı. Bəziləri mənə Fani Dünya deyirlər. Mən sənin kimi şahlardan çox yola salmışam. Axı dünən sən bir qıza elçi göndərdin, bu gün burda qız axtarırsan. Sarayını kənizdən dolduubsan, gənə də gözün doymur. Camahatı da soyub onları yedizdirirsən. Get, mən sənin kimi qanı-çən şahlardan çox udmuşam. Bir də belə iş görsən səni də udaram.

Sən demə, bu qarı həməni qocanın qızıymış.

KASIB QARDAŞNAN VARRI QARDAŞIN NAĞILI

Uzaq keçmişdə iki qardaş yaşayırdı. Onlardan biri varrıydı, var-dövləti, qoyun-quzusu, mal-heyvanı başdan aşırı. O biri qardaş isə çox kasıbdı.

Günnərin bir günü varrı qardaş köçüb şəhərə getdi. Özünə böyük bir imarət təhirdi. O biri qardaşın heş yeməyə çörəyi də yoxuydu. Uşaqları ağlayıb çörəh isdiydirdilər. Kasıb qardaş ge-jə-gündüz işdiyi, əlləşir, ancaq yenə də çörəh pulu belə qazana bilmirdi.

Günnərin bir günü kasıb qardaş dedi:

– İsdiiyəm qardaşımın yanına gedim, onnan köməh isdiyim, bəyə qardaşımın yazığı gəldi, bizə bir köməhlilik gösdərdi.

Arvadı razı oldu. Kasıb qardaş şəhərə qardaşının yanına gəldi. Qardaşı onu çox soyux qarşıladı. Kasıb qardaş dedi:

– Qardaş, arvad-uşağım neçə gündü kü, ajdı. Bizə köməh elə. Qardaşı dedi:

– Hələ bir neçə gün qalib burda işdə, sənə köməh eliyərəm. Yazıx kasıb nə eliyə bilərdi? Bir ay qalib qardaşının yanında

ışdödi. O gah həyəti təmizdiyir, gah atdara qulluğ eliyir, gah da odun yarırdı. Bir həfdə keçənnən sora varrı qardaş ona qəpih-quruş verib yola saldı, dedi:

– Bu da sənin gördüyün işin haqqı.

Kasıb qardaş dedi:

– Qardaş, buna görə də sağ ol.

İstədi ki, evinə yola düşsün, qardaşı dedi:

– Sabah arvadını da götür bizə gə. Sabah bizdə qonaxlıq olacaq.

Qardaşı dedi:

– Eh, ay qardaş, biz hara, qonaxlıx hara? Biz yeməyə çörəh də tapbırax.

Böyüh qardaş dedi:

– Eybi yoxdu, gə, sənə də yer tapılar.

Məcbur olub dedi:

– Yaxçı, gələrəm.

Kasıb qardaş evinə yollandı. Aldığı çörəyi arvadına verib dedi:

– Sabah bizi qonax çağırırlar.

Arvadı soruşdu:

– Nə danışrsan, kim bizi qonax çağırır? Bizim yeməyə çörəyimiz də yoxdu.

Dedi:

– Qardaşım qonaxlıx verir. Bizi də çağırır.

Arvadı dedi:

– Yaxçı, gəderih.

Onnar səhər durub şəhərə tərəf yola düşdülər. Qardaşının evində çoxlu qonaxlar varydı. Adam əlinnən tərpənməh olmurdu. Ev sahibi hamıya qullux göstərir, daddı yeməhlər verirdi. Kasıb qardaşnan onun arvadını isə saya salan belə yoxuydu. Onnar ona-buna tamaşa eliyirdilər. Hamı gözəl-göyçəh geyinib bəzəmişdi, kasıb qardaşnan arvadı isə cır-cındır paltar geyinmişdilər.

Yeyib-ıcməh başa çatdı. Qonaxlar kefi köh, damağı çağ, mahını oxuya-oxuya evlərinə yola düşdülər.

Onnar isə ac qarına evlərinə qayıdirdılar.

Kasıb arvadına dedi:

– Gəl biz də oxuyax.

Arvadı dedi:

– Ay kişi, sənin kefin gəlib, nədi? Mahını bizim haramıza yaraşır? Onnar ona görə oxuyullar kı, yaxçı yeyib-ıçiblər, kefləri köhdü. Biz isə acımızdan ölüürh.

Kişi zarafatınan dedi:

– Arvad, bir gör sən nə danışrsan? Axı mən niyə oxumuyum ku, qardaşımın qonaxlığıdı, oxumamış getsəm, yaxçı olmaz. Oxusam, hamı elə biləcəh ki, yaxçı yeyib-ışmişəm.

Arvadı dedi:

– Oxuyursan oxu, mənim oxumağa təqətim yoxdu.

Kişi oxumağa başladı. O oxuyanda başqa bir səs də gəldi. O, arvadınınan soruşdu.

– Oxuyan sənən?

Arvadı dedi:

– Başına hava gəlib, nədi? Yəqin qulağın səsə düşüb.

– Onda bu oxuyan kimdi?

Arvadı hirsənib dedi:

– Mən nə bilim kimdi, sənin deyəsən kefin gəlib.

Kişi başladı yenə oxumağa. Yenə qulağına səs gəldi. Kişi buna çox təccübləndi.

Onnar gəlib evlərinə çatdılar. Kasıb qardaşın evində çörəh yox idi. Uşaxları acınnan ağlıyrdı. O bilmirdi ki, neynəsən. Aparıb kürkünü satdı, bir az taxıl, yeməh alıb götürdi.

İkinci dəfə aparıb arabasını, kotanını satdı. Bir müddət də dolandılar.

Axırda komasını da satdı. Daha heş nələri yoxuydu. Kasıb qardaş bilmirdi neynəsən. Yeri əkib-becərməh lazımidi. Gedib qonşunun öküzünü, kotanını alıb yer şumnamağa yollandı. Birdən qulağına bir səs gəldi:

– Ay kişi sən bu çöldəki böyüh daşın harda olduğunu bilirsənmi?

Kasıb qardaş dedi:

– Bilirom.

Səs gəldi:

– Onda get həmin daşın yanına.

Kasıb qardaş daşın yanına gəldi, öküzdəri qoşub daşı bir kənara çəhdi. Kasıb qardaşın gözü kəlləsinə çıxdı. Daşın altı qızılınan doluydu. Bir səs gəldi.

– Ay kişi, niyə durub baxırsan, bu qızilları arabıya doldur.

Kasıb qardaş qızilları daşıyıb arabıya yığmağa başladı. Kasıb qardaş qızilları götürüb bir yerdə gizlətdi. Öküzdəri, arabanı qaytarıb qonşusuna verdi. Başdadı fikirləşməyə ki, işdərinə necə qaydıya salsın. Özünə yaxşı bir ev tihirdi. Çoxlu qoyun, mal-heyvan aldı, kef-damağ içində yaşamağa başladı. Qardaşınnan da yaxşı yaşayırdı. Bir azdan sora qardaşının yanına gedib dedi:

– Ay qardaş, sabah arvadını da götür, bizə gə, qonaxlıq olacax.

Varrı qardaş dedi:

– Ay kişi, yeməyə çörəyin yoxdu, nə qonaxlıxdı bu?

Kasıb qardaş dedi:

– Düz deyirsən, bir vax var idi yeməyə çörəh də tapmırdım, ancağ indi Allaha şükür var-dövlətim başımnan aşib-daşır. Özü də heş sənnən pis yaşamıram.

Varrı qardaş daha bir söz demədi:

– Yaxşı, gələm, – dedi.

Səhəri günü varrı qardaş arvadını da götürüb qardaşının evinə yollandı. Gəlib nə gördü? Acınnan ölən qardaşının bir evi var ki, gə görəsən. Özünə bir cah-cəlal düzəldib ki, heş şahların da belə sarayı yoxdu. Qapıda qoyun-quzu, mal-heyvan doludu. Uşaxları, arvadı da zər-zibə içindədi. Kəndin, ətraf kənddərin ən addı-sannı adamları da qonax gəlmişdilər. Varrı qardaş arvadıyan yaxşıca yeyib-işdi. Fikir onu götürmüşdü. Görəsən qardaşı bu qədər var-dövləti hardan alıb? Necə olub ki, o birdən-birə varıranı? Odu ki, qardaşınnan soruşdu:

– Ay qardaş, necə oldu ki, birdən-birə sən varrandın?

Kasıb qardaş saf ürəhli bir adamıydı. Odu ki, hər şeyi olduğu kimi qardaşına danışmağa başladı.

Qardaşını dinniyən varrı qardaşın ona paxıllığı tutdu. Öz-özünə fikirləşdi: "Qoy gedim cələ, daşı qaldırıb oradakı xəzinədən mən də evə götürüm. Daha da varıranım".

Varrı qardaş bu fikrənən evinə qayıtdı. Səhərə kimi ilan vuran yatdı, o yatmadı. O tərəf-bu tərəfə dönə-dönə səhəri dirigözdü aşdı. Səhər açılan kimi özünü qardaşının dediği yərə çatdırdı. Daşı bir tərəfə itələdi ki, qızılın qalanını da bu aparsın. Elə bu vax bir ilan onun boğazına dolandı.

İlan dedi:

– Aha, deməli, bütün qızilları daşıyıb aparın sənsən. İndi də gəlibsən ki, mənə öldürəsən.

Qorxusunnan varrı qardaşın rəngi sapsarı saraldı, əli-ayağı titrədi, dili-dodağı tutuldu. Qorxa-qorxa dedi:

– Mənə qulağ as. O qızilları mən aparmamışam.

İlan hirsən dilləndi:

– Yalan deyirsən, mənə aldada bilməzsən.

Varrı qardaş istədi ki, əlini atıb ilanı kənara tullasın, ancax əlini tərpedə bilmədi. Gücünü itirib yerə yıxıldı. Ürəyi partdıyır öldü. İlan onun boğazınnan açılıb daşın altına girdi. Kasıb qardaş isə varıranı ömür-gün keçirdi.

Göydən üç alma düşdü. Biri mənim, biri özümün, biri də bacadan baxıb "istəmirəm" deyənərin.

QƏDİ BƏYİN NAĞILI

Biri var idi, biri yoxudu, Qədi bəy addı bir oğlan var idi. Atasınınnan heş kimi yoxudu. Özü də çox tənbel idi. Gündüzdər orda-burda dolanıb, bir parça çörəh tapıb yeyər, axşamnar gəlib su dəyirmanında yatardı. Çörəh tapıbıy aj qalanda dəyirmanın unnuğunda un yalıyıb gecəni keçirərdi.

Bir gün Qədi bəy yenə də aj və bikişə halda dəyirmanə gələndə gördü kü, həmişə un yediği yerdə bir tülkü durub un yeyir. O, tülkünü tutub dedi:

– Bu gecə sən mənə aj qoyubsan, ona görə də səni öldürəcəm.

Tülkü yalvardı:

– Aman günüdü, mənə öldürmə.

Qədi bəy dedi:

– Sənə aman yoxdu, öldürəcəm.

Tülkü dedi:

– Sən mənə öldürmə, gə qardaş olax. Əgər sənə xeyrim dəyməsə, onda öldürərsən.

Qədi bəy razılaşdı. Onnar qardaş oldular. İnsannar dəyirmanə nə un qoyurdularsa, bunnar tapıb yeyir, dolanırdılar.

Bir gün yenə dəyirməndə oturanda tülkü dedi:

– Qardaş, gə səni evləndirim.

Qədi bəy cavabında dedi:

– A tülkü, mənim paltarım yox, evim yox, kim qızınan bezib ki, mənə versin, mən də onu dəyirmanda saxlıyım?

Tülkü dedi:

– Yox, mən sənə söz vermişəm, görəh sənə xeyir verəm. Gə sən razı ol, mən səni evləndirim.

Bir az höcətdəşdilər, axırda Qədi bəy razılaşıdı. Tülkü çox sevinib dedi ki, özü də sənə paccahın qızını alacam. Sabahısı tülkü gedib oturdu paccahın sarayının qabağındakı elçi daşının üstündə. Bunu görən qarovulçular paccaha xəbər verdilər ki, elçi daşının üstündə bir tülkü oturub. Paccah dedi ki, gedin qovun çıxıb gətsin.

Tülkünü bir qovdular, iki qovdular, nəhayət, tülkü dilə gəlib dedi ki, elçini qovmazdar, mən elçi gəlmişəm.

Qarovulçular tülkünün sözdərini paccaha çatdırdılar. Paccah gülüb dedi ki, gətirin görəh tülkünün dərdi nədi.

Qarovulçular gedib tülkünü paccahın yanına gətirdilər. Paccah soruşdu ki, de görəh nə isdiyirsen?

Tülkü dedi:

– Qibleyi-aləm sağ olsun, sənin qızını qardaşıma isdiyirəm.

Paccah cavabında dedi:

– Axı mən bilmirəm sənin qardaşın kimdi, nə karədi? Gəti görüm nəçidi?

Tülkü gedib quyruğunu qoydu belinə, düzəldi yola. Qədi bəy yanına gəlib dedi ki, qızı almışam, paccah deyir ki, gəlsin onu görüm. İndi dur, gedəh paccahın yanına.

Qədi bəy dedi ki, mən bu üst-başnan paccahın hüzuruna necə gedim? Özüm də başdan-ayağa unun içindəyəm. Tülkü dedi ki, sən işin yoxdu, mən qabaxda gedəcəm, sən də mənim dalımcə gə.

Onar yola düzəldilər. Az getdilər, üz getdilər, dərə-təpə-düz getdilər. Tülkü Qədi bəyə dedi ki, sən otu burda gözdə, mən də indi gəlirəm. Tülkü bunu deyib özünü vurdu çaya. Başdan-başla lələ, palçığa bulanıb çıxdı, getdi düz paccahın hüzuruna.

Paccah tülkünü bu halda görüb soruşdu ki, a tülkü, bu nə üs- başdı, bu nə haldı düşübsən?

Tülkü dedi:

– Qibleyi-aləm sağ olsun, qardaşımmın ikimiz atnan gəlirdih.

Qardaşım atı vurdu çaya, demə çay dərin imiş, sel atı apardı. Qardaşımın da paltarrarı yaşıdı, ona görə də gələ bilmir. İndi siz bir dəs paltar, bir at verin aparım qardaşım paltarrarı geyinsin, atı da minib gəlsin.

Paccah əmir elədi ki, buna bir dəs paltar, bir at verin gedib oğlanı gətisin. Nökərrər gətirib pal-paltarı da, atı da verdilər. Tülkü bunnarı götürüb gəldi Qədi bəyin yanına.

Qədi bəy üzdən çox qəşəh, boylu-buxunnu oğlan idi. O, çayda yuyundu, tülkü gətirdiyi paltarrarı geyindi, paccahın sarayına yollandı.

Saray əhli gördü kü, tülküynən bir oğlan gəlir, heş söznən deyiləsi deyil. Ay parçası kimi işıx saçır. Paccahın nökrərrəri onu qarşılayıb atdan düşürdülər, apardılar paccahın hüzuruna.

Paccah gördü kü, Qədi bəy doğurdan da boy-buxunnu, qəşəh, əsil qızına layıxdı. Odu ku, qızının razılığını verdi.

Yedilər, işdilər, nəhayət, yatmaq vaxtı çatdı. Qədi beynən tülküyə bir evdə yer saldılar. Hamı gedib yatdı.

Gecənin bir ələmində Qədi bəy ayılıb gördü kü, möhkəm acıb. Tülkü də xorhaxor yatır. Qədi bəy durub getdi mətbəxə, gördü kü, qazannar plovnan doludu. Oturub ajgöz-ajgöz yeməyə girdi. Özünən xəbərsiz o qədar yedi ki, üst-başı tamam yağ oldu. Doyannan sora gəldi ki, yerinə girib yatsın. O, yerinə girəndə tülkü ayılıb gördü kü, Qədi bəyin paltarrarı tamam yağ içindədi. O, Qədi bəyə dedi ki, sabah paccah səni bu gündə görüb nə deyəcəh? Qədi bəy cavab vermədi, yerinə girib yatdı. Səhər tezədən tülkü durub getdi paccahın qapısını döydü. Paccahın arvadı qapını açdı. Tülkü dedi ki, deməyə də utanıram, mənim qardaşım dünən geyindiylə paltarı bu gün geyinmir. Ona görə də gəlmişəm ki, mənə bir dəs paltar verəsiniz, aparım qardaşım geyinsin.

Arvad heş nə demədi, gətirib paltarrarı verdi. Tülkü sevinə-sevinə paltarı götürüb gəldi Qədi bəyin yanına. Qədi bəy geyinib-keçindi. Getdilər paccahın hüzuruna.

Paccah əmir verdi ki, gəcəvələr bəzənsin, qızı aparsınlar. Təbil çalındı, qırx gəcəvə bəzəndi. Qədi bəynən paccahın qızı minib yola düşdülər. Paccah vəziərə əmir elədi ki, bir dəsə qoşunnan aparıb onları Qədi bəyin evinə qoyub qayıtsın. Bunu eşidən

Qədi bəyin ürəyinə qorxu düşdü ki, mənim evim nə gəzir, mən bunnarı hara aparım?

Əsət tülküdən. Tülkü Qədi bəyə dedi ki, mən qabaxda gedəcəm, siz də gəcavələri sürün mənim dalımca. Heş yana dönmüyün. Düz arxamca gəlin. Qədi bəy razı oldu.

Az getdilər, çox getdilər, bir düzənliyə çatdılar. Tülkü gördü kü, bir naxırçı mal otarır. Naxırçıya dedi ki, daldan gələn qoşun-nar soruşsalar ki, bu naxır kimindi, deyərsən ki, Qədi bəyin. Əyər belə deməsən, naxırını qabağıma qatıb aparacam. Qoşun gəlib çatdı, vəzir naxırçıdan soruşdu ki, bu naxır kimindi? Naxırçı cavab verdi ki, Qədi bəyin.

Bir qəder getdilər, bir at ilxısına ras gəldilər. Tülkü yenə əhvalatı əvvəlki kimi etdi. İlxiçi da dedi ki, Qədi bəyin ilxısıdır.

Bir qəder getdilər, bir qoyun sürüsünə ras gəldilər. Çoban da dedi ki, Qədi bəyə dedi ki, rahat yer tapan kimi tonqal dövlətdə bir oğlan olduğuna inandılar.

Tülkü qabaxda gedə-gedə fikirləşdi ki, bunnarı hara aparsın? Gördü kü, uzaxdan işıx gəlir. Üzün çevirdi işığa tərəf, yoluna davam etdi. Qədi bəyə də dedi ki, rahat yer tapan kimi tonqal qalıyacam, harda hündür alov görəsən, gəcavəni ora gətir.

Tülkü qabağa düşüb az getdi, çox getdi, bir böyüh malikaniyə gəlib çatdı. Gördü kü, həyətdə qırx at bağlanmış. Axurrarı da kişmişən, xurma qaysıynan doludu. Tülkü o yan-bu yana baxıb girdi içəri, gördü kü, bədhəybət bir div özünə plov bişirir. Div tülkünü görən kimi dedi:

– Yaxı düşdün əlimə, hiyləgər. Bu sahat səni parça-parça edəcəm.

Tülkü dedi ki, ay div lələ, mənim sənə nə pisdiiyim deyib? Daldə böyüh bir qoşun gəlir, özü də rəsədarına çıxanı öldürüllər. Mən də qaça-qaça gəldim ki, sənə xəbər verim, gizdənəsən.

Div tülkünün sözdərinə inanıb, gizdənəməyə yer axtardı. Hiyləsinin baş tutduğunu görən tülkü dedi ki, sən gətirəndə otarasında gizdən, mən də özümə bir yer tapım.

Div ot tayasında gizdəndi. Tülkü tez ocaxdan köz götürüb tayanın dörd bir yanına od vurdu. Tayanın alovu ərşə qalxdı, div də taya ilə birikdə yanib cəhənnəmə vasil oldu. Qədi bəy də uzaxdan bu alovu görüb düz ora gəldi.

Div ölənnən sora tülkü otaxları gəzməyə başladı. Gördü kü, əsil paccaha layıx bir saraydı. Qırx otağı var. Otaxların ikisi qızıl-gümüşnən, lələ-cavahiratnən doludu.

Bir qəder keşdi, gəcavələr gəlib çatdılar. Tülkü çıxıb onları qarşıladı, yerrəşdirdi. Onnar yeyib-içib yatdılar.

Səhər vəzir başının qoşunuynan çıxıb gətdi, Qədi bəy paccahın qızı, 40 nökrə, 40 qulluqcuynan qaldı.

Bunnar burda qalmaxda olsunnar, sizə tülküdən xəbər verim. Tülkü bir gün yatdığı yerdə fikirləşir ki, mən qardaşıma bu qəder yaxıcılıx etdim, onu qara günnən ağ günə çıxartdım, indi gərəh onu sinaxdan çıxarıb, görüm o mənim üçün nə edir. Ona görə də tülkü uzanıb özünü ölülyə vurdu.

Səhər Qədi bəy gəlib gördü kü, tülkü yerdə uzanıb. Elə bildi ki, tülkü ölüb. Bayıra çıxıb nökrərrəri çağırıb dedi ki, bu kafir burda ölüb, buraları muddarıyıb. Gəlin quyrugunnar yapışib aparıb basdırın. Bu sözdəri eşidən tülkü gözdərinə aşdı. Qədi bəyə baxıb dedi ki, qardaş, mənim məqsədim səni sınağa idi. Deməli, sənənnən ötrü əlimnən gələnə etdim, səni evləndirdim, sənənin üçün ev tapdım, sən isə mənim əməyimi yerə vurdun, mənə kafir, murdar addandırdın.

Qədi bəy dediyi sözdərə görə çox xələt cəhdi tülküdən üzür istədi.

Nəhayət, ay ötdü, il dolandı. Bir gün tülkü doğurdan öldü. Qədi bəy bu vəfalı dostunun ölümünə çox heyifsiləndi. Onu şərəfənnən dəfn etdirdi, qırx gün ajdara, yoxsullara xeyrat paylatdırdı.

Tülkünün ölümünən sora Qədi bəy öz arvadı, nökrə-nayibiynən divin malikanəsində şad-xürrəm, asudə, firavan ömür sürdülər.

XƏBİS VƏZİR

Biri vardı, biri yoxdu keçmiş zamanlarda bir paccah vardı. Günnərin bir günü paccah ova çıxmışdı. Yolda o, qoca bir kişiyən rəsədaşı. Qoca dalında bir şələ odun aparırdı.

Paccah qocadan soruşdu:

– Sən qocalıb əldən düşsənsən. Evdə uşaqların yoxdu ku,

odunu sən daşıyırsan?

Qoca dedi:

– Ey paccəh, mən özüm işdəmən isdiyirəm. Ona görə ki, gərəh borucumu qaytaram, üstəlil hələ bərş da verəm.

Paccəh dedi:

– Ay kişi, sən kimə boşdusan? Kimə bərş verirən?

Qoca dedi:

– Qibleyi-aləm, mənim ata-anam sağ-salamatdılar. Mən işdiyirəm ki, onnara öz borucumu qaytarım. Balalarım da bərş verirəm ki, gələcəhdə onnar da öz bərşdarını qaytarıb versinnər mənə.

Qocanın sözdəri paccəhin çox xoşuna gəldi. Paccəh qocuya dedi:

– Sən hər gün gərəh günortadan sora durub gələsən mənim yanıma. Mən sennən bir-iki sahat söhbət eliyəcəm.

O günnən başdıyarax qoca hər gün paccəhin yanına gətdi. Paccəha qocaynan söhbət etməh çox xoş gəlirdi. Özü də hər gün qocuya bir ovuş qızıl verirdi.

Paccəhin çox xəbis bir vəzirli varıdı. Vəzir baxıb gördü kü, paccəh qocanı günü-günnən daha çox sevır və onu get-gədə daha çox əzizdiyir. Vəzir fikirşədi: "O, tezdiynən fikirşəşib elə bir fənd qurmalıdı ki, paccəh ya bu qocanın boynunu vurdursun, ya da həmişəlilə onu saraydan qovsun".

Bu minvalnan bir neçə ay ötüb keşdi. Vəzir qocanı məhv etməh fikrinnən əl çəlmədi.

Günnərin bir günü paccəhnan söhbət edərkən qoca paccəha dedi:

– Ey böyüh paccəh, xeyirxah adamnara sən xeyirxahlıx elə, pis adamnara isə heş vax pisdil eləmə.

Paccəh qocadan soruşdu:

– Nədən ötrü?

Qoca dedi:

– Ona görə ki, pis adamnarın xəbisdiynin belası özdərinə kifayətdi.

Qocanın bu sözdəri paccəhin ürəyinə yatmadı. Ona görə də paccəh qocanı daha yanına çağırmadı.

Bir neçə ay da keçib gətdi. Günnərin bir günü qonşu paccəhlıxdan bu paccəha qonax gəldi. Onnar paccəhdən çox şey

soruşdular. Qonaxların bütün suallarına paccəh çox ağıllı cavablar verdi. Paccəh fikirşədi ki, bütün bunnarı ağıllı qocadan öyrənib. Odu ku, təssüfnən öz-özünə fikirşədi: "Necə oldu ku, bizim bu dosduğumuz pozuldu?" Hər şeyi yerri-yerində xatırrıyannan sora bu qərara gəldi ki, günahkar özüdü. Paccəh vəzirinə əmir elədi ki, bu sahat qocanı onun yanına çağırtdırsın.

Vəzir qocanın qovulmağına çox sevinmişdi. Paccəhin bu sözdərinən o, çox kədərlandı. Qocanı məhv etməh üçün yenidən fikirşəməyə başdadi. O, gedib qocuya xəbər verdi ki, paccəh onu sarayda gözdüyür. Sora da qocuya dedi:

– İndi isə, qoca, dur gedəh bizə. Neçə ildi ki, biz sennən tanışix, amma bir dəfə də olsun evimdə qonağım olmamisan.

Qoca razı oldu. Vəzir qocanın qabağına qovurmaynan sirə-məst* qoydu, içinə də çoxlu sarımsax qatdı. Vəzir qocuya dedi:

– Sən hələlil burda otu, mən bu sahat gəlirəm.

Vəzir qocanı evində qoyub, özü saraya yollandı. İçəri girən kimi paccəh onnan qocanı soruşdu:

Vəzir dedi:

– Mən başa düşə bilmirəm. Sən bu qocanı niyə bu qədər isdiyirən, niyə onnan dosdux edirsən?

Paccəh dedi:

– O, ağıllı, yaxşı adamdı. Mən niyə onnan dosdux eləmiyim ki?

Vəzir dedi:

– Ey paccəh, sənin xəbərin varmı ki, qoca hara gedirsə, deyir ki, paccəhin ağzınan iy gəlir?

Paccəhin qəzəbdən dodaxları əsdi, ucadan qışqırdı:

– Əgər mən bilsəm ki, sən bunu doğru deyirsən, o dəyqə əmir verərəm, qocanın boynunu vursunnar.

Qoca axşam saraya gəldi. Paccəh gəlib qocanın yanıda oturdu, qoca bir az kənara çəkildi. Paccəh ona yaxın oturduxca qoca onnan bir o qədər də kənara çəkildi. Hələ üstəlil dəsmalıynan ağzını da tuturdu. Paccəh fikirşədi ki, görünür, vəzirli doğru deyirmiş.

Həmişə qoca saraydan çıxıb gedəndə paccəh ona bir balaca kağız verib xəzinədəra göndərirdi ki, xəzinədar qocuya bir az

* sirəmest – yemək növü

qızıl versin. Bu gün də paccah qocuya balaca bir kağız yazıb verdi ki, xəzinədara çatdırsın. Ancax bu günkü kağız parçasında bu sözdər yazılmışdı: "Bu məktubu – kim olur-olsun fərqi yoxdu – sənə gətirib verən adamı ömrü elə tez boynunu vursunlar. Cəsədini də şəhər darvazasının asdırarsan, üsdünə də bu sözdəri yazdırarsan: "Hər kim yaxıcılığı qiymətdəndirməyi bacarmır, o adamın aqibəti belə olur".

Vəzir baxıb gördü ki, qoca əlində kağız gəlir. Fikirrəşdi ki, qoca yaqın xəzinədardan yenə bir ovuş qızıl alacaq. Tamah ona güt gəldi. Vəzir cəld qocuya yaxınlaşdı dedi:

– Qoca, sən çox qızıl alıbsan. Bu kağızı ver mənə, qoy bu dəfə də sənəin əvəzinə qızılı mən alım.

Qoca kağızı vəzirə verdi. Vəzir sevənə-sevənə xəzinədarın yanına gəldi, əlindəki kağızı ona verdi. Xəzinədar kağızı oxuyan kimi qışqırdı:

– Cəld!

Cəld hazır oldu.

– Vur bunun boynunu! Paccahın əmri belədi.

Vəzir nə qədər yalvar-yaxar elədisə, xəzinədar sözünə dönmədi. Dedi:

– Mən paccahın əmrini yerinə yetirməliyəm.

Cəld vəzirin boynunu vurdu, cəsədini də şəhər darvazasının asdı.

Paccah xəbər çatdı. Paccah əmir elədi ki, tez xəzinədarı onun yanına gətirsinnər. Xəzinədarı paccahın yanına gətirdilər. Xəzinədar gəldi. Paccah soruşdu:

– Sən nə elədin?

Xəzinədar dedi:

– Paccah sağ olsun, sən özün belə əmir eləmişdin, mən də sənəin əmrini yerinə yetirdim.

Paccah əmir elədi ki, tez qocanı onun yanına gətirsinnər. Qocanı paccahın yanına gətirdilər. Paccah qocadan xəbər aldı:

– Mən sənə yaxın oturanda, sən niyə ağzını dəsməlnən tuturdun?

Qoca vəzirin onu evinə çağırub, qonax etməsini başdan axıracan paccaha söylədi.

Paccah dedi:

– Sən həxli imişsən, qoca. Xəbis adamnara pisdih eləməh do-

ğurdan da mənasız bir işdi. Çünkü özərinin daxili xəbisdiyi onnara bəs edər. Görürsən, vəzirin xəbisdiyi də başına nə oyun aşdı?!

O günənən paccahnan qocanın döşədu daha da möhkəməndi. Onnar yeyib-içib yerə keşdilər, siz də öz muradınıza çatasınız.

ŞAHNAN ÇOBAN

Keçmiş əyyamlarda bir şah varmış. Günnərin birində şah oturub vəzir-vəkili, əyan-əşrafıynən söhbət eliyirmiş. Özünün cah-cəlalına, var-dövlətinə baxıb qürrelənirmiş. Beyqafıdan baş vəzirdən soruşur ki:

– Vəzir, bu məmləkətdə mənənə varrı adam olarmı?

Vəzir qalır mat-məhəttəl ki, nə desin. Bir az fikirreşib cavab verir:

– Qibleyi-ələm, ya olar, ya olmaz.

Şah qəzəblənib qışqırır:

– Vəzir, sana qırx gün möhlət verirəm, mənənə varrı adamı tapıb hüzuruma gətirməsən, boynun vurulacaq.

Baş vəzir çar-naçar əhli-əyalıynən halallaşır, əlinə bir dəmir hasa alıb tüşür yola. Otuz doqquz gün hər yeri axtarır. Şahdan varrı adam tapa bilmir. Dörd-qəm içində, boynuna kəfən doluyub qayıdırırmış, bir dağın döşündə bir heyvərə çobannan rasdaşır.

Vəzir çobanın yanınınə ötəndə çoban onu saxlıyib soruşur:

– Qardaş, şənundakı ağ nədi?

Vəzir fikirreşir ki, onsuz da ələyim ələm, xəlbirim göydə fırlılıyır, gələsən, dərdimi buna da danışım. Başına gələni yerri-yataxlı çobana deyir. Çoban qayıdır ki:

– Vəzir sağ olsun, səni bu dardan qutarsam, mənə nə verərsən?

Vəzir ağlıya-ağlıya dillənir:

– Səni dünya malınınə qəni eliyərəm.

Çoban deyir:

– Onda mənə apar şahın huzuruna.

Vəzir söyünə-söyünə çobanı da götürüb gəlir, şahə deyir:

– Qibleyi-ələm, əmrinə əməl eləmişəm, indi onnan özün danış.

Şah çobanın bazburutuna, çomağına, yapıncısına baxıb soruşur:

– Çoban, necoldu ku, sən bir məmləkətin şahının varrı ol-
dun? Deməsən, səni dara çəkdirəcəm.

Çoban bayax əlini atır, şahı götürüb özünə yanaşı qoyur,
onnan soruşur:

– Şah sağ olsun, boyda-buxunda sən yekəsən, ya mən?

Şah baxır ki, çoban pəzəvəngin biridi, heş onun yarsı boyda
da ola bilməz, cavab verir ki:

– Sən yekəsən.

Çoban gənə soruşur:

– İşdi, ikimiz də ölsəh, sana çox ağ lazım olacax, yoxsa mana?

Şah cavab verir:

– Həlbət ki, sana.

Çoban deyir:

– Eləsə, beş arşın sana lazım olsa, on arşın da mana lazım
olar. İndi sən özün də görəh, sən dövlətdisən, ya mən?

Şah fikrə gedir ki, çoban həxlidi, odu ku dillənir:

– Sən dövlətdisən.

Vəzirin canı qutarır.

Çoban da ənamını alıb, qoyunların yanına qayıdır.

İKİ DOS

Biri varmış, biri yoxmuş, iki dos varmış. O qədər möhkəm
dosduymuşdılar ki, aralarından su keçmirmiş. Günnərin bir günün-
də bu dosdardan biri yer suvarmax üçün dəhnədən su açıbış.
Arxın ayağında görür kü, su kəsildi. Qayıdıb bir də açıb, bu dəfə
də su yerə çatmamış kəsilir. Lap canı boğazına yığılır. And içir
ki, bu dəfə kimi tutsam, əlimnən qutara bilməyəcəh. Suyu açıb
bir qırıxda gizdənir. Bir az keçir, görür kü, lap qoca, əldən düş-
müş bir kişidi, gəlib suyu kəsir. Onların sözdəri çəp gəlir, itələ-
şillər, beqafıldan qoca yıxılıb ölür. Oğlan özünü itirir, bilmir ki,
neynəsən. Bu vax görür kü, uzaxdan dosdu gəlir. Köməhləşib
meyidi arxın içində basdırırlar.

Oğlan evlərinə qayıdır. Ancax ürəyi durmur ku, dosdu sirri
ağzından qaçırdar. Əhvalatı dədəsinə danışır.

Dədəsi deyir ki, oğul, dosdunu sinamaxdan ötrü bir xeyir iş

tut, onu çağırma, əyər əsil dosdusa, incimiyəcəh, gəlib çıxacaq,
əyər dost deyilsə, inciycəh. Oğlan elə də eliyir. Bir balaca məc-
lis düzəldib dosdunu çağırır. Məclisin şirin yerində bir də gö-
rür kü, dosdu qucağı soqatnan dolu gəlib çıxdı. Oğlan özünü
dədəsinin üstünə salır ki:

– Ay dədə, bu sinaxdan çıxdı, neyniyim?

Dədəsi deyir:

– Oğul, məclisə dəvət eləmə, əlinə bir məcməyi ver, qullux
eləsin, əyər əsil dosdusa, inciycən dəyil, əsil dost deyilsə, küsəcəh.
Oğlan elə də eliyir. Dosduna bir məcməyi verir ki, qonaxlara
qulluq elə.

Dosdu deyir:

– Qulluq eliyərəm, niyə eləmirəm.

Başdıyır qonaxlara yeməh daşımağa. Oğlan özünü gənə dədə-
sinin üstünə salır ki:

– Ay dədə, bu sinaxdan da çıxdı, neyniyim?

Atası deyir:

– Firsət gözdə, məclisi dolananda bir badalax vur, yıxılırsın.
Əyər əsil dosdusa, inciycən dəyil, əsil dost deyilsə, əlini üz.

Oğlan firsətə salıb ayağını dosdunun qavağına uzadır. Oğlan
yıxılır. Sən demə, dosdunun onu sınağa çəhdini çoxdan başa
düşübbüş. Sakitcə qalxıb üst-başını düzəldir, dosduna üstüörtülü
deyir:

– Bura bax, qardaş, sən öz işində ol, su öz yoluynan axacaq!

HÖRMƏTİ QONAX ÇAĞIR

Bir kasıb qoca ağıllı-mərifətli qızıynan ömür eliyirmiş. Bay-
ram günü qapıları döyülür. Qoca gedir qapıya. Görür eşində üç
nəbələd adam durur. Bunnardan biri qayıdır ki, biz üç qardaşx.
Ayrı məmləkətdən gəlmişik, səfər üsdəyih. Gecələməyə yeri-
miz yoxdu. Xəbər alsan birimizin adı Hörmətdi, ikinci qardaşın-
kı Dövlət, lap kiçik qardaşımıznsa adı Şöhrətdi. Görüllər öy yi-
yəsinnən səs çıxmadı. Hörmət deyir:

– A baba, görürəm sizdə də dəriscə qalxıxdı, heş olmasa, birimizi
qonaq elə!

Qoca qalır məhəttəl, bilmir nəynəsən. Evdə qonağa layix bir tədarüh yox. Gəlib qızınan məsləhətdəşir, deyir, hal-qəziyə belə-belə. Ağillı qız çox fikirəşmiyib deyir ki, dədə, sən Hörməti çağır, qalanıyanın işin yoxdu.

Deyir, a qızım, bə o birilərdən ayıbdı.

Qız deyir, indi mən bir sözüydü dedim, sən kimi isdiyirsən onu da çağır.

Qoca qızının ağlına belədiydi. Odu ku, gəlib Hörməti çağırır. Elə bunu demişdi ki, qardaşların hər üçü içəri keçir. Qocanın çaşdığına görə, qardaşlar başa salırlar ki, evdəki kimdisə, müdrih adamdı. Hörməti qonax eləməyinən hər üçümüzü çağırır. Çünkü hörmət olan yerdə dövlət də var, şöhrət də.

GÜNAHLARIMIN BİRİ DƏ ARTSIN

Bir kişi olduxca çox günah işdə tutur, o fikirəşir ki, Allah bunun günahlarınnan keçmiyəcəh. Bu fikirnən kişi bir dindar qocuya yanaşib onnan məsləhət isdiyir və deyir:

– Sən görəh mənə bir çıxış yolu göstərəsən, çünkü törətdiyim pis işdə gec-tez başıma dəyəcəh.

Qoca bir xeyli fikirəşdihdən sora kişiyə deyir ki, görəh sən yanımsı qoz ağacını yerə basdırasan, bir də bir yolun kənarında öz əməyinnən yaxşı bir bostan becərəsən. Sora yoldan kim keçsə, onnarın hamısını, becərdiyin yemişə-qarpıza qonağ eliyəsən. Bunnarı eləsən, bəlkə Allah sənin günahlarınnan keçə.

Kişi deyilənnərin hamısına əməl eliyir və yolun kənarında gözəl bir bostan becərir. O, oradan keçənnəri daddı qarpız-yemişə qonağ eliyir, hamısını gülərzənən yola salır.

Günnərin birində kişi baxır ki, uzaxdan bir atdı çapa-çapa gəlir. O, tez yola çıxıb, atdını bostana dəvət eliyir. Lakin nə qədər yalvarıb-yaxarırsa, atdı onun çağırışına məhəl qoymur. Çox çəno-boğazdan sora atdı söz verir ki, mən bir azdan qayıdaram. Bunu deyib o, atını qamçılıyib yoluna davam eliyir.

Kişi atdının dalıca baxmağa başladı. Bir az gedənnən sora atdı bir xarabalığa çatıb əlindəki qamçıyan divarrarı döyüşdi. Bir az keçmiş atdı qayıdıb, onun yanına gəlir və atınan düşüb

deyir:

– İndi nə versən yeyərəm.

Kişi irəli yeriyib ona deyir:

– Sənin qamçıyan uçux divarrarı qırmaşdamağına məhəttəl qalmışam. Məni bu sirdən agah eliyərsənmi?

Atdı gülümsünüb deyir:

– Mən əvvəllər bu kəndin ağasıydım. Əlimdəki bu qamçıyan o kəndin camahatını elə bir günə salmışam ki, ölənə ölüb, qalanı da qaçıb dağılıb. Kəndin dağılmağına baxmıyax, mən həmişə bura gəlib işimi görüb ürəyimi sakitdəşdirirəm. Kişi bir xeyləh atdıya baxannan sora yanındakı belı atdının başına endirib deyir:

– Qoy Allah yanında günahlarımmın biri də artsın, amma sənin kimi qanıçen nadürüstün biri bu dünyadan azalsın.

QARAXAN VƏ DURAXAN

Biri varımış, biri yoxumuş, keçmiş zamannarda Hind əyalət-dərində bir paccax varımış. Paccaxın adı Zalımخان imiş. Zalımخان çox zülmkar bir paccaxımış. Hətta deyillərmiş ki, onun adı əvvəl başqaymış. Çox zülmkar olduğu üçün camahat onu Zalımخان adlandırbmış. Bunun üstündə çox başdar kəsilmiş, ancaq paccax da Zalımخان olarax qalmışdı. Zalımخان nə qədər varrı olsa da, həmişə qəm-qüssə içində olarmış. Bunun da səbəbi onun övladının olmamağıymış.

Günnərin bir günündə yenə qəm-qüssə içində oturduğu vaxt həyətdə bir dilənçi girir. Zalımخان o qədər fikrə getmişdi ki, nə dilənçinin görmüşdü, nə də onun duasını eşidirdi. Dilənçi paccaxın çox fikirli olduğunu görüb soruşdu:

– Ey paccax, sənə nə olub belə fikrə gedibsən? Pul desəh səndə, var desəh səndə. Dünyanın bütün paccaxları sənın adın gələndə tir-tir əsir.

Bu zaman paccax başını yuxarı qaldırıb, dilənçini görür və deyir:

– Ey allah bəndəsi, sən mənım dərdimi bilmirsən. Bilsən deməzsən. Bu qədər var-dövlətimin qarşısında bir övladım yoxdu ku, ölümdən sonra var-dövlətə sahib olsun. Budur artıq saçlarıma

dən düşür. Artıq bir ayağım gordadı.

Dilənçi deyir:

- Ey paccah indi mən sənə bir söz deyəcəm. Ancax söz ver ki, axıra kimi dinniyəcəhsən. Çünkü sən məsləhət üçtündə çox başdar vurdurmusan. Sənin bədbəxdiyinin səbəbinin birincisi elə бүдү. İkincisi isə sənin xalqa verdiyin zülmüdü. Əgər sən öz zülmünün əl çəhsən, öz arzuna çatarsan. Bünnən başqa bədbəxdiyinin başlıca səbəbi Hətəmə verdiyin yığındı. Sən elə etməlisən ki, Hətəm səni bağışdasın. Sən o zaman öz arzuna çatarsan və sənin iki oğlun olar. Oğlanlarının adını Qaraxan və Duraxan qoyarsan.

Bunu deyib dilənçi gözəndə itdi. Paccah nə qədər göz gəzdirsə də, qaraçını görmür. Bu zaman başa düşür kü, bu nurani bir şəxs imiş. Bunu burda qoyax, indi sizə xəbər verim Hətəmdən. Hətəm kimdi, paccah ona neynəmişdi.

Hətəm qoca bir kişiymiş. Onun Mahmud addı bir oğlu, Humay addı bir qızı varmış. Mahmud olduxca qoca, Humay isə olduxca gözəl bir qızıymış. Qız qonşularındakı bir çobana nişan-nıymış. Bir gün paccah həmin bu qızı görür və isdiyir ki, bunu da özüncə arvad eləsin. Paccah özü kimi zülmkar vəzirini qocanın yanına göndərir. Vəzir gəlib qocuya paccahın sözünü yetirir. Qoca paccahı rədd eliyir. Bunu eşidən paccah qəzəblənir. Qocuya hücum eliyir. Oğlunun başını kəsir, evinə od vurur. Qızını isə hərəmxanasına gətirir. Bunu görə camahat paccaha xahişə gəlir. Heş olmazsa qızın qaytarılmasını xahiş ediyillər. Paccah hamısının boynunu vurdurur. Hətəm isə paccaha deyir:

- Səni övlad üzünə həsrət qalasan. Necə ki, mənı yandırdın, sən də övlad üzünə həsrət qalacaxsan, üreyin həmişə övlad həsrətinə yanacaq.

Paccah qocanı döydürüb qovur. Qız isə paccahı öz yanına buraxmır. Paccah heş cürə qızın otağına girə bilmir. Qız özünü öldürəcəyini söylüyür.

Qaraçının sözdərini eşidən paccah olmuş idləri, xalqa etdiyi zülmü gözərdi qabağına gətirir. Hətəmin ona etdiyi qarğış yadına düşür, öz bədbəxdiyinin səbəbinin özü olduğunu başa düşür. O günənən paccah zülməndə əl çəkər. Bütün hərəmxanasını boşaldır. Yalnız Hətəmin qızını saxlıyır. Çünkü əvvəlki hərəmnərinin

heş birinnən övladı olmur. O günənən başdüyübdə ađarı doyduzur, çılpaxları geydirir, evsizdə ev tihdirir, ehsannar verir. Hətəm kişini axtarıb tapır. Onun oğlunun qəbri üstündə ehsan verir, qocanı saraya gətirtir. Əvvəlki vəzirinin boynunu vurdurur. Hətəm vəzir eliyir. Ona gözəl bir imarət tihdirir.

Hətəm paccaha deyir:

- Ey paccah, axır ki, mən dəyəncə gəldin. Sən mənı yandırdın. Övlad həsrəti səni zülmənə əl çəhdirdi. Sən mənı üreyimə dağ çəksən də, səni bağışdıyıram. Ancax bir şərtənən. Mənı qızımın yanına apar. Sora şərtim sənə aydın olar.

Paccah qocuya qızın otağını nişan verib qayıdır. Bir az keşmiş qoca qayıdıb deyir:

- Artıx mən səni bağışdıyıram. Əgər sən mənı qızımın başına girmiş olsaydın, həmişəlik övlad üzünə həsrət qalacaxdın.

Paccah buna çox sevinir. Qızı çoban oğlana verməh isdiyir. Qoca deyir:

- Mən qızımı sənə verirəm.

Paccah qızı doğurdan sevdidiyi üçün çoban oğlana verməh istəməirdi. Ancax həmin dilənçiyə söz vermişdi. Lakin qocanın qızını razılığınan verdiyini gördühdə buna çox şad olur. Qırx gün-qırx gecə toy eliyib qızı alır. Doqquz ay, dıqquz gün, doqquz saat, doqquz dəqiqə keçənnən sora oğlu olur. Oğlanın adını Qaraxan qoyur.

Paccah o günənən sarayda heş bir nökrə-nayib saxlamır. Öz əlinin zəhmətinən xoş bir həyat sürüllər. Bir gün vəzir, Humay və paccah Qaraxanı da götürüb başa gəzməyə çıxmışdılar. Yenice başa çatmışdılar ki, həyətdə bir dilənçi girdi və pay istədi. Paccah gördü kü, bu həmin özüncə məsləhət verən dilənçidi. Dilənçi cibinnən bir alma çıxarıb paccaha verir və deyir:

- Bu almanın yarısını özünüz yeyin, yarısını yerə basdırın. Üç aydan sora qəşəng bir oğlun olacax. İgidlihdə onun tayı-barabarı olmayacax. Ancax başına çox bələlar gələcəh. Axır xoşbəxdiyənən qurtaracax. İndi isə almanı götür. Oğlunun adını Duraxan qoydum.

Paccax dilənçiyə pay verməh üçün evə getməh isdiyirdi ki, dilənçi gözəndə itir. Paccax dilənçi dayandığı yeri öpərək bir ovuş torpax götürüb cibinə qoyur. Bir qədər gəzdihdən sora evə

qayıdılar. Paccah dilənçinin dedihlərinə əməl eliyir və işin axırını gözdüyür. Necə ki dilənçi demişdi, doqquz ay keçənnən sora Humay xanımnan qəşənh bir oğlu olur. Adını Duraxan qoyullar. Paccah bir dəyəcə nə Durxanı, nə də Qaraxanı gözünən qoymur, onların tərbiyəsiyənən məşğul olur. Qaraxan və Duraxan böyüyür. İgiddihdə onların tayı-barabarı olmur. Paccah onların üçün bir imarət tihdidir, hərəsinə seşmə bir ay, qılnc, qalxan verir, üzünənən öpüb yola salır. Qardaşdar imarətə gəlillər. Görüllər ki, bu elə bir imarətdi ki, atasının imarəti bunun qabağanda bir daxmiyə oxşuyur. Bir neçə gün keşdihdən sora qardaşdar ova çıxır. Oxşamalar isə evlərinə dönüllər. Bir gün Duraxan yuxuda ikən qoca bir kişi yuxusuna girib deyir:

- Ey Duraxan, sabah sən ova axşam get. Özü də köhnə qəbiristanlığa doğru get. Orda səni həm qorxulu, həm də xoşbəx hadisə gözdüyür. Sən heş nədən qorxma. Axırın xoşbəxlihd.

Səhər qardaşdar yuxudan oyandıxdə Duraxan deyir:

- Ey böyüh qardaş, mən bu gün gecə ova çıxacam. Çünkü ikimiz də birdən çıxdıxdə yorğun olurux. Xörəh hazırlıyanımız, ev-çəh silənimiz yoxdu.

Böyüh qardaş kiçik qardaşı çox sevdiyi üçün onun sözünü yerə salmır. Özü ova təh gedir. Duraxan ev işdərinə görür, qardaşı gəlincə xörəh bişirir. Axşam qardaşı evə gəlir. Duraxan qardaşına böyüh hörmət edib, yuxuya verdihdən sora yaxalanıb, yasaxlanıb evdən çıxır. Atını köhnə qəbiristanlığa sürür. Bir qəddər gözdihdən sora bir də görür kü, bir qəbirin dalında bir at peyda oldu. Atın gözdərinənən dönöküllər. Üstündə də kiməsə oturubdu. Amma kim olduğunu bilməh olmur. Duraxan bunu görən kimi qorxudan yerə mixlanır. Lakin elə bir anda qocanın sözdəri yadına düşür. Bu vaxt atdın atını onun üstünə sürüb, qılncını onun başına endirməh istiyir. Duraxan tez qılncını rəqibinin qılncının qabağına endirir, və öz qılncı ilə hücumə keçir. Qılncı ilə atlının üzündəki öreyi qaldırır. Duraxan az qalır ki, özünənən getsin. Onun qarşısında dünyada tayı-barabarı olmuyan gözəl bir qız durmuşdu. Bu zaman həmin qız dilə gəlib deyir:

- Ey igid oğlan, indiyə kimi mən çox atdaların başını vurmşam. Peşəm isə onları basdırmam olub. Nəticədə gördüyün bu qəbiristanlığın yaranıb. Yalnız sən məni təslim etdin. Mən artıx

səninəm. Nə edirsən et.

Duraxan baxıb görür kü, at da dəyişilib, artıx gözdərinənən od yox, mehribannıx yağır. Sanki at da öz sahibinin təslim olduğunu bilirdi. Həm də bilirdi ki, bu igidi sahibi çoxdan gözdüyürmüş. Ona görə də at Duraxana öz sahibini kimi mehribannıx edirdi. Duraxan qızı atının tərkinə mindirir, atını isə qabağına qatıb evə gətirir. Atı tövlüyə, qızı isə bir otağa salıb qapısını bağliyr. Gündə ata və qıza baş çəkir. Duraxan qızı dərindən bir məhəbbətnən sevir. Ancax bu haqda qardaşına heş nə demir. Günnərin bir günü Qaraxan xəstələnir. Duraxan tez xəbərə atasının imarətinə gedir. Atası bütün təbibləri yığib oğlunun yanına gedir. Qaraxan sağalır. Duraxan qardaşını ova getməyə qoymur. Özü təh ova gedir. Yolda yadına düşür kü, at və qız olan otaxların açarlarını evdə qoyub. Öz-özünə deyir:

- Eybi yox. Qardaşım əvvəl-axır bilməlidir. Elə yaxşı olar, qızın atı özü görər və özü daha doğru bilər.

İndi sizə kimnən deyim Qaraxannan. Qaraxan evi silib təmizdihdə iki açar tapır. Açarrar heş bir otağın qapısına düşmür. Birdən yadına axırncı iki otax düşür. Tez ora gedir, birinci qapını açdıxdə görür kü, bura at bağlanıb, heş atasının ilxısında belə at görmüyüb. Ancax atın qabağındakı suyu qutarıb. Tez gətirib ata su verir. At isə suya heş yaxın durmur. Otağı bağliyr ikinci otağı açır. Görür kü, burda taxtda bir qız uzanıb ki, yemə-ışmə onun xətti-xalina, gül camalına tamaşa elə. Lakin qız çılpax yatıb. Qaraxan qızın üstünü örtüb çıxmax istiyirdi ki, qız oyanır və soruşur:

- Ey oğlan, sən kimsən, nəçisən, bura nə üçün girmisən? Bura yalnız igiddər igidi Duraxan girə bilər.

Qaraxan özünü nişan verir, qız da başına gələn əhvalatı Qaraxana danışır. Qaraxan otaxdan çıxır. Axşam düşür. Duraxan qayıdır. Artıx hər şeyi başa düşür, lakin üzə vurmur. Sözü Qaraxan açır və qardaşına məsləhət görür kü, tezdiynən toya başdasın. Duraxan deyir:

- Ey böyük qardaşım, atamızın ilki sənən. Mən bu haxda Nardan xanımla da danışmışam. Nardan xanımın Qöncə addı bir bacısı var. Əyər bəyənənən onu da sənə üçün gətirərdim.

Bu haxda atalarına da xəbər verillər. Paccah 40 gün, 40 gecə

toy edib, Nardan xanımı Duraxana, Qönçə xanımı Qaraxana alır.

Nardan xanım Duraxana deyir:

- Qaraxan bacıma əl vuran kimi daşa dönəcəh. Qönçə xanımı tilsimə salıblar. Onu yalnız tilsimnən ilk uşağımız qutara bilər. Sən görəh həmin daşın üstündə öz oğlunun başını kəsəsən.

Səhər açılarda görür kü, Qaraxan daşa dönüb. Qönçə onun üstündə göz yaşı tökür. Elə ki, göz yaşı Qaraxanın üstünə düşür Qaraxan insana çevrilir. Qönçə xanıma əl dəyən kimi yenidən daşa dönür.

Bütün xalq bu xəbəri eşitcəh qara geyinir. Aradan 3 ay keçir. Duraxanın bir oğlu olur. Nardan xanım sözünü Duraxanın yadına salır. Duraxan oğlunu götürür və həmin daşın üstündə başını kəsir, həmin dəyqə Qaraxan ayağa qalxır, Qönçə tilsimnən qutarır. Hadisədən xəbər tutan Qaraxan məyus olur. Bu zaman Qönçə xanım bərhdən gülür. Onun ağzının iki tabax gül düşür. Qülləri özir və deyir:

- Suyunu uşağın başına sürtən kimi baş bədənə yapışacax.

Elə də eliyillər. Uşaq sağalır. Qardaşdar təzədən qucaqlaşır, sevinillər. Xəbər paccəha da çatır. Paccəh yenidən 40 gün, 40 gecə hər iki oğlu üçün toy eliyir. Ehsannar verir, xalqı sevindirir. Onnar yeyillər, içillər murada yetişillər. Siz də yeyin, için muradınıza çatın. Bir-biriniznən mehriban olun.

ŞEYTANIN NAĞILI

Biri varırmış, biri yoxumuş, bir bacı, bir də qardaş varırmış. Bunnar dağın döşündə yaşayırmış. Qardaş həmişə gedər qoyun otarar, bacı isə evdə qalırmış. Qardaş qoyun otarmağa gedənnən sora bu bacı şeytannan əlaqə saxlıyırmış. Qardaşının da xəbəri yox. Vax gəlir ki, qızın bir oğlu olur. Arvad şeytana deyir ki, bəs bu uşağı neyniyəciyih? Qardaşım bilsə, məni tikə-tikə doğruyar. Şeytan deyir:

- Qorxma, ona çarə tapbışam. Sən uşağı apar qoy bulağın başına. Qardaşın qoyun otarmaxdan gələndə uşağı götürüb gələcəh. Deyəcəh ki, uşax tapbışam. Sən də alıb saxlıyarsan. Həm sənə yaxşı olar, həm də qardaşına.

Aparıb uşağı bulağın başına qoyullar. Axşam qızın qardaşı qoyun otarmaxdan gələndə bulağın başında bir uşağın ağladığını görür. Götürüb evə gətirir. Bacısına deyir ki, bəs bulağın başından bir uşax tapbışam. Allaha xoş gedər, al bu uşağı saxla.

Qız uşağı alır. Sevinir. Axı bu öz uşağı idi. Bir neçə müddət bu uşağı saxlıyıllar. Uşax kişiye "dayı", qıza isə "ana" deyir.

Bir gün bu uşağın atası gəlir. Arvadın yanına, qızın da qardaşı evdə yoxudu, getmişdi qoyun otarmağa. Kişi qıza deyir ki, gə, bu qardaşın başını əkəh. Qız soruşur:

- Necə eliyəh ki, onu aradan götürəh.

Kişi deyir:

- Qardaşın evə gələndə mən qapının dalında ilan donunda olacam. O evə girəndə mən onu çalacağam. Onnan sora o, öləcəh.

Uşax bu sözdəri eşidir. Axşam dayısı evə gələndə gedib yolda dayanır, ağlıyır ki, bəs sən qapıdan içəri girəndə mənim dalıma min. Dayısı uşağı nə qədər ovutmax istiyirsə, uşax razı olmur. Axır ki həmin gün uşax dayısını ölümnən belə qutadır.

Səhər uşağın atası yenə də tədbir tökür. Deyir ki, bu dəfə ilan donunda qapının başında gizdənəcəm, gələndə onu çalacam. O da öləcəh. Bunnan da hər şey bitəcəh. Biz də bunnan sora xoşbəx yaşayarıx.

Uşax bu dəfə də bu söhbəti eşidir və bu dəfə də dayısını xilas edir. İşi belə görən şeytan başqa tədbir tökür. Qıza deyir ki, oğlanın yeməyinin içinə zəhər tökərsən, yeyər, bunnən da məhv olub gedər.

Uşax bu tədbiri də eşidir. Axşam dayısı evə gəlir. Uşağın anası süfrə açır, yeməh gətirir, zəhərri yeməyi qardaşının qabağına qoyur. Uşağın anası gedir ki, qaxış gətirə, uşax anasının yeməyinnən dayısının yeməyini dəyişdirir. Anası gəlib oturur. Bilmir axı, yeməyi dəyişdiriblər. Yeyir, arvad şişir ölər. Bunnan sora uşax bütün əhvalatı açib dayısına danışır.

Kişi uşağı da götürüb başqa yerə gedir bir paccəhın məmləkətinə, orda kişiye paccəh deyir ki, əgər sən mənim yerimdə əkinçi olarax işdiyərsənsə əvvəlcə bir şərtim var, onu et, sora.

Kişi deyir:

- O, nə şərti?

Paccəh kişiye bir para, bir bütöv çörəh verir. Bir gün də qatır

verib deyir:

- Apar, parıya dəymə, bütününü kəsmə, qatığın ağzını aşma, doğru doyunca ye. Əgər sən bunu etsən, mən öz paccahlığımın bütün dövründə səni öz yanımda saxlıyacam. Əgər etməsən boy-nunu vurduracam.

Yazıx kişi o gün aj-susuz axşama qədər işdiyir. Axşam qayı-danda paccah soruşur:

- Hə, necoldu?

Kişi deyir:

- Ay allahsız oğlu, bu gün acınan öldüm.

Paccah deyir:

- Sözümlə sözdü, indi sənin boynun vurulacax.

Paccah bu yazıx, günahsız kişinin boynunu vurdurur. Bu kişi-nin bacısı oğlu da şeytannan əmələ gəlmiş demək. Elə ona görə şeytandı da, hər şeyi bilirdi. Şeytan eşidir ki, dayısının boynu-nu vurublar. Gəlir həmə o şahın yanına. Deyir ki, işdəmən istiyirəm.

Şah buna da deyir:

- Parıya dəymə, bütövünü kəsmə, küpənin ağzını aşma, doğru doyunca ye.

Şeytan gedir. İşdiyir. Yorulanda gəlir yeməyə. Parıya dəymir, bütöv çörəyin ortasını kəsir, qatıx küpünün də ağzını aşmır. Böyrünən bir dəşih açır, başdıyır çörəyi də yeyir, qatığı da içir. Axşam geri qayıdır. Şah soruşur:

- Hə, necəsən? Ajsan, toxsan?

Şeytan tox olduğunu, onun dediyi kimi elədiyini deyir. Paccahın gözü kəlləsinə çıxır ki, bunun bir balaca boyu var, ancax hər şeyi bilir. Oğlannan şərt kəsir ki, şanapipih oxuyana qədər işdiyəcəhsən. Şeytannın da ürəyində kin vardı. Dayısının intiqamını almaq istədi. Şeytan qalib burada işdiyir. Günnərin bir günü şahın arvadı qohumları ilə gəzməyə gedir. Bunnarın iki qızı varmış. Arvad gedəndə ocağa su qoyub getmiş ki, gələndə qızların başını yusun. Şeytan qızların anası gedəndən sora bir-bir qızları çağırır yanına. Onların başını soxur qaynar suyun içinə, çıxarır. Gətirib ikisini də söyküyür divara. Qızların anası evə dönəndə şeytan deyir:

- Qızların başını yumaşam.

Arvad baxır ki, qızların dişləri ağarır, deyir:

- Niyə gülürsən, Ay qız?

İrəliləyib görür kü, bu qızların ikisi də ölüb. Başına-gözü-nə döyür, ta nə eliyə bilər.

Qaynanasına deyir:

- Ay arvad, sən çıx ağaca şanapipih kimi oxu, mən deyəcəm ki, ta şanapipih gəlir, sən çıx get.

Qoca arvad çıxır ağaca başdıyır şanapipih kimi oxumağa. Qızların anası şeytana deyir:

- Görürsənmi, şanapipih oxuyur, sən getməlisən

Şeytan məsələni başa düşür, bilir ki, oxuyan arvadın qaynana-sıdır, deyir:

- Hə, yaxşı, bu sahat mən onu yaxşı oxudaram.

Şeytan tez qaçır evə, yay-oxu götürüb qayıdır. Tuşduyur ağa-ca tərəf, arvadı vurur. Gəlin bir başına döyür, bir də dizinə. Gəlir ərinin yanına, əhvalatı danışır. Kişi deyir:

- Arvad, yır-yığıt elə, çıxax gedəh.

Arvad farmaşları yığışdırır. Şeytan bunnarı eşidir. Tez bir şüşə su götürüb girir farmaşın içinə. Axşam ərnən arvad eşşəyin başının tutub, yola düşüllər. Yolda eşşəh palçıq batır. O tərəfə, bu tərəfə eşələnir. Bu vaxt şeytannın götdürdüyü su tökülür. Bunu gören ərnən arvad qışqırır:

- Vay yağımız töküldü?

Çörəhlərini tutub həmin suya yeyillər. Bunu gören şeytan gülüb deyir:

- O yağ deyildi, su idi.

Eşşəyi çıxarıb yola düzəlirlər. Kişi arvadına deyir:

- Yəni bu ölmüş hardan gəlmiş çıxdı. Qabaxda arx var. Biz axşam ora çatacağıx. Şeytana arxın lap qırağında yer salarsən, sora özünə, sora da mənə yer salarsən. Şeytan yuxuya gedəndə mən sənə deyəcəm ki, bir az o yana yat, sən də onda şeytannı itəliyi-rsən, düşər arxa. Ölər canımız dincələr.

Axşam olur, yatırlar. Şeytan da hər şeyi bilir. Arvad yuxuya gedəndə şeytan onu götürür qoyur öz yerinə, özü də yatır arvadın yerində. Gecənin bir vaxtı kişi elə bilir yanında yatan arvadıdır, deyir:

- Bir az o yana yat.

YEDDİ FƏTİR YEYƏN QIZ

Şeytan bir az o tərəfə yatır. Kişi bir də deyir. Bu dəfə şeytan arvadı itələyib arxa salır. Kişi deyir:

- Ay arvad, indi rahat ola bilərih.

Şeytan deyir:

- Arxa düşən ki, sənin arvadındı.

Kişi cumur şeytana. Dalaşılar. Şeytan kişini öldürür. Meyiti götürüb sarıyır eşşəyin üstünə, əlində də yekə bir dürməh. Şeytan eşşəyi qatır qabağına, düzəlir yola. Gəlir bir bostanın yanına çatır. Eşşəyi buraxır bostana, özü də oturur çəpərin kənarında baxır. Birdən bostançı görür kü, bostanına bir eşşəh girib, üstündə də bir adam, əlində dürməh. Bostançı yetirir, eşşəyin üstündəki meyiti o ki var döyür. Şeytan bunu görür. Ağlıya-ağlıya gəlir bostançının yanına. Deyir:

- Mən gedib indi şikayət edəcəm. Sən mənim dədəmi niyə öldürdün. Bostançı şeytana yalvarır:

- Qurban olum sənə, nə istiyirsən verim, gedib şikayət eləmə. Axı mən nə bildirdim o, sənin atandı.

Bostançı şeytana bir kisə qızıl verir.

Şeytan bostançıya deyir:

- Məni həmişə öz yanında saxla, heç kimə şikayət etmiyəcəm. Bostançı məcbur olub şeytana öz yanında saxlıyır. Şeytan öz dayısının intiqamını bax belə alır.

Göydən üç alma düşdü, biri mənim, biri özümün, biri də nağıl danışanın.

Siz yüz yaşayın, mən də iki yüz əlli.

Bir qız varmış, bu qız gündə yeddi fətir para yeyərmiş. Bir gün bu qız yeddi fətir yeyir, para olmur yeyə. Çıxıb küçədə oturub, başdıyır zar-zar ağlamağa. Gələn-gedən soruşur ku:

- O qız niyə ağlıyır?

Bu qızın da bir yaxın qonşusu olur, deyir ki:

- Bu qız gündə yeddi kələf para əyir. Bu gün də yeddi kələf əyirib, parası olmuyub. Ona görə də zar-zar ağlıyır.

Tacir evə gedir, bir az fikirşənnən sora belə qərara gəlir ki, bu qızı alsın.

Tacir elçi göndərüb qızı alır. Bir müddətdən sora tacir səfərə çıxır. Arvadına tapşırır ki, evdəki yunu əyirib darasın.

Bir ay, iki ay keçir, qız heş nə bir tikə yun əyirir, nə də daryıyır. Bu qız başdıyır oxumağa ki, bunu neyniyim, necə əyirim, necə daryım. Sən demə, şeytan da balasınyan buna baxırmış. Qız oxuya-oxuya oynamağa başdıyır. Şeytanın balası buna baxıb gülür. Gələndə neçə gününən bəri boğazında ilişib qalan sümüh düşür. Şeytan çox sevinir, qızın yanına gəlib deyir:

- Ay qız, sən mənə çox yaxşılıx elədin. Oğlum sənə baxanda güldü, boğazında ilişib qalan sümüh düşdü. Mənə görə nə qulluğun var, de.

Qız deyir:

- Bunu daryıyib əyirməh lazımdı.

Şeytan deyir:

- Narahat olma, sən ye, yat, hər şey hazır olacaq.

Bir anın içində şeytan yunu əyirir, hər şeyi hazır edir: Sora da çoxlu yuxa bişirir. Qızı öyrədir ki, tacir gələndə ona de ki, çox işdiyib yorulmuşam, qolum-qıçım bərth arğıyır.

Bir neçə gününən sora xəbər gəlir ki, tacir qayıdır. Arvad tez şeytanın dediyi kimi eliyir. Ərini görəndə başdıyır zar-zar ağlamağa. Tacir görür kü, yun daranıb, ayrılib. Odu ku, soruşur:

- Niyə ağlıyorsan?

Arvadı dozanqurdunu göstərüb deyir:

- Bu mənim ulu nənəmdı, biz o qədər işdiyirih ki, axırda o

günə düşürüb. Ona görə ağlıyırəm ki, mən də işdiyib, işdiyib, o günə düşəcəm. Tacir arvadına deyir:

– Bunnan sora sən heş bir iş görmüyəcəhsən. Sən xanım olacxsan. Mən razı olmaram ki, sənin axırın elə olsun.

EŞŞƏYİM ANADANGƏLMƏ QUYRUXSUZDU

Bir kişinin vəziyyəti çox ağırdı. O, qonşuluxda yaşayan bir tacirin yanına gəlib, ona yüz manat borş pul verməsini xahiş edir. Tacir deyir:

– Verərəm! Ancax bir şərtim var. Sən bu pulu bir aya gətirməsən, sənən yüz misqalət kəsəcəm.

Ehtiyac içində olan kişi ona nə qədər yalvarırsa, bir nəticə həsil olmur. Onun bu amansız şərtiyənə razılaşmadan başqa əlacı qalmır.

Kişi, pulu götürüb tələsih evinə yollanır. Yolda kişi quldurlar tərəfinə qarət olunur. Borc aldığı pullar son qəpiyinə qədər əlinə alınır. Kişi bir az ora-bura vurnuxandan sora kor-peşman tacirin yanına gəlib əhvalatı ona danışır. Tacir şərtinin şert olduğunu söylüyür və onun ötinən yüz misqal kəsəcəyini bildirir. Kişi buna razı olmur. Beləliynən, onnar öz aralarındakı mübahisəni heş cürə həll edə bilməllər. Tacir, kişini də götürüb qazının yanına şikayətə gedir. Onnar yolnan gedərkən görüllər ki, yolda bir kişinin eşşəyi palçığa batıb.

Kənddi ha çalışır batmış eşşəyi çıxara bilmir. Bunnarı görəb yalvar-yaxar eliyir ki, ona köməh eləsinlər. Tacir onun sözdərini qulağ ardına vurub, yerinnən də tərpəmmir. Kişi özünü yetirib əl atır eşşəyin quyruğına. Güj verib eşşəyi çıxarmax isdiyir. Quyrux qopub olində qalır. Bunu görüb kənddi əl atır kişinin yaxasına ki, ya eşşəyi verməlisən, ya eşşəyin qiymətini ödəməlisən. Kənddi tacirə qoşulub qazının yanına şikayətə yollanır. Bir az gedənnən sora görüllər ki, bir at qaçır, at ziyəsi isə qışqırır:

– Qardaş... o atın başını qaytar.

Kişi irəli çıxıb atı qaytarmaq məqsədiynən yerdən daş götürüb atır. Tərsdihdən daş gedib atın gözünü çıxardır. Atın sahibi də kişidən atın dəyərini ödəməyi tələb edir. Tacir təhlif eliyir ki,

at sahibi onnaran barabar qazının yanına şikayətə getsin.

Beləliynən tacir, kənddi və at sahibi kişini arıya alıb qazının yanına aparırlar. Onnar qazının evinə gəlib çatan kimi, kişi təz-tələsih özünü içəri soxur ku, bəlkə onnardan qabax yalvarıb-yaxarib qazıdan bir imdad isdəsin. Girəndə görür kü, qazı bir neçə lotunu başına yığib onnaran qumar oynuyur. O, tez qapını örtüb deyir:

– Ay camahat! Dayanın, qazı ağa namaz qılır.

Qazı bu səsi eşidib lotuları başqa bir otaxda gizdədir və öz-özünə deyir: «Bu kişi kimdisə, əlimnən gələh köməyi onnar əsirgəmiyəcəm. Bu məni xilas edib, biabırılıxdan qurtadı».

Şikayətçilər içəri daxil olurlar. Qazı əvvəlcə tacirdən nə şikayəti olduğunu soruşur. Tacir aralarındakı sövdələşməni qazıya nağıl eliyir. Qazı kişidən xəbər alır ki, a kişi, bunun dediyi düzdümü?

– Düzdü, – deyə kişi ona cavab verir. Qazı bir pıçaq çıxardıb tacirə verir və deyir:

– Sən haxlısan. Amma kəsdiyin ət yüz misqaldan bircə qram artıx-əsgih olsa, atanı yandıracam. Öz əlimnən iki yüz misqal ətini kəsəcəm.

Tacir qorxusunnan bu şərtədən boyun qaçırır. Onda qazı ona deyir ki, kişiye yüz manat cərimə verməlisən. Tacir qorxusunnan buna razı olur. Kişiye yüz manat verib aradan çıxır.

Qazı indi də at sahibinnən nə şikayətə gəldiyin soruşur. At sahibi kişinin vurub onun atının gözünü kor etdiyini söylüyür və qazıdan atının dəyərini alınıb ona qaytarılmasını xahiş eliyir.

Qazı indi də pıçağı at sahibinə verib deyir ki, bu atın qiyməti yüz manatdısa, sən bu kişidən əlli manatdan artıx cərimə ala bilməzsən. Ancax bir şərtən ki, at gorəh iki hissiyə bölünsün: sağ tərəfini özünə götürüb kor tərəfini kişiye verməlisən. At sahibi bu şərtə razı olmur. Sora kor-peşman deyində-deyində qazının yanından çıxıb gedir.

Qazı üzünü kənddiyə tutub onun nə şikayətnən gəldiyini soruşur. Kənddi işin fırx olduğunu duyub qazıya deyir:

– Qazı ağa, mənim heş bir şikayətim yoxdu. Mənim eşşəyim elə anadangəlmə quyruxsuzudu.

Bir kişi eşidir ki, uzax bir şəhərdə dəmir çox baha qiymətə gedir. Odu ku, bir vaqon dəmir alıb həmin şəhərə yola düşür. Gəlib görür nə, dəmir burda su qiymətinədi. Satsa, heş yol pulunu da çıxarmıyacax. Bir ev tutub dəmiri evə yığır ki, gözdəsin, dəmir bahalaşanda satsın. Nəinki yol pulunu çıxartsın, həm də artıx qazanş oldə etsin.

Ay ötür, gün keçir. Dəmir yenidən bahalaşır. Dəmir yığılan evin sahibi əhvalatı qaziya danışır. Qaziya xəbər çatan kimi qazi xəlifəyə xəbər verir. Xülasə, dəmiri satıb pulu bölüşüllər. Belə qərara gəlillər ki, dəmir sahibinə desinnər ki, dəmiri siçan yeyib. Bu tərəfdən də dəmir sahibi dəmirin bahalaşdığını eşidib gəlir həməən evə. Baxır ki, lələ köçüb, yurdu qalıb. Dəmirin heş izi-tozu da yoxdu. Ev sahibinnən soruşur:

– Dəmir hanı?

Ev sahibi cavab verir ki, dəmiri siçan yeyib. Dəmir sahibini hirs boğur və deyir:

– Ə, heş dəmiri də siçan yeyər?

– İnanmırsan, gedəh qazıdan soruşax. Siçan dəmiri yeyəndə qaziya məlumat vermişəm.

Ev sahibi dəmir sahibiyinnən birrihdə gəlir. Dəmir sahibi qaziya deyir:

– Mən dəmiri bu kişinin evinə yığmışdım. İndi deyir ki, dəmiri siçan yeyib.

Qazi deyir:

– Düzdü, dəmiri siçan yeyib.

Dəmir sahibi lap özünən çıxır:

– Əşi, dəmiri də siçan yeyər?

Qazi deyir:

– İnanmırsan, gedəh xəlifədən soruşax.

Xülasə, üçü də xəlifənin yanına gəlillər. Dəmir sahibi şikayətə başlayır ki, bəs xəlifə sağ olsun, bu kişi mənim dəmirimi satıb yeyib, indi deyir ki, dəmiri siçan yeyib. İndi əlaş sizə qalıb. Mənə rəhm edin.

Xəlifə deyir:

– Kişi doğru deyir. Dəmiri siçan yeməsi haxda mənə məlumat

verib.

Dəmir sahibi kor-peşman yola düşür. Yolnan gedəndə görür bir adam qarğı ata minib o baş-bu başa çapır. Bu, Bəhul Danəndə idi. Bəhul görür kü, bu kişi çox qəmgin gedir. Soruşur:

– A kişi, niyə bikefsən? Bu vax hara gedirsən, şər qarışıb?

Dəmir sahibi deyir:

– Qardaş, mənim başıma iş gəlib. Heş kafırımin da başına belə oyun gəlməsin. Bax, dəmiri gətirib burda bir evə yığmışdım. İndi gəlib görürəm yoxdu. Kişi deyir ki, dəmiri siçan yeyib. Getdih qazının yanına. O da elə dedi. Sora xəlifənin yanına getdim, o da dedi, doğrudu, dəmiri siçan yeyib. İndi kor-peşman evimə gedirəm.

Bəhul Danəndə deyir:

– Sən bəri gə, mən sənə dəmirinin pulunu alıb verərəm.

Bəhul kişini evinə qonax gətirib həmin gecə evində saxlayır. Şəhər deyir:

– Mən Bağdad xəlifəsinin yanına gedirəm. Mən gələndə kimi gözdə.

Bəhul Danəndə gedəndə Bağdad xəlifəsi böyüh məclis qurmuşdu. Vəzir, vəkil, ağsaqqal, qarasəqqal, hamısı məclisdə oturmuşdu. Bir də görüllər Bəhul Danəndə altında qarğı at, gəlir. O, atı bağlayıb, məclisə girir. Əyləşib dinnəməyə başlayır. Vəzir, vəkil, ağsaqqal, qarasəqqal, hamısı xəlifənin üstünə düşür kü, özün xəlifəsən, ancax qardaşın işsiz divanə kimi çölləri gəzir. Bir iş ver, işdəsin. Xəlifə deyir:

– Ay camahat, Bəhul Danəndə divanədi, özü iş istəmir. Mən neyniyim?

Soruşullar:

– Bəhul Danəndə, belədi, yoxsa xəlifə yalan deyir?

Bəhul Danəndə deyir:

– Əşi, özü mənə iş vermür. İndi iş istəsəm, deyəcəh divanəsən.

Deyillər:

– Yaxcı, hansı sənəti istiyirsən?

Bəhul deyir:

– Məni siçannar paccahi seçin.

Xəlifə uğunub özünən gedir və deyir:

– Əşi, görürsüz ki, divanədi.

Bəhlul deyir:

– Mən siçannar paccahı olmağ istiyirəm.

Xülasə, çox götür-qoydan sora xəlifə Bəhlul Danəndəyə siçannar paccahı seçilməsi haxda möhürü kağız verir. Bəhlul gedib beş-on adam tapır və onları üç yerə ayırır. Bir dəstəni göndərir ki, qazının evinin dibini qazsın. Üş-dörd adam xəlifənin evinin dibini, üç-dördü də demir saxlayan kişinin evinin divarının dibini qazmağa başlayır. Bir də baxıllar ki, evlər az qalıb uça. Xəlifə adam göndərir ki, Bəhlulun evləri niyə uçurduğunu öyrənsin. Həmin adam Bəhlul Danəndənin yanına gəlib deyir:

– Ə, Bəhlul Danəndə, evləri niyə uçurursan?

Bəhlul Danəndə möhürü kağızı çıxartıb deyir:

– Siçannarın paccahı mənəm, ya sən? Siçan kişinin dəmirini yeyib, görəh dəmiri niyə yeyiblər?

Xəlifə görür kü, Bəhlulun məqsədi başqadı. Qaziya deyir:

– Əşi, Bəhlul Danəndə əl çəkən deyil, gedin kişinin dəmirinin ikiqat qiymətini verin.

Bəhlul Danəndə dəmirin ikiqat pulunu alıb demir sahibinə qaytarır və qarğı atını minib çapıb gedir.

BİR KİSƏ QIZIL

Bir kişi-hacı gedərkən qaziya bir küp qızıl verib deyir ki, mən gələne kimi saxla. Qazı ola, qızıl ola. Öz-özünə deyir: "Öldü var, döndü yoxdu. Qızılların hamısının başını əhməh lazımdı". Uzun sözün qısası, qazı qızılları gizdədir. Bir müddətdən sora həci qayıdıb gəlir. Qazının yanına gedib qızıllarını isdiyir. Qazı küpənin qızılına boşaldıb yerinə saxsı doldurub həmin ki yerinə qoyubmuş. Qazı deyir:

– Get, həməni qoyduğun yerdədi.

Hacı gedib küpəni qoyduğu yerdən götürüb gətirir. Yolda fikrəşir ki, bir küpəyə baxım, görüm, bəyə qazı qızıldan götürüb. Küpənin ağzını açıb, görür kü, içi dolu saxsıdır. Tez qayıdıb qaziya deyir:

– Qazı, evin yıxılsın, mənə evimi niyə yıxırsan? Qızıl hanı? Tez ol, mənə qızılı ver!

Qazı deyir:

– Qızıl küpəsinə hara qoyubsan, ordadı. Mən heç gözümün ucuyndan da sənə küpə baxmamışam. Yəqin qızıl dönüb saxsı olub.

Hacı xəlifənin yanına gedib deyir:

– Xəlifə sağ olsun, mən həca gedəndə bir küpə qızılı qaziya verib tapşırıbmışdım ki, mən gələne kimi saxlasın. İndi gəlib qızılı isdiyirəm, nə görürəm, küpənin içində qızıl yerinə dolu saxsı. Qazı da deyir ki, qızıl saxsıya çevrilib.

Xəlifənin həciyə bəh acığı tutur və deyir:

– Qazı yalan danışmaz. Sən nə cürət edib qazını oğru addan-dırırsan? Yəqin qızılın doğurdan da saxsıya çevrilib. Rədd ol burdan.

Xəlifənin bu cavabından sora kişi kor-peşiman yolnan gedirdi ki, Bəhlul Danəndə qabağına çıxdı. Bəhlul onnan soruşdu ki, niyə qəmginсэн, sənə nölub? Kişi əhvalatı ona danışdı. Bəhlul Danəndə həciyə dedi:

– Sən mənə gözü açılmamış iki tülkü balası tap gəti, qalanından sənə işin yoxdu. Hacı iki gözü açılmamış tülkü balası tapıb gətirdi. Bəhlul Danəndənin evində qazının iki oğlu oxuyurdu. Bəhlul onnara dərs keçirdi. Elə ki, həci tülkü balalarını gətirdi, Bəhlul onları bir boş evə apardı. Qazının oturmuş vəziyyətdə əlində kitab möizə etdiyi yerdə eynilə ona oxşayan heykəlini düzəltirdi. Hər dizinin üstündə də bir yalax düzəldti. Hər səhər yalağa süd töküb tülkü balalarını oraya buraxırdı. Tülkü balaları da hərsi qazının bir dizinin üstünə çıxıb süd içər və qazının yanında yatardılar. Tülkü balaları qazını elə tanımışdılar ki, gə görəsən. Əgər gənnən baxan olsaydı, qazının özünə heykəli arasında çaş-baş qalardı. Bir gün Bəhlul Danəndə uşaqları gizdətdi. Qazı uşaqları soruşanda Bəhlul Danəndə dedi:

– Qazı, başın sağ olsun. Uşaqların ikisi də tülküyə çevrilib. Səhər baxıb görürəm ki, ikisi də dönüb olub tülkü balası.

Qazı deyir:

– Ə, elə şey olmaz. Adam da tülküyə çevrilərmə?

Bəhlul Danəndə:

– İnanmırsan, səhər məclis düzəlt, tülkü balaları sənə tanıdı, onda bil ki, uşaqların tülküyə çevrilib. Yox əgər tanımadı, mən

müqəssir.

Səhər məclis quruldu. Bəhlul Danəndə tülkü balalarını məclisə buraxdı. Tülkü balaları yüyürüb, qazının dizinin üstünə çıxıb, onu yalamağa başladılar. Qazı kor-peşman evinə gəldi.

Bir neçə gündən sora qazı Bəhlul Danəndəni yanına çağırıb dedi:

– Bəhlul Danəndə mənim bağrım az qalıb çatdasın. Mənim gül kimi balalarım dönüb tülkü olub. Bu necə olan işdi?

Bəhlul Danəndə elə bil buna bənd imiş kimi dedi:

– Qazı, qızıl dönüb saxsı olanda, uşax da dönüb tülkü olar.

Qazı məsələni annadı.

– Ay Bəhlul Danəndə, atam-anam sənə qurban, qızıl küpəsini də verim, başqa nə istiyirsən edim. Mənim balalarımı özümə qaytar.

Bəhlul Danəndə hacının qızıl küpəsini alıb özünə verdi və qazının uşaxlarını da geri qaytardı.

SƏN BÖLƏ BİLMƏDİN

Zeynal adında kasıb bir kişi olur. Var-dövlətdən təh bir qazı varırmış. Gündənin birində qazı tutub kəsir, verir arvada kırı:

– Arvad, pişir, aparacam xana.

Arvad qazı pişirir, xonçuya qoyub üsdünə örtüh salır, xana aparır. Hüzüründə xonçanı qoyanda xan soruşur ku, bu nədi belə? Zeynal kişi qayıdır kırı:

– Xan sağ olsun, olub-qalan bir köh qazımız varıydı, fikir elədim ki, bir qaznan dövlət bağlamıyacam ha, odu ku, pişirtirib sana pay gətirdim. Nuş olsun, ye, mana da saxavəttinnən nə verərsən, verərsən.

Xan nəse fikirreşib deyir:

– A kişi, biz aylədə altı nəfərih, bu qazı aramızda bölə bilmərih. Nə ki, zəhmət çekib gətiribsen, özün böl, haqqını verim, çıx get.

Xanın iki oğlu, iki qızı vardı. Zeynal kişi təvəqqe eliyir, xan onları çağırtdırır, oğlanları bir, qızları bir, xannan arvadını da bir oturdur. Qazın başını kəsib xannan arvadının qabağına qoyur:

– Xan sağ olsun, ərən-arvad aylənin başcısı olduğunnan qazın başı sizə çatır. Həmişə başda olun. Sən bir, arvadın iki, qazın

başı da üç.

Qazın ayaxlarını da kəsib oğlanların qabağına qoyur:

– Xan sağ olsun, qazın ayaxlarını da oğlannara verirəm ki, ayax tutub dolaşsınlar. İki oğlun, bir də qazın ayaxları üç.

Sora da qazın qanadlarını da kəsib qızların qabağına qoyur:

– Qanadlarını da qızlara verirəm ki, evdə un çuvalına tay olmasınlar, yesinnər, qanad açıb tez getsinnər. İki qızların, bir də qanadlar, eliyir üç, razısanmı?

Bu yerdə xan soruşur:

– Bə qazın qalanı?

Zeynal kişi cavabında deyir:

– Xan sağ olsun, bir şeyin ki, başı, ayaxları, qanadları olmasın, o nəyə görəhdi? Mən bir, arvadım iki, qazın leşi də ki, üç, o da bizim olsun. Razısanmı?

Zeynal kişinin tədbiriliyi xanın xoşuna gəlir, ona on manat pul verib yola salır.

İndi eşit Zeynal kişinin qonşusunnan. Qonşu əhvalatı eşidən kimi öz-özünə deyir:

– Ey dili-qafil, mənim beş qazım var, beşinin də leşini apar-sam, hərəsinə on manat pul alaram.

Eləmə tənbəllih, qazın beşini də öldürür, pişirtirib xana aparır. Xan görür, yox, hər gün bir qaz gətirib var-yoxunu tükədə-cəhlər. Odu ku kişiye deyir:

– İndi ki, gətiribsen, zərər yoxdu. Amma qaz beşdi, biz altı nəfərih, böl, zəhmət haqqını verim çıx get. Kişi nə qəder əlləşirsə, hesab düz gəlmir, beş qazı altı yerə bölə bilmir. Xan bunu görüb qayıdır kırı:

– Get, Zeynal kişini çağır, o bəlsün.

Kişi Zeynalı çağırır. Zeynal kişi gənə ər-arvadı bir, oğlanları bir, qızları da bir oturturur. Qazın birini xanın qabağına qoyur.

– Xan sağ olsun, sən bir, arvadın iki, qaz da üç. Düzdümü?

Sonra qazın birini də oğlanların qabağına qoyur.

– İki oğlun, bu da qaz, elədi üç. Düzdümü?

Qazlardan birini də qızların qabağına qoyur:

– İki qızın, bir də qaz, gənə elədi üç. Düzdümü?

Axırda qazların ikisini də götürüb öz qabağına qoyur.

– İki qaz, bir də mən, gənə oldu üç. Xan sağ olsun, bunnan

insaflı bölgü olarmı, zəhmət haqqımı ver gedim.

Xan qazın hərsinə on түмөн verib Zeynal kişini yola salır, sora üzünü tutur onun qonşusuna:

– Sana heç nə düşmür, – deyir, – çünkü böle bilmədin.

TA MƏN DÜŞMƏNİ DİŞİMNƏN ÖLDÜRMÜCƏHDİM?

Keşmişdə bir kişi öz yeganə oğlunyan birrihdə kimsəsiz bir yerdə yaşayırmış. Kişinin də çoxdan düşmənnəri varıymış. Fürsət axtarılmış k, ya kişini, ya da oğlunu vurub öldürsünnər. Bunu başa düşən kişi, bir gün bir xəncəl və bir dənə də tufəng alıb verir oğluna k, bala, ge-j-tez mənim düşmənnərim bizdən öz qisasdarını alacaxlar. Ona görə də ayıq ol, nə vaxt görsən ki, düşmən sənün üsdünə gəlir, onda bir tərəfdən tufənginən, bir tərəfdən də xəncəlnən vurub öldürərsən. Biz də şad-xürrəm yaşırıx.

Oğlan razı olur.

Aylar, illər keçir. Bir gün oğlan gecə evə qayıdarmış. Birdən görür kü, budu ey, düşmən çıxdı böyürdən.

Tez xəncəl-tufəngi çıxardır, hazır tutur əlində. Lakin düşməni necə öldürəcəyini bilmir. Düşmən tez gəlib balaca bir biçəgnan oğlanı vurub yıxır.

Bu zaman səs düşür ələmə k, ay aman, ay dad, bəs filankəsi öldürdülər. Camahat yığılır.

Bu vax oğlanın atası gəlib oğluna deyir:

– Ay oğul, axı mən sənə xəncəl, tufəng verdim ki, düşmən gələndə öldürəsən.

Oğlan ölümcül halda dikəlib atasına deyir:

– Ata, sən bir əlimə vermisən darandaz (tufəng), bir əlimə vermisən şümşadbaz (xəncəl), daha mən düşməni dişimnən öldürməyəcəydim? Sən də mənə verəydin balaca bir biçax, mən də düşməni öldürəydim.

IX. LƏTİFƏLƏR

MOLLA NƏSRƏDDİNİN LƏTİFƏLƏRİ

PAPAĞIM QAYITMIYIB Kİ?

Molla Nəsrəddin bir gün meşəyə gəlir. Papağı ağaca ilişir, başınnan düşür. Nə qədər axtarır, tapa bilmir. Axırda görünən yere çıxıb, evlərinə tərəf çıxırır k:

– Ay arvad, ay arvad, gör mənim papağım evə qayıtmıyıb k?

KASIBLIĞNAN QOCALIX

Molla Nəsrəddin bir gün küçədə qazının nökerinə rast gəlir. Nökerin üzü solğun, paltarı isə cır-cındır olur. Molla nökerin ayax üstə güclə dayandığını görüb deyir:

– Sənə nə olub? Niyə bu gündəsən?

Nöker deyir:

– Qazı məni bütün günü işdədir, lakin nə qarnıma çörəh, nə də əynimə paltar verir.

Molla nökerə yaxcılıx eləməh isdiyir. Buna görə də gedir qazının yanına. Qazıya deyir:

– Qazı, nökerin küçədə palçığa yıxılmışdı. Ayağa dura bilmirdi.

Qazı deyir:

– Kasıbcılıxdandı.

Molla deyir:

– Nökerin cır-cındır içindədi.

Qazı deyir:

– Bu da kasıbcılıxdandı.

Molla deyir:

– Nökerin ajdı.

Qazı deyir:

– Elə bu da kasıbcılıxdandı.

Molla kor-peşman çıxır çölə. Qazıdan hayıf almağ isdiyir. Buna görə də bir dəs həkim paltarı tapır və xəbər yayır k, şəhərə bir həkim gəlib, bütün dərddəri sağaldır. Canının qayğısına ha-

mıdan çox qalan qazı hamıdan əvvəl gəlir və başladıyır şikayət etməyə:

Molla deyir:

– Haran arğıyır?

Qazı deyir:

– Hörmətdi həkim, mənəm dərdim çox ağırdı.

Molla deyir:

– Ağır dərdəri çıxartmaq çox bahadı. Sən mənə əvvəlcədən on qızıl verməlisən.

Qazı ona on qızıl verir və deyir:

– Mənəm bütün sümüklerim sızıldıyır.

Molla deyir:

– Fikir cləmə. Səhsənnəndi.

Qazı deyir:

– Mədəm də arğıyır.

Molla deyir:

– Bu da heç. Səhsənnəndi.

Qazı hirsdənir və deyir:

– Səni yox olasan. Sənsiz də mən qocalığımı bilirdim. Nə deyirəm, deyirsən «səhsənnəndi, səhsənnəndi». Pullarımı qaytar.

Molla halını pozmuş deyir:

– Bax, bu hirsdənməyin də səhsənnəndi. Yadına sal ki, Molla nökerinin kasıblığını sənsiz də bilirdi. Amma onu da bil ki, kasıblıx gəldi-gedərdi, qocalıx isə əbədidir.

LORNAN ŞORUN FƏRQİ

Bir gün Molla Nəsrəddinnən nökeri şəhərə gəlillər. Şəhərə çatandan sora Molla nökerini bazara göndərir ki, get yemək al gəti. Bir az lor, bir az da şor (lor süddən olur, şor ayrınnan). Nöker gedib alıb gətirir:

Molla deyir:

– Neçiyə aldın?

Nöker deyir:

– Loru da iki qəpiyə, şoru da.

Molla deyir:

– Çörəyini ye, dur burdan qaça. Bir şəhərin ki, loru da iki qə-

piyə ola, şoru da, həmin ölkənin qanunun baş açmaq olmaz.

Nöker də bir az qarınqulu olur. Molluya deyir ki, yaxçı ucuz yerdə. Gəl bir az burda qalax. Nə isə, daha neçə gün də bu şəhərdə qalasın olullar. Bir gün görürlər ki, car çəkilib, deyillər ki, dar ağacın adam asılacaq. İkisi də gedillər tamaşa etməyə. Asılan adamın taxsırını bilməyi istiyillər. Deyillər ki, bir kişi həyət barısı çəhdrib. Hasar hündür olub, oğru gəlib, çıxma bilməyib. Yıxılıb qıçı sınıb. Ev yiyəsini çağıraraq soruşullar ki, niyə belə hündür hasar çəhmisen? Ev yiyəsi də yıxır barı çəkənin üsdünə. Palçıx-qatan su gətirənin üsdünə yıxır. Axırda su gətirəni əsaslı olullar. Su gətirəni asmağı istiyəndə kəndir boğazında durmur. Asannar gedir əmir verənin yanına. Əmir verən hirsdənir ki, o boyda camahatın içində boynu kəndirə uyğun tapbırsınız ki, dar ağacın əsasınız?

Onnar gəlib axtaranda mollaın nökeri keçir əllərinə. Aparırlar dar ağacının altına. Bu vaxt molla çıxıra-çıxıra gedir dar ağacının yanına və deyir:

– Dədəm qurban, mənə asın, mənə.

Camahat da elə bilir ki, Molla dəli olub.

– Molla deyir:

– Bu ağaştan asılan adam birbaş cənnətə gedir. Tez olun, asın mənə.

Bunu eşidən kimi camahat hamısı dar ağacına tərəf axışır. Əmir verən deyir:

– Camahat, tərpenmiyin, əmir verən də mənəm, əmiri dəyişən də. Əmir verirəm ki, mənə dar ağacın əsasız.

Əmir verəni asırlar dar ağacın. Mollaın nökerinin də canı qutarır. Molla deyir:

– Mən sənə demədimmi ki, loru da, şoru da iki qəpiyə olan ölkənin qanunu da belə olar?

SƏNİ YANDIRMASIN, MƏNİ YANDIRMAZ

Bir məclisdə mollaynan bir cavan qəzavü-qərdədən yanaşı düşübbüşdür. İş elə gətirir ki, qab çatışmadığınnan ikisinə bir boşqabda yemək qoyullar. Molla tərpenənəcən cavan taxda qaşığı hərbiyib şorbanın yarısını ötürür içəri. Molla görür kü, yox,

belə gessə aj qalacaq.

Qayıdır k:

– Ayə, yandırılmazmı, qoysana soyuya, hara tələsiyirsən?

Cavan bozbaşə bir də həmlə eliyib ağzı dolu halda dillənir:

– Molla əmi, səni yandırmasın, mənə yandırılmaz.

MOLLANIN QABİLİYYƏTİ

Axşamüstü kənd camahatı çinarın altına yığılıb söhbət eliyirdi. Kəndin mollası da burdaydı. Bu zaman bir nəfər qaça-qaça gəlib molluya üz tutub dedi:

– Molla əmi, naxır çöldən gəldi. Amma mənə inəyim gəlmədi. Xayı eliyirəm, bir duva yaz, qurdun ağzı bağlansın.

Molla tez bir duva yazıb verdi. Həmin adam duvanı götürüb getdi. İki saatdan sora gördülər ki, budu həmin adam inəyini qova-qova qayıdıb gəlir.

Orda oturannardan biri bunu görüb dedi:

– Molladakı bu qabiliyyət ki var, nahax yerə çoban Qasım sürüsünü qorumaq üçün beş köpək saxlıyır. Sürünün yanında elə bir molla saxlasa, daha yaxşı olmazmı?!

GƏTİRSƏN, MİNİB ATAM EVİNƏ GEDƏRDİM

Molla uzunqulağını satmaq üçün bir bazar günü bazara gedir. Molla bazara çatanda görür kü, camahat elə yığılıb k, daha demə. Molla görür kü, adamnar nə işə alıb aparır. Molla satılanın nə olduğunu bir alıcıdan soruşur. Alıcı qəzəblənib deyir ki, uzunqulax yumurtasıdır. Molla eşşək yumurtası zənn etdiyi qarpızdan birini alıb evə aparmağı qərara alır. Yolda öz-özünə fikir-şəşir ki, yumurtanı saxlıyır, onnan bir bala alaram.

Molla bərh suzubbuş. O, yol üstündə bir bulağa ras gəlir. Qarpızı bir diş yerə qoyub su içməyə əylir. Qarpız dığırantıb bir daşa dəyir və qırılır. Elə bu vaxt koldan bir doşan qaçır. Molla elə bilir ki, qaçan uzunqulax balasıdır. Molla nə qədər doşanın dılıca qaçarsa, tuta bilmir. Molla kor-peşman evə gəlib, başına gələn əhvalatı arvadına deyir:

– Nə olaydı, gətirəydin, heş olmasa minib atam evinə gedər-

dim, – deyə arvadı hayıfslanır.

– Gorbagorun qızı, belini sındırdın, körpə idi, – deyə molla qəzəblənir.

TƏZƏ HEYVAN

Bir gün Molla Nəsrəddin koldan bir doşan tutur. Molla doşan görmədiyinnən elə bilir ki, bu, Allah tərəfinnən yerə təzə gəndərilmiş heyvandır. Molla doşanı kisiyə salıb evinə gətirir. Arvadına deyir ki, bir heyvan tapmışam. Bu heyvan təzə yaranıb, bu kiseni elə yerə qoy ku, içinnən çıxıb qaşmasın. Mən də gedim bir neçə adam çağırım ki, bu heyvana ad qoyax.

Molla kəndin camahatını yığmada olsun, sizə kimnən xəbər verim, molların arvadinnən. Molla evdən çıxannan sora arvad kisenin ağzını açır k, baxıb görsün, bu necə heyvandır. Birdən doşan qaçır. Ərinnən qorxan arvad xərəh qazanını kisiyə salıb ağzını bağlıyır.

Molla camahatınan evə gəlib kisenin ağzını açıb ehmalca dalınnan qaldırır. Qazan yerə düşəndə hamı mat qalır. Molla özünü sındırmıyıb, söhbətə başlayır.

– Ay camahat, bu qazan ki var, bir məclis yola aparar...

NƏ ÜÇÜN ÖZDƏRİNİ ÖLDÜRÜLLƏR?

Bir gün molla küçədən keçəndə görür kü, on-on beş adam elə qaçır k, yıxılsalar ağızlarında bir dənə diş qalmaz. Molla təccüblənir ki, bu nə olan işdi? Axırı molla bir cavannan soruşur:

– Soruşmaq ayıb olmasın, bala, bu iyiddər niyə belə haraya düşüblər?

Cavan deyir:

– Əşi, şəhərin darvazasına birinci çatan adam mükafat alacaq. Molla:

– Yaxşı, daha o birrəri niyə özdərinə öldürüllər?

QIZIL BALTA VERDİYİDİ, DƏMİRİ DƏ APARDI

Bir gün molla meşədə odun kəsirdi. Yorulub oturur. Molla kasıblığını düşünür və bu fikrənən yuxuya gedir. Molla yuxu görür kü, biri ona küpü qızıldan bir balta bağışladı və dedi:

– Get, indi ömrünün axırına qədər kefdə yaşa.

Molla sevincəh oyanır, ətrafına baxıb görür kü, baltası oğur-ant. Ah çəkib deyir:

– Dünyanın heş nəyinə etibar yoxdu. Qızıl balta vermiş olduğuydu, demiri də oğurratdı.

MOLLANIN ALVERİ

Molla lap kasıblamışdı. İş o yerə gəldi ki, evini satmalı oldu. Günnərin birində Mollanın evinə müşdəri gəldi. Molla müşdəriynən yollaşib evini ona satdı. Ancax dirəyə çalınmış mismarı müşdəriyə satmadı. Müşdəri isə mismarın ona lazım olmadığını, istiyirsə, mismarı çıxardıb apara biləcəyini molluya dedi.

Molla mismar ona lazım olanda gəlib çıxaracağını söylədi.

Bu əhvalatdan bir müddət keşdi. Bir gün ev sahibinin oğlunun toyu idi. Hamı danışmada, oynamada, gülməhdə idi. Birdən xalqa haray düşdü kü, molların eşşəyi ölüb, sürüyə-sürüyə düz köhnə evinə gətirir. Ev yiyəsi çıxıb gördü kü, doğurdan da molla cəmdəyi sürüyə-sürüyə həyətə salır. Ev sahibi tez molların qa-bağına çıxıb əhvalatı soruşdu. Molla saymazıyana cavab verdi ki, dirəhdəki mıxdan asıb dərisini soyacam.

– A kişi, evdə toy gedir, belə iş olmaz, al mismarı, get.

– Mənə nə, heş dərli var, – deyər molla bir-iki addım da irəli atdı.

Ev sahibi, toy adamları nə qədər xayış etdilər, olmadı. Axırı iş o yerə çatdı ki, molla həmin mismarı evin qiymətinnən baha satıb cəmdəyi geri apardı.

BƏHLUL DANƏNDƏNİN LƏTİFƏLƏRİ

BƏHLULUN SINAĞI

Deyilənnərə görə, Bəhlul Danəndənin özünən böyüh və çox varrı bir qardaşı varmış. O, dövlətdi olduğu qədar də xəsis və dünyagir bir adam imiş. Varrı qardaş Bəhlula həmişə nəsiyət eliyib deyərmiş ki, sən sabahı düşünən adam deyilsən, qazandığın pulun hamısını xəşdiyib, özün üçün ehtiyat yığmırsan.

Günnərin birində varrı qardaş ova gedərkən qardaşı Bəhlulu çağırıb onnan ova getməsinə təhlif edir. Ovdan sorar onnar çadır qurub vurduları ov etinnən kabab bişirillər. Yeməh zamanı bayırda səs-küy qalxır, çıxıb görüllər ki, it-pişi bir tikə otin üstündə bir-birini didib-dağıdılar. Bu vax varrı qardaş, deyir:

– Qardaş, bu tikəni mən atmamışam, sən atıbsan. Deyər bilərənnəmi bu həngamənin səbəbi nədi?

Bəhlul qardaşına cavab verir ki, sən mənə verdiyin nəsiyəti sınaxdan çıxarmağ istədim. Çölə atdığım bu bir tikiyə, gördüyün kimi, neçə-neçə heyvannar göz tikiblər. İndi mən inanıram ki, topladığın o mal-dövlətin üstündə bu heyvannar kimi sənə varisdərin də bax beləcə bir-birini didəcəhlər.

BAQQALIN ÇOXBİLMİŞDİYİ

Bəhlul Danəndənin heş vax ehtiyatda pulu olmazdı. Bir gün onun əlinə hardansa 200 dinar pul keçir. O, belə qərara gəlir ki, bu pulu dar gün üçün qoruyub saxlasın. Bəhlul öz pullarını yaxınıxdə olan xarabalıxdə gizlətməyi qərara alır. Bir gün gəlib baxır ki, pul yerində yoxdu. Bəhlul çox fikirəşir ki, bəs pulu kim aparar? Birdən onun gözdəri qabaxdakı baqqal dükanına sataşır. Görür kü, oradan bu xarabalığı yaxı görməh olur. Belə qərara gəlir ki, bu pulu baqqaldan başqa heş kim götürə bilməz. O, bu fikrənən gəlib baqqal dükanına daxil olur. Kef-əhvəldən sora Bəhlul baqqala deyir:

– Qardaş, sən savaddısan, bir hesabla görüm, mənə nə qədər pulum var.

Bunu deyənnən sora orda-burda olan bərşdar haqqında baqqala

la məlumat verir. Baqqal bunnarı hesabladıxdan sora deyir:

– Sənə 500 dinar borşdudular?..

– Bilirsən mən o pulları toplamax, hamısını bir yerdə bu yaxınlıqda bir saxlaş yerim var, orda gizlətməh isdiyirəm, – deyib dükannan çıxır.

Bəhlul gedənnən sora baqqal fikirşəir ki, əgər Bəhlul gedib pulu orada görməsə, gətirib o biri pulları heş vax ora qoymaz. Yaxcısı budu ku, bu beş yüz manatın hamısını götürəm.

Bəhlul dükannan çıxan kimi baqqalı güdməyə başladı. Axşama yaxın baxıb görür kü, baqqal dükannan çıxıb, xarabalığa yollandı. Bir neçə dəyqədən sora ordan çıxıb, evinə getdi. Bəhlul tez gəlib pullarını götürür və bir də belə iş tutmuyacağına and içir. Baqqal isə hər gün axşamnar xarabalığa gedib beş yüz manatı axtarırdı.

BƏHLUL DANƏNDƏNİN EVLƏNMƏSİ

Bağdad xəlifəsi Bəhlul Danəndənin qardaşı idi. Bir gün xəlifə belə qərara gəlir ki, Bəhlulu evləndirsin ki, özünə növbə çat-sın. Odu ku, ağsaqqalları çağırır deyir ki, gərəh Bəhlul Danəndəni evləndirəh. Çox götür-qoydan, məsləhət-məşvərdədən sora Bəhlulu razı salıb toy edillər. Bəhlul Danəndə toyun axırını gecəsi bəy paltarında bəy otağına girir. Gəlinə yaxınlaşır. Qulağını gəlinin qarnına söyküyüb xeyləh qulax asır və durub qarğı atını minib qaçır. Axırı bir təhər onu tutub Bağdad xəlifəsinin yanına gətirillər. Xəlifə onu məzəmmət edib deyir:

– Bəhlul Danəndə, yaxcı deyil, sənə toy eliyib evləndirdih. Ancax sən bizi el içində rüsvay-cahan elədin. Qulağını gəlinin qarnına söyküyüb durub qaşdın. Sən nə annadın kı, durub qaşdın?

Bəhlul Danəndə deyir:

– Qardaş, mən qulağımı onun qarnına söykədim. Gördüm cür-bəcür səsdər gəlir. Bir az diqqət elədim, gördüm, biri deyir, ata, mana ayaqqabı al, biri deyir, ata, donum dağılıb, mana təzə don al. Mən də fikirşədim ki, bir belə yükün altına girməh mənim işim deyil. Bəhlul Danəndə hara, uşax hara, arvad hara? Yaxcısı budu qarğı atımnan asudə həyat keçirim.

Sora o, belə deyir:

Bəhlul Danəndəyəm, dünyada nə qənim var.

Bir qarğı atım, bir özüm, bir də çəmənim var.

Bəhlul Danəndə bu sözdəri deyir və ata bir şallax çəkib düdədə doğru çapır.

BEŞ BARMAX, YA İKİ BARMAX

Bir gün Bağdad xəlifəsinə xəbər gəlir ki, bəs dənizdən beş barmax çıxıb. Bağdad xəlifəsi öz əyannarı, pəhlivannarıyan dənizin sahilinə gəlir. Görüllər ki, doğurdan da dənizdən beş barmax çıxıb, suda o tərəfə, bu tərəfə gedir. Xəlifə əmir edir ki, beş barmağı oxə bassınlar. Nə qədər ox aullarsa, heş biri dəymir ki, dəymir. Axırda xəlifə əmir edir ki, üzüb beş barmağı tutsunlar. Nə qədər edillərsə, tuta bilmillər. Naylaş qalıb deyillər ki, Bəhlul Danəndə bu işdən bəke baş açsın.

Xəlifə əmir edir ki, Bəhlulu tapıb bura çağırınsınlar. Xəbər Bəhlula çatır. O, qarğı atını minib gəlir xəlifənin hüzuruna. Qarğı atı bir kola bağlıyıb qabağına ot qoyur. Sora xəlifənin hüzuruna gəlir və deyir:

– Xəlifə sağ olsun, mənə görə qulluğın.

Xəlifə deyir:

– Səni çağırırdımaxda məqsədim budu ku, səhərdən dənizin içində beş barmax oynuyur. Nə vura biliriş, nə tuta biliriş. Ələş sənə qəlib. Bir çarə tap, görəh.

Beş barmağı Bəhlul Danəndəyə göstərilillər. Bəhlul dənizin kənarına gəlib barmaxlarının üçünü ovcuna büküb ikisini beş barmağa tərəf uzadır. O sahat beş barmax yox olur. Bəhlul Danəndə tez qarğı atına minib yola düzəlir. Xəlifə, vəzir, vəkil, camahat hamısı bu işə heyran qalır. Fikirrəşillər ki, necə oldu barmaxlar yoxa çıxdı?

Tez Bəhlul Danəndəni çağırıllar. Bağdad xəlifəsi deyir:

– Ey Bəhlul Danəndə, o nə idi, səni görən kimi yox oldu? Bu işdən bizi agah elə.

Bəhlul Danəndə deyir:

– O, Allahın əli idi. Deyirdi ki, beş ürəh bir-biri ilə eyni olsa dünya cənnət olar. Hamı bir-birinə can deyib, can eşidər. Mən də

iki barmağımy göstərib dedim ki, nəyinki beş deyirsən, hətta iki adamın ürəyi bir-birynən düz deyil. O da yox oldu, çıxdı getdi.

BƏHLUL DANƏNDƏYNƏN MOLLA

Rəvayətə görə, Bəhlul Danəndə bir il xeyləh buğda əkir. Buğda göyərir. Yaz gəlir, buğda zəmisini boy atır. Bəhlul fərəhlənir ki, bol məhsul alacaq. Bir müddət keçir, buğda zəmisini saralır, biçin vaxtı yetişir. Bir gün Bəhlul Danəndə baxıb görür kü, zəminin xeyləh hissəsini qırıp aparıblar. Deyir, görəsən kim eliyib? Səhər Bəhlul görür kü, yenə də xeyləh yeri qırıp eliyiblər. Bir gün belə, iki gün belə. O, görür kü, belə gəssə, yerdə heş bir şey qalmıyacaq. Zəmini pusub, qırıp eliyəni tutmaq qərarına gəlir. Bir yerdə oturub oğrunu güdməyə başlayır. Bir də görür kü, bir molla at ilə gəldi, atdan düşüb, atı kola bağladı. Orağı əlinə alıb:

– Mollayam, mövz eləmə, Sən də bu qırpullaha bax, –

deyib başdadı qırıp eləməyə. Bəhlul Danəndə yerinnən qalxıb dəyənəyi əlinə aldı və:

– Sahibi-kəndü mənəm, Sən də bu şırpullaha bax, –

deyib başdadı molları döyməyə.

BƏHLUL DANƏNDƏNİN HAZIRCAYABLIĞI

Belə rəvayət edillər ki, Bəhlul Danəndə hələ uşax ikən onun bilikli və hazırcavab olması hər vilayətə yayılır. Bir gün bir neçə ağsaqqal qoca Bəhlul'u görməh üçün onun yaşadığı kəndə tərəf gedillər. Yol bağların arasından keçərkən qocalar görüllər ki, bir uşax "qarğı at"la minib, o tərəf-bu tərəfə çapır. Ağsaqqalardan biri onu yanına çağırır deyir:

– Əssalamı-ələyküm.
– Əleykəssalam, – deyər uşax cavab verir.

– Oğul, Bəhlul Danəndəni tanıyırsanmı?

– Tanı mənəm, eşit mənəm, bil mənəm, – deyər uşax cavab verir. Qocalar heş bir şey başa düşmüyərəh yola düşüb kəndə gedillər. Kənddə soraxlaşıb Bəhlulun evini tapırlar. Bir də görüllər ki, bağda oynayan uşax budu, altında "qarğı at"ı gəlir.

Qocalar yəqin edillər ki, bu Bəhlul Danəndədi. Qocaları təccüb götürür. Bəhlulun atası qalxıb oğlunun "qarğı atı"nı alıb aparır və aftaflayən gətirir. Uşax dəstəməz aldixdan sora qonaxlar olan evə gəlir. Qocaları təccüb götürür kü, bu necə alimdi ki, çubux "at" minir, adını soruşanda yalan deyir, özü kiçik olala atası əlinə su tökür, qulluğunda durur. Bu qocaların ən yaşdısı və bilikli dēdi:

– Bəhlul Danəndə, sənə sualım var.
– Dinniyirəm, – deyər Bəhlul cavab verdi.

Qoca dedi:

– Mənim uş sualım var. Onnari bizə əyan elə. Birinci sualım odu ku, sən alim ola-ola niyə çubux at minirsən?

Bəhlul dedi:

– Ey qoca, hər şeyin öz məqamı var. Uşağın öz peşəsi, gəncdiyin öz peşəsi, qocalığın öz peşəsi var. Mən də uşax olduğum üçün peşəm "qarğı at" minməhdi.

Qoca ikinci sualı verdi:

– Ey Bəhlul Danəndə, biz bağda sənə sual verdih ki, Bəhlul Danəndəni tanıyırsanmı? Sən də dedin ki, tanımanam, eşitmənəm, bilmənəm. Bax, niyə yalan dedin?

Bəhlul Danəndə qocanın cavabında dedi:

– Mən sizə düzünü demişəm. Mən dedim ki, tanıyın mənəm, eşidin mənəm, bilin və ağah olun, mənəm.

Qoca üçüncü sualı verdi:

– Ey Bəhlul Danəndə, özün uşax olsan da, atan sənə əlinə su tökür. Bunun səbəbi nədi?

Bəhlul Danəndə dedi:

– Ələ su töhməyin külli savabı var. Odu ku, savabı ayrısı alınca, öz atam əlsə yaxıdı.

Qocalar Bəhlulun biliyinə əhsən dedilər. O günün Bəhlul Danəndənin adı məşhur oldu.

QAŞMAĞIN XEYRİYNƏN ZİYANİ

Kənddən bir kişi şəhərə oğlunun evinə gəlir. Görür kü, oğlu hər gün səhər harasa gedir. Oğlunun soruşur, oğlu deyir ki, hər səhər qaşmağa gedirəm. Başdıyır qaşmağın xeyrinnən atasına danışır.

Atası deyir:

– Kənddə Məmmədsadığı tanıyırsan? O elə asta yeriyərdi ki, ayağının altında qarışqa qalsaydı, ölməzdi. Halını pozmuşdu yaşıadı. Öləndə 104 yaşı vardı.

Bir neçə gününən sora atası gedir, əmisi gəlir. O da qardaşı oğlunun hara getdiyini soruşur. Oğlan deyir:

– Qaşmağa.

Oğlan indi də əmisinə qaşmağın faydasından danışır.

Əmisi gülüb deyir:

– Ay bala, dovşannan bərh qaçan yoxdu, üç il yaşıyır.

VAXTIM YOXDU

Ərdəbil tərəfdən sadə, avamyana bir kişi şəhərə gəlir bazarıx etməyə. İşini görüb qutarandan sora gəlib dükannardan birinin qabağında mürgüləməyə başdıyır. Dükancılardan biri onu görüb, sataşmaq qərarına gəlir.

Dükanda oturub başdıyır xurma yeməyə və dənəsini bir-bir kişiye tərəf atmağa. Dənə kişiye dəyəndə gözünü açır, ora-bura baxıb, haradan atıldığını bildirdən sora halını pozmadan yenə gözünü yumur. Dükancı bir xeyli xurma yeyib dənəsini kişiye atır. Xeyli keçdikdən sora, kişi qalxır, dəsmalını çıxarıb yan-yörəsindəki xurma dənələrini yığır dəsmalın içinə, gedir dükancı-nın yanına deyir:

– Qardaş, al bunu çək.

Dükancı dəsmalın tərəzinin üstünə qoyub çəkir və deyir:

– Bir girvəngə.

– Kişi el atıb dəsmalı yox, tərəzinin bir girvəngəli daşını götürüb dükancının başına çırpır və deyir:

– Mən iş adamıyam, dənələri sənə bir-bir atmağa vaxtım yoxdu.

Kənddə hınnan-zırı qanmıyan bir Allah bəndəsi yaşıyır. Günün birində bu kişi yıxılıb ölür. O dünyada kişinin kağız-kuğuzunu yoxluyub görürlər ki, günahıyanın suabı təndi. Soruşullar ki:

– A kişi, harda yaşamağ isdiyirsən, cənnətdə, cəhənnəmdə?

Kişi qayıdır ki:

– Deyin görüm, cənnətdə kişilər nəynən məşğuldular, cəhənnəmdə nəynən?

Cavab verirlər ki:

– Cənnətdəki hacılar, seyid-mollalardı, ibadət eliyillər, cəhənnəmdəki də lotu-potulardı, çaxır içib kef eliyillər.

Kişi deyir:

– Cənnətdə molla-seyidə aftafa daşımaqdansa, cəhənnəmdə lotu-potunun bədəsinin dibində qalan çaxırı içib kef eləməh yaxşıdı, məni cəhənnəmə göndərin.

XORUZ ALACAM

Kəndə şəhərdən qonaxlar gələsiymiş.

Sovet sədri bazar-dükana hərrəni tapşır ki, qonaxlar qiymət-zad soruşsalar, ucuz deyın, qoy elə bilsinnər ki, bizdə ucuzduxdu.

Vax-vədə yetişir, qonaxlar gəlillər, başdıyılar kəndi gəzməyə. Yolları bazara düşür. Baxıllar ki, ucuzduyuymuş. Bir kişi yedəyində inəh aparırmış.

Soruşullar ki:

– A kişi, inəyi neçiyə satırsan?

Kişi qayıdır ki:

– Beş manata!

Qonaxlar görürlər ki, bəs burda lap ucuzduyuymuş.

Aralanan vaxdı birinin dili dinc durmur, deyir:

– A kişi, yaxşı, tutax ki, inəyi satdın, pulunu neyniyəcəhsən?

Kişi də eləmə təbəllih, cavab verir ki:

– Belə, üsdünə beş manat da qoyub bir xoruz alacam!...

BİZ HEŞ BALAĞA DA DÖNMƏMİŞİH

Vedinin Qaralar kəndində bir xəsis kişi olur. Bir gün bunun evində qonaxlıx olur. Qonaxlar bir-birinə qaş-göz edillər ki, bu kişini möhkəm xərəcə salsınlar. Girişillər yeməyə. Bir azdan xəsis kişi baxıb görür kü, bir qəddər də keçsə süfrədə heş nə qalmı-yacax. Tez geri çəkilir ki, bəs yaxşı yedih, lap camışa döndüh.

Qonaxlar ev yiyəsinin niyyətini başa düşüb qayıdılar ki, biz heş balağa da dönməmişih.

Qonaxların geri çəkilmədihlərini görən ev yiyəsi baxır ki, belə gessə, ac qalacax, təzədən qayıdıb başdıyır yeməyə.

HARDADI MƏNDƏ O BAXT?

Aran kənddərindən birində Xudayar addı varrı, amma xəsis bir kişi yaşıyırmiş. Yayın ortalarında kişi dağa yola düşür kü, qoyun-quzuya baş çəhsin. Demə, onun sürüsünü yoxsul qardaşının uşaxları otarırmış. Kişi günortuya yetişir biniyə, xoş-beş, on beşdən sora uzanıb yatır. Axşam sürü dönəndə kişi hər şeyi sağ-salamat görüb toxduyur. Görür kü, bala, bir çəpişin belə burnu qanamayıb. Qardaşı uşaxları gözdüyür kü, əmiləri bir xoş söz deyəcəh. Amma kişi ağzını açıb nə bir kəlmə sağol deyir, nə də bir dil tərpədir ki, o əmili quzulardan birini kəsin, yeyəh. Axırda qardaşı oğlanlarının biri özünü saxlıya bilmiş deyir:

– Ay Xudayar əmi, gəlsənə quzulardan birini kəsib sənə bozartma bişirəh?!

Kişi hövləh qayıdır ki, amanın bir günüdür, ə nə danışdıgındı, qurddan-quşdan saxlıyib-saldırıbsınız, daha niyə tələf eliyirsiniz? Gətirin, süddən-qatıxdan yeyib yatax.

Çobannar əməlli-başdı portdeşillər. Gedib sürüdən yaxşı bir quzu seçib kəsillər. Gecə qarannıx olduğundan kişi öz malını seçə, tanıya bilmir. Qardaşı uşaxları da and-aman eliyillər ki, əmi, öz quzularımızdandı, arxayın ol.

Demə, qardaşların beş quzusu varmış. Onları da əmilərinin sürüsünə qatıb otarırmışlar. Bozartma bişib süfrüyə gəlir, çörəh yeyiləndə qardaşoğlu ürəhdən dillənir ki, əmi, niyə belə çəkinə-çəkinə yeyirsən, elə bil öz malındı, halallığınan ye.

Kişi yeməyinə yeyir, amma bu söz ürəyinə xal salır. Gecəni bir təhər keçirib səhəri diri gözdü açır. Dəriyə baxıb öz quzusunu tanıyanda kişinin elə bil belini qırıllar. Başdıyır yanib-yaxılıb söylənməyə:

– Deyirəm axı niyə iki kəsib bir başdıyır ki, əmi, öz malın kimi ye. Hardadı məndə o bəxt ki, qardaşım oğlu beş quzusundan birini kəsib mənə yedirəh?!

ANAMA DE, "QULLUXÇU"NU GÖNDƏRSİN

Birinin ərköyün, tənbel bir qızı varmış. Günah anasındaymış. İlk günənn üstündə əsibbiş: «Burda oturma, orda otur. Bunu yemə, onu ye». Qız elə yerin içindəcə yeyib-içərmiş. O qəddər ərin-cəhmış ki, lazım olan şeyi götürməyə belə durmazmış. Yanında uzun bir çubux saxlıyırmiş. Bir şey lazım olanda çubuğu uzadıb götürərmış. Çubuğun da adını «qulluxçu» qoyubmuş.

Qız böyüyüb boya-başa çatır, qapılarına elçi göndərən olmur. Xeyləh vax keçir, bir oğlan onların evinin yanından keçəndə qızı görüb, elçi düşür. Əlimyandı qızın razılığını verir, ər evinə köçürüllər. De bir gün, iki gün... Qaynata-qaynana baxıb görüllər ki, bu gəlin ver yeyim, ört yatımdı. Oğula işarə edillər. Oğul da gəlinin sir-sifətinin gözəlliyinə vurulmuş. Bir az mızıldayıb susur.

Bir gün qaynatasının onların kəndinə getməyə hazırlaşdığını eşidib, gəlin əri vasitəsiylən çatdırır ki, bəs anama deyin, mənim qulluxçumu göndərsin.

Kişi qudası evinə gəlir. Xoş-beş, on beşdən sora çay-çörəh gəlir. Ananın gözü elə qaynatanın ağzında imiş ki, görəsən, qızdan şikayət-zad eləmiyəcəh? Görür kü, yox, qohumun kefi köhdü.

Ordan-burdan danışılar. Qalxıb yola hazırlaşanda qohum qızının sifarişini anasına çatdırır.

Kişi sözünü deyib çölə çıxır, atın yəhər-yüyənini yoxluyur. Vaxtı uzadır ki, qulluxçunu yola hazırassınlar. Qapı açılır, ər-avad əllərində haça bir çubux çölə çıxanda qaynata döyükdür. Ana çubuğa qırmızı yaylıx bağlıyib verir kişiye ki, bəs, quda, qızın «qulluxçu»sunu özünə salamat yetir ha!...

Bir kasıb kişinin deyindən bir arvadı varmış. Səhər-axşam yazığı dänniymiş:

– Bəs filankəsə qabağa düşdülər, biz dala qaldıx...

Qərər, bir gün kişi dəhrə-çatsını götürür, uzunqulağı haylı-yıb, meşiyə gedir. Odun düzəldib, şələləri vuranda qulağına səs gəlir. Yəqin edir ki, keçidi. Səsi tutub gedir meşənin dərinliyinə. Gəlib görür kü, bir iri keçidi, düşüb morux kolluğuna, çıxma bilmir. Çox götür-qoy eliyir ki, balam bu damazdığı kəsilməmiş hardan gəlib düşüb bura?

Yazıx heyvan kişinin heykəl kimi quruyub qaldığını görüb təzədən başdıyır məkkildəməyə. Kişi girir moruxluğa, əl-ayağı qan içində heyvanı çıxarır. Uzunqulağın boynunna qəzil çatını açıb bağlıyır keçiyə, sevinə-sevinə evinə gətirir. Arvad görür kü, kişi budu ey, ley kimi gəlir, uzunqulağın üstündə iki tay odun, yedəhdə də keç. Arvad durub sevincə qapıya çıxır, əl-ayağı eliyib yükü yerə qoyullar.

Kişi dambat-dambat* keçini tövlüyə salır. Arvad-uşax yığışır, kişi əhvalatı olduğu kimi danışır ki, bəs filan-beşməkan...

Arvad durub keçini sağır, südünə yarmadan-zaddan atıb xörəh bişirir. Şad-şadyanalıqna xörəyi yeyib hərə bir mitilin üsdünə uzanıb yuxuluyur. Amma arvadın yuxusu ərşə çökülür. Öz-özünü dänniyir ki, ay mənim ağıma nə deyim, bu kişini elə hər gün səhər tezdən niyə çölə göndərmirəm ki, gedib keçidən, qoyunna tapıb gətirə. Beləcə fikir eliyə-eliyə arvad yuxuya gedir.

Sabah açılır. Arvad kişinin yanını kəsdirir:

– A kişi, dur! A kişi, dünənki vaxdı, get görəh bu dəfə nə tapıb gətirəcəhsən?

Kişi görür kü, balam, arvad əl çəkənə oxşamır. Yuxlu-yuxlu qayıdır ki, arvad, evin yıxılmasın, yuxuda qoyun tapmışam, imkan ver, yatıb görüm qoyun hansı tərəfdədi?!

* Dambat-dambat – yekə-yekə

Bir gün iki qardaş uzax bir səfərə çıxması olur. İkisinin də arvadı yola yeməh-ışməh, dəyişəh qoyur. Qardaşlar evdəkilərlə həlal-hümmət eliyib bərkidillər çıxışların bağını, qırıllar yerin damarını.

Axşam düşür. Qardaşlar bir qayanın daldasında ayax saxlıyib, gecələməli olullar. Böyüh qardaş tez yerini rahatdıyıb uzanır. Kiçih də bir az dincini alannan sora dillənir ki, qardaş, qalx bir az odun yığax, ocax yandırax, suyumuz tükənib, su tapıb sabahımıza ehtiyat görəh.

Böyüh bu tərəfdən o tərəfə çevrilib, birdən tikəlir ki, bu nə sözdü, ə?! Utanmırsan, özünə böyüh qardaşına iş buyurursan? Qardaş döyülüh... Bə qardaş adama nə vax lazımdı?

Kiçih qardaş kor-peşman başını aşağı salıb ocax çatır, yolda ovladığı quşları təmizdiyib bişirir, su qablarını doldurur, yatmağa budaxlardan ala-babat yer düzəldir. Böyüh qardaş yeyib-içib təzədən uzanır. Kiçih bir xeyli gözdüyür, görür kü, yox, yuxu onu basır, qardaşını silkəliyə oyadır. Deyir:

– İndi də sən keşih çəh, mən heç olmazsa gözümün acısını alım.

Qardaş bu dəfə daş dəymiş ayı kimi donquldanmağa başdıyır:

– Bu da sənə qardaş. Ə, necə qıyırsan məni şirin yuxudan oyatmağa? Heç utanmırsan?

Kiçih qardaş utana-utana cavab qaytarır:

– Qardaş ey, qardaş, üstəli bu qədər də iş görmüşəm. Gecə yarıdan keçib, heç olmazsa, birçə sahat gözümü yumum.

Qərər, iki gün yol gedillər. Hər dəfə iş ortaya çıxanda böyüh qardaş bu minvalnan kiçiyə dil basıb, boşdu çıxarır. Üçüncü gün sıldırım bir qayalığa çatıllar. Kiçih qardaş qayaların oyuxlarını tapıb yol fikirləşir, böyüh qardaş isə cləmir tənbellih, özünün dolu dağarcığını verir kiçiyə ki, bəs qardaş deyilih? Görəh mənim dağarcığımı da çıxarsan o üzə, özümü də.

Kiçih qardaş heş nə demir, dolu dağarcığı çiyinə alıb qayalığa dırmaşır, üzə o yana cıgırı tutub gedəndə böyüh qardaş aşağıdan qışqırır ki, ə, hara gedirsən? Dağarcığı qoy yera, gəl məni də çıxart yuxarı. Tez də əlavə eliyir ki, bə qardaş deyilih?

Kiçih qardaş baxıb-baxıb qayıdır ki, qardaş olmağına qardaş, amma bu dəyqədən sora sənnən yoldaş deyiləh. Sən sağ, mən salamat. Yolçu yolda gərəh. Məni niyə yolunnan eliyirsən, bə qardaş deyiləh?

DƏVƏ UŞAXDI?

Eşşəh, qoyun və dəvə yola düşmüş bir xorum yoncuya ras gəlillər. Eşşəh təhlif edir ki, kim yaşca böyüh olsa, həmin yoncanı o da yesin.

Qoyun:

– Dünyanın üzünü su alanda Nuhun gəmisinə minən qoyun mən idim, – deyir.

Eşşək anqıra-anqıra deyir:

– Qoyun, sən nə danışırısan, Nuh anadan olanda, mənim düz yeddico yaşım varıydı.

Vəziyyəti belə görən dəvə başını aşağı uzadır, yoncanı yerdən götürüb yuxarı qaldırıxdan sora deyir:

– Sizin dediyinizdən belə çıxır ki, dəvə uşaxdı?!

Beləliynən, dəvə mübahisiyə son qoyur.

BƏLİ

Bir xan varmış. O, elan edir ki, kim onu danışıda yorsa həmin adama xələt, yora bilməsə cəza verəcəhdi. Xanın şərti də bu imiş ki, o, ancax «bəli» deməli, danışan isə bu və ya digər əhvalatı söyləməli. Kim bu şərtən razılaşmış, uduzmuş.

Günnərin birində bir kişi xanın hüsuruna gəlir. Xannan söhbət başdanır. Həmə şəxs deyir:

– Xan sağ olsun, babam sarvan imiş.

Xan:

– Bəli.

– Babam dəvə karvanına al qumaş yühlədihdən sora yola düşdü.

Xan:

– Bəli.

– Gethaget.

Xan:

– Bəli.

– Gethaget.

Xan:

– Bəli.

– Gethaget.

Xan:

– Bəli.

– Gethaget.

Xan:

– Bəli.

– Gethaget.

Xan:

– Bəli.

– Gethaget.

Xan:

– Əyə, sənə baban bəs nə vax gəlib mənzil başına çatacaq?

– Xan sağ olsun, babamın o biri mənzil başına çatmasına otuz mənzilləh yol var. Hələ onun dəvə karvanı bir ay yol gedəcəh, – kişi cavab verir.

Xan:

– Mənim bir ay burda oturub sənə «gethəginə» «bəli» deməyə nə vaxtım, nə də halım var, sən apardın, – deyə mərcə yekun vurur.

DANA BALTANIN SAPINI BATIRDI

Bir kişi qazının yanına gəlib Qulamın onu döydüyünü bildirir və qazıya yaxşı bir saplı balta bağışdıyır. Qazı şikayətini arxayın edir ki, hax onun tərəfində. Bunnan sora Qulam bir dananın boğazına ip bağlayıb darta-darta qazının yanına gətirir və şikayət edəreğ deyir ki, həpənd oğlu həpənd məni döydü.

Qazı üzünü saplı balta bağışdıyana tutub deyir:

– Dana baltanın sapını batırdı.

Bunnan qazı saplı balta bağışdıyanı başa salır ki, dana baltadan qiymətli olduğu üçün «ədalət» də dana sahibinə tərəf keçir.

QAZINAN QIZIL

Biri özünü qazının yanına salıb qonşusunun haxsızdığının şikayət edir və işarə ilə qazını başa salır k, qoltuğundakı qazı ona bəxşiş götürüb. Qaz sahibi sözünü qurtarhaqurtarda qonşusu özünü yetirir. O da qonşudan şikayətdənərəh dilinin altındakı qızıl onnuğu qazıya göstərir və işarə edir ki, ağzımdakı onnux sən qazınıdır.

Qaz sahibi qonşusunnan şikayətdənib onu pisdiyəndə qazı əsəbləşərəh deyir:

– Qaz kimi boğazını uzatma, kişinin oğlu ağzında qızıl kimi söz danışır.

PİŞIYNƏN SİÇAN*

Pişih siçana deyir:

– Bu deşihdən çıx, o biri deşiyə gir, sənə bir ətəh arpa verim.

Siçan dillənir:

– Yol yaxın, kirayə çox. Deməli, burada bir işkil* var.

Beləliynən, siçan pişiyin kələyini duyur.

GÖNÜ SUYA VERMƏ

Dabbağın bir şagirdi varıymış. Dabbax gönü şagirdinə yumağa verəndə hər gün onu döyürmüş kü, «gönü suya vermə!». Şagirdin gönü yuduğu çay iti axırmış. Odu ku, şagird hər gün gönü yuyanda ehtiyatdı olur, göndən möhkəm yapışmış.

Günnərin bir günü şagird gönü saxlıya bilmədiyinnən dağ çayı gönü axıdır. Şagird nə qədər əlləşirsə, gönü tuta bilmir.

Şagird dabbağın yanına gələ-gələ fikirşir ki, işim fənadi. Əyər usta hər gün gönü yumağa aparanda «gönü suya vermə» deyə-deyə mənə döyürdüsə, gönü suya verdihdən sora lap dərimi soyacax.

Bənizi qaçmış, dizdəri əsən və əliboş gələn şagirdi görəndə dabbax işi başa düşüb deyir:

* işkil–fırıldağ, əngəl

– Mən səni hər gün döyürdüm kü, ehtiyatdı olasan. Gönü bərhtutasan k, su aparmıya. Gönü suya verənnən sora daha neyliyəh, canın sağ olsun.

TUTMAYNAN BAL

Bir cavan oğlan yolun kənarında oturub tutma (qovunun bir növü) ilə bal yeyirmiş. Yoldan keçən nurani bir kişi ona deyir:

– A bala, tutmayan bal tutmaz. Sancılanıb ölərsən.

Cavan oğlan əliynən «əkil başımmın» işarəsini verərəh tutmayan balı yeməhdə davam edir.

Xeyləh keçənnən sora nurani kişi geri dönür, görür kü, həmin cavan oğlan yerə yıxılıb:

– Vay öldüm, vay sancı qarnımı doğradı, mənə bir köməh, – deyə qışqırır.

Nurani kişi bunun qarşısında dayanıb deyir:

– A bədbəxt oğlu, mən sənə demədimmi, tutmayan bal tutmaz, onnarı yemə, səni öldürər?

Cavan oğlan özünü birtəhər ələ alıb deyir:

– A kişi, bu yaşa gəlibəsən, yənə də bilmirsən ki, tutmayan bal yaxşı tutub. Onnarın ikisi bir yerdə tezdiynən mənə aradan götürməh isdiyillər.

ÇOBAN CANAVAR

Canavara xəbər çatır k, muşduluğumu ver, səni qoyun sürüsünə çoban qoydular.

Canavar başladıyır hönkür-hönkür ağlamağa. Soruşanda k, ay canavar, niyə ağlıyrsan, o, belə cavab verir:

– Qorxuram yalan ola.

İNDİ HARDAYAM!

Bir ixtiyar baba ocax kənarında oturub qızınırmış. O, kisəsinə tənəkə çıxardıb müstüyn ocax hissəsinə doldurur. Sora tənəkənin üsdünə çınqı qoymağ üçün ayağa qalxıb ocağın o biri tərəfinə keçir, çömbəlib oturur. Ocaxdan bir çınqı götürüb müş-

tüyün ocağına od salır. Tənbəkədən bir-iki qullab aldıxdan sora öz-özünə deyir:

– Ey gidi dünya, insan quş kimi şeydi. Bayax hardaydım, indi hardayam!

TƏMBƏL OĞUL

Ata:

– Ay oğul, bir evdən-əşihdən çıx, bir işin qulpunnan yapış. Elə yeyib-çib yatarsan, dur gedəh ot biçininə.

Ata çiçəhli dağ çəmənniyyinin bir kənarında dayanır, kərəntini oğluna verir, kərəntini necə tutmağı, necə bişməyi ona öyrədir.

Oğul kərəntinin sapınınan və əlcəyinnən tutur, qollarını gen açır bir-iki dəfə ətir saçan çiçəhli otdarı bişidihdən sora atasına deyir:

– Ay ata, olarmı kırı, bir az da dizi üstə oturub biçim.

Atası razılıx verir. Təmbəl oğul dizi üstə bir-iki dəfə kərəntini hərrədihdən sora yenə atasına deyir:

– Ay ata, olarmı kırı, bu otdarı elə uzanib biçim.

Oğul atasının cavab almadan çiçəhli çəmənin üzərinə uzanır. Bunnan da təmbəl oğulun əməh fealiyyəti başa çatır.

YIXILAN DƏVƏ

Günnərin bir günü dağlıx ərazidə yamaşda salınmış cığırnan dəvə karvanı yol gedirmiş. Yağış yağdıxdan sora yol palçıq olur. Dar cığır, palçıxlı yol, yühlü dəvə dəvəçini çox narahat etdiyi üçün o, «ya Allah, ya Həzrət Abbas, sən özün köməh ol», – deyəndə dəvənin birinin ayağı sürüşür və yıxılıb yamaş boyu aşağı dığırnanır.

Dəvəçi narahat halda qışqırır:

– Ya Həzrət Abbas, qaş dəvənin altında qalarsan!

UZAXGÖRƏN TARİXÇİ

Bir paccahın beyninə düşür kü, tarix kitabı yazmaq lazımdı. Tapşırıx verdiyi alim tarix kitabını yazıb başa çatdırdıxdan sora

əsəri paccahın hüsuruna gətirib oxuyur. Əsər paccahın xoşuna gəlmir. Qəzəblənərək əmir edir ki, alim yazdığı kitabı vərəqləyinnən, cildiyinnən yesin! Tarixçi yazdığı kitabı yeyir və bununla da dünyasını dəyişir.

İkinci tarixçi axtarıllar. Bir tarixçi kimi Molla peyda olur. Xeyləh vaxdan sora paccah əmir edir ki, Molla yazdığı tarix əsərini oxusun. Təyin olunmuş vax paccah həyəətə çıxır ki, qabaxda Molla, onun arxasınca da qullar cərgə ilə dayanıblar. Hər qulun qolu üstündə qat-qat yığılmış tondır lavaşları var.

Paccah:

– Molla, bu nə həngamədi çıxardıbsan? Bəs sən tarix əsərinə hanı? – deyər soruşur.

Molla irəliyə yeriyib təzim etdihdən sora üzünü paccaha tutub deyir:

– Paccah sağ olsun, mən tarixi lavaşların üstünə yazmışam. Onnari sizə oxuyacağam. Əyər yazdığım tarixi əsər xoşunuza gəlməsə, onnarın hamısını özüm yeyəcəm.

Uzaxgörən tarixçinin iş üsulu paccahın xoşuna gəlir.

MƏN O KİŞİLƏRDƏN DƏYİLƏM

Günnərin bir günü bir kənddinin evinə qonax gəlir. Ev sahibi ilə qonax evdə əyləşib söhbət edillərmiş. Evin xanımı da əlində çömçə iri mis qazanda xörəh bişirmiş. Qonağın ev sahibinin söhbətinə arvad da qoşulur. Kişi arvadının sözlərinə etiraz edir və onnan razılaşmır. Belə olduxda arvad bərh əsəbləşir, çömçəni aşın içinnən çıxarıb ərinin başına vurur.

Ev sahibinin port olduğunu görə qonax gərginliyi azaltmaq üçün onu sakitləşdirir və öz həyatının bir misal çəkir. Qonax deyir ki, mən arvadım sən arvadınnan çox-çox hirsddi. Bir gün mən arvadım bir qulplu qazan xörəh bişirmişdi. Elə həmin gün axşam sözümüz çəp düşdü. Arvad əsəbləşdi nə əsəbləşdi, qulplu qazanı götürüb xörəhli-zaddı keçirtdi mənə başıma.

Qonax sözünü qutarar-qutarmaz indicə arvadının çömçə zərbəsinə gözdeyinin altı qaralmış ev sahibi ayağa qalxıb qəddini düzəldir, əllərini belinə qoyaraq ciddi görkəm alır və üzünü qo-

nağa tutub xoruzdana-xoruzdana deyir:

– Ağlın özünə getməsin, mən o kişilərdən deyiləm!

SÜD QARDAŞI

Şahlardan hansısa bərh xəsdələnin. Bunun üsdünə həkim-loğ-man qalmır k, götürməmiş olsunnar. Şahı sağaldan tapılmır k, tapılmır. Günnərin birində bir nəfər həkim gəlir xəstənin hüzu-runə. Həkim xəstəni müayinədən keçirdihdən sora onun xəsdə-liyini müəyyən edir.

Həkim gizlicə balalamış bir eşşəh tapıb götürür. Tövlüyə bağ-lıyaraq ona yaxşıca qulluq edir, arpadan, buğdadan verərəh eşşə-yi kökəldir. Hər gün eşşəyi sağarax onun südünnən şaha verir. Şahın əhvalı tədricən yaxşılaşır.

Günnərin bir günü həkim eşşəyi sağarkən xotux təpiynən vurub süd vedrəsini aşırır. Bərh əsəbləşmiş həkim xotuşun qarşı-sında dayanaraq əsəbi şəkildə deyir:

– Heyif ki, sən şahın süd qardaşısan. Yoxsa sənə divan tutardım.

QURD AĞZI «BAĞLIYAN»

1918-ci ildə çobankərəllilər Türkiyənin Qars mahalında olan-da qaşqınnardan birinin üş qoyunu itir. Qoyun sahibi nə qədər axtarırsa, heş nə hasil olmur.

Əlaşsız qalan qaşqın kənddə yaşayan bir şəxsin yanına ge-dərəh ona deyir ki, eşitməşəm sən qurd ağzı bağliya bilirsən. Xahiş edirəm, qurdun ağzını elə bağliyasən ki, o, mənim var-yoxum olan üş qoyunumu yeyə bilməsin.

Cadugər kişi pasdı bir bıçaq çıxardır, nə isə oxuyur, üfürür və son həddə qurdun ağzını «bağliyır».

Qoyun sahibi evə gedib səhərəcən arxayın yatır. Səhər tezdən yenə də çöllərə düşərəh qoyunlarını axtaranda görür kü, onların ancax buynuzları qalıb. Tez özünü sehrkar əfəndinin yanına yətirir və əhvalatı ona danışır. Əfəndi əsəbi şəkildə bir də pasdı bıçağı yoxluyur, duvasına baxır və deyir:

– Qurdun qoyunları yeməsi eyidir, ancaq qurdun bayıra get-

məsi işi müşğul olacaq, çünki mən onun ağzını bağlamaq əvə-zinə gerisini bağlamışam!

SARI ŞİNEL

Goravanni* Mustafa kişinin oğlu Böyüh Vedidən qız qaçırır-bış. Bir neçə gün sora oğlanın mənsub olduğu tayfanın ağsaqqalı Heydər kişinin başçılığınan bir dəstə adam el adətiynən barışığa gedir. Heydər kişinin əynindəki sarı şinel dərhal diqqəti çəkir. Nə isə, barışix baş tutmur.

Bir neçə gün sora Heydər kişinin qardaşı Mədət məllim yenə bir neçə nəfərnən təzə qohumlarıgələ yola düşür. Onun da əy-nində həmin sarı şinel.

Axır ki, qohumnar barışır və adət üzrə kürəkən qaynata evinə qonax çağırılır. Kürəkənin də əynində həmin sarı şinclı görəndə təzə qohumnar başa düşüllər ki, Goravan kəndində cəmi bir şinel varıymış...

MƏHƏMMƏD KİŞİNİN CANAVARI

Goravan kəndində bir Məhəmməd kişi, bunun da vardan-yox-dan, dünya malınnan bir qocu var imiş. Bir gün səhər tezdən gə-lib tövlənin qapısını açanda görür kü, qoş-zad yoxdu, bir tox canavar var, o da şöngüyüb oturub tövlənin ortasında. Məhəmməd kişi bir açıx baciya baxır, bir də qoçun sür-sümüyünə. Mə-sələnin nə yerdə olduğunu başa düşür.

Bu xəbər bir azdan bütün kəndə yayılır. Axışib gələnnər canavarı öldürməh üçün Məhəmməd kişini nə qədər dilə tutul-lar, razı olmur. Qoçun zınqırovunu canavarın boynuna bağliyib, buraxır çöllüyə.

Canavar haradan keçirsə, xəbər gəlir ki, Məhəmməd kişinin canavarı filan yerdən keşdi. Gəlişinnən qabax bu gəlişi xəbər verən zınqırov canavarı beləcə acınnan öldürür.

*Goravan – Vedibasar mahalında kənd.

"ŞÜMÜR" KEŞİŞ

Goravan kəndində Aşura günü şəbbəh çıxarırmışdılar. Heş kim Şümürün rolunu oynamaq istəmir. Ona görə də qonşu kəndin keşişini çağırıblar. Başına dəbilqə qoyur, belinə qılınş qurşuyullar.

O soruşur:

– Mən nə iş görməliyəm?

Deyillər:

– Bu körpə uşaqlar ağlaşıb sənnən su isdiyəcəhlər, sən də verməzsən.

Keşiş də çox ürəyiyumşax olur. Uşaqlar ağlaşanda o kövrəlib, deyir:

– Ara, vallah, mən siza su verəram, amba bu musurmannar qoymur...

KƏNDİRİNİ SALLA

Goravan kəndində Mustafa kişinin oğlu Məhəmməd mədəniyyət evində rollar oynuyurdu. Ona "artist Məmed" deyirdilər. Bir gecə evlərinə qayıdır. Anasına çox deyir ki, mənə qovurma ver, anası Gülsənəm arvad vermir. Məhəmməd əlini göyə qaldırıb deyir:

– Ay Allah, kəndirini salla!

Bir də görürlər ki, bacadan kəndir enir. O, kəndiri anasının belinə bağlayır. Deyir:

– Allah, kəndirini çəh.

Kəndir dartılır. Gülsənəm arvadın ayaxları yerdən üzülür. Gülsənəm arvad oğluna yalvarır. Məhəmməd yenə bacıya üzünü tutub deyir:

– Allah, bu dəfə anamın günahından keş.

Gülsənəm arvad qovurma çıxarıb ocaxda təzəliyə. Məhəmməd kəndirini sallıyan "Allah"nan bir yerdə ləzzətnən qovurmanı yeyillər.

LÜLƏSİ GÖYƏ BAXIR

1918-ci ildə Böyüh Vədi kəndinin erməni daşnaxları tərəfinə hücuma məruz qaldığı ağır günlərdə Yetim Əkbər yoldaşda-

rıyan erməni nizami ordusundan bir top ələ keçirir. Çox çətin-niyən öküzdə qoşub gətirillər. Yetim Əkbər Abbasqulu bəyə deyir:

– Abbasqulu bəy, topumuz yoxuydu, tapıb gətirmişih. Özü də ayripılan vurmax üçündü. Lüləsi göyə baxır.

Abbasqulu bəy baxıb gülür:

– Oyunun olsun, ay Əkbər. Bu ki, qazandı.

SİZİ AJ QOYMUYACAXDIM KI...

Şəhpəri əri ilə qaçaqxılıx edirmiş. Bir gün döyüşdən sora yaranmış sakitlihdən istifadə edən Şəhpəri uşaqlarının aj olduğunu görüb, qayalıqın arasında ocax çatıb qazan asır. Uşaqlar səbirsizdiynən xörəyin bişməsinə gözdüyüllər. Xörəh bişib süfrə salınanda atışma təzədən başdıyır. Şəhpəri də silahı götürür. Onnari mühasiriyə salıllar.

Qaçaxlar atdarı minib tez-tələsih aradan çıxmalı olullar. Qaçaqov başdanır. Gözdən itdihdən sora uzax meşədə dayanıllar ki, dinşdərinə alsınlar. Bu zaman uşaqlar ajdıxdan şikayətdənillər. Heyfsdənillər ki, xörəhlərini yeməyə imkannarı'olmadı. Bu vax Şəhpəri arvad gətirib süfrə açır. İki yerdən deşilmiş qazanı ortaya qoyur. "Gəlin yeyin, mən sizi aj qoymuyacaxdım ki," – deyir.

Dəmə, ara qarışanda qazanı yəhərin qaşına qoyub aradan çıxarıbbış.

BU KU ADAMDİ!

Yüzillər boyu Vedibasər mahalında, onun bir çox kənddərinə isə lap XX yüzilin əvvəllərinə qədər erməni adı məxlux yaşamıyib. Bunu olmuş belə bir əhvalat da təsdiq edir.

1918-ci ilə qədər erməni-daşnax qüvvələri Vedibasər kəndərinə hücum etməyə cəsarət etmillər. Hərdən kəşfiyyata adam göndərib, müsəlman kənddərinin etibarlı müdafiə olduğunu eşidib, çəkilib yerrərində oturmmuşdalar.

Bir gün Taytan kəndinə xəbər yayılır ki, kəndin kənarında bir erməni cəsədi var. Kənd bir-birinə deyir. Erməni görməh marağı adamnara güj gəlir. Hamı qaçır göstərilən yerə. Adamnardan biri

irəli keçib, üzü üstə yerə sərilmiş cəsədi arxası üstə çevirir. "Bu ku adamdı!" – deyər camahat heyrət içində bir-birinə baxır.

FERMANIN PLANI DOLAN DƏYİL

Bir gün bağçacıxılı* Kərim kişinin arvadı ərinə deyir:

– Ay kişi, yəqin qismətdəndi. Bu il fermanın çobanı kürd Abdullanın qoyunnarının hamısı ekiz doğur. Yaxcı qonşudu. Allah ruzusunu bol eləsin.

Kərim kişi arvadını mənalı-mənalı süzüb dillənir.

Bir neçə gün sora kolxozun ümumi yığıncağında kolxozun sədri ferma müdürünü qoyunçuluxda yaranmış acınacaxlı vəziyyətə görə tənqid edir. Ferma müdürü də öz növbəsində günahı zootexnikin üstünə atır, yemin azdığının şikayət edir.

Bayaxdan bəri bir künşdə oturub dinniyən Kərim kişi söz alıb deyir:

– Zəhmət çekib özünü yormuyun. Neçə ki, kürd Abdullanın qoyunları ekiz doğur, fermanın planı dolan deyil.

ÖZÜNÜZƏ YEZİD TAPIN

Uluxanlı Yaqub Aşura günü səbiş çıxarılarda Yezid rolunu oynuyurmuş. Bir Aşura günündə də ata minir ki, meydana girsən, at baş alıb özgə tərəfə götürülür. Yaqub ha çalışır ki, atın başını qaytarsın, mümkün olmur. Nəolax qalib gedə-gedə çıxırır:

– Camahat, özünü Yezid tapın, mən getdim.

*Baxçacıx – Vedibasar mahalında kənd.

XI. ATALAR SÖZLƏRİ VƏ MƏSƏLLƏR

A

Ağılsız adam dosdu ancağ özü çətinə düşəndə yada salar.

Ağıllı bu ili fikirreşir, ağılsız – bu günü.

Arpa əkib, buğda gözdəmə.

Ağacı qurd yeyər, insanı – dərd.

Ağa Nəzərəm, belə gəzərəm, bir vüranda qırxını özərəm.

Aşığa söz dəyməz, çirkinə – göz.

At addımına görə yox, adamına görə tanınar.

Ağsaqqalsız ev olmaz, paccahsız ölkə.

Ağlar gözdən, bir də saxta sözdən özünü gözde.

Acı danışan şirin söz eşitməz.

Ağıllı bir dəfə allanar.

Ağıllı işinə baxar, cahıl – dişinə.

Anniyana qul ol, annamiyana ağa olma.

Ağlıyanın bir dərdi var, gülənin – iki.

Atdan düşsən də, addan düşmə!

Ata haqqı övlada mirasdı.

Ata yumaxlanar, oğul budaxlanar.

Arğımıyan baş yasdığa gəlməz.

Ağ evi görüb, qara evi yandırmazdar.

Aj böydən tox it yaxcıdı.

Acığan itirərsən, səbirən gətirərsən.

Ata çörəhdı, ana ürəh.

Acı doluyar, tox toxu yalıyar.

Arvadın isməti – ərin izzəti!

Arvadın biri – əla, ikisi – bəla!

Arvad almamış övlad arzusu eləmə!

Arvadın axır hiyləsi ağlamaxdı.

Aldığı bir iynədi, dəmirini yoxluyur.

Ay mənim olsun, ulduz heç olmasın!

Adam dəlidən utanmasa da, dəlinin yiyəsindən utanar!

Adamın dosdu oturub-durduğunun belli olar!
At görəndə axsıyır, su görəndə susuyur!

B

Bəd xəbər uçuq, xoş xəbər – yatır.
Bir ağacın altında yüz qoyun yerləşər.
Başı boş olanın sözü baş olmaz.
Böyüh loxma ud, böyüh söz danışma!
Babadan hümmət, nəvədən xidmət.
Bugünkü uşax – sabahkı qoçax.
Bağı bağban yeyər, qoyunu – çoban.
Bal olma kı, hamı səni yeyə, zəhər olma kı, hamı sənə tüpürə.
Bu canın o cannan nə xəbəri!

Bağa bax üzüm olsun,
Yeməyə üzün olsun.

Bir çırağın işığına qırx adam əyləşər.
Bir ox iki quşa dəyməz.

C

Cavan var aparıb-gətirir, çoban var – otarib gətirir!
Çox gülməh asandı, çox susmax – çətin.
Çobansız qoyun qurda yem olar.
Çil toyux bərək yumurtalıyar.

Çox əyilmə, basallar,
Çox ucalma, asallar.

D

Dağ başına qış gələr, insan başına – iş.
Dəli dəlidən xoşdanır, molla ölüdən.
Dərdini gizdədən davasını tapmaz.
Dumbulnan gələn zurnaynan gedər.

Dəmir nəmnən, insan qəmnən çürüyər.
Dəli dosdun olunca, ağıllı düşmanın olsun.
Dəlinin sözü, sərxoşun – gözü.
Doğru yolda yıxılan tez qalxar.
Dost dostun aynasıdır.
Dəvətsiz qonağı köpək parçalıyar.
Dağ uşmasa, dərə dolmaz.
Dana mıxı çıxardanda bir yerə dəysə, iki də özünə dəyər!
Dəniz dalğasız, kişi xaltasız olmaz.
Dəli dəliyə qoşuldu, göydən dəyənenə yağdı.
Dosdu el olanın dövləti bol olar.
Dolu tüfəh birini qorxudar, boş tüfəh – ikisini.

E

El yandıran şamı söndürməh olmaz.
El gözünən düşən boy atmaz.
El malına göz dikən gözədən olar!
El ağzı ilə quş tutulmaz.
El içində, ol içində, öl içində!
Eyibsiz yar axtaran yarsız qalar.
Elin atdığı daş uzax gedər.
El eybini sənə deyən, sən də eybini elə deyər.
El qazanı ilə aş qaynamaz.

El üçün ağılıyan gözədən olar,
Yar üçün ağılıyan gözəl olar.

Ə

Ən ağır daşı su damcı-damcı damıb dələr.
Ən çətin övlad – nəvədir.
Əgər varındı – aləm yarındı.
Əsil bilən bilmədiyini biləndi.
Əlifin hecası var, gündüzün – gecəsi.
Əvvəli meydan olanın axırı zindan olar.

Ətin çiyi ət götürər, xəmirin çiyi – dərd!
Ərinə görə bağla başını, qazanına görə qaynat aşını!
Ər eldən gələr, oğul – beldən!

Əsilsiz qızı almaq çox asandı, amma saxlamaq çətindi,
Əsilli qızı almaq çox çətindi, amma saxlamaq asandı.

G

Göy ağlamıyınca, yer gülməz.
Güvənmə varrığa, düşərsən darrığa.
Gənşdiyində daş daşı, qocalıxdə ye aş.
Gördün dəli, sovul geri.
Gopla plov bişsə, dəniz qədrə yağı məndə.

H

Heyvan kəsilməyincə yağı görünməz, insan danışmıyınca –
ağlı.

Haynan gələn huynan gedər, selnən gələn suynan gedər.
Hiyləynən tikilən ev bəhanəynən yıxılar.
Hacı Məkkədə, dəvriş təkkədə.
Hər daş baş yarmaz.
Hörüyün uzununu, sözün qıyası!
Həkimə həkim eliyən xəsdədi.
Hər cırcıramanın öz cırlıtısı var.

X

Xəncərnən ala bilmədiyini, xoş söznən alarsan.
Xoş söz ürəyə qapıdı.
Xalq kəsən barmaq qanamaz.
Xoş günün sorağı uzaxdan gələr.
Xəstə yatan ölməz, əcəli yetən ölər.

Xeyir isdə qonşuna,
Xeyir gələr başına.

Xəbəri uşaxdan öyrən.
Xəbərin yalanı olar, yalanın – xəbəri!

İ

İnsanın bir özü, bir də sözü.
İnəh duza allanar, insan – sözə.
İki dinnə, bir söylə.
İnsan el ilə, dəyirman yel ilə.
İş başının aşınca, dövlət cibinnən daşar.
İt özünün təmizini bilməz.
İki ölünü bir qəbrə qoymağ olar, iki arvadı bir evdə saxlamağ
olmaz.

İki qulax iki eşitməh üçündü, bir ağız bir deməh üçün.
İtdən çox çıxar daşıyan yoxdu, həmişə də ayağı yalındı!
İtin acığı quyruğunnan, atın hirs qulağınнан bilinər.
İki at bir ağaca bağlanmaz.
İki dilənçi bir qapıda dilənməz.
İki adam dalaşanda, üçüncüsü sən olma!
İt dartdığını bilir, udduğunu bilmir.
İt ayıbını bilsə, öyninə tuman geyər.

İsdi çörəh təndirdən,
Minnəti yox pendirdən.

K

Kosuya rişxənd edənə top qara saqqalı görəh.
Keçəl qız bəyəninçə toy əldən gedər.
Keçəli gün çıxmamış gör.
Korrar ölkəsində çaşdar paccəh olar.
Keçi şərəb işsə, dəviyə meydan oxuyar.
Kök arıxlıyınca, arığın canı çıxar.

Kim sənətə xor baxar,
Boynuna torba taxar.

Q

Qonağın gözü böyüh olar.
 Qoyunun mələdiyini quzu mələməz.
 Qurd balası qurd olar.
 Qulanın quyuğunu kəsməhlə qurd olmaz.
 Qərib dərdin təh ağlar!
 Qərib – dostu olmuyandı!
 Qələm tutan əl dilənməz.
 Qışın oğuruğu yazda üzə çıxar.
 Qonşu oduynan çıxax yanmaz.
 Qonşu çörəyi qonşuya borşdu.
 Qoyunu köpəyə tapşırıan, kababı qurda yedizdirər.
 Qardaş qardaşı bıçaqlıyar, dönüb yenə qucaqlıyar.
 Qərbin çərəsi ağlamaq, yetimin çərəsi sızdamaq.
 Qərbin boynu uzun olar, dili qısa.
 Qartal yumurtasınan qarğa çıxmar.
 Qır satıram kə, qazancım olsun.
 Qızım sana deyirəm, gəlinim sən eşit!

L

Lazım gəlsə, qurdun da tərəfini saxlamağ olar.

M

Min atın varsa, enişdə min, bir atın varsa – yoxuşda.
 Məsləhətnən atılan daş uzax gedər.
 Min xala yığılsa, bir ananın yerini verməz!
 Məzlumun ahı – devirər şahı.
 Mən sözü dedim daza, daz özünü qoydu naza.

Mənim könlüm arı,
 Allah mənə sarı.

N

Nahax qapıdan gələndə hax bacadan çıxar.

O

Oğurrux çörəyin dadı olmaz.
 Od söner, ad – yox.
 Oğlanı kamalınan, qızı camalınan.
 Oba köpəhsiz olmaz.

Ovlanmıyan quş olmaz,
 Başa gəlməyən iş olmaz.

On gün qov, bir gün ov.

Oğlan doğdum – öydü məni,
 Qız doğdum – söydü məni.

Ö

Özüm qürbətdeyəm, könlüm vətəndə!
 Ölü dağı çəkilər, diri dağı çəkilməz.
 Özünə işdəməhdən iyrenən, özgələrə işdəməyə məcbur olar.

P

Pis gün dönüb yaxçı olar, pis adam yaxçı olmaz.
 Papax başda yırtılar, başmax ayaxda.
 Pis söz qəlp puldu, yiyəsinə qayıdar.
 Plovu yeyənə ver, sözü deyənə!
 Pulda vəfa olsaydı, əldən-ələ keçməzdi.

Paltarın yaxcısını özünə götür,
 Aşın ləzzətisini qonağa ötür.

Paltarın çirki yumağnan gedər,
 Ürəyin çirki deməynən.

R

Rəhmət yazana, nəhlət pozana.

S

Sözün yaxcısı qısa olar, işin yaxcısı – uzun.
«Salam» dediyin yerdə «xudahafız» deməyi də bacar.
Seyid Əhməd əliynən ilan tutur, onu da yalan tutur.
Söz ki, var, dəmirdi, vurduxca uzanır.
Söz var iş bitirər, söz var baş itirər.
Saş səfadan uzanar, dırxax cəfadan.
Söylüyənə baxma, söylədiyinə bax.
Səbir acıdır, meyvəsi şirin.
Sırr açannan el qaçar.
Südnən gələn sümlüyünən çıxar.
Samanın tüsdüsü göz çıxardar.

Ş

Şillə yeməmiş yanax qızarmaz.
Şirin söz – şəkərdən şirindi.
Şirin quyruğuynan oynamazdar.

T

Tamahkarın gözünü torpax doydurur.
Təxsırı bağışdamax qüdrətin bəzəyidi.
Tənbələ iş buyur, o sənə nağıl danışsın.
Tənbəl arvad suyu dağıdar, deyər aydınixdı.
Toyux toyuxdu, su içəndə allaha baxır.

U

Uşağı ərköyün böyütməh onu atmağa bərabərdir.
Ucuz ətin şorbası olmaz.
Uçan quşun dalınca getməzdir.
Uzunun ucu olar, dərinin – dibi.
Uşağın yediyi halal, geydiyi haramdı.

Ü

Üz vermə – arsız olar, az vermə – xırsız olar.

V

Varrığa tələsən yoxsulluğa tez düşər.
Varrının eşşəyi də yeyin gedər.
Varrının sonu ilə yoxsulun sonu birdi.
Varranmağa tələsən yoxsulluğa düşər.
Vaxtı boş olanın sözü çox olar.
Verib peşman olmaxdansa, vermeyib düşman olmax yaxıcı.
Vaxsız bannıyan beçəni kəsəllər.

Y

Yara var bağlıyallar, yara var dağlıyallar.
Yetim yarımaz, yarısa da qarımaz.
Yalan ilə dünyanı gözəməh olar, qayıtmağ olmaz.
Yatan ölmədi, yetən öldü.
Yoldaşsız yol olmaz.
Yaxcı ovçunun toruna ov öz ayağıynan gələr.
Yoxsul adamın yox deməsi, varrı adamın xəsis olmasının
yaxıcı.
Yüz yeyənin olsun, bir deyəninin olmasın!

Yaxcı arvad pis kişini ər eylər,
Ortababı şir ürəhli nə eylər,
Yaxcı əri dillərdə əzbər eylər.

Yaxcı adamnan savaşma,
Pis adama – yanaşma.

Z

Zalıma rəhm etməh məzluma zülm etməhdi.

A

Ata bilgisi ilə adam adam olmaz.
Ata olmayan atanın qədrini bilməz.
Ata-ana adamın kiçik tanrısıdır.
Atası düz yerdə gözə bilmir, balası şumda şillaq atır.
Atı atın yanına bağlarsan xasiyyətindən götürər.
Ata malı mal olmaz, özün qazanmaq görək.
Ata-oğul savaşı, əbləh! ona inandır.
Atın ölümü itin bayramıdır.
At minənindir, qılıç bağlayanın.
At almamışdan axurunu bağlayır.
At eşək kimi anqırmaz.
Atasına xeyri olmyanın kimə xeyri olur?
At təpiyinə at dözər.
At ölər nalı qalar, adam ölər namı qalar.
At yeriməklə yol alar, insan bilməklə.
Atlı ilə atsız bir deyildir.
Ata dost kimi bax, düşmən kimi min.
Atılan ox geri qayıtmaz.
Ata, arvada etibar yoxdur.
Ac toyuq yuxusunda darı görər.
Acmış eşək qatırdan yeyin gedər.
Acın imanı olmaz.
Ac qılıca çapar.
Acın haramidən nə baki?
Aca meyit halaldır.
Ac ayı oynamaz.
Acıqlı qalxan ziyanlı oturur.
Acılıq adama oyun öyrəder.
Ac, yalavac qudurğan olar.

Acıqlı başda ağıl olmaz.
Ac deyər doymaram, tox deyər acmaram.
Acın qurşağında çörək durmaz.
Ac adam özünü oda vurur.
Acın qarnı doyar, gözü doymaz.
Acılıqdan kimse ölməz.
Aca doqquz yorğan örtüblər, genə yuxuluya bilməmiş.
Açıq ağız ac qalmaz.
Axtaran tapar.
Axırkı peşmanlıq fayda verməz.
Axşamın işini sabaha qoyma.
Axşamın xeyrindənə sabahın şəri.
Axşam oduna gedən çox olar.
Axtaran mollasını da tapar, bəlasını da.
Adam adama lazım olur.
Adam odur iqrarından dönməyər.
Adam yanıla-yanıla alim olur.
Adam adamı bir kərə aldadar.
Adama sözü bir kərə deyərler.
Adama adamlıq lazımdır.
Adam sözünü adama deyər.
Adın nədir Rəşid, bir de, bir eşit.
Arpa əkən buğda biçməz.
Arvaddan vəfa, zəhərdən şəfa.
Artıq tikə baş yarar.
Araz axar, gözün baxar.
Arxalı köpek qurd basar.
Arvad yıxmayan ev min il tikili qalar.
Arığa batman da yüküdür.
Armudun yaxşısını meşədə ayı yeyər.
Arı şirəyə dolanar.
Arpa verilməyən at qamçı gücü ilə yeriməz.
Azacıq aşım, arğımaz başım.
Az tamah çox bəla götürər.

Az işdən çox iş çıxar!
 Aza qane olmayan çoxa yetişməz.
 Az var ki çoxa qələbə eylər.
 Asanı qoyub çətinə düşmə.
 Aş daşanda çömçə baha olar.
 Aşığı uduzub, curuna güvenir!
 Aşın cuyuqluğu² dəniz yoxsulluğundandır.
 Aşığı yığarlar oynamaqdan ötrü.
 Ağac səmtinə yığılar.
 Ağac bar verəndə başın aşağı tikər.
 Ağacdən təndir, kürddən övliya olmaz.
 Ağanın malı çıxar, nökrin canı.
 Ağə deyir sür dərəyə, sür dərəyə.
 Ağacın yemişini ye, qabuğunu soyma.
 Ağlamayan uşağa süd verməzlər.
 Ağlayanın bir dərdi var, gülünün beş.
 Argısız başa saqqız yapışdırma!
 Ağ atla cahil ağaya qulluq çetindir.
 Ağ pul qara gün üçündür.
 Ağ libas tez çirklənər.
 Ağ itin pambıq sətana ziyanı var.
 Ağacı-içindən qurd yeyər!
 Ağır otur, batman gəl.
 Ağızdan çıxan başa dəyər.
 Ağə ilə qulun arasına girmək olmaz.
 Ağlarsa ananın ağlar, qalanı yalan ağlar.
 Allah saxlayanı qurd yeməz.
 Allah dağına baxar qar verər.
 Allahsız yerdə otur, böyüksüz yerdə oturma.
 Al ver deyiblər, al vermə deməyiblər.
 Allah qismətinə qane olan qəni olar.
 Allah sağ gözü sol gözə möhtac eyləməsin.
 Anlayan bir qıldan da anlar.
 Anlayana qul ol, anlamayana ağə da olma.

Ayaq getməsə, əl götürməz.
 Ayaq-ayaq nördivana çıxarlar.
 Ayranə getməyə utanmır, çanağı dalına qısdırır.
 Ayrı qardaş, yad qonşu.
 Ayı meşədən küsüb, meşənin xəbəri yox.
 Ağıl yaşda olmaz, başda olur.
 Ağıl əgildən ötgündür.
 Ağıllı fikirləşincə dəli oğlunu evləndirər.
 Ağlını eşşək ağlına verərsən, çəkər arpa zəmisinə.

B

Bal tutan barmaq yalar.
 Başladığın işi yarıda buraxma.
 Başmaq palçıqsız olmaz.
 Başaçağın qaçaçağı börkcü dükanıdır.
 Bağdan ərik qurtardı, salam əleyk qurtardı.
 Bağış var tümən-tümən, hesab var qəpik qəpik.
 Bayram sümüyü ilə köpək kökəlməz.
 Bir naxırın adını bir dana xarablar.
 Barmağın beşi də bir deyil.
 Balıq başdan qoxar.
 Başına gələn başmaqçı olar.
 Bablı babın tapmasa günün ax-vaxla keçər.
 Bala baldan şirindir.
 Başda oturan bəy olmaz.
 Başmaqçının başmağı yırtıq olar.
 Bir ac qudurğan olar, bir tox.
 Bir əldə iki qarpız tutmaq olmaz.
 Biri ölməsə biri dirilməz.
 Bağa baxarsan bağ olar, baxmazsan dağ olar.
 Bəy verən atın dişinə baxmazlar.
 Bəy ilə bostan əkənin tağı çignində bitər.
 Bəy dediyin hansı, bəyənmədigin hansı.
 Bəndə bəndəyə neylər, Xuda gözəndən salmasa.

Boynum sındı, yerini almaz.
 Bu günkü öpgə³ sabahkı quyrudan yeydir.
 Boş durunca düşməninə daş daşı.
 Bir gül ilə bahar olmaz.
 Borclu borclunun sağlığını ister.
 Bu ilki sərçə bildirki sərçəyə civ-civ öyrədir.
 Buğda çörəginin buynuzu olar.
 Böyügün tanımayan Allahın da tanımaz.
 Boş anbar, boş dağarcıq, ha ölç ha ölç.
 Borc ki oldu yüz, gir içində süz.
 Bu gün mənə isə, sabah da sənədir.
 Bulağ başından bulanar.
 Bildirçinin böyliyi darı savuluncadır.
 Borcunu verən dövlətlidir.
 Böylə qəm, böylə kədər, böylə gələr, böylə gedər.
 Bir birədən ötrü yorğanı yandırmaq olmaz.

C

Camiş ilə gözən dananı qurd yeyər.
 Cahil ilə bal yemə, ahl ilə daş daşı.
 Can de, can-çəit.
 Can-şirîn olur.
 Cananı sevən canından keçər.
 Cidanı cibə qoymaq olmaz.
 Cəvahir cında içində olur!
 Cidanı oğurlayan yerini elər.
 Culfa⁴ kəfənsiz ölər.
 Cücəni payızda sayarlar.
 Cəvahirin qiyməti var, amma sözün qiyməti yoxdur.

Ç

Çayın daşı, çölün quşu.
 Çərçinin xırda andı bir gün özünə qənim olar.
 Çırağ dibinə işıq salmaz.

Çiyənən saqqız çürür.
 Çox yemək adamı az yeməkdən qoyar.
 Çörəyi çörəkçiyə ver, bir çörək də artıq ver.
 Çobanın könlü olsa, təkədən penir tutar.
 Çomaq çürələnindir, qada birlənin!
 Çörək açanı qılıç açmaz.
 Çox bilirsən, az danış.
 Çürüğün zora nə tabı?
 Çölməgə⁵ verə-verə çıxar qazan bahası.
 Çölmək dıyırlanar, qapağın tapar.
 Çox çalışmaq çariq yırtar.
 Çox yaşayan çox bilməz, çox gözən çox bilər.
 Çox gülən çox da ağlar.
 Çaş biri iki görər.

D

Dama-dama göl olar, dada-dada heç olar.
 Daldan atılan daş topuğa dəgər.
 Dana böyür, çulu böyüməz.
 Dadanıbsan dolmaya, bəlkə bir gün olmaya.
 Damara görə qan alınur.
 Danışiq dananı qurda verər.
 Daş düşdüyü yerdə ağır olar.
 Dağa desən oğrudur, başını əgər.
 Dağ dağa qovuşmaz, adam adama qovuşar.
 Dəyirmanın yaraşığı torba-çuvaldır.
 Dəliden doğru xəbər.
 Dəli dəlini görəndə çomağını gizlədər.
 Dünya malı dünyada qalır.
 Dil başa böyük baladır.
 Dəli quyuya bir daş salar, yüz ağıllı fikirləşib çıxarda bilməz.
 Dəliyə halva, gicə bal neyləsin.
 Dəli dostun olunca, ağıllı düşmənin olsun.
 Dəliyə hər gün bayramdır.

Dərə xəlvət, tülkü bək.
 Dəli dəlidən xoşlanır, molla halvadan.
 Dəlini apardılar toya, dedi bura bizim evdən yaxşıdır.
 Dədə görməyüb, elə bilir Şahqulu da bir dədədir.
 Dərdli söyləyən olar.
 Dərdini gizləyən davasını bulamaz.
 Dəriyə girən donuz yabanı özünə qəbul eylər.
 Dədəsini görməsə, şahlıq iddiası eylər.
 Dəvəni satan köşək ala bilməz, köşəgi satan eşşək.
 Dəvəçi ilə dost olanın darvazası gen gərək.
 Dəvəyə qanqal lazım olsa, boynunu yüz yerdən uzadar.
 Dəvə gözünü yumar girər pambığa, deyər məni heç kim görmür.
 Düz yol gedən yorulmaz.
 Döyülməmiş soyulmaq bir sulu namazdır.
 Döymə qapımı, döyərlər qapımı.
 Dost ilə ye-iç, alış-veriş eyləmə.
 Dəvənin dizini bağla, sonra Allaha tapşır.
 Dəvə ölsə, dərisi eşşəyə bir yükdür.
 Dəvəni yatırımsan yüklənməz.
 Dəvə oynayan günü qar yağar.
 Düz yerdə gözə bilmir, şumda şıllaq atar.
 Dost məni ansın bir çürük ceviz ilə.
 Dini dinara satmaq olmaz.
 Dini Məhəmməd dinidir, günü itin günüdür.
 Dost başa baxar, düşmən ayağa.
 Dost sirrini dost bilir.
 Düşmən çox olanda qaçmaq da mərdlikdir.
 Düşmən zəif olsa da, ehtiyatı əldən buraxma.
 Düşmən səni daş ilə, sən düşməni aş ilə.
 Dinsizin öhdəsindən imansız gəlir.
 Dəvəni xəlbir ilə suvarır.
 Diləncinin üzü qara olur, torbası dolu.
 Dilini saxlayan salamat olur.
 Dil adamı bəyan eylər.

Dərgahın qapısı açıq olanda köpəyin yuxusu gələr.

E

Erkek itin qarnı tox gərək.
 Eşşək qazanar, at yeyər.
 El ilə qara gün bayramdır.
 El gözü tərəzi olar.
 El içində, öl içində.
 Eşşəyi minərlər ata yetişincə!
 Eşşəgim bozdur, dəgirməni getməyir.
 Ev buzovu öküz olmaz.
 El el üstə sığışar, ev ev üstə sığışmaz.
 Elçiye zaval yoxdur.
 Elçisi gülüm olanın başına külüm olar.
 El üçün ağlayan gözədən olar.
 Evində yoxdur keçəklik, gönlündən keçər xocalıq.
 Elə yerdə oturma ki, altına su çıxa.
 Elə ye ki, həmişə yeyəsən.
 El ağzı, çuval ağzı.
 Eşşəyə gücü çatmır, palanı taptayır.
 Eşşək anqırır tayını tapar.
 El arxası çəmənlər olur.
 Evini yaxşı saxla qəfil qonaqdan, canını yaxşı saxla qəfil əcəldən.
 Ev yıxanın evi yıxılır.
 Eşşəyin böyüğü tövlədədir.
 Eyibiz dost axtaran dostsuz qalar.

Ə

Ətə pul verməz, küftənin böyüyündən yapışar.
 Ət ilə dırnağı aralamaq olmaz.
 Ət yeyən quş dimdiyindən bəlli olar.
 Əcəl gəlməsə xəta yeriməz.
 Ədəbi ədəbsizdən öyrən.
 Ərindiyindən erməniyə dayı deyir.

Ərsiz arvad cilovsuz at kimidir.
 Ərə gedəndə böyük qız olur, iş görəndə xırda.
 Əsli almaq çətindir, saxlamaq asandır.
 Əsli bədöv olana qamçı nədir, dəh nədir.
 Əsil al çirkin olsun, bədəsil gözəl alma.
 Əkinini göy ikən yeyən xırman vaxtı ac qalar.
 Əyri otur, düz danış.
 Əyrini tox görmədim, doğrunu aç!
 Əl əli yuyar, əl də üzür.
 Əli yanan ağzına təpər.
 Əlindəki düyünü dişinə salma.
 Əlli əlli üstə, bu da bir əlli üstə!
 Əl əldən ötgündür!
 Əl dutmaq Əlidən qalıb.
 Ələk var, ələk var.
 Əl üstə çox əllər var.
 Əli boş olanın üzü də qara olur!
 Ələyəndə doyarsan!
 Ələgi ələnib xəlbiri göydən asılıb.
 Əvvəl məscidin içi, sonra çiyi.

F

Fənd fəndi kəsər, Allah hər ikisini.
 Fala inanma, fəlsiz da qalma.
 Fitnəlikdə malını saxla, salamatlıqda başını.

G

Gözən ayağa daş deyər.
 Gül xarsız, gözəl nazsız olmaz.
 Gəlinin dili yox, qaynanənin imanı.
 Gəlini gərdəkdə, küçüyü dəməkdə...
 Get özünə dost qazan, düşməni ocaq başındadır.
 Gedər bostan qırası, qalar üzün qarası.
 Gədədan ağa, küllükdən təpə olmaz.

Getməsin o yaman ki, yerinə yaxşı gələr.
 Göz görmür, üz tanımır.
 Göz qənimini tanır.
 Gorda yatan günü evdə yatmaq olmaz.
 Gördüğünü qoyub, görəcəyə getmə.
 Gözəl ağa çox gözəl idi, vurdu çiçək çıxartdı.
 Göz görməsə, könül sevməz.
 Gözdən iraq olan könlüdə də qıraqlar.

H

Halal zadə bərişdirar, haram zadə qarışdırar.
 Halva halva deməklə ağız şirin olmaz.
 Hal hala məlumdur.
 Halal incəli, amma üzülməz.
 Hesab bəndədən qayıdar.
 Həccə gedən gəldi, saca gedən gəlmədi.
 Haramın binası olmaz.
 Hörmət hörmətdən qalxar.
 Haqq söz acı olar.
 Haqq yerin tapar, su çuxurun.
 Haqqın əli olsun, batilin yaxası.
 Hirs gəlür göz qaralır, hirs gedər üz qaralır.
 Hirsin dövlətə ziyanı var.
 Haram mal bərəkət dutmaz.
 Hər kamalın bir zavalı var.
 Hər nə əkərsən, onu biçərsən.
 Hər yarağımız bitdi, qaldı saqqal darağımız.
 Hər qoyun balasını çox istər, amma kürə qoyun.
 Hər saatın bir hökmü var.
 Hər oxuyan Molla Pənah olmaz.
 Hər fəslin bir meyvası olar.
 Hər zə-hər zə danışma, ağzın yaman öyrənər.
 Hər iş tutsan, insafı əldən qoyma.
 Hər gözəlin bir eybi olar!

Hər kəsin bir dərdi var, heç kimə deməz ağlar.
Hər saqqaldan bir tük çəksən kosaya da bir saqqal olar.
Hər zadın tazəsi, amma dostun köhnəsi.
Hər kəsin qarğası özünə bir qırgıdır.
Hər sözün bir yeri var.
Hər şey öz vaxtında bitir.
Hər meyvənin bir dadı var.
Hər şey vaxta baxar, vaxt bir şeyə baxmaz.
Hər atılan daşın dalınca getməzlər.
Hürüşün bilməyən it önünə qurd gətirər.
Heç kəs ayranına turş deməz.
Heç kəsin çörəyi heç kəsin qarnında qalmaz.
Həmişə yol bostan kənarından düşməz.
Heç kim qabaxdan yara götürməz.
Heç kimin yarası göz qabağında olmasın.

X

Xain xoflu olar.
Xanım qıran qabın səsi çıxmaz.
Xorus olmasa sabah açılmaz?
Xeyrini görmədiyim oğulun vayını eyləyim.
Xeyir ver, xeyir görəsən.
Xalqın ağzını bağlamaq olmaz.
Xəmir suyu çox götürər.
Xiyar pulu ilə alınan eşşəğin ölümü suda olar.
Xasiyyətini bilmədin atın dal qabağına keçmə.

I

İnsan xoş günə dözməz!
İntizara söhbət haramdır.
İnsan bacarmadığı işi boynuna almamalı.
İnsaf dinin yarısıdır.
İnsafı olmayanın imanı da olmaz.
İt itin ayağını basmaz.

İtin adın apardın, ağacı əlinə al.
İt itin dışından qorxar.
İtin dişi, donuzun dərisi.
İt əl çəkib, motal əl çəkmir.
İtin əcali gələndə məscidin divarına siyər.
İt kəlləsini xonçaya qoyarsan, sürüşüb düşər.
İt hürər, karvan keçər, yel qayadan nə aparır.
İt itlə boğuşar, yolçunun işi rast gələr.
İt ayağını karvandan kim əsirgər.
İşin poxsə şahid ol, borcun yoxsa zəmin ol.
İt qursağı yağ götürməz.
İti öldürənə sürütdürərlər.
İlan vuran ala çatıdan qorxar.
İlan hara əyri getsə öz yuvasına düz gedər.
İlana balası qənim olar.
İlanın ağına da lənət, qarasına da.
İslanmışın yağışdan nə bakı?
İş işi göstərər.
İki qılıç bir qına sığışmaz.
İstəyənin bir üzü qara, verməyənin iki üzü.
İki verməsən bir ala bilməzsən.
İtin axmağı qaysafadan pay umar.
İki yumruq bir başa gücdür.
İt acından oğurluq eylər.
İki it bir aslana dov gələr.
İki baş bir qazanda qaynamaz.
İki keçi bir gəmini batırar.
İki güləşənin biri yıxılır.
İt yediyini qusar.
İp nə qədər uzun olsa doğanaqdan keçəcək.
İşləməyin dərdindən yeməyə həsrət canım.
İgit döyüşdə bəlli olar, nə ki barışda.
İki adam bir adama qoşundur.
İt qulağını kəsəndən qorxar.

İt qorxduğu yerə hürür.
İncələn yerdən üzülür.
İşdən artmaz, dişdən artar.
İşləmək adamı sağə çıxardar.
İşsizlik fəqirliğin açardır.
İki arvadlı ev zibilli olar.

K

Kar könlündəkini anlar.
Kasıb pul tapdı yer tapmadı.
Kasıb çıxarın bilsə, gündəliyə mahut geyər.
Kamil kamili tanır.
Keçəl dəva bilsə, öz başına eylər.
Kənd yıxılsa, kəlafasından⁶ bellı olar.
Kəsik baş söyləməz olar.
Keçi suyu birə-birə keçər.
Keçinin qoturu bulağın gözündən su içər.
Kamil insan kəlamından bellı olar.
Keçiyə qurd dəyməsə, həccə gedər.
Keçi can qayğısındadır, qəssab piyin axtarır.
Keçi sənin qulundur.—
Keçən günə gün çatmaz calasan günü günə.
Kişinin üzünə baxma, sözünə bax.
Kişi kişidən qorxmaz, amma utanar!
Keçinin əcəli gələndə çobanın ağacına sürtüşər.
Kəsilsin iki əl ki, bir başı saxlamaya.
Kor kora necə baxar, Allah ikisinə də öylə baxar.
Kor atın kor da nalbəndi olar.
Kəndi düşən ağlamaz.
Kənd aşırı it hürməz.
Köç gələndə dad⁷ bacadan çıxar.
Könlü sevən gözəlin nə ağı, nə qarası.
Kosa kəndə girməmiş yallısın başladı.
Köçən yurdun qədrini qonan yurdda bilərlər.

Köçdən azan qarıya hələ bu da azdır.
Könlü balıq istəyən quyuğunu buza qoymalıdır.
Könlü sevən göyçək olar.
Kor leyləyin yuvasını Allah öz əli ilə yapar.
Köç geri qayıdanda arıx-axsaq qabağa düşər.
Köpək qaya kölgəsində yatar, elə bilər öz kölgəsidir.
Kosaya lağ eyləyənin top qara saqqalı görək.
Kosanı gün var ikən aldatmaq olmaz.
Kor tutduğun bərk tutar.
Kotan nə bilir ki, qayıq nə çəkir.
Kora gecə-gündüz birdir.
Kök arıxlayınca arığın canı çıxar.
Keçmə nəmərd köprüsündən, qoy aparsın sel səni.

Q

Qərib itin quyuğu götündə olar.
Qaçan da Allahı çağırır, qovan da...
Qaz vur qazan doldursun.
Qaraquş sümüğü ölçər udar.
Qasıq çömçədən irəli olub.
Qaz uçdu, qarğa qondu.
Qanı qan ilə yumuyublar.
Qazan qarası gedər, namus qarası getməz.
Qaradan artıq boyaq olmaz.
Qazan deyir içim qızıldır, qasıq deyir bulayub çıxmışam.
Qaşını aldığı olmuşdu, vurdu gözün çıxartdı.
Qarışqaya şəbnəm böyük tufandır.
Qaranlıqda halva yeyənin sirrini Xuda bilir.
Qarın dağı qardaş dağından yamandır.
Qasımağa dirnaq istər.
Qaçanı qovmazlar, yıxılanı vurmazlar.
Qarınca qədərincə.
Qarı qabağına tökməklə dəvə pambıqdan çıxmaz.
Qarınıkı Qurandan keçibdir.

Qırağını yaladığı olmuşdu, içindəkini tökdü.
 Qazanc qudurub mayanı yedi.
 Qarnın doymadığı yerdə aclığını bildirmə.
 Qılıç yarası gedər, dil yarası getməz.
 Qır satıb qazanc elədiyi olmuşdu, anbar kimi dağarcığı yırtıdı.
 Qısrığa yanan canım, day da dalınca getdi.
 Qisas qiyamətə qalmaz!
 Qurd nə bilir qatır bahadır?
 Qul xətasız, ağa kərəmsiz olmaz.
 Quş qanadından kira istəməz.
 Qurda qoyun tapşırmaq olmaz.
 Qurddan olan qurd olar.
 Qonşu çörəyi qonşuya borcudur.
 Qonşun pisdır, qaç qurtul.
 Qılıç qınını kəsməz.
 Qorunan gözə çöp düşər.
 Qorxan bazərgan olmaz.
 Qurddan qorxan qoyun saxlamaz.
 Qonağa hörmət eylə, əgərçi kafir də olsa.
 Qorxulu baş salamat olar.
 Quru süfrəyə dua olmaz.
 Qorxanın ...faydası yoxdur.
 Quş var ətın yeyərlər, quş var ət yedirərlər.
 Qurda rəhm eyləyən qoyuna zülm eyləyib.
 Qonaq qonağı istəməz, ev sahibi heç birini.
 Qonşu paxıl olmasa, kor qız ərə gedər.
 Quduran qırx gündən artıq yaşamaz.
 Qurddan çoban olmaz.
 Qonşu qonşuya baxar, canını oda yaxar.
 Quşbazın evini salsal⁸ yaxar.
 Qoyunu qoyun ayağından, keçini keçi ayağından.
 Qurd tükünü dəyişər, xasiyyətini dəyişməz.
 Qurd dumanlı gün axtarar.
 Qonaqdan saldıran yağdan saldırıb.

Qonşuya ümid olan şamsız yatar.
 Qurd yuvasından sümük əksik olmaz.
 Qurda qonaq gedən köpəyi yanına aparmalı.
 Qurdun səbəbinə quş da yeyər.
 Qoyun quzusunun ayağını basmaz.
 Qoyun olmayan yerdə keçiyə Kərəm ağa deyərler.
 Qurd qocalanda köpəyə güllünc gələr.
 Quru divara un yapışmaz.
 Qoçun buynuzu özünə ağır olmaz.
 Qorxu olmayan yerdə nizam olmaz.
 Qızınamadıq istisinə, kor olduq tüstüsünə.
 Qoyunu olmayanın bıçağı iti olur.
 Qohumun kimdir? Yaxın qonşun.

L

Lalın dilini nənəsi bilər.

M

Malını yaxşı saxla, qonşunu oğru tutma.
 Mal yeməzin malını yeyərlər.
 Malı yox oğru apara, imanı yox şeytan apara.
 Malın şərikli olunca, arvadın şərikli olsun.
 Mal sahibinə oxşamasa haramdır.
 Mal sahibindən qiymət götürər.
 Mənzil yaxın, kira çox, bunda bir əlamət var.
 Mal dediyin can yonqusudur.
 Maya doğar, nərdə doğmaz.
 Mollanın evi o vaxt yıxılar ki, iki yerə qonaq çağırıla.
 Molla olmaq asandır, adam olmaq çətindir.
 Molla halvanı gördü, Quran yadından çıxdı.
 Mollaya pilav de, Marağa nə qədər yoldur.
 Molla çörəyi, ilan ayağı görünməz.
 Mal gedər bir yerə, iman gedər min yerə.
 Minarəyə xərci çıxmayan eylə bilər, yerdən göbələk qalxıb.

Məscid yapılmamış kor qapını kəsdi.
 Məscidin qapısı açıqdır, itin də həyası gərək.
 Məscidə lazım olan mədrəsəyə haramdır.
 Məndən sənə öyüt, dəni özün üyüt.
 Məni tanıyan qurd yesin.
 Məni aparan suya Araz deyərəm.
 Mərd özündən görər, namərd yoldaşından.
 Mərdin qapısı açıq olar!
 Mərdin paxılı deyilsən ki?
 Müştəridə göz olsa, satan acından ölər.
 Milçək murdar deyil, amma könül bulandırır.
 Mən dəli, anam dəli, bir dəli bacım da var.
 Meşə çaqqalsız olmaz.
 Mürdəşir haqlıdır, ölü necə olur olsun.
 Müftə sirkə baldan şirindir.
 Meymunun boğazına su çıxanda balasını ayağı altına alar.
 Məsləhətli aş dadlı olar.

N

Nainsafın gülü qaçar.
 Namərdi qova-qova mərd eylərsən.
 Naxoşun ağzını, könlü armud istəyəndə...
 Naşıya zurna verəndə yoğun başından yapışar.
 Naxır yeri ilə gedib ala dana axtarır.
 Naxırçının könlü naxır çörəyi istər.
 Nəxunkçı sahibi-səliqə olar.
 Nə ağacı tulla, nə iti hürüt.
 Nə işin var dərin yerdə, çağırasan Həzrət İlyas.
 Nə balını istəyirəm, nə belasını.
 Nə dəvənin südünü istə, nə ərəbin üzünü gör.
 Nə tökərsən aşına, o çıxar qaşığına.
 Nə titrərsən əllərim, verməyincə ala bilməzsən.
 Nə yaraşır arığa, gedə girə qoruğa.
 Nəheng deryada olar.

Nisyə çıxır içən iki dəfə keflənər.
 Niyyət hara, mənzil ora.
 Nokisədən⁹ borc eyləmə.
 Neylərəm qızıl təsti, içinə qan qusam.
 Nə itələ yıx, nə çək durquz.

O

Olacağa çarə yoxdur.
 Olmuş olacaqdan iyidir.
 Ortaqlı malı xalq yeyər.
 Oğru qalana yanar, mal sahibi gedənə.
 Oğru ev olmaz, ev sahibini evlikdən salar.
 Ot poxlu yerdə bitər!
 Ot kökü üstə bitər.
 Olan yerdən olacaq.
 Ov vuranın deyil yetirənindir.
 Oğul şüurlu olsa neylər ata malını, bişür olsa neylər ata malını.
 Oğluna qız axtarınca qızına oğul axtar.
 Oğrudan qalanı rəmmal aparır.
 Oddan kül törər, küldən od.
 Od yanmasa tüstüsü çıxmaz.
 Od düşdüyü yeri yandırar.
 Od ilə oynamaq olmaz.
 Oba köçüb, yurt ağlayır.
 Oxunu atıb, yayını gizlədir.

Ö

Ölüm haqq, miras halal.
 Ölmə eşşəgim, ölmə, yaz gələr yonca bitər.
 Özgənin qarğası özgəyə qırqı gəlir.
 Ölüdən şeytan da əl çəkib.
 Ölən inək südlü olur.
 Öküzü olana gön borc verərlər.
 Özgə özgənin itgisini lillah bəhanəsi ilə axtarar.

Ölülər eylə bilir ki, dirilər halva yeyirlər.
 Ölüsü ölən kiridi, yasa gedən kirimədi!
 Ölmüş eşşək axtarır nalını çəksin.
 Ölü ilə ölmək olmaz.
 Ölkə sahibsiz olmaz.
 Özge atına minən tez düşər.
 Ölən canını qurtarır, yazıq qalanın gününə.
 Öz gözündə tiri görmür, özgənin gözündə qılı seçir.
 Özünə umac ova bilmir, özgəsinə ərşte kəsir.
 Örtülü bazar dostluğu pozar.
 Özü özünə elədiyini el yığılsa eyləyə bilməz.
 Özü eyləyəne çarə yoxdur.

P

Paxıl artsa, qurd artar.
 Poxuna görə bostan ək.
 Palasa bürün, el ilə sürün.
 Pulun getdiyinə baxma, işin bitdiyinə bax.
 Pulu az olanın qüssəsi də az olar.
 Pulunu əziz edən, özünü zəlil edir.
 Puldan pay olmaz.
 Pulunu verən mal alar, heç verməyən nə alar?
 Pişik balasını çox istədiyindən yeyər.
 Pişiyin əli ətə çatmaz dəyər qoxubdur.
 Pişik olmayan yerdə şiçanlar baş qaldırar.
 Pişiyi dara qısnayanda döner üzünü cırmaqlar.
 Piyadanın qaydasıdır, atlıya gülər.

S

Sakit olan salamat olar.
 Saxla samanı, gəlir zamanı.
 Sağ armud sapdan düşməz.
 Sən ağacı götür, suclu özün bildirər.
 Sərçədən qorxan gerek darı əkməsin.

Sirkənin tündü qabına zərər edər.
 Saman altından su yeridir.
 Suda boğulan ilana sarılır.
 Söz qılıcdan kəskindir.
 Sözün yalanı olmaz, yanlışlı olar.
 Söz var el içində, söz var ev içində.
 Söz sözü gətirər, arşın bezi.
 Südün dadını qısır əməm dana bilər.
 Süddən ağzı yanan, qatığı üflüyə-üflüyə yeyər.
 Su sənəyi suda sınar.
 Südlü qoyun sürüden ayrılmaz.
 Su olan yerdə təyəmmüm¹⁰ batildir.
 Söz bir olsa, zərbi kərən sındırar.
 Suyun lal axanından, adamın yerə baxanından.
 Sözün doğrusu dəmiri dələr.
 Sözün yaxşısı baldan dadlıdır.

Ş

Şər kəsən barmaq acımaz.
 Şapalaq ilə üz qızardır.
 Şüurlu uşaq hər işdə məlum olar.
 Şerti şumda kəs, xırmanda şana-kürek sınmasın.
 Şor yer sünbül gətirməz.
 Şilə ilə yıxılan ev, pilov bişir qoy dağılsın.

T

Tazə küzə suyu sərın saxlar.
 Tapan tapanın olsa, naxırçı bir bəy olur.
 Tamarzıdan al, dadamala¹¹ ver.
 Tazının heyzliyidir,¹² dovşan tayada balalayır.
 Tərhan yerini sar tutmaz.
 Tək əlin səsi çıxmaz.
 Tənbələ iş buyur, sənə ağır öyrətsin.
 Tələsimiş köpək süpürülmüş yerə sıçar.

Taxta nazikdir mismar götürməz.
 Tülkü var ki, baş kəsər, qurdun adı bədnamdır.
 Tökülən çanaq daha dolmaz.
 Tülkü çox bildiyindən tələyə düşər.
 Tülkü dəliyə girə bilmir, quyruğuna süpürgə bağlayır.
 Toxun acdan nə xəbəri.
 Toyuq bir su içər, bir Allaha baxar.
 Tülkü suvaxlı bağa girməz.
 Toyuq istər qaz yerişi yeriye, vurur cərcənəsi¹³ ayrılır.
 Tüstüsü qurtulub, qor atır.
 Tülkü yeyəni aslan qusdura bilməz.
 Tosbağa qınından çıxdı, daha qınıni bəyənmedi.
 Tüfəngin dolusundan bir adam qorxar, boşundan iki.

U

Uzun adamın ağıl topuğunda olar.
 Ucuz etin şorbası olmaz.
 Uşağa iş buyur, dalıca yüyür.
 Ucada yer yoxdur, alçaqda da oturmur.
 Uzaq yerin halvasını hovla¹⁴ ilə döyörlər.
 Uşaq yığıla-yığıla böyür.
 Ueuzdan bahası olmaz.
 Uşağın bişüuru gedər yol üstə oturur.
 Uzaqdan döyüş asan gəlir.
 Utan utanmazdan, qorx qorxmazdan.
 Utananın oğlu olmaz.
 Uzaq mənzilə yetişmək üçün atı yavaş sürməli.
 Uşaq gördüyün götürər.
 Ustadına keç baxanın gözələrinə qan damar.
 Ucuzluqda alıcının, bahalıqda satıcının üzünü görmə.
 Ucuzdur var illəti, bahadır var hikməti!
 Uman yerdən küsərlər.

Ü

Ürək yanmasa gözdən yaş çıxmaz.
 Üzü astara bab¹⁵ eylə, görən desin ha beylə.
 Üz üzdən utanar.
 Ürək öz dostunu tanır.
 Ürəyi yanan yaxşı fətihe verər!

V

Varın verən utanmaz, yoxdan verən axmaqdır.
 Varlığa tələsən yoxsulluğa tez düşər.
 Vaxt ilə görülməyən iş, çox dəfə görülməmiş qalar.
 Vuran oğul ataya baxmaz.
 Var evi - kərəm evi, yox evi - vərəm evi.

Y

Yaxşılıq eylə at deryaya, balıq bilməsə xaliq bilər.
 Yarı gör özün danış, ev yıxar ara sözü.
 Yad gəlib aşna olunca, aşna yar əldən gedər.
 Yaş boyun sınımaz, quru boyun ələ düşməz!
 Yaxşılıq iki başdan olar.
 Yaman yeyənin olsun, yaman deyənin olmasın.
 Yaxşı igit dalı gözlər, yaxşı at qabağı.
 Yatan öküzün başına duran öküz sıçar.
 Ya bu dəvəni güd, ya bu diyardan get.
 Yerin qulağı var.
 Yalançının evi yandı, heç kim inanmadı.
 Yalançılıq üz qızardar.
 Yanan yerdən tüstü çıxar.
 Yatma tülkü kölgəsində, qoy yesin aslan səni.
 Yağlı əlin var, sürət öz başına.
 Yağ yağ ilə axar, yarma yavan qalar.
 Yaxşı gündə yad yaxşı, yaman gündə vay qohum!
 Yaxşı günə dözməyən yaman günə heç dözməz.
 Ya sınar şiş, ya çıxar morçalıq.¹⁶

Ya dövlət başadır, ya quzqun leşə.
 Yaxşı igidin adını eşit, özünü görmə.
 Yanana yanmazlar.
 Yaman günə səbr edən yaxşı günə tez düşər.
 Yaz əkinçi, qış dilənçi.
 Yaza-qışa bir ağıl neyləsün.
 Yavaş gedən çox gedər.
 Yatanın dalıca oyax olmasın!
 Yalançını mənzilinə kimi...
 Yalvarmaq ilə donuz dandan çıxmaq.
 Yatan iti oyatma.
 Yaşın oduna quru da yanar.
 Yanğından çıxdım, yalova düşdüm.
 Yaz qışından bəlli edər, qız qardaşından!
 Yatan ilanının quyruğunu basma.
 Yağışdan qurtuldum, yağmura düşdüm.
 Yeyin at özünə qamçı vurmaz.
 Yetimin ağzı aşı yetəndə başı daşı yetər.
 Yetimə öyüt verən çox olar, amma çörək verən az olar.
 Yeməkdənsə ümidli olmaq yeydir.
 Yeyən bilməz doğrayan bilər.
 Yolçu yolda görək.
 Yüz qayğı bir borcu ödəməz.
 Yoxsulluğu yox olsun.
 Yüz mamaça yığılsa, güc doğana düşər.
 Yüz ölç, bir biç.
 Yoruldun sarvana, acdın çobana.
 Yol haramisi ol, yoldaş haramisi olma.
 Yoldaşıma ağac dəydi, elə bildim saman çuvalına dəyər.
 Yük bacından¹⁷ inciməz!
 Yoldan çıxanı yol vurar!
 Yoxsulluğa düşməyən varlığın¹⁸ qədrini bilməz.
 Yorganına görə ayağını uzat.
 Yük əyməsə, daş qəribliyə düşməz.

Yoldan çıxmaq eyib deyil, yola gəlməmək eyibdir.
 Yüz aşığın bir saqqası olur.
 Yüz bilici olsan, yenə bir bilməznən danış.
 Yük ağır olanda öküz öküzdən görər.
 Yüz dost azdır, bir düşmən çoxdur.
 Yüz gün yaraq, bir gün görək.

Z

Zıyan ağudan acıdır.
 Zıyanın yarısından qayıtmaq yaxşıdır.
 Zirəklik cavanmərlik¹⁸ getirir.
 Zəhmətsiz bal yeməzlər.
 Zər qədrini zərgər bilir.
 Zaman sənə saz olmasa, sən zamana saz ol.

İZAHLAR

1. Əbləh (ə) – axmaq, sarsaq
2. Cuyuluq – sıynıq
3. Öpkə – ağ ciyər
4. Culfa – əyirici, toxucu
5. Çölmək – qazança, kiçik qazan, küpə.
6. Kəlafa – xarabalıq
7. Dad (dud) – tüstü
8. Salsal – yırtıcı quş,
9. Nokisə (f) – xəsis, simic
10. Təyəmmüm (ə) – su olmayan yerdə təmiz torpaq və ya toza əllərini sürtüb dəstəməz almaq, təharət və ya qüsl etmək
11. Dadamal – öyrəncəli, alışımsız
12. Heyzlik – zəiflik
13. Cərcənə – cərcənək
14. Hövla – qüvvətlə
15. Bab (f) – layiq, yaraşan, tay, cur
16. Morçalıq – kökü yeyilən bitki
17. Bac (f) – vergi, rüsum
18. Cavanmərlik (f) – cavanlıq

XI. TAPMACALAR

Qutu qutu içində,
Qutu sandıx içində.
Babamın ağ yaylığı,
O da onun içində.

(Şabalıd)

Anam, atam var mənəm,
Suda xatam var mənəm.
Dörd anadan olmuşam,
On iki atam var mənəm.

(4 fəsil 12 ay)

Uçan bir quş görəhdi,
İşi tamam kələhdi.
Dəyirmanı can verer,
Xırmana da görəhdi.

(Küləh)

Nar da var, nar da var,
Nardan şirin harda var?!
Əl tutmaz, bıçax kəsməz,
Onnan şirin harda var?

(Yuxu)

İki baş, səkkiz ayax,
Gəlin aşırıd bayax.

(Xaş)

Çöldə yaşıl, mağazada qara, evdə qırmızı.

(Çay)

Yer altında sarı biz.

(Kök)

Çölü günnən, içi unnan.

(İydə)

Əllə əkilir, gözlə biçilir.

(Yazı)

Əzizinəm, buz bağlar,
Qışda qaynar buz bağlar.
Deyin görəh o nədi?
Od içində buz bağlar?

(Qaymaq)

At atdandı,
Qayış qatdandı.
Qumu ələndi,
Suya bələndi.

(Un)

Qara oğlanı qulağınnan asallar.

(Qazan).

Mən aşığam bir bəndi,
Qızlar bağlar bir bəndi.
Bir bağa bağban oldum,
Yüz arxı var, bir bəndi.

(Bulaq)

Dağdan gəlir dağarcıq,
Köynəh uzun, qıç açığ.

(Keçi)

İçini kabab etdim,
Çölünü corab etdim.
İldə bir dəfə kəsdim,
Böyüh bir savab etdim.

(Qurbanlıq qoyun)

Dili yoxdu dilləndirir,
İnsanı elmləndirir.

(Kitab)

Bostanda var bir arvad,
Paltar geyib qatbaqat.

(Kələm)

Gedən küləh, gələn küləh.
Bir qış üstə duran küləh.

(Qapı)

Cavannıxdə ağ saqqal,
Qocalıxdə qara saqqal.

(Böyürtkən)

Tap tapı,
Dəmir qapı.
On iki budax,
İki yarpax.

(Saat)

Biri gedər gəlməz,
Biri yatar durmaz.

(Tüstü, kül)

Yaşıl taxt üstündə oturub pəri,
Yaquta, mərcana bənzər ləbləri.
Uzaxdan baxanda üzün gizdətmez,
Əlini uzatsan vurur xəncəri.

(Qızılgül)

Barmax soxdum gözüne,
Ağzı çatdı dizinə.

(Qayçı)

Papax qoyar başına,
İplih taxar dişinə.
Sudan içib alıxar,
Heyran qallam işinə.

(Çıraq)

Başa kələm bağlıyar,
İçi vərəm bağlıyar.
Oğul-uşağı yığib,
Zülüm-zülüm ağlıyar.

(Samovar)

Bir çuval unum var,
Dəyirman görmüyüb.
İçində odun var,
Balta görmüyüb.
Sarılib atlasa,
Qayçı görmüyüb.

(İydə)

Bir yumruca çay daşdı,
İçində babam aşdı.
Bişirərsən nuş olar,
Bişirməsən quş olar.

(Yumurta)

Səhra uzununu yeridi,
Ayaxları dəridi.
Özü düzdüh timsalı,
Təpə-dırnağı ayridi.

(Dəvə)

Sıra-sıra pətəhlər,
Bir-birini kötəhlər.

(Dişlər)

Qara tarlada ağ atdı çapar.
(*Lövha, tabaşir*)

Aşağı əyəmə tökülməz,
Qırağı çəpərdi, sökülməz.
(*Göz*)

Bostanda var gömbul kosa,
Əzsən qannan dolar kasa.
(*Çuğundur*)

Bir kişi var,
Özü burda,
Bağırsağı orda.
(*Qarpız və tağı*)

Bat-bat ayaxlı,
Eymə dodaxlı.
Belində dağ var,
Qurulu otax var.

(*Dəvə*)

Bənzəri var çatıya,
Hücum çəkər Fatıya.

(*İlan*)

Boyu bənzər əriyə,
Qaçar girər dəliyə.

(*Siçan*)

Qolu yox,
Qanadı yox,
Qarnı tox.

(*Motal-pendir*)

Sahat ona qədər krantdan su gəlir. Onnan sora nə gəlir?
(*On bir*)

Mən aşix, bayı keşdim,
Kasıbam bayı keşdim,
Altı camış, yüz keçi,
Əlimdə çayı keşdim.
(*Çayı keçəndə əlindəki çarığının
altı camış gönü, köşəsi isə
keçi dərisindən imiş*)

Bazardan qazan aldım,
İçinə quyrux saldım,
Sürtdühcə hey sürtdüm,
Qazan əridi, quyrux ərimədi.
(*Ayaqqabı, ayaq*)

Yaşıl taxt üstündə oturub pəri,
Yaquta, mərcana bənzər ləbləri,
Uzaxdan baxanda üzün gizdətməz,
Əlini uzatsan vurur xəncəri.
(*Qızılgül*)

Bir qonağım gəlib qüdrətdən,
Bir aş bişirmişəm çim ətdən,
Nə qonağımın dili var,
Nə ətimin sümüyü
(*Uşaq və ana südü*)

O XAL NƏ XALDIR

Eravanda bir quyu var,
Şəkərdən şirin suyu var.
Hər gözəlin bir xoyu var,
Ay qız, o xal nə xaldır,
Sən ora düzdürmüşən?
Ay naz, o nə xaldır,
Sən üzə düzdürmüşən?

Eravana yol işdərəm,
Xançalımı gümüşdərəm.
Bir öpərim, bir dişdərəm,
Ay qız, o xal nə xaldır.
Sən ora düzdürmüşən?
Ay naz, o nə xaldır,
Sən üzə düzdürmüşən?

Eravanın ayax quşu,
Gedər yazı, gələr qışı.
Yaxşı olar yar görüşü,
Ay qız, o nə xaldır,
Sən ora düzdürmüşən?
Ay naz, o nə xaldır,
Sən üzə düzdürmüşən?

Eravanda çarşı-bazar,
İçində bir gəlin gəzər.
Dərddərimə dərman yazar,
Ay qız, o nə xaldır,
Sən ora düzdürmüşən?
Ay naz, o nə xaldır,
Sən üzə düzdürmüşən?

Eravanda Zəngi çayı,
Hüsnün mat eyləyir ayı.
Mən yazıx yetimin payı,
Ay qız, o nə xaldır,
Sən ora düzdürmüşən?
Ay naz, o nə xaldır,
Sən üzə düzdürmüşən?

Eravanda olar düyü,
Tacirrər bağlıyar yükü.
Hindistandakı qul tək,
Ay qız, o nə xaldır,
Sən ora düzdürmüşən?
Ay naz, o nə xaldır,
Sən üzə düzdürmüşən?

Eravanda xan qalmadı,
Qönçədə sultan qalmadı.
Daha məndə can qalmadı,
Ay qız, o nə xaldır,
Sən ora düzdürmüşən?
Ay naz, o nə xaldır,
Sən üzə düzdürmüşən?

ÇİGEY-ÇİGEY

Şəftəliyəm, kalam mən,
Dilim yoxdur, lalam mən.
Qürbət eldə qız sevdim,
Pulum yoxdur alam mən.
Çigey, çigey, çigey, çigey.
Baxey, baxey, baxey, baxey.

Şəftəliyəm, meyvəm mazi,
Dəymədi qaldım tamarzi.
Alaydım sevdiyim qızı,

Tamam olaydı hər yazı.
Çigey, çigey, çigey, çigey,
Baxey, baxey, baxey, baxey.

Şəftəliyəm, dəyməmişəm,
Qol-budağım əyməmişəm.
Quran gətir and içim,
Mən o qıza dəyməmişəm.
Çigey, çigey, çigey, çigey,
Baxey, baxey, baxey, baxey.

SARA

Arpa çayı aşdı-daşdı,
Sel Saranı aldı qaşdı.
Ala gözdü, qələm qaşdı,
Apardı sellər Saranı,
Neylədi baxtı qararı?

Arpa çayı dərin olmaz,
Axar suyu sərin olmaz.
Sara kimi gəlin olmaz,
Apardı sellər Saranı,
Neylədi baxtı qararı?

Qarağac kökün qırılsın,
Dibinə balta vurulsun.
Cilovdar, əlin qurusun,
Apardı sellər Saranı,
Neylədi baxtı qararı?

Arpa çayı düşüb oda,
Yaradan yetişsin dada.
Sarı başmax üzür suda,
Apardı sellər Saranı,
Neylədi baxtı qararı?

Sel Saraya oldu yağı,
Su bürüdü solu-sağı.
Yasa batdı toy otağı,
Apardı sellər Saranı,
Neylədi baxtı qararı?

Gedin deyın Xançobana,
Gəlməsin bu il Muğana.
Muğan batıb nəhaq qana,
Apardı sellər Saranı,
Neylədi baxtı qararı?

QUŞUM

Quşumu atdım Qutana,*
Gəlir utana-utana.
Yenincə yamşax** tutana,
Qaldım yalvara-yalvara.

Quşumu atdım dərinə,
Gəlir ərinə-ərinə.
İki qıza, bir gəlinə,
Qaldım yalvara-yalvara.

Quşumu atdım qazdara,
Şığıyıb qondu sazdarə.
Yenincə yetmə qızdara,
Qaldım yalvara-yalvara.

Quşumu atdım sonaya,
Getdi qəmişdi Tonaya.
Yarın telində xınaya,
Qaldım yalvara-yalvara.

* Qutan – yer adı

** Yamşax – yaşmaq

Quşumu atdım qardaşa,
Getdi uydu yaşılbaşa.
Bir ala göz, qara qaşa,
Qaldım yalvara-yalvara.

Quşum qondu daldan-dala,
Yarın yanaxları lala.
Ağ üzündə qara xala,
Qaldım yalvara-yalvara.

Quşum gəlir obasınnan,
Alım dərdi balasınnan.
Yarım çıxdı xanasınnan,
Qaldım yalvara-yalvara.

Quşumu uçurdum saya,
Yar camalı bənzər aya.
Budu bir mələk simaya,
Qaldım yalvara-yalvara.

Quşum qəmişdi xasına.
Mustaqam üzde maçına.
Bir acıxlanmış laçına,
Qaldım yalvara-yalvara.

NADANA MƏNİ

Səhər olcax durar gedər oyuna,
Aşıxları yığar, qoyar qoynuna.
Öpmək, sevmək gəlmir onun eyninə,
Götdülər, verdilər nadana məni.

Səhər olcaq günnər doğar baxçaya,
Paltarımı yığım, qoyum boxçaya.
Gavur atam dadanmışdır axçaya,
Götdülər, verdilər nadana məni.

Öküz deyil, buynuz-buynuz çatax,
Qoyun deyil, tutaq qəssaba satax.
İyid deyil, qol-boyun olax yatax,
Götdülər, verdilər nadana məni.

Babamı da görüm qannar işdəsin,
Kürkünü götürüb yola döşəsin.
Necə verib elə gəlsin boşasın,
Götdülər, verdilər nadana məni.

DEMƏDİMMİ?

Başına döndüyüm oğul,
Vaxtım keçər demədimmi?
Yandırın cəllad yağdı,
Qanın içər demədimmi?

Bax bu qaşa, bax bu gözə,
Canım qurban olsun sizə.
Yaxasız köynəhlər bizə,
Fələk biçər demədimmi?

Alagöz oğlan mərdnən,
İşin yoxdur namərdnən.
Fələh məni bu dərdinən,
Qoyub keçər demədimmi?

BƏKƏ YAR GƏLƏ

Torpağa verdim yanıımı,
İndi tökəllər qanıımı.
Əzrayıl, alma canımı,
Bəkə yar gələ, yar gələ.
Ümüd var gələ, var gələ.

Yastığa qoydum üzümü,
Yola tihmişəm gözümü.
Əzrayıl bühmə dizimi,
Bəkə yar gələ, yar gələ,
Ümüd var gələ, var gələ.

Əsmə, badi-səba, əsmə,
Ümüdüm qürbətədən kəsmə.
Dəli könül, çox tələsmə,
Bəkə yar gələ, yar gələ.

BUĞDACAN

Hədiyi qoydum qazana,
Bişmədi qaldı azana.
Nə deyim yazı yazana,
Ay sarı telli buğdacan,
Hər yanı güllü buğdacan.

Xəmiri qoydum bacıya,
Qaldı acıya-acıya.
Heş baxmır bacı-bacıya,
Ay sarı telli buğdacan,
Hər yanı güllü buğdacan.

Kündələr dönübdü daşa,
Dəstərxan örtülüb başa.
Heş baxmır qardaş-qardaşa,
Ay sarı telli buğdacan,
Hər yanı güllü buğdacan.

AL GƏTİ

Təndirə töhdüm qığını,
Göydə vurdum mığmığını,

Neyniyəm saqqal-bığını,
Apar sat, qənd-çay al gəti,
Verməse, yalvar al gəti,
Versə bir xalvar al gəti.

Təndirə töhdüm badamı,
Dörd yanımla alıb adamı,
Neyniyəm xara tumanı,
Apar sat qənd-çay al gəti,
Verməse, yalvar al gəti,
Versə bir xalvar al gəti.

Təndirə töhdüm samanı,
Ərsə çatıbdı dumanı,
Neyniyəm bir cüt madyanı,
Apar sat qənd-çay al gəti,
Verməse, yalvar al gəti,
Versə bir xalvar al gəti.

Vedinin yanı dağlar,
Üreyi, canı dağlar.
Burda bir el varıdı,
Siz deyin, hanı, dağlar?

Çayda balıx yan gedər,
Açma yaram, qan gedər.
Həsret çəkən gözderim,
Səni gözder, can gedər.

Bu dərədən yol düşdü,
Budax sındı, qol düşdü.
Kəsildi bizim yollar,
Ayrı yerden yol düşdü.

Ağaşda xəzələ bax,
Dibində gözələ bax.
Öz vətəninə qoyub,
Qürbətde gözəne bax.

Göynən gələn qu məni,
Çağırır bayqu məni.
Əl dəsmalın – kəfənim,
Göz yaşınnan yu məni.

Ərəbəm, oxumuşam,
Bu dərdi qoxumuşam.
Mən qürbətde annadım,
Vətənsiz yoxumuşam.

Ceyran çöl barabarı,
Ördəh göl barabarı.
Çüt oğul itirmişəm,
Biri el barabarı.

Yolunda qubarım var,
Arğıyır, qabarım var.
Vətənsizdih nə dərddi,
Sənin nə xəbərin var?

Əllərdə orax mənəm,
Yaddara çıxax mənəm.
Qul tək əllərə düşdüm,
Vətənnən irax mənəm.

Aşix belə yaxıcıdı,
Elədən belə yaxıcıdı.
Hər kəs öz, dəstgahında,
Həlbət belə yaxıcıdı.

Əzizim simi gözder,
Tar çalan simi gözder.
Qaşın kimi göz olmaz,
Gözderin kimi gözder?

Əzizim nərdivana,
Ayax qoy nərdivana.
Zər qədrin zərgər bilər,
Nə bilər hər divana?

Əzizim bu zamanım,
Nə bəd gəldi zamanım.
Qürbət ölümənə betər,
Yandı bağrım, amanım.

Əzizinəm hardadı,
O xoş günner hardadı?
Yuxu getməz gözüme,
İrəvanım dardadı.

Əzizim bambaşqadı,
Bu dərddə tamam başqadı.

Bütün dərddər bir yana,
Vətən dərdi başqadı.

Əzizim, bu əzizdi,
Kasıb tikəm ləzizdi.
Uçux komam özümə,
Yüz saraydan əzizdi.

Əzizim nə uzaxdı,
O dağlar nə uzaxdı.
Yurd həsrəti çəhməhdən,
Səşdarıma qar yağdı.

Əzizim yetər mənə,
Bu dərddər yetər mənə.
O yurddan ayrı düşməh,
Ölümənə betər mənə.

Əzizinəm, mən nəyəm,
Sən təzə, mən köhnəyəm.
Yuvam çağırır mənə,
Deyir gə, əllərdəyəm.

Əzizinəm obam yox,
Qürbət eldə obam yox.
Dönmüşəm qərrib quşa,
Hey uçuram, yuvam yox.

Əzizim bilmədin sən,
Eşqimi bilmədin sən.
İllər boyu gözdədim,
Nə edim, gəlmədin sən.

Əzizim oyanmadı,
Yatmadı, oyanmadı.
Mən bu odda kül oldum,
Bəs nədən o yanmadı?

Eləmi yolda durdu,
Nə uçurdu, nə qurdu.
Bütün arzularımı,
Rüzgar əsdi, sovurdu.

Mən aşix nəzər sala,
Yanaxda bir cüt xala.
Sən yadıma düşəndə,
Düşərəm haldan-hala.

Əzizim bahardımı?
Güllü çəmənzardımı?
Gözüm yolunda qaldı,
O görünen yardımı?

Həsrət əzizdər mənə,
İçimdə gözdər mənə.
Sən yanımda deyilsən,
Xəyalın izdər mənə.

Əzizim hara düşdü,
Bəxdimə qara düşdü.
Qürbət elə düşənən,
Qəlbimə yara düşdü.

Əzizim, gözüm ağlar,
Söhbətim, sözüm ağlar.
Mən ağlasam nədi ki,
Vətəndə izim ağlar.

Əzizim oda gəldi,
Pervanə oda gəldi.
Qorxurdum birçə dərddən,
Başıma o da gəldi.

Bu gələn nə çapardı?
Ürəyimi qopardı.

Qaragözdü yarımı,
Yaddar gəldi apardı.

Gecələr sabah olsun,
Gah olmasın, gah olsun.
Sevənnəri ayıran,
Qənimin Allah olsun.

Mən aşix belə bağlar,
Həsretədi gülə bağlar.
Yağış yağmaz, su düşməz,
Neynəsin belə bağlar.

O yana, hay bu yana,
Gül yadığa dayana.
Oxu bülbülüm, oxu,
Bəlkə balam oyana.

Qızım qızdar içində,
Əyrisi var qıçında.
Qızıma elçi gələr,
Hansı ayın içində?

Əzizim qara məni,
Yar çəkir dara məni.
Yarım məlhəm qoymasa,
Yiyəcək yara məni.

Dəryadan keçən də var,
Suyundan içən də var.
Çəkmə qardaş adını,
Ürəyi keçən də var.

Bizə lələh elədi,
Oxun lələh elədi.
Girdi gül baxçamıza,
Ələh-vələh elədi.

Gedirəm ölkə sənnən,
Qorxuram yol kəsənnən.
Gedirəm gə danışax,
Ayrıldım bəke sənnən.

Qızılgül dən-dən oldu,
Dəymədim dən-dən oldu.
Elimnən ayrılmazdım,
Ayrılix sənnən oldu.

Dəryada sicim gördüm,
Getdikcə sicim gördüm.
Elimnən ayrılmazdım,
Fələyin gücün gördüm.

Çöllərdə sonam mənim,
Dəhnəzdə* binam mənim.
Cambul əziz olsa da,
Vedidi anam mənim.

Dağlarda ahım qaldı,
Həsretim, ahım qaldı.
Yurd addı, vətən addı,
Sultanım, şahım qaldı.

O yerdə səbrim qalib,
Öz cəzam, cəbrim qalib.
Min illik ayağ izim,
Min illik qəbrim qalib.

Arğıdan əsən yellər,
Səbrimi kəsən yellər.
Mənə bir cavab göndər,
Yerindəmi o yerrər?

* Dəhnəz – Vedibasər mahalında kənd adı.

Bu yerrər xana döndü,
Sultana, xana döndü.
Fələh vurdu köhsümnən,
Ürəyim qana döndü.

Bağa girdim bağbansız,
Dəvə gördüm karvansız.
Aləmə dərman oldu,
Balam keşdi dərmansız.

Bağda biyan varmı heş?
Gülə ziyan varmı heş?
Tutaram ağ əlinnən,
Yox deyən varmı heş?

Bir quş gəlir Ağdaşdan,
Xəbər verir qardaşdan,
Qardaş doysa bacıdan,
Bacı doymaz qardaşdan.

Göynən gedən quşa bax,
Qanadı sınmışa bax.
Ellər, yaz gəlibdi,
Bizə gələn qışa bax.

Qəmerrinin qoçağı,
Oldu düşman qoçağı.
Bu zülüm yerdə qalmaz,
Qırılıb solu-sağı.

Əlində əlimmi var,
Qızıldan gəmimmi var.
Sən məni annamazsan,
Dəryalarca qədim var.

Bu gecə qəmli gecə,
Dəsgahlı, dəmli gecə.

Dərdimə yas saxlıyıb,
Gözdəri nəmli gecə.

Vedidə bağım qalıb,
Əzəlki çağım qalıb.
Necə gülüm, sevinim,
Argı tək dağım qalıb.

Mənsiz çöllərim, layla
Salan güllərim layla.
Mən didərgin, sən qərrib,
Qərrib ellərim layla.

Möhtacam sənə, durna,
Havalan yənə, durna.
Bir ovuc torpaq gəti,
Vedidən mənə, durna.

Qərənfil abı gərəh,
Yar yarın babı gərəh.
Eşqə könül verənin,
İllərcə tabı gərəh.

Gəlirəm, yolu dağdı,
Tale mənə kəm baxdı.
Çəkərəm sənə dərdir,
Nə qədər canım sağdı.

Araz aşanda mələr,
Qum qaynaşanda mələr.
Çobanın ağ toxluğu,
Ayrı düşəndə mələr.

Qardaş, atın beş olsun,
Nalları gümüş olsun.
Hər səfərə çıxanda,
İmam yoldaşın olsun.

Göydə ulduzum Pəri,
Evdə yalnızam Pəri.
Gəl mənim qardaşıma,
Olum baldızın, Pəri.

Qərənfiləm qalxaram,
Mən Allahdan qorxaram.
Desələr yarın gəlir,
Xəstə olsam, qalxaram.

Əzizim atma məni,
Özgəyə satma məni,
Sən olasan Allahın,
Yaddan çıxartma məni.

O tayın ağ daşdarı,
Səda verir quşdarı.
Məni yardan edənin,
Qırılsın qardaşdarı.

Ölürəm ağlamaxdan,
Ağa göy bağlamaxdan.
Güldə yarpax qalmadı,
Yarama bağlamaxdan.

Bu dağlar emirdəndi,
Keçən gün ömürdəndi.
Fələyin bir quşu var,
Qanadı dəmirdəndi.

Dağları gözdüm göldüm,
Daşdarı düzdüm göldüm.
Getmişdim yar yanına,
Umudum üzdüm göldüm.

Bu dağda binə qalıb,
Od düşmüş sinə qalıb.

Bir kimsədən köməh yox,
Umudum sənə qalıb.

Əzizim qarı dünya,
Dağların qarı dünya.
Mən yaşayıb doymuşam,
Sən yaşa, qarı dünya!

Əzizim yara bağlar,
Yar qəlbin yara bağlar.
Bu dilbilməz həsrətin,
Qəlbimdə yara bağlar.

Əzizim gün də keçər,
Ay keçər, gün də keçər.
Bir dərdə tutulmuşam,
Çırağım gündə keçər.

Əziziyəm ay keçər,
Vədidən bir çay keçər.
Qayıdaraq Vədiyə,
Bu qış ötər, yay keçər.

Eləmi, hayıf elər.
Dərd məni mayıf elər.
Düşməni görsə sevinər,
Dost görsə hayıf elər.

Əzizim yana canım,
Od tuta, yana canım.
Özüm nə gündəyəm ki,
Sənə də yana canım.

Mən aşix bu dar gündə,
Qəm məni budar gündə.
Könlüm istər yarını,
Gələydi bu dar gündə.

Əzizim, ara yerdə,
Yar, izim ara yerdə.
Sözün yerində söylə,
Oturma ara yerdə.

Ay doğdu, bəyaz oldu,
Su axdı, dayaz oldu.
Yolunu gözdəməhdən,
Saşdarım bəyaz oldu.

Su gəldi, gölə döndü,
Eşq yandı, külə döndü.
"Sən" deyib ağlamaxdan,
Göz yaşım selə döndü.

Mən aşix daşa dağlar,
Durub baş-başa dağlar.
Tərən könlüm qonubdu,
Bir yaşılbaşa, dağlar:

Dağlar, necə dağlarsan?
Məni görçəh ağlarsan.
Sinəmdə yer qalmadı,
Sən haramı dağlarsan?

Mən aşix, bu Vətəndə,
Gözüm yoldan ötəndə.
Qərilib yaman şeydi,
Baş yastığa yetəndə.

Əzizinəm indi gə,
Dərdim artdı, indi gə.
Gözüm yollarda qaldı,
Gəlırsənsə, indi gə.

Sən gülsən, bənövşəsən.
Sinə mərmər şüşəsən.

Elə sözdər qoşaram,
Dildən-dilə düşəsən.

Su gələr, axar gedər,
Yar gələr, baxar gedər.
Oğlan elçi göndərər,
Nişanın taxar, gedər.

Əzizim, oyan, dağlar,
Al-qana boyan dağlar.
Bu yan zülmətxanadı,
Necədi o yan, dağlar?

Əzizim ərşə başı,
Dirənib ərşə başı.
Nəmərdən kişi olmaz,
Ucalsa ərşə başı.

Mən aşix, yedi məni,
Göz ilə yedi məni.
Yara sirrimi verdim,
Aləmə dedi məni.

Mən aşix, keşdi mənnən,
Ox dəydi, keşdi mənnən.
Yaxcıya körpü oldum,
Yamannar keşdi mənnən.

Mən aşix, elə ağla,
Yağış tək elə, ağla.
Dərdilər yanına get,
Dərdin də, elə ağla.

Əzizinəm min oxu,
At kamannan min oxu.
Bilənə bir pərdə çal,
Bilmiyəne min oxu.

Mən aşix namərd əli,
Heş tutma namərd əli.
Mərd əli evlər tikər,
Ev yıxar namərd əli.

Mən aşix, yarı canım,
Yarıdan yarı canım.
Yoluna göz tihməhdən,
Qalmıyıb yarı canım.

Əzizim dağlar qalıb,
Dərələr, dağlar qalıb.
Dilbilməz həsrətinənən,
Sınəmdə dağlar qalıb.

Gedirdim qırağınan,
Gül bişdim orağınan.
İtirmişəm balamı,
Gəzirəm çıraqınan.

Mələ, ceyranım, mələ.
Gözü heyranım, mələ.
Biz mələdih gəlmədi,
Sən mələ bəkə gələ.

Qalada bir ev qaldı,
Tikilmiş bir ev qaldı.
Həminin gedəni gəldi,
Mənimki girov qaldı.

Dağ başında qara mən,
Qəfil düşdüm tora mən.
İlahi, pərvərdigar,
Qayıdarammı ora mən.

Yük üstə kilim yandı,
Əl atdım, əlim yandı.

Vətən, vətən deməhdən,
Ağzımda dilim yandı.

Nərgizdər, ay nərgizdər,
Top-top bitər nərgizdər.
Hayıf sizin canıza,
Torpağ örtər, yer gizdər.

Ağaş başında alı,
Dibində məxmər xalı.
Burda bir oğlan ölüb,
Ya Məhəmməd, ya Əli.

Qardaş gəlsə yaxıcıdı,
Bacı görsə yaxıcıdı.
Qardaşın qabağında,
Bacı ölsə yaxıcıdı.

Qardaş gə, gərəyimsən,
Hürümsən, mələyimsən.
Həmi könlüm isdiyir,
Həm arxam, köməyimsən.

Mən aşığam yad əli,
Ya divanə, ya dəli.
Qiyamat o gün qopar,
Vətənə dəyə yad əli.

İynənin sarı sapı,
Görükən bizim qapı.
Bizi vətənnən edən,
Dilənsin qapı-qapı.

Göyerçinəm uşdum, gə,
Dös bağına düşdüm, gə.
Yaxcı günün aşnası,
Yaman günə düşdüm, gə.

Kökilin iki yana,
Dara töh, iki yana.
Mən sana yar deməzəm,
Kej baxdın sən ki mana.

Bu yerrər seyrin olsun,
Qoynun gülünən dolsun.
Burda yerin olmadı,
Cənətdə yerin olsun.

Arazı ayırdılar,
Qanının doyurdular.
Biz yurddan ayrılmazdıq,
Zorunna ayırdılar.

Mən ölürem çiçəhdən,
Üzümü örtün birçəhdən,
Yad ağlar yalan ağlar,
Anam ağlar gerçəhdən.

Mən aşığam hər aylar,
Hər ulduzdar, hər aylar.
Özümüz qürbətdəyik,
Dilimiz yurd haraylar.

Gedərem gedən olsa,
Yolun öyrədən olsa.
Sənə məktub yazaram,
Aparıb verən olsa.

Qaynar qazanım mənim,
Oynar ozanım mənim.
Allahdan belə gəlib,
Yazı yazanım mənim.

Mən aşığam xana var,
Sultana var, xana var.

Gedirsən çırax apar,
Orda zülmətxana var.

Yağan yağış yağmasın,
Quşdar qənəd çalmasın.
Gedin deyin o gülə,
Saralmasın, solmasın.

Mən neynim, özüm neynim,
Bu dərde dözüüm neynim.
Ah çəksəm dağlar yanar,
Çəkmesəm özüm neynim.

Əzizim qibləgahdı,
Elə baxma, günahdı.
Dəryadan duman qalxdı,
O da mən çəkən ahdı.

Muğanda hünü də var,
Milçəh var, hünü də var.
Bu elin, bu elatın,
Bunnan pis günü də var?

Mən aşığam bağ sana,
Bağban sana, bağ sana.
Bağban da bağda dəyil,
Necə girim, bağ, sana?

Bu gələn səmənd atdı,
Ağ atdı, səmənd atdı.
Sən kəməndə gəlməzdin.
Sana kim kəmənd atdı.

Ürəyimdə yara var,
Üzdə xal-xal qara var.
Aç ürəyim başını,
Gör yanmamış hara var?

Ağlaram öz günümə,
Gülərəm öz günümə.
Fələh əlimə düşsə,
Salaram öz günümə.

Arxalığın saldı, yar,
Dərdin məni aldı, yar.
İkimizin sırr sözü,
Qiyamata qaldı yar.

Mən aşix kəsən ağlar,
Bəxtinnən kəsən ağlar.
Qərrib yerdə ölənün,
Gözünü basan ağlar.

Mən aşix təzə qannı,
Tər qannı, təzə qannı.
Ovçu bir ov vurubdu,
Əlləri təzə qannı.

Bu yol karvansız olmaz,
Dəvə sarvansız olmaz.
Gə gedəh həkim yanna,
Həkim dərmansız olmaz.

Aşıqəm aşixlara,
Zülfü dola şıxlara.
Əlimə bir saz allam,
Qoşullam aşixlara.

Tüfənginin pası var,
Açılmıyıb, pası var.
Sənin kimi igidin,
İllərnən yası var.

Çəhmə bazara məni,
Salma azara məni.

Aş belinnən qurşağı,
Salla məzara məni.

Altun üzüh isdanmaz,
Suya atsan, pasdanmaz.
Mən çəhdim acısını,
El oğludu, inanmaz.

Bu dağlar, qannı dağlar,
Dumannı, çənni dağlar.
Kəsibdi yar yolunu,
Olubdu qannı dağlar.

Əzizim təh-təh doğar,
Gün doğar, təh-təh doğar.
Səxavətdi insanı,
Analar təh-təh doğar.

Bu qala bir qaladı,
Torpağı Kərbəladı.
Ölüm Allah işidi,
Ayrılix bir bələdi.

Əzizim tağ salanam,
Bostan, bağ salanam.
Virana bağlar gördüm,
Təzədən bağ salanam?

Əzizim həyəət-həyəət,
Kənd gördüm həyəət-həyəət.
Sənə dedim oyandır,
Demədim hey yat, hey yat.

Əzizim incə belə,
Kür belə, İncə belə.
Qolun sınısın, ay sənəm,
Minmisən incə belə.

Əzizim daş-qaşa,
Yaşa ömrü, vur başa.
Bu yalançı dünyada,
Həvəsdənmə daş-qaşa.

Əziziyəm yatmazam,
Qəm selində yatmazam.
Mən özüm yaralıyam,
Yaralını oyatmazam.

Köynəyin ağ saxlaram,
Yuyaram, ağ saxlaram.
Bir də əlimə düşsə,
Yüz il qonax saxlaram.

Sandix üstə gəzərim,
Sandığa gül bəzərim.
Ağır elin qızıyam,
Qəriblihdə dözərim.

Ələmiş aylar məni,
Həftələr, aylar məni.
Yüküm qurğuşun yükü,
Yordu bu taylar məni.

Mən aşix gül üsdünə,
Şeh düşüb gül üsdünə.
Qızdarda insaf hanı?
Dərd qoyur dərd üstünə.

Düşmüşəm yad ellərə,
Dastan oldum dillərə,
Dövrən necə gətirib,
İndi düşdüm çöllərə.

Ürəyimdə qara var,
Üstə xal-xal qara var.

Aç ürəyim başını,
Gör yanmamış hara var?

Günəş quruba qaldı,
Yurd qaldı, oba qaldı.
Çıxdıx evlərimizdən
Kənddər xaraba qaldı.

Sərçənin alasına,
Dən verdim balasına.
Mən qurban öz balama,
Balam da balasına.

Mən aşix ana gəldim,
Dağdan arana gəldim.
Düşmüşəm mən cənnətə,
Dinə, imana gəldim.

Qərib ölər vətəndə,
Gülü dərər vətəndə.
Qəribin yeri yoxdu,
Qalar özgə vətəndə.

Əzizim, çəkə dərdim,
Yüklənməz çəkə dərdim.
Nə nər çəkər, nə maya,
Fil gərəh çəkə dərdim.

O yerdə ümman qaldı,
Getmədi duman qaldı.
Ana Vətən qoynunda
Bir qarı düşman qaldı.

Bağa girməli gündü,
Gülü dərməli gündü.
Əsir düşmüşəm, bala,
Əcəb ölməli gündü.

Bağlar başı boz tala,
Duman gələ tez ala.
Gəl, səni gözüm görsün,
Bəkə dərdim azala.

Eləmi, bəla gəldi,
Dərd gəldi, bəla gəldi.
Getdim yarı görməyə,
Başıma bəla gəldi.

Eləmi, baxdı keşdi,
Su gəlib axdı keşdi.
Gizdincə yarı gördüm,
Yandırır yaxdı keşdi.

Əzizim, gələn günə,
Umut var gələn günə.
Quzu qurban demişəm,
Sən bizə gələn günə.

Qərənfiləm, dəstəyəm,
Bülbüləm, qəfəsdəyəm.
Deyillər ki, öldübdü,
Ölməmişəm, xəstəyəm.

Eləmi, əsdi küləh,
Yel gəldi, əsdi küləh.
Yağı bağrım dağladı,
Səbrimi kəsdi küləh.

Apardı bayat məni,
Bir zülfü sayat məni.
Aparırsan, sən apar,
Aparmasın yad məni.

Ərəb gəldi hay versin,
Nə istəsə pay versin.

Az-az verən deyilsə,
Gətirin tay-tay versin.

Dağ başında qalam var,
Yarı dərdə salan var.
Elə bir haray düşüb,
Qul yığillər, talan var.

Eləmi yenə qaldı,
El köşdü, binə qaldı.
Ölən ölüb yox oldu,
Qaçan pis günə qaldı.

Aləmi aldı ayaz,
Çəkildi qar, gəldi yaz.
Bala dərdi yamandı,
Götür qələm, ağı yaz.

Əzizim yüzdən alam,
Artıbdı yüzdə nalam.
Qaşın, gözün zəkatın,
İstəmə yüzdən alam.

Mən aşix, bürün dağa,
Ovçusan bürün dağa.
Çağıraram oğul deyib,
Salaram bir ün dağa.

Mən aşix oyanasan,
Qəflətdən oyanasan.
Mən belə bilməz idim,
Sən mənən o yanasan.

Mən aşix, bir ay var,
Bir ulduz var, bir ay var.
Gündə gördüyüm yarı,
Görmədiyim bir ay var.

Əynində alacanı,
Tər saxla alacanı.
Qaşın, gözün fitnəsi,
İstər ki, ala canı.

Mən aşiqəm açarı,
Umulmamış açarı.
Hər kim yara pis desə,
Dilin vursun ac arı.

Mən aşiqəm baxdı kəm,
Bağbanı kəm, baxdı kəm.
Mən yara neynədim ki?
Yarım mana baxdı kəm.

Sən bülbülsən, mən güləm,
Qoymadılar bir güləm.
Əyil üzünən öpüm,
Mən özgesi deyiləm.

Bu gecə sizə gəlləm,
Pəncərənizə gəlləm.
Üzərriyi götür gə,
Yoxsa mən gözə gəlləm.

Bağçalarda gül mənəm,
Bülbül mənəm, gül mənəm.
Sübhədəh yalvarmasan,
Danışmanam, gül mənəm.

Dağları gözən mənəm,
Daşları düzən mənəm.
Yarım vəfalı yardı,
Əlimi üzəmmənəm.

Dağ başında sar mənəm,
Qəlbi qara, tar mənəm.

Deyillər yar küsübdü,
Demə günahkar mənəm.

Çardaxda oturmanam,
Gül-çiçəh bitirmənəm.
Dünyanı qız bürüsə,
Sənnən əl götürmənm.

Bülbüləm bağ gəzərim,
Ölmərim, sağ gəzərim.
Leylini itirmişəm,
Məcnunam dağ gəzərim.

Ocağı yaxçı qala,
Odun qoy, yaxçı qala.
Nə ola bu dünyada,
Pis ölə, yaxçı qala.

Aşix gəlir hay ilə,
Bulud gəlir ay ilə.
Baş qoydum dizin üstə,
Can verdim ah-vay ilə.

Mən aşix çəkim dərdi,
Doğruyum töküm dərdi.
Nə anam var, nə bacım,
Kiminən çəkim dərdi?

Əzizinəm can getdi,
Yaralandım qan getdi.
Qız boynun büküb ağlar,
Namurad oğlan getdi.

Əziziyəm yar getdi,
Bağban getdi, bar getdi.
Bietibar dünyadan,
Etibarlı yar getdi.

Verdin nəzərə mənı,
Saldın azara mənı.
Aş belinnən qurşağı,
Salla məzara mənı.

Əzizim yasəmənı,
Lalənı, yasəmənı.
İstərdim yasdən çıxam,
Yar saldı yasa mənı.

Əziziyəm ay ağa,
Salma mənı ayağa.
Dos baxsa, başa baxar,
Düşməni baxar ayağa.

Arif olan söz qana,
Söz annıya, söz qana.
Yüz min tülkü yığılsa,
Neyniyə bir aslana?

Əzizim ay utanmaz,
Gün doğar, ay utanmaz.
Pisın pis əməllərin,
Üzünə say, utanmaz.

Mən aşiqəm yad ana,
Ya sirri aç, ya dana.
Anasıza süd verər,
Könül verməz yad ana.

Eləmi bala gəldi,
Dərd gəldi, bəla gəldi.
Getdim yarı görməyə,
Başıma bəla gəldi.

Dağlarda naşı durmaz,
Sel gələr daşı durmaz.

Gözlərim gözlərinə,
Baxmasa, yaşı durmaz.

Uzun-uzun gecələr,
Dərddi-dərddi gecələr.
Mən dərdimi söyləsəm,
Dərddi dərdin nec eylər.

Bu dağlar, çiçəh dağlar,
Çiçəyi göyçəh dağlar.
Düşməni bizə çıx dedi,
Biz hara gedəh, dağlar?

Evlərə gün düşənə,
Alma qoydum bişənə.
Qara yaylıx yaraşır,
Yardan ayrı düşənə.

Dağlara dolu düşər,
Qar yağar dolu düşər.
Qəbrimi yol üstə qaz,
Yarımın yolu düşər.

Əzizim nə səfərdi,
Gedirsən, nə səfərdi?
Vətənnən ayrı düşən,
Aş da yesə, zəhərdi.

Göydə göyərçin ağlar,
Yuvada laçın ağlar.
Sən yadıma düşəndə,
Başımda saçım ağlar.

Mən aşix yarı yandı,
Yar mənə yarıyandı.
Aşix aşdı sinəsin,
Oduna yarı yandı.

Bostanam, tağım yoxdu,
Güləm, torpağım yoxdu.
Düşmüşəm qürbət elə,
Yanar çırağım yoxdu.

Gəzdim dağı, aranı,
Seşdim ağdan qaranı.
Vətən verən olsa da,
Cənnət gördüm oranı.

Ay doğar alçaxlara,
Gün doğar saçaxlara,
Gəlinin oğlu olub,
Sığarmı qucaxlara?

Atam-anam Bağdaddı,
Bağça – daddı, bağ daddı.
Qış günündə yar qoynu,
Yaz günündə bağ daddı.

Ay tutuldu, qaraldı,
Gül bənizim saraldı.
Yarımnan ayrı düşdüm,
Dünya mənə daraldı.

Axşamın vaxtı keşdi,
Bir gözəl baxdı keşdi.
Zülfünü kəmənd edib,
Boynuma taxdı keşdi.

Heyva gəlməz, nar gəlməz,
Ölüm mənə ar gəlməz,
Baş yastıxdı, göz yolda,
Əcəl gəldi, yar gəlməz.

Ah dedin, oydu mənə,
Bu hala qoydu mənə.

Yelkənsiz gəmi kimi,
Dəryada qoydu mənə.

Əzizinəm maralı,
Ovçu qovar maralı.
Fələh bir od vurubdu,
Nə yanır, nə qaralı.

Bağdadda xurmalıxlar,
Suda oynar balıxlar.
Nə belə sevda olsun,
Nə belə ayrılıxlar.

Əzizim yad əlində,
Qalmışam yad əlində.
Vətənim viran olsun,
Qalmasın yad əlində.

Bu elin adı yoxdu,
Dostu az, yadı yoxdu.
Qürbət elə düşəli,
Ağzımın dadı yoxdu.

Mən aşix qar qalandı,
Dağlara qar qalandı.
Qarğalar laçın oldu,
Laçınнар qarqalandı.

Göydən gedən sonalar,
Bir-birinə yan alar.
Nalə çəkər, saç yolar,
Oğlu ölən analar.

Əziziyəm bu dağa,
Ellər köçər bu dağa.
Elə ki, mən dözüərəm,
Kimsə dözməz bu dağa.

At məni aldı qaşdı,
Yollarım qaya, daşdı.
Anama xəbər verin,
Mənzilim uzaxlaşdı.

Ay çıxdı üzə düşdü,
Sürmələr gözə düşdü.
Heç ayrılıx yox idi,
Ayrılıx bizə düşdü.

Əlif mənəm, bey mənəm,
Əlif qəddim əymənəm.
Gəlsə əcəl xələti,
Mən cavanam geyməyəm.

Araz, Araz, Xan Araz,
Soltan Araz, Xan Araz,
Yarım gəmidə gedir.
Gəl eyləmə qan, Araz.

Bir dəstə bayraqam mən,
Durmuşam, oyağam mən.
Məni halal eyləyin,
Gedirəm, qonağam mən.

Mən aşix bilən olmaz,
Bu yerdə gülən olmaz.
Şahın zülmü yüz olar,
Rəhmini görənlər olmaz.

Mərd anadan mərd oğul,
Yada ağa, mərdə qul.
Qorxax töhmət gətirər,
Baş ucaldar mərd oğul.

Mən aşix oda yaxar,
Qəlyanın oda yaxar.

Dost dostunun yolunda,
Canını oda yaxar.

Gedən ağ bürüncəhli,
Getmə, ağ bürüncəhli.
Gedirsən məni apar,
Yanınca sürüncəhli.

Dağların göy çəmənli,
Göyərək göy çəmənli.
Ya mələrəm taparam,
Ya vurar ovçu məni.

Ovçu, ovun deyiləm,
Çaxmax, qovun deyiləm.
Vurursan nənəmi vur,
Sənin ovun deyiləm.

Mən aşiqəm, düyündü,
Sinəm düyün-düyündü.
Hansı gün səni görürəm,
O gün toydu, düyündü.

Mən aşiq xan gözünə,
Su təh axan gözünə.
Nə sürmədi çəkibdən,
Evlər yıxan gözünə?!

Əzizim gedər qalmaz,
Axar su gedər qalmaz.
Vəfalı əlin üzmez,
Vəfasız gedər qalmaz.

Göydə göyərçin ağlar,
Yuvada laçın ağlar.
Sən yadıma düşəndə,
Başımda saçım ağlar.

Cox gördüm qeyli-qalı,
İşinnən oldum halı.
Qarı düşmən dost olmaz,
Yedirsən yağı, balı.

Sığal vurur telə o,
Kəmərlər bağlar belə o.
İyidi el saxlıyar,
Arxa olsa elə o.

On bir onnan yaxıcıdı,
Çuxa donnan yaxıcıdı.
Yağrıya boyun əysən,
Ölməh onnan yaxıcıdı.

Mən aşix oxusana,
Dərs alıb oxusana.
Sən bir gözəl maraldın,
Kim vurdu oxu sana?

Mən aşix ana yeri,
Mülk yeri, xana yeri.
Yüz canı yanan olsa,
Vermez bir ana yeri.

Baxçadan qora dərdim,
Üzüm yox, qora dərdim.
Qorxuram düşəm öləm,
Aparam gora dərdim.

Bülbül güldən küsəndə,
Küsüb gedər süsən də.
Bir söz dedim, qızardın,
Nə qaydadı bu səndə?

Mən aşix, alasına,
Gözəllərin alasına.

Gətirmişəm qəməni,
İyidsən, ala sına!

Əzizim qıyma mənə,
Yaram var, qıyma mənə.
Məni bir namərd vurub,
Sən mərdсэн, qıyma mənə.

Bağda üzüm ağacı,
Üzüm, dözümlü ağacı.
Bağa baltalı girdi,
Kəsdi bizim ağacı.

Qara çadır düzdədi,
Tənəfləri* üzdədi.
İki gözəl sevmişəm.
Yenə gözüm sizdədi.

Gəlin, gəlin, dul gəlin,
Qoynu dolu pul gəlin.
Yarının əvəzinnən,
Ollam sənə qul, gəlin.

Əlində nar dilimi,
Tutubdu nar dilimi.
Yar xəbərin yandan sor,
Yar bilər yar dilini.

Eləmi, bu dağınan,
El gedər bu dağınan.
Kim sana yaxçı deyər?
Mən ölsəm bu dağınan.

Eləmi, yar gələne,
Dağlara qar gələne.

* Tənəf – ip

Azreyilə can verməm,
Saxlaram yar gələne.

Bu dağlar uca dağlar,
Qar gələ quca dağlar.
Ovçusu cavan ölüb,
Maralı qoca dağlar.

Burda yaralı çoxdu,
Göylü, qaralı çoxdu.
Bostanın dolu vurmuş,
Tağı yaralı çoxdu.

Maral, yerin şam olsun.
Otdadığın xam olsun.
Gəl bir şirin danışax,
Gün gəlsin axşam olsun.

Quzular mələr gələr,
Duz töhsəm, yalar gələr.
Mənim də anam olsa,
Dağları dələr gələr.

Maralı qovdux haray,
Qovladıx, qovdux haray.
Ana, ciyərəm yandı,
Mənə bir ovdux, haray.

Maral o düzdə varmı?
Otdar o düzdə, varmı?
Maralı itirmişəm,
Bizdə yox, sizdə varmı?

Maral, yendin düzə sən,
Cığa saşdın üzə sən.
Ayaxların var olsun,
Bir də gəlsən bizə sən.

Maralın gözü qannı,
Topuğu, dizi qannı.
Öldürəllər özdəri,
Edəllər bizi qannı.

Yandım, Allahım, yandım,
Od tutdum, alovlandım.
Sən yalannan and işdin,
Mən də sana inandım.

Bu dərədən yol düşdü,
Budaq sındı, qol düşdü.
Bağlandı bizim yollar,
Qeyri yannan yol düşdü.

Barama qurdu üstə,
Otdadı durdu üstə.
İyidin oğlu görəh,
Dolana yurdu üstə.

Barama qurd elədi,
Sarıdı qurd elədi.
Girdi dədəm evinə,
Bir abad yurd elədi.

İrəvan çarşı bazar,
İçində bir qız gəzər.
Əlində kağız-qələm,
Dərddiyə dərman yazar.

İrəvan bağım, barım,
Hardasan mənim yarım?
Gümüşnən bir barabar,
Qızılın yarım-yarım.

İrəvan yolu şüşə,
Yar gəlir şişə-şişə.

Yeganə, otağı döşə,
Bəlkə, yar bizə düşə.

İrəvan yollarında,
Gül əkdim kollarında.
Bir cüt bəzbənd olaydım,
Yarımlın qollarında.

İrəvan gecələri,
Banlayır beçələri.
Mən necə yalqız yatım?
Bu uzun gecələri.

Əzizinəm gül dərəm,
Çiçək dərəm, gül dərəm.
Tapmadım doğma yurdu,
Bağınnan bir gül dərəm.

Bənövşəyəm itərəm,
Kol dibində bitərəm.
Bilsəm gəldiyin yolu,
Gözüm ora dikərəm.

Tüfəhdə qoşa güllə,
Açılar başa güllə.
Daldalan daş dalında,
Qoy dəysin daşa güllə.

Apardılar gülümü,
Eylədilər zülümü.
Anamı sədiyirdim,
Tez kəsdilər dilimi.

Göynən uçan quşam mən,
Qanadı sınımışam mən.
Yurd-yuvası dağılan,
Özü qaşqın düşən mən.

Əzizinəm qar daşı,
Qarrı dağdan qar daşı.
Mənim könlüm yurd istər,
Sənin könlün qardaşı.

Gün getdi sarı qaldı,
Getdihcə sarı qaldı.
Vətən yolu gözdədim,
Gözümde sarı qaldı.

Əzizim unutmazam,
Gül yıgıb qurutmazam.
Sən məni unutsan da,
Mən səni unutmazam.

Ağca gülüm yerindəmi?
Göycə gülüm yerindəmi?
Həsret məni üzübdü,
Bizim yerrər yerindəmi?

Mən aşix yanağınnan,
Gül bitsin yanağınnan.
Yurdunnan ayrılanın,
Yaş düşər yanağınnan.

Əzizinəm sənə mən,
Vurulmuşam sənə mən.
Tanrım qurban deyibdi,
Qurban olum sənə mən.

Əzizim gündə qaldım,
Gün düşdü, gündə qaldım.
Düşməni necə qarğadı,
Bax, necə gündə qaldım.

Əzizim ara məni,
Basıbdı qara məni.

Sənə xəyanət etsəm,
Çəkərsən dara məni.

Əziziyəm bu dağlar,
Bu qayalar, bu dağlar.
Qəlbim dağa dönübdü,
Təsəllidi bu dağlar.

Mən aşix dilim ilə,
Kəs doğra dilim ilə.
Səni yaman qarğadım,
Lal olmuş dilim ilə.

Mənim işim şuluxdu,
Şuluxdan da şuluxdu.
Açıb dərdimi desəm,
Sizinki mustuluxdu.

Əzizinəm vətəndə,
İyid görəm vətəndə.
Elin sözü bir olsa,
Yağı qoymaz vətəndə.

Anam, otu yanımda,
Bacım, otu yanımda.
Birin sən de, birin mən,
Dərd qalmasın canımda.

Mən aşix sən gələnə,
And verrəm sən gələnə.
Əzrayıla can verməm,
Saxlaram sən gələnə.

Yaylıgım ələmnidi,
Ujdarı qələmnidi.
Yaman günə qalmaxdan,
Ürəyim vərəmnidi.

Kəkliş başda nə gəzir?
Qələm qaşda nə gəzir?
Yurdu əldən gedənin,
Ağlı başda nə gəzir?

Əzizim göz yuvası,
Sürmədi göz yuvası.
Hər kim yuva dağıdır,
Dağılsın öz yuvası.

Əzizinəm qalasan,
Çırpınasan, qalasan.
Dörd yanın düşməni alsın,
Ara yerdə qalasan.

Əzizinəm qan olar,
Qada olar, qan olar.
Vətəncün şəhid olsun,
Döyüşdə ad-san olar.

Əzizinəm el ağlar,
El yığılar, el ağlar.
Cavan şəhid anası,
Göz yaşının sel bağlar.

Əzizinəm uz qala,
Oğuz qala, Uz qala.
Sənə toxunannarın,
Yurd-yuvası düz qala,

Əzizinəm ər olur,
Ər kişidən ər olur.
Nəmərdə bədəsildi,
Əsli-nəslə şər olur.

Başında ağ şalı var,
Örtübdü ağ şalı var.

Ordan gedən gözəlin,
Yarıma oxşarı var.

Göyərçin havadadı,
Əl çatmır yuvadadı.
Bir əlim yar qoynunda,
Bir əlim duvadadı.

Əzizim Xuda səni,
Saxlasın xuda səni.
Bir öpüb, bir dişdərəm,
Şirin yuxuda səni.

Aлчаqlar çiçəhləndi,
Yel vurdu, göçəhləndi.
Məhləmizdə toy səsi,
Deyəsən gerçəhləndi.

Ocaq qala, kül götü,
Dodax tərət, dil götü.
Sənnən mənə yar olmaz,
Gəl yaxamnan əl götü.

Bu səs mənim səsimdi,
Ahımdı, nəfəsimdi.
Mənə sovqat gətisən,
Bir dəstə gül bəsimdi.

Payızın əzəlidi,
Bağcanın xəzəlidi.
Yarıma qurban olum,
Yarrarın gözəlidi.

Qızılgülü seçəllər,
Budağınnan biçəllər.
Vəfalı yar yolunda
Cannan-başdan keçəllər.

Balıx suda can verdi,
Yaram coşdu qan verdi.
Dos məni yoxsul gördü,
Üz çevirdi, yan verdi.

Kilimi yıgdim dikə,
Səkkiz qat bükə-bükə.
Yar yarı istəməsə,
Doğransın tikə-tikə.

Çən, duman düzə neynər,
Zülfün töh üzə, neynər.
Ov bizim, ovlax bizim,
Yad ovçu bizə neynər?

Əziziyəm narına,
Quzeyinə, qarına,
Mən yarımı dəyişməm,
Bu dünyanın varına.

Axşam oldu qaraldı,
Gül bənizim saraldı.
Yar yanımnan gedəli,
Dünya mənə daraldı.

Bostan əhdim tağ üstə,
Ayran altda, yağ üzdə.
Mən sənə nə dedim ki,
Tər göründü ağ üzdə?

Yüh üstündə pərdə mən,
Qəfil düşdüm dərdə mən.
Öyrətdin sinən üstə,
Necə yatım yerdə mən?

Əzizim sənnən ötrü,
Dumannan, çənnən ötrü.

Mən bura gəlməzidim,
Gəlmişəm sənnən ötrü.

Aşix hər sözü bilər,
Əyrini-düzü bilər.
Dərdimi yara deyın,
Dərmanın özü bilər.

Quşdar uçanda bilər,
Qanad açanda bilər,
Bacı bacının qədrin,
Ayrı düşəndə bilər.

Əzizinəm, ya dəli,
Ya divanə, ya dəli.
Od tutaram, yanaram,
Sənə dəysə yad əli.

Çaylar düşmüş bəndə bax,
Salınmış kəməndə bax.
Yarım köç edib gedib,
Viran qalmış kəndə bax.

Əzizim nədən bağlar,
Pərvanə nədən bağlar.
Əhmə namərd zəmisin,
Nə bitər, nə dən bağlar.

Əzizim, gözüm üstə,
Şeh düşüb üzüm üstə.
Olsan anam gəlini,
Saxlaram gözüm üstə.

Əziziyəm, gülən mən,
Ağlıyan mən, gülən mən.
Dünyada arzum budu,
Dostu görüm gülən mən.

Ceyran düzə gəlməsin,
Yarım gözə gəlməsin.
Getsin uzun ayrılıx,
Bir də bizə gəlməsin.

Bizim bağın heyvası,
Olur şirin meyvəsi.
Get qapını aşgənən,
Gəti yarın töhfəsin.

Əzizim burdan keçir,
Can alan burdan keçir.
Könül verməh istəmir,
Günnər ömürdən keçir.

Aşiqəm yardan ayrı,
Dözmərəm yardan ayrı.
Mən sənnən ayrılmazdım,
Salıbdı zaman ayrı.

Eləmi tən yaxıcıdı,
Dos dosta tən yaxıcıdı.
O ku, düşməne dosdu,
Onnan düşməni yaxıcıdı.

Dağlar başı dumandı,
Mənim halım yamandı.
Qardaşım duyux düşüb,
Oğlan, gəlmə, amandı.

Əzizim, səhəngidi,
Güllərin çələngidi.
Mənim sevdiyim gözəl,
Elimin qəşəngidi.

Baxçada gül olmuşam,
Xəstə bülbul olmuşam.

Vəfasız dost əlindən,
Yanmışam, kül olmuşam.

Mən aşır dumanıdı,
Dağ başı dumanıdı.
Əgər yara nə demiş?
Mənnən bəd gümanıdı.

Əzizim, Murov sənnən,
Getməz qar-qrov sənnən.
Yüz il ovçuluğ etdim,
Vurmadım bir ov sənnən.

Quşum uçub tüləhdən,
Qolum düşüb biləhdən.
Mənimki belə gəlib,
Çərxi dönmüş fələhdən.

Əzizim yaş əymənəm,
Ağacı yaş əymənəm.
Uzanıb cavan ölləm,
Namərdə baş əymənəm.

Əzizim, aylar məni,
Həftələr, aylar məni.
Yüküm qurğuşun yükü,
Yordu bu taylar məni.

Köynəyin ağa dönsün,
Yuduxcan ağa dönsün.
Dayan gözüüm önündə,
Ürəyim dağa dönsün.

Qəribəm, vətənim yox,
Bir qulam, satanım yox.
Düşdüm qəm dəryasına,
Qolumnan tutanım yox.

İynənin sarı sapı,
Sapla ver sarı sapı.
Səni mənnən edən,
Dilənsin qapı-qapı.

Ağ alma, qızıl alma,
Dur yola düzül, alma.
Ya mənim murazım ver,
Ya mənnən üzül, alma.

Ələyəz* ələmlidi,
Dörd yanı qələmlidi.
Əlyəzə qız verənin,
Ürəyi vərəmlidi.

Əzizim, çilə oğlan,
Atın qəmçilə, oğlan.
Bəri dön bir söz deyim,
Könlün açıla, oğlan.

Arxalığın səkkiz qat,
Dördün saxla, dördün sat.
Arxalığa qıymırsan,
Canın çıxsın tənha yat.

Evləri hasar, neynim,
Qəm məni basar, neynim.
Özü ceyran balası,
Anası yassar, neynim.

Dağçısan, dağın hanı?
Bağçısan, bağın hanı?
Qonşuda qız sevibsən,
Ürəhdə yağın hanı?

*Ələyəz-Vedibasar və Dərələyəz mahallarında yaylaq və kənd adları.

Günüm qara qazandı,
Sinəm ərzə yazandı.
Evin yıxılsın, fələh,
Necə pərgar pozandı.

Eləmi ana yeri,
Tökülüb xana yeri.
Yüz min arvad yığılsa,
Heç verməz ana yeri.

Aylar ulduza dönüb,
Gəlincə qıza dönüb
Ərrəri əsgər gedib,
Yorğanı buza dönüb.

Qardaş, atın beş olsun,
Əlin tərhan quş olsun.
Hər seyrana çıxanda,
İmam yoldaşın olsun.

Bu gün hava istidi,
Evləri su üstüdü.
Qardaşa qurban olum,
Nəçənniyn dostudu.

Qardaşın kürən atı,
Orduya giren atı.
Ordu, başına dönüm,
Xan qardaş amanatı.

Eləmi yaltağ adam,
İşdəri xaltağ adam.
İyid hörmət qazanar,
Qızarar yaltağ adam.

Maşın gəldi, uladı,
Balkonnarı suladı.

Gəlir, öz yarım gəlsin,
Başqası nə tuladı.

Fələh-fələh elədi,
Mana fələh elədi.
Girdi güllü bağıma,
Ələh-vələh elədi.

Çağırhaçağır oldu,
Günüm nə fəğir oldu.
Qəm şələsi çəhməhdən,
Kürəyim yağır oldu.

Yağaram yağış kimi,
Əsərem qamış kimi.
Könlüm səni isdiyir,
Təzəcə yemiş kimi.

Bu yolun bələdi qız,
Yola kül ələdi qız.
Aşdı köhsün kilidi,
Yenə düymələdi qız.

Müxəh əhdim, gördülər,
Yetişməmiş dərdilər.
Qız, baxtavar başına,
Sevdiyinə verdilər.

Çiyinə duva tikim,
Sağa yox, sola tikim.
Hansı səmtdən gəliрсən?
Gözümü yola dikim.

Fələyin qəhri mənə,
Qəzəbi, qəhri mənə.
Uzatdı qəm şərbətin,
İçirdi zəhri mənə.

Haray ellərim, haray,
İncə bellərim, haray.
Qıvladan bir yel əsdi,
Töhdü küllərim, haray.

Sabahın dan vədəsi,
Xoruzun ban vədəsi.
Gör başıma nə gəldi,
Ömrümün son vədəsi.

Eləmi, dağlar, səni,
Qar yağıb, bağlar səni.
Günnərin belə keşsə,
Gözdərim ağlar səni.

Bu dağda qoydu məni,
Haramı soydu məni.
Yühlədi qardaş köçün,
Yaralı qoydu məni.

Əzizinəm, oyan gül,
O-yan bağça, bu yan gül.
Tez aşdın, tez saraldın,
Məni zülmə qoyan gül.

Eləmi, lalam qaldı,
Dərmədim, lalam qaldı.
Veran qalmış yurdunda,
Bircə cüt balam qaldı.

Arxalığı dizdən yar,
Gəl küçədə gizdən, yar.
Anam sənə nə dedi,
Ayax kəsdin bizdən yar?!

Xosrov* başı meşədi,
Yar, xəncərin şüşədi.
Sana xannıx yaraşır,
Çobannıx nə peşədi?

Corabın ağına bax,
Dəstələ, bağına bax.
Yar yadına düşəndə,
Ağının dağına bax.

Bu yol yolluğa gedir,
Şəkər bolluğa gedir.
Əli xırda qələmni,
Yarım qulluğa gedir.

Bulax başı lılpar,
Yaylıx gəti, gül apar.
Danışmaxdan nə çıxar?
Gəl qolumnan tut apar.

Araza atdım testi,
Cıqıllamadı keşdi.
Əmim oğlu müxənnət,
Mənim də vaxtım keşdi.

Göydə bulud yan gedir,
Aşma yaram, qan gedir.
Al yorğanı üstümnən,
Əcəl gəlib, can gedir.

Dediyn demiş olsun,
Yediyn yemiş olsun.
Söykəndiyn qapının,
Yanoyu gümüş olsun.

* Xosrov-Vedibasar mahalında kənd və meşə adı.

Əzizim dalan dağlar,
Gülləri solan dağlar.
Səndə cavan itirdim,
Olasan viran, dağlar.

Bu dağdan aşdı getdi,
Qəm yüküm daşdı getdi.
Burda cavan igiddər,
Qana bulaşdı getdi.

Mən aşix, gümana gə,
Sər yaylıx, çəmənə gə.
Mən sənə yar demişəm,
Sən allah, imana gə.

Əzizinəm sinədə,
Ovun gəzər sinədə.
Ovçu bir ox atıbdı,
Oxu qalıb sinədə.

Əzizim yanıb keçib,
Qəmnən oyanıb keçib.
Yandırma çırağımı,
Çırağım yanıb keçib.

Mən aşiqəm səməni,
Əsir etdin sən məni.
Cəllad çox zalım oldu,
Parçaladı sinəmi.

Əlində fənər ağlar,
Od tutub yanar ağlar.
Elinnən qaçqın düşən,
Günnərin sanar ağlar.

Gözdərim baxan dağlar,
Sel-suyu axan dağlar.

Hanı sənün yurd yerin,
Olmusan viran, dağlar?

Mən aşix olum, dağlar,
Saralım, solum, dağlar.
Gəlirdim sizdə gəzəm,
Bağlandı yolum, dağlar.

Aşix qala yoluna,
Çıxar tala yoluna.
Yumultuyan gözdərim,
Baxar bala yoluna.

Əzizim ay üzünə,
Tellərin say üzünə.
Kırpih çalma, gözdərim,
Qoy baxsın yar üzünə.

Aşığam, bağlar mənim,
Sinəmi dağlar mənim.
Gözünü yaşdı görsəm,
Məzarım ağlar mənim.

Bu dağlara çən düşər,
Dolu döyər, çən düşər.
Ağlama, yetim bala,
Kırpiyinə nəm düşər.

Məşədi dağın sənün,
Gülşəndi bağın sənün.
Dərdimin dərmanındı,
Bircə yarpağın sənün.

Əzizim sən bu dağı,
İzdiyə çən bu dağı.
Çoban, bayatı çalma,
Oyatma sən bu dağı.

Mən aşix gözdə qara,
Sürmə çəh gözdə qara.
Yollarına baxmaxdan,
Qalmadı gözdə qara.

Mən aşix bölərəm mən,
Qəm payın bölərəm mən.
Ağlama maral gözdüm,
Ağlasan ölərəm mən.

Ağlaram sözüm sənsiz,
Tüstülər közüm sənsiz.
Bu çöllərdə sərkərdan,
Gəzərəm özüm sənsiz.

Əzizim, keşdi mənnən,
Çaylar təh keşdi mənnən.
Dərdim elə güjdüdü,
Təbibim qaşdı mənnən.

Əzizim, qoşa vurur,
Göndərib daşa vurur.
Yemə namərd çörəyin,
O, bir gün başa vurur.

Mən aşix, anaram mən,
Dərdini qanaram mən.
Mənnən üzün çevirsən,
Alışib yanaram mən.

Daşdı tökülən dağlar,
Sınıb sökülən dağlar.
Sinəne güllə dəyib,
Daş-daş tökülən dağlar.

Mən aşix, ay xəbəri,
Özün seç, say xəbəri.

Verirsən şaddığı ver,
Sən vermə vay xəbəri.

Mən aşix, aşdı dağlar,
Çınqıldı, daşdı dağlar.
Düşməni niyə qoydun,
Sərhədi aşdı, dağlar?

Mən aşix bir dənəsi,
Gövhəri dürr dənəsi.
Elimə vay salanın,
Qalmasın bir dənəsi.

Mən aşix, üzüm sarı,
Saralsın üzüm sarı.
Məni yaralı basdır,
Üzün qoy üzüm sarı.

Yazılıb yazım mənim,
Ağlaram, quzum mənim.
Tələh qara gətirib,
Sönüb ulduzum mənim.

Mən aşix, yarı candı,
Ömür yox, yarı candı.
Gözdən tökülən yaşdar,
Yarı su, yarı candı.

Dağlar, otun qurusun,
Solsun, otun qurusun.
Sənin də mənim kimi,
Matın-qutun qurusun.

Mən aşix, yalan canım,
Gülləri solan canım.
Elə xəstə olmuşam,
Olubdu yalan canım.

Qənd qabında şəkərəm,
Dərd-qəmini çəkərəm.
Mənə vəfalı olsan,
Bil ki, sənə nökrəm.

Mən aşiqəm calandı,
Günümə gün calandı.
Eşitdim dar gündəsən,
Ürəyim parçalandı.

Almanı atdım gölə,
İlişdi qızılgülə.
Elə bir yar sevmişəm,
Həm danışa, həm gülə.

Bu görünən duz dağı,
Duman aldı tez dağı.
Təzə bir yar sevmişəm,
Köhnə yara gözdağı.

Dəsmal asdım söyüdə,
İçi dolu göy iydə.
Çox malın faydası yox,
Qızı verin iyidə.

Mən aşix, özüm səni,
Tapıram özüm səni.
Nə ölün var, nə dirin,
Axtarır gözüm səni.

Bənövşə çiçəhləndi,
Qönçəsi ləçəhləndi.
Yatmağın yalan oldu,
Ölməyin gerçəhləndi.

Ananın ana dərdi,
Qoysun bir yana dərdi.

Dünyada heş analar,
Çəhməsin bala dərdi.

Əzizinəm, yüzdəyəm,
Səhsəndəyəm, yüzdəyəm.
Yurdum-yuvam dağılıb,
Sərkərdanam, düzdəyəm.

Mən aşix, harası var,
Qəm ilə arası var.
Ağlama, xumar gözdüm,
Hər dərdin çarası var.

Söhbətim, sözüm mənim,
Gəl iki gözüm mənim.
Mən səni axtarmaxdan,
Qırılıb dizim mənim.

Əzizim gözüm ağlar,
Ürəhdə sözüm ağlar.
Yarın yox, həmdəmin yox,
Özün de, özün ağla.

Əzizinəm, olubdu,
Qızılgül təh solubdu.
Bu dünya yaranannan,
Nahax qannan dolubdu.

Mən aşix elə döndü,
Karvanım elə döndü.
Göz yaşım damla-damla,
Çağlıyib selə döndü.

Mən aşix ahım mənim,
Yoxdu günahım mənim.
Qurumur gözüm yaşı,
Sənsən pənahım mənim.

Əzizim, seçim indi,
Yol tapım, keçim indi.
Əsirəm səni görüm,
Canımnan keçim indi.

Həzər-həzər ağlaram,
Gülün üzər ağlaram.
Yolların gözləməhdən,
Olub bezar ağlaram.

Mən aşiqəm elimnən,
Öpüm qara telinnən.
Səl gəldi, yel apardı,
Əli çıxdı elimnən.

Pəncərəmə gün düşə,
Kölgə düşə, gün düşə.
Gələ əziz sevgilim,
Üreyimə gün düşə.

Aşiqəm, yaram mənim,
Ağım yox, qaram mənim.
Yığıla yüz min təbib,
Sağalmaz yaram mənim.

Mən aşix nazım dağlar,
Baharım, yazım dağlar.
Qoynunda lala bitsin,
Mən gəlím üzüm dağlar.

Gülü sanşdım tıfara,
Bülbül onu suvara.
Qışı sənnən qışdadım,
Yazı qaldım avara.

Bulaxda qıcı ollam,
Yeməyə acı ollam.

Hər kəs ki bacısızdı,
Mən ona bacı ollam.

Evləri Xoyda qaldı,
Mərənddə, Xoyda qaldı.
Oğul, qız əldən getdi,
Gözümlə o tayda qaldı.

Bu gələnlər Xoydan gəlir.
Mərənddən, Xoydan gəlir.
Gəlin elə bəzənib,
Elə bil toydan gəlir.

Selimin* gədihləri,
Heyvadır yedihləri.
Əğyar, sən deyən olmaz,
Düzdü yar dedihləri.

Dağların qarın aldım.
Bağların barın aldım.
Nəmərdin öldürdüyü,
Qardaşın qanın aldım.

Bənövşələr solmasa,
Yarım qonax qalmasa.
Sağalmaz yaralarım,
Anam məlhəm qoymasa.

Gəlinə bax, gəlinə,
Əlin vurub belinə.
Gəlinə nə dediniz?
Çıxıb getdi elinə.

Əzizim el gərəh,
Arxa gərəh, el gərəh.

*Selim-Qərbi Azərbaycanın Göyçə, Dərələyəz və Vedibasar mahallarını birləşdirən dağ gədiği.

Elinə xor baxana
Qənim olsun el gərəh.

Qartofu soyammədim,
Qazana qoyammədim.
Düşməni, gözün kor olsun,
Vətənnən doyammədim.

Dağlara qar düşübdü,
Gör nə hamar düşübdü,
Urfum qəfəsdə oynar,
Yadıma yar düşübdü.

Müxəh eşdim daş üstə,
Qələm oynar qaş üstə,
Yardan mənə bir xəbər,
Muşdulğun baş üstə.

Mən aşığam, o yad a,
Yatmış könlüm oyada,
Bebafiya sirr vermə,
Gədə, açar o, yada.

Əziziyəm, halala,
Haram qatma halala,
Namərdin baxcasında,
Nə gül bitər, nə lala.

Mən aşığam, tamam qan,
Oxu dərsin, tamam qan,
Könlü var kı, qan dammaz,
Könlü var kı, tamam qan.

Əzizim, ay qavağı,
Buluddu ay qavağı,
Yetimin üzü gülməz,
Açılmaz ay qavağı.

Aşix yolun qaş gələr,
Gözderinnən yaş gələr,
Kasıb yağış gözdüyər,
Göydən yerə daş gələr.

Əzizim, nə xəzəldi,
Nə güldü, nə xəzəldi,
Bəyin kölgəliyinnən,
İtin damı gözəldi.

Dağlarda qar qalandı,
Qar yağdı, qar qalandı,
Qarğalar laçın oldu,
Laçınnar qarğalandı.

Qardaşın əl yaylığı,
Ujdarı zər yaylığı,
Gecə-günüz dilərəm,
Qardaşa can sağlığı.

Havanın çiskinidi,
Dumanı, çiskinidi,
Gələsən bu günümdə,
Halımın pis günüdü.

Əzizinəm, diğ bari,
Dədə bari, diğ bari,
Ayım-aya qarışsın,
Dolanmasın il bari.

Arazdan axmağım var,
Gümüşdən çaxmağım var.
İstər öldür, istər yox,
Daldadan baxmağım var.

Araz üstə milçəyəm,
Yel, əsmə, köynəhçəyəm,

Aləmə çirkin olsam,
Öz yarına göycəyəm.

Əzizim bu dağınnan,
Gül betər butağınnan,
Mərdin tövləsi yaxçı,
Namərdin otağınnan.

Əzizim mərd atası,
Doldur ver mərd atası,
Namərd gəlib mərd olmaz,
Olmasa mərd atası.

İstəkanım qannıdı,
İsmənəm dərmannıdı,
Əslimi soruşsalar,
Dənən İrəvannıdı.

Əmim oğlu biçində,
Köynəyi tər içində,
Getdim tərdən çıxaram,
Qaldım tikan içində.

İstol üstə vaz nədi,
Vaz nədi, kağız nədi,
Əyər məni sevirsən,
Yanıdakı qız nədi.

Fələyin qəhri mənə,
Heş gəlmir rəhmi mənə,
Doldurur qəm şərbətin,
İçirdir zəhri mənə.

Yazı yaza bilmirəm,
Qara poza bilmirəm,
Vətən orda, mən burda,
Ayrı dözə bilmirəm.

Arazda gəmi gəldi,
Sanayın hamı gəldi?
Ağla gözdərim, ağla,
Ayrılix dəmi gəldi.

Gəl məni irdələmə*
İri kəs, xırdalama.
Odum, alovum çalar,
Kösövüm qurdalama.

Eləmi dolan bağı,
Göz bağı, dolan bağı.
Bir də gə məni dindir,
Gör başa dolanmağı.

Şalım qara boyandı,
Ucu yerə dayandı.
Mənim ahu-naləmdən,
Göydə mələh oyandı.

Eləmi bu başda mən,
Kirpildə mən, qaşda mən.
Gəldi əcəl namesi,
Yazılmışam başda mən.

Əzizim anar ağlar,
Göz vurur, yanar ağlar.
Yad ağlar, yalan ağlar,
Öz anam yanar ağlar.

*İrdələmək-tərpətmək.

Məni vurdu boz ilan,
Gözüm doldu toz ilən.
Görəsən varını mən təh?
Bosdanı tez pozulan.

Ay hollara, hollara,
Holu salın yollara.
Su səpin, dəsmal salın,
Yarım gələn yollara.

Əzizim bunnar imiş,
Nə sərin sular imiş.
Əzrayıl yalan oldu,
Baş kəsən bunnar imiş.

Əmim oğlu yad oğlu,
Evinə girsən oğru.
Sən sevdin, alammadın,
Qoy aparsın yad oğlu.

Dağlar, mənə qar göndər,
Əsirgəmə var göndər.
Yığınən dərd odunu,
Üzgüçüynən tor göndər.

Ağ alma, qızıl alma,
Gəl yola düzül, alma.
Ya mənim muradım ver,
Ya mənən üzül, alma.

Ağ almanı dişdədim,
Dişdədim, gümüşdədim.
Qardaşıma qıymadım,
Yarıma bağışdadım.

Armud ağacı ləli,
Altında ipəh xəli.

Üstündə namaz qılar,
Məhəmmədinən Əli.

Eləmi lay-lay qaldı,
Demədim lay-lay qaldı.
Dərdin mənim canımda,
İllərnən lay-lay qaldı.

Evləri Məşəd oldu,
Məşəd nə gürşad* oldu.
Düşmənnər qan ağladı,
Dəsdarım nə şad oldu.

Əmim oğlu olasan,
Mənə yaylıq alasan.
Mənə yaylıx almasan,
Qadalarım alasan.

Həyətimiz möv gülü,
Badam gülü, möv gülü,
Əlini ver əlimə,
Görən desin sevgili.

Qardaşım qaladadı,
Payı piyaladadı.
Çıx qalanın burcuna,
Gör bacın haradadı?

Bağda üzüm ağacı,
Özüm düzüm ağacı.
Bağa baltaçı girdi,
Kəsdi bizim ağacı.

Qarayam, alma məni,
Çox dilə salma məni.

*Gürşad - burada: işıq.

Apar zərgər yanına,
Qəlp olsam, alma məni.

Haray, getdi qəm əldən,
Buraxmır dərd-qəm əldən.
Gedir, qoy düşməni getsin,
Getməsin həmdəm əldən.

O da məni yandırır,
Bu da məni yandırır.
Soyundum suya girdim,
Su da məni yandırır.

Gedirsən yolun olum,
Yolda qurbanın olum.
Altında məxmər döşəh.
Üstündə donun olum.

Lay-lay deyərəm, hərdən,
Dindirmə, dolu dərđəm.
Yerin, yurdu, məkanın,
Öldürür məni hərdən.

Əzizim, vəli bağlar,
Döşənib xəli bağlar.
Nə heyvəsi var, nə nari,
Dağılsın belə bağlar.

Atam mənim bar istər,
Uca dağlar qar istər.
Əkilməmiş ağaşdan
Heyva istər, nar istər.

Əmim oğlu al eylər,
Al eylər, xəyal eylər.
Almağa könü yoxdu,
Üstümüzdə qan eylər.

Hacileyləh, hac eşqinə,
Başdakı tac eşqinə.
Dimdiyini şaqqıldat,
On iki imam eşqinə.

Gəl gedəh baş bulağa,
Suyu sərxoş bulağa.
İkimiz həmdərd olax,
Tökəh qan-yaş bulağa.

Əziziyəm, yad əli,
Ya divanə, ya dəli.
Xeyir-duva eylərəm,
Sənə dəyməz yad əli.

Əzizim al mənən,
Nariş mənən, al mənən.
Ya bu canı al qutar,
Ya bu dərđi al mənən.

İki balaydıx, bir ana.
Qatmışdıx canı cana.
Fələh vurdu ayırdı,
Hərə düşdü bir yana.

Dağları qar alıbdı,
Yağıbdı, saralıbdı.
Bir qalınx meşədən,
Bircə budax qalıbdı.

Əzizim elnən ağlar,
Bir qara telnən ağlar.
Yurdu yağıya qalan,
Yağmurnan, selnən ağlar.

Ağlıyan, gülən mənəm,
Bu dərđi bölən mənəm.

Ayrıldıx, oda düşdüh,
Həsretdən ölən mənəm.

İrəvan qana düşdü,
Qəfil talana düşdü.
Təbriz, Gəncə gəlmədi,
Qollarım yana düşdü.

Yalqızdı xan, neynəsin?
Axıdır qan, neynəsin?
Doğmalar dönüh çıxdı,
Buna dövran neynəsin?

Əzizim qala yeri,
Yurd yeri, qala yeri.
Qiyamət o gün qopar,
El köçə, qala yeri.

Gəlsin əli kuzəli,
Bizim elin gözəli.
Bu həsrətnən elə bil,
Yaşamışam yüz ili.

Gəl dedim, gələnim yox,
Dərdimi bölənim yox.
İçim sir boğçasıdı,
Sırrımı bilənim yox.

Nə at var, nə üzəngi,
Qana batdı bu Zəngi.*
Harayım eşidən yox,
Kim çalacax bu zəngi?

Düşməsin qan evinə,
Can gəlməz can evinə.

Qonax-qaramı gələr,
Dağılmış xan evinə?

✓ İrəvanın bağları,
Çiçəh açıb taqları.
Kim geriye döndərər,
Ötüb keçən çağları?

Baharın barı düşdü,
Sevənə yarı düşdü.
Yada ilin baharı,
Mənə də qarı düşdü.

Daşdan ağır,
Daş gəlir, daşdan ağır.
Bu yurdun qara baxtı,
Gəlibdi başdan ağır.

Buludum selə gəldi,
Dərdimiz dilə gəldi.
Hər gedən kefnən getdi,
Nə gəldi elə gəldi.

Kafırın amanı yox,
Urusun imanı yox.
Yurd qalıb qan içində
Bir yana gumanı yox.

Dağlar saralı qaldı,
İyid yaralı qaldı.
Hayımıza gələn yox,
Ellər aralı qaldı.

İrəvanın dərdi var,
Dərd içində mərdi var.
Ordular qan axıtdı,
Səngər oldu hər divar.

*Zəngi çayı

Bu canımda can ağlar,
Yaralarım qan ağlar.
Namərdəddər yedi getdi,
Yetişmədi qonaxlar.

Bu dağlar qar iləndi,
Dərələr tar iləndi.
Yaylaxlar yadın oldu,
Başıma qar ələndi.

Şəklimi qara çəkin,
Daşa, divara çəkin.
Yurdumnan doydu desəm,
Saçımnan dara çəkin.

Arğı dağı arğımdı,
Hər yarama sarğımdı.
İrəvanın bağları,
Mənim qara bağrımdı.

Od düşdü paralandı,
Yar mənən aralandı.
Baxtımın ağ dəftəri,
Nahaxdan qaralandı.

Əzizim qar alandı,
Bu dağlar qar alandı.
Yağı bir qurğu qurdu,
El eldən aralandı.

Sarı yeri,
Ömrümün barı, yeri.
Gördün ki, son nəfəsdə,
Vətənə sarı yeri.

Dərdim dilinən qaldı,
Yurdum elinən qaldı.

Vətən qütbətə döndü,
Gözüm selinən qaldı.

Evim oddara qaldı,
Adım addara qaldı.
Xanın qəbri alışdı,
Vətən yaddara qaldı.

İyid mənim olunca,
Yada qənim olunca.
Qəbrimnən günəş doğar
Vətən mənim olunca.

Ata sənən,
Nə deyim yada sənən.
Mənən xata çıxmazdı,
Çıxıbdı xata sənən.

Xumar gözdər süzülü,
Gül dodaxlar büzülü.
Həsret qəddim əysə də,
Ümüd gözdər yüz ili.

Bağlar barsız qalıbdı,
İyid yarsız qalıbdı,
Ölüb elin ərəni,
Yerdə arsız qalıbdı.

Al deyib allandılar,
Geyinib sallandılar.
Bəynən oturmədilər,
Kafirnən yallandılar.

Düşüb qarğaşa, bilməm,
Bu dağı aş bilməm.
Əl-qolum bağlanıbdı,
Durub savaşa bilməm.

Yolları yoxuşdudu,
Paltarı naxışdidi.
Qəmzəsi bağrım dələr,
Yaman sərt baxışdidi.

FİZZƏ MƏMMƏDOVA

Başına dönnəm hər dəm,
Dindirmə dolu dərdəm.
Ürəyim yaralıdı,
Sızdaram hərdəm-hərdəm.

Apardı çaylar məni,
Həfdələr, aylar məni.
Yüküm qurğuşun yükü,
Yordu bu taylar məni.

Bu yara yara deyil,
Xalları qara deyil.
Bu yaranı soruşma,
Sağalan yarı deyil.

Dağlarda keyih* mənəm.
Buynuzu böyüh mənəm.
Bu qədər dərd oduna,
Nə yaxşı keyihmənim.

Bu dağda maral azdı,
Ovçu çox, maral azdı.
Bu dərdinən ölürəm,
Öldürmə yaram azdı.

Eləmi oyan dağlar,
Dərd-qəmə boyan dağlar.

Bu yan zülmətxanadı,
Necədi o yan, dağlar?

Qurbanam otağına,
Yerinə, yatağına.
Sənə xonça bəzəmə,
Gətirəm otağına.

Eləmi dərd əkərəm,
Dərmana dərd əkərəm.
Şumlaram tər sinəmi,
Özümə dərd əkərəm.

Yataram yanıma ağrır,
Dindirmə, canım ağrır.
Mən bir yerdə yaram var,
Bütün əndamım ağrır.

Aşır elə yaxıcıdı,
Kəmərlə yaxıcıdı.
Fələyə çox yalvardım,
Dedi: belə yaxıcıdı.

Dağları qar alıbdı,
Yağıbdı, qaralıbdı.
Bir qarannıx meşədə,
Bir budax saralıbdı.

Gecəm keşdi qərəldən,
Səni seçməm maraldan.
Nə dərdim var, nə qəmim,
Sənsən məni saraldan.

Eləmi yarı-yardan,
Su gəlir Sarı yardan.*

*keyih-cüyür, əlik.

*Sarı yar – Qərbi Azərbaycanda dağ adı.

Fələyin işinə bax,
Ayırıb yarı-yardan.

Aşix ölkəli dağlar,
Başı bölgəli dağlar.
Durum yollar üstündə,
Haçan el gəli, dağlar?

Qoysan məni dinmiyəm,
Ağlıyam, heş gülmüyəm.
Göz yaşım qana dönsə,
Əl uzadıb silmiyəm.

Maralam izim qannı,
Topuğum, dizim qannı.
Neynir, fələh eliyir,
Tuturam sizi qannı.

Əzizinəm güvən göz,
Dağda bitər güvəngöz.*
Nə namərdə bel bağla,
Nə fələyə güvən göz.

Eləmi deşmə məni,
Dindirmə, deşmə məni.
Sən ki təbib deyilsən,
Yaramı deşmə mənim.

Dərddiyəm, yırğalama,
İriyəm, xırdalama.
Sən ki təbib deyilsən,
Yaramı qurdalama.

Araz başdan azaldı,
Tərflan saldım, qaz aldı.

Mənim ağıl-huşumu,
Gedən sərvnaz aldı.

Ağlamaxdan hayan yox,
Qatarım çox, mayam yox.
Yüz ilin ustadiyam,
Əlimdə dəst mayam yox.

Kəhlih daşa dağıldı,
Səkdi, daşa dağıldı.
Məni elə vurdular,
Qanıma daşa dağıldı.

Çay mənim, çeşmə mənim,
Çayımnan işmə mənim.
Yaram qaysax tutubdu,
Yaramı deşmə mənim.

Vedini görməmişəm,
Gülünü dərməmişəm.
Vedi çiçəklərinən,
Çələng də hörməmişəm.

Qəribin gözü ağlar,
Dilində sözü ağlar.
Yağı əlində qalan,
Yurdunda izi ağlar.

Qərib eldə barım var,
Bəhərim var, barım var.
Yurd addı, vətən addı,
Dilimdə qabarım var.

Oxum var, kamandadı,
Hax yolum amandadı.
Nə olsun görməmişəm,
Vedi ruhda, qandadı.

*Güvəngöz-bitki növü.

Vedi, Xosrov meşəsi,
Nişgilli bənövşəsi.
Nə vax sona çatacax,
Vedinin əndişəsi?!

Doğma yurdda izim var,
Üreyimdə dözümlü var.
Geriye yollar tapsam,
Sürünməyə dizim var.

İçin-için ağlama,
Coşub-coşub çağlama.
Tarixdən ibrət götür,
Namərdə bel bağlama.

Göz yaşım yaz yağışı,
Üreyim qatrı qışım.
Ulu Tanrım görürmü?
Bizə olan qarğıışı.

Gözdəre həsrət duman,
Geriye yollar güman.
Bir gün hökmünü verər,
Ulu Tanrımnan zaman.

Ocax daşım! Yurd daşım!
Tarix olan yaddaşım.
Köküm sənnən başdanır,
Axi, necə yaddaşım?!

Dərddiyəm, havalıyam,
Sormayın haralıyam.
Çarə edin dərdimə,
Mən Vedi yaralıyam.

Vedidən gələn yollar,
Üzüme gülən yollar.

Apar məni Vədiyə,
Dərdimi bilən yollar!

Vedidə bitmiş gülüm,
Murada yetmiş gülüm.
Bəs niyə qərrib eldə,
Dilin dərdi, bülbulüm?

Vedidə gül olaydım,
Yarı dərdə salaydım.
Qalib səslə yağıdan
Mən intiqam alaydım.

MİR ABBAS MİR MƏCİD OĞLU
(TƏVƏKKÜLLÜ)

Vedinin yanı dağlar,
Vedisiz gözlər ağlar.
Elə nalə çəkərim,
Dərələr, düzlər ağlar.

Vedinin üsdü dihdı,
Dağ tərəfi gədihdı.
Sözdərinnən dönməzdər,
Dediqləri dedihdı.

Dağlar başı dumanlı,
Duman hər yanı aldı.
Torpax dərdi, yurd dərdi,
Hamısınnan yamandı.

Təbriz gözümdü mənim,
Şirin sözümdü mənim.
Orda bir kişi gördüm,
Sankı özümdü mənim.

Bayatı de, ay ana,
Bəbə millət oyana.
Kütbeyinnər, nankorrar,
Bir az annıya, qana.

Süfrə aşdız yaddara,
Heyran oldux addara.
O, yeyib harınnadı,
Günümüz oldu qara.

Bir yurdum var cahanda,
Onun ruhudu canda.
Bu millət yaşıyacax,
Qərbi Azərbaycanda.

Əzizim zirvəsinə,
Təpənin zirvəsi nə?
Cannan keçib yüksəlim,
Şəhiddih zirvəsinə.

Dünyada olma naşı,
Gələdən vermə başı.
Özgədən qardaş olmaz,
Türkdü türkün qardaşı.

Həsətim dağlar oldu,
Əzablı çağlar oldu.
Ürəyim fır bağladı,
Gözderim ağlar oldu.

Kədərriyih hamımız,
Həm oğlumuz, qızımız.
Yenə bizim olacax,
Doğma Qarabağımız.

Polad sınar, əyilməz,
Qızarmasa, döyülməz.

Döyüşdərdə türk oğlu,
Şəhid olar, əyilməz.

ƏMİNƏ NƏCƏFQIZI

İrəvanda elim var,
Həsətim, niskilim var,
Qərbi yurdda, yad eldə
Bayatılı dilim var.

İrəvanda ruhum var,
Qıbləm, səcdəgahım var,
Bəmdə inildəsəm də,
Zilə qalxan ahım var.

İrəvanda dağım var,
Laləzarlı bağım var,
Pəren düşən ellərim,
Mənim birçə yağım var.

İrəvana gedən yol,
Ürəyimi didən yol,
Həsətin dumanında
Əriyən yol, itən yol.

Göy üzü qara bulud,
Göz yaşım ala bulud,
Boylanıram - görünmür,
Allah, hanı doğma yurd?

İrəvanda yar hanı,
Yanağında xal hanı
Qərbi blikdə solan gül,
Geriye yollar hanı?

İrevanda xan hanı?
Hökmüran, sultan hanı?
Təxsin dəbilqəsini,
Misri qılinc-qalxanı.

İrevanda yurd izi,
Bizi gözləyir, bizi.
Çəksin mərd ərenlər
Qoç Koroğlu nəbəsi!

Qara bulud çəkilər,
Yağı dizi bükülər,
İrəvan yollarına
Sevinc yaşı tökülər.

Qərbin gözü ağlar,
Dilində sözü ağlar.
Yağı əlində qalan
Yurdunda izi ağlar.

Qərib eldə barım var,
Bəhərim var, barım var.
Yurd adlı, vətən adlı
Dilimdə qabarım var.

Doğma yurdda izim var,
Ürəyimdə dözüüm var.
Geriye yollar tapsam,
Sürünməyə dizim var.

İçin-için ağlama,
Coşub-coşub çağlama.
Tarixdən ibrət götür,
Nəmərdə bel bağlama.

Göz yaşı yaz yağışı,
Ürəyim qarlı qışım.

Ulu tanrı görmü
Bizə olan qarğıışı.

Gözlərdə həsrət duman
Geriye yollar güman.
Bir gün hökmünü verər
Ulu Tanrıyla zaman.

Ocaq daşım! Yurd daşım!-
Tarix olan yaddaşım.
Köküm səndən başlanı,
Axı, necə yadlaşım?!

NOVRUZ RƏHİMOV

Bu görünən Arğıdır,
Ürəyi dərd arğıdır.
Yaram çox dərinədir,
Bilsən necə arğıdır?

Yarı Vətən yaddadır,
Yediklərim yad dadır.
Təzə dərd çox incidir,
Köhnələri yaddadır.

Qurban ollam bu dağa,
Bu torpağa bu dağa.
Sinəmə dağ çəkilib,
Dözəmmirəm bu dağa.

Vətən, torpaq deyincə,
Ana söylə sən incə.
Qollarım kəsiləydi,
Yollarım kəsilincə.

Suları axdı getdi,
Arxaya baxdı getdi.
Qəriblər baxammadı,
Gözlərin sıxdı getdi.

Yolçu, yolun haradır?
Vətən yolu qaradır.
Əgər yolu göstərsən,
Muştuluğun paradır.

Əzizinəm yaxşı baxt,
Yaxşı həyat, yaxşı baxt.
Mənə qismət olmadı,
Yaxşı həyat, yaxşı baxt.

Əzizim, havalanmışam,
Çox gəzib dolanmışam.
Görən deyir, bəxtəvər,
Ürəkdən yaralanmışam.

Bulax axıb çay oldu,
Bahar ötüb yay oldu.
Hamı bəxtəvər oldu,
Mənimki ah-vay oldu.

Ayın üzü dəridir,
Kür Gəncədən bəridir.
Sözün düzünü dedim,
Dedilər sərsəridir.

XIV. AĞILAR

Əzizinəm, səsə mən,
Yendim gəldim səsə mən.
Nə ana var, nə baci,
Səsim qatım səsə mən.

Təndiri sən oddadın,
Sən saldın, sən oddadın.
Hamı əzizimnən çox,
Qəlbimi sən oddadın.

Sənə yaralı qurban,
Könül qaralı qurban.
Sənin təzə yarana,
Köhnə yaralı qurban.

Qardaşdar, ay qardaşdar,
Yağış yağar, qar başdar.
Qardaşsız bacıların,
Yağsın başına daşdar.

Gəldi gülüm, ağlaram,
Oldu zülüm, ağlaram.
Bir vəfasız yel əsdi,
Töhdü gülüm, ağlaram.

Şah dağımın qarı var,
Çölə çıxma, yağı var.
Mənə yaxın gəlmiyin,
Məndə oğul dağı var.

Dumana bax, dumana,
Düşmüşüh min gümana.
Bir iyid oğul ölüb,
Necə gələh imana?

Eləmi qara gəldi,
Ağ getdi, qara gəldi.
Oğul toyu görmədim,
Mənimki qara gəldi.

Eləmi bilən ağlar
Tökər yaş, bilən ağlar,
İki igid itirdim,
Bu dərdi bilən ağlar.

Əzizim, dolu gözdər,
Yağışı dolu gözdər.
Mənə deyir ağlama,
Durarmı dolu gözdər?!

Eləmi qarasınnan,
Gözümün qarasınnan.
Analar necə keçər,
Öz ciyərpərasınnan?

Dağ başı qamış kimi,
Meyvəsi yemiş kimi.
Hamı Vətənnən ayrı,
Övlad itirmiş kimi.

Əzizinəm bu bağa,
Bu bağçıya, bu bağa.
İstəyəm özüm öləm,
Olam sana sadağa.

Əziziyəm, bilmirəm,
Nə edirəm, bilmirəm.
Ayrılığa, həsrətə,
Daha dözə bilmirəm.

Dağlarda, meşələrdə,
Dərmanım şüşələrdə.

Gözdədim sən gəlmədin,
Mən qaldım küçələrdə.

Mən aşx diliminən,
Kəs, doğra diliminən.
Sənə yaman qarğadım,
Lal olmuş diliminən.

Əzizinəm bu dağa,
Quş qonubdu bu dağa.
Oğullar qurban getdi,
Dözəmmərəm bu dağa.

Bu dərdi qanam görəh,
Oddara yanam görəh.
Yad ağlar, üzdən ağlar,
Ağlasın anam görəh.

Eləmi düşən yeri,
Atdanıb düşən yeri.
Göz yaşım oda dönüb,
Yandırır düşən yeri.

Əzizim tikə-tikə,
Doğrandım tikə-tikə,
Anam saçını yolur,
Kəfənim tikə-tikə.

Bənövşə bitər gördüm,
Kol dibin örtər gördüm.
Çox-çox dirinin dərdin,
Ölüdən betər gördüm.

Bu dərədən köş gedər,
Yurda öküz boş gedər.
Burda bir cavan ölüb,
Allahamı xoş gedər?

Bu d rd məni  z görüb,
Meydanımı d z görüb.
Gedib-gedib qayıdır,
O, məni yalnız görüb.

Dəryada sicim gördüm,
Sicimin ucun gördüm.
Mən sənnən ayrılmazdım,
Fələyin gücün gördüm.

Dağlara dolu d şs n,
Dolansın dolu d şs n.
F l h bir balta vursun,
Namərdin qolu d şs n.

Qara-qara qazannar,
Qara yazı yazannar.
Cənnət  z  görməsin,
Aramızı pozannar.

Yağılar yolu bağlar,
Qar yağar, bulud ağlar.
Yar yadıma d ş nd ,
Ürəyim dolub ağlar.

Dağlarda lala dağı,
B r y b lala dağı.
Hər yaramız sağılsa,
Sağalmaz bala dağı.

Ay oğlan oxusana,
Dərs alıb oxusana.
Sən səfərə getmişdin,
Kim vurdu oxu sana?

Yaralandım canınnan,
Quşdar doymaz qanınnan.

N  dədəm var, nə nənəm,
 l c h mənim yanınnan.

Bir c y keşdim daşı yox,
Bir at mindim başı yox.
Burda bir oğlan ölüb,
Yanında qardaşı yox.

Qalyanın başı k ll ,
C h t h, a başı k ll .
 z n əldən qutardın,
Qaldım mən başı k ll .

Keçirdim qırağınan,
G l bişdim orağınan,
 tirdim t h balamı,
G zirem sorağınan.

Ana, məni az ağla
C x bilirsən, az ağla.
Mənim c xlu dərdimi,
Bir kağıza yaz, ağla.

Bir ev tihdim dəyirmi,
Otaxları iyirmi.
Hara qoyub gedirsən,
Bu ev sənin d yilmi?

Əlində var barama,
Baramanı darama.
Aman, c rax gətirin,
Bacım baxsın yarama.

G zdirdin c yda məni,
Yordun bu qayda məni.
Əldən canın qutardın,
Qoydun ah-vayda məni.

Mən aşiqəm öz mənəm,
Qəlbi dolu köz mənəm.
Yad ağlar, yalan ağlar,
Qoy ağlasın öz nənəm.

Bu dərdin əllisinnən,
Yüzünnən əllisinnən.
Bu dərdə çarə yoxdu,
Soruşdum əllisinnən.

Mən aşix, yəhər ağlar,
At ağlar, yəhər ağlar.
Balası ölmüş ana,
Görün nə təhər ağlar?!

Mən aşix il başına,
Dolansın gül başına.
Anan da sennən sorə,
Qalmasın il başına.

Sən məni ağlar qoydun,
Sinəmi dağlar qoydum.
Mən qaldım yaman günə,
Qapımı bağlar qoydun.

Ördəh göl barabarı,
Ceyran çöl barabarı.
Burda bir kişi ölüb,
Tamam el barabarı.

Anam, məni az ağla,
Aş kağızı, yaz ağla.
Mən yadına düşəndə,
Evimizi göz ağla.

Dağlar, otun qurusun,
Bağlar, tutun qurusun.

Çıxsın əlinnən balan,
Matın-qutun qurusun.

Qoy məni el götüsün,
El yusun, el götüsün.
Qəbrimi qardaş qazsın,
Çiyində el götüsün.

Əzizim, qazan ağlar,
Od yanar, qazan ağlar.
Vətənsiz ölənnərin,
Qəbrini qazan ağlar.

Məni qardaş ağlasın,
Qursun bardaş ağlasın.
Mənim ahu-zarıma,
Bütün dağ-daş ağlasın.

Əzizim yoxdu mənim,
Dərd-qəmim çoxdu mənim.
Oğul, dərdin çəhməhdən,
Taqətim yoxdu mənənn.

Sən məni heç eylədin,
Ömrümü puç eylədin.
Vurdun köksümə yara,
Dünyadan köç eylədin.

Mən aşix, gəlir dağlar,
Getmişdim, gəlir dağlar.
Sinəmnən güllə dəyib,
Qoy bir dincəlim, dağlar.

Mən aşix, gəldi keşdi,
İllərim gəldi keşdi.
Zalım vurduğu güllə,
Sinəmi dəldi keşdi.

Yandırdı dağlar məni,
Hər gələn ağlar məni,
Ölənə eşitmədi,
Eşitsin sağlar məni.

Əlif mənəm, bey mənəm,
Əlif üstə tey mənəm,
Apar əcəl köynəyin,
Mən cavanam, geyməyəm.

Görükən qarağandı,
Əzgildi, qarağandı,
Maralı oxluyublar,
Tökülən qara qandı.

Qapına daş qoymuşam,
Üstünə baş qoymuşam,
Gözümən axan qandı,
Adını yaş qoymuşam.

Narınca bax, narınca,
Gözdərim saralınca,
Kaş ölüb qutaraydım,
Bu günnərə qalınca.

Bir ay doğdu mətinnən,
Mən qorxdum heybətinnən,
Qara yer ağzın açıb,
Doymur adam ətinnən.

Dəsmalın ağ saxlaram,
Yuyaram, ağ saxlaram,
Bir də əlimə keşsən,
Yüz il qonax saxlaram.

Bir dingo* bitirmişəm,
Sulayıb yetirmişəm,
Hasilə gələn vaxtı,
Əlimən itirmişəm.

Böyük daş bucağında,
Od yanar ocağında,
Burda bir gəlin ölüb,
Qundağı qucağında.

Əzizim Qarabağlar,
Ağ bağlar, qara bağlar,
Balası nakam ölən,
Toyda da qara bağlar.

Qardaşdar, ay qardaşdar,
Yağış yağar, qar başdar,
Cənazəm əyri gedər,
Yapışmasa qardaşdar.

Ocağın daşı yandı,
Qazanın aş yandı,
Səni bu gündə gördüm,
Gözümün yaşı yandı.

* Dingo - ting

XV. HAXIŞTALAR*

Alma addım nar gəldi, haxışta!
Kətan köynəh dar gəldi, haxışta!
Qapıya kölgə düşdü, haxışta!
Elə bildim yar gəldi, haxışta!

Qapımda qələmə, haxışta!
Quzu tək mələmə, haxışta!
Məni sənə verməzdeş, haxışta!
Özün həlak eləmə, haxışta!

Qara atın qulağı, haxışta!
Gözdəri şən bulağı, haxışta!
Eşitdim yar evləniş, haxışta!
Qara gəlsin duvağı, haxışta!

Dağları gözdüm gəldim, haxışta!
Daşdara dözdüm gəldim, haxışta!
Yarı vəfasız gördüm, haxışta!
Əlimi üzdüm gəldim, haxışta!

Məktubu saldim yola, haxışta!
Gözdərim dola-dola, haxışta!
Dolma, gözdərim, dolma, haxışta!
O gələn qardaş ola, haxışta!

Ay hollara, hollara, haxışta!
Yolum saldim yollara, haxışta!
Su səpdim, çadır qurdum, haxışta!
Qardaş gələn yollara, haxışta!

* Haxışta, əsasən, bayramlarda və toy şənliklərində icra olunan qızgolin oyunu idi. Oyunda 8-12 ifaçı iki dəstəyə bölünərək sırayla qabaq-qabağa dayanıb, əl-əllə tutardılar. Sonra növbə ilə "haxışta" sözü ilə bitən bir bayatı oxuyar, o birilər isə hər misradan sonra "haxışta" sözünü təkrar edər. Əl çala-çala bir ayaq üstə atılıb-düşər, rəqs edərdilər. Əsasən, Naxçıvanda və İrəvan çuxurunda yayılmış bu oyun daha çox halay oyununu xatırladırdı.

Armud ağacı haça, haxışta!
Əlim dolaşdı saça, haxışta!
Qardaşa qurban olum, haxışta!
O gəlir qaça-qaça, haxışta!

Qara atın nalıyam, haxışta!
Üstü ipəh xalıyam, haxışta!
Bir də mənə can demə, haxışta!
Mən özgülər malıyam, haxışta!

Araz qırağı çiçəh, haxışta,
Orax götü, gə biçəh, haxışta.
Qardaş, nişannın gördüm, haxışta,
Üzündə yumru birçəh, haxışta.

Ağ sənəh ağzı burma, haxışta,
Doldurub daldı durma, haxışta.
Qardaş nişannın gördüm, haxışta,
Ağzında dili xurma, haxışta.

Ağ dəvənin gözdəri, haxışta,
Yerə dəyir dizdəri, haxışta.
Qaraların qızdarı, haxışta,
Kəbin kəsir özdəri, haxışta.

Aşığam ələmim var, haxışta,
Qızıldan qələmim var, haxışta.
Yaxın gələ bilmərəm, haxışta,
Uzaxdan salamım var, haxışta.

Ağ at gəlir enişdən, haxışta,
Sinebəndi gümüşdən, haxışta.
Sizə də qismət olsun, haxışta,
Xurcundakı yemişdən, haxışta.

Ağ dəvə düzdə qaldı, haxışta,
Yükü Təbrizdə qaldı, haxışta.

Oğlanı dörd apardı, haxışta,
Dərmanı qızda qaldı, haxışta.

Ağ alma, qızıl alma, haxışta,
Yol boyu düzül alma, haxışta.
Ya mənim muradım ver, haxışta,
Ya mənən üzül, alma, haxışta.

Bu dərə uzun dərə, haxışta,
Getdihcə uzun dərə, haxışta.
Burda bir bağ salmışam, haxışta,
Dos gələ üzüm dərə, haxışta.

Evləri tağ olaydı, haxışta,
Dörd yanı bağ olaydı, haxışta,
Sevdiyim o oğlanın, haxışta,
Anası sağ olaydı, haxışta.

Bulax başı pıtırax, haxışta,
Palaz salın oturax, haxışta.
Birin sən de, birin mən, haxışta,
Bəkə dərddən qutarax, haxışta.

Evləri dağa gedir, haxışta,
Qar yağa-yağa gedir, haxışta.
Əlində güllü dəsmal, haxışta,
Gül yığa-yığa gedir, haxışta.

Bağımızda göy xiyar, haxışta,
Boyun boyuma uyar, haxışta.
İkimiz bir cüt sona, haxışta,
Ayırmağa kim qıyar, haxışta?

Qardaş atın beş olsun, haxışta,
Əlin tərən quş olsun, haxışta.
Hər yana gedəndə, haxışta,
İmam yoldaşın olsun, haxışta.

Qardaş, qardaş üç qardaş, haxışta,
Xəncəli gümüş qardaş, haxışta.
Hər hayana gedəndə, haxışta,
Gəl yanıma düş qardaş, haxışta.

Əmim oğlu Yüsübdü, haxışta,
Gün dağlara düşübdü, haxışta.
Verdiyi qızıl üzüh, haxışta,
Barmağımnan düşübdü, haxışta.

Əmim oğlu Yaqubdu, haxışta,
Gün dağlara doğubdu, haxışta.
Verdiyi qızıl üzüh, haxışta,
Barmağımı boğubdu, haxışta.

Qapımızda qələmə, haxışta,
Quzu təki mələmə, haxışta.
Məni sana verməzdər, haxışta,
Özün həlak eləmə, haxışta.

Qapımızda cüt qalax, haxışta,
Qızın birin biz alax, haxışta.
Qardaşına demişih, haxışta,
Anasına yalvarax, haxışta.

Qızılgül oyum-oyum, haxışta,
Dərim qoynuma qoyum, haxışta.
Yağış yağar yer doymaz, haxışta,
Mən sənən necə doyum, haxışta?

Qab-qacağım rəfdədi, haxışta,
Hərə bir tərəfdədi, haxışta.
Hər gün gördüyüm yarı, haxışta,
Görmürəm bir həftədi, haxışta.

Qara atın qulağı, haxışta,
Gözdəri şah bulağı, haxışta.

Eşitdim yar evlənir, haxışta,
Qara gəlsin duvağı, haxışta.

Qara balıx sudadı, haxışta,
Yatmıyıb yuxudadı, haxışta,
Dədəmə kasıb demyin, haxışta,
Urza verən Xudadı, haxışta.

Qardaşın ağ atı var, haxışta,
Cibində manatı var, haxışta.
Qardaşa qurban olum, haxışta,
Hər yerdə hörməti var, haxışta.

Qızıl üzüh laxladı, haxışta,
Verdim anam saxladı, haxışta.
Əziz gün, əziz gecə, haxışta,
Yar məni qabaxladı, haxışta.

Dəyirman üstü dəstər, haxışta,
Bülbül balasın bəstər, haxışta.
Könülsüz gedən qızdar, haxışta,
Allahdan ölüm istər, haxışta.

Əmim oğlu elinə, haxışta,
Şal yaraşır belinə, haxışta.
Əmisi qızı qurban, haxışta,
Qələm tutan əlinə, haxışta.

Əmim oğlu bir idi, haxışta,
Əl dəsmalı kir idi, haxışta.
Qazan asdım yumağa, haxışta,
Axar sular qurudu, haxışta.

Əmim oğlu neynəsin, haxışta,
Canına çor eyləsin, haxışta.
Var-dövlətini yığsın, haxışta,
Özünə toy eyləsin, haxışta.

İşqəm* üstü Marağa, haxışta,
Zülfün gəlmir darağa, haxışta.
Axtarıram yarımı, haxışta,
Düşüb soraq-sorağa, haxışta.

İrəvanın yolunda, haxışta,
Gül açaydı kolunda, haxışta.
Qızıl sahat olaydım, haxışta,
Mən yarımın qolunda, haxışta.

Pambığın alaları, haxışta,
İçinin kalaları**, haxışta,
Yarı yardan edən, haxışta,
Qırılsın balaları, haxışta.

İstəkanı noxudu, haxışta,
Evdə qonax çoxudu, haxışta.
Qonaxların içində, haxışta,
Bircə qardaş yoxudu, haxışta.

Haxışta mənim olsun, haxışta,
Qofta-tumanım olsun, haxışta.
Geyim gedim Tiflisə, haxışta,
Tiflisdə toyum olsun, haxışta.

Haxıştanı əkəllər, haxışta,
İçinə güləb səpəllər, haxışta.
Yaxcı qızın kəbinni, haxışta,
Pis oğlana kəsəllər, haxışta.

Haxıştanın bəndi yar, haxışta.
İlqarınnan döndü yar, haxışta.
Döndü bizə neynədi, haxışta.
Elə bildih öldü yar, haxışta.

* İşqəm – stol

** Kala – yetişməmiş pambıq qozası

Gedən qara qaş oğlan, haxışta.
Getmə, halallaş oğlan, haxışta.
Sən ki halallaşmırsan, haxışta.
Beyəm bağrın daş, oğlan, haxışta.

Məni bir qız oxladı, haxışta.
Saçı qunduz oxladı, haxışta.
Haramı gecə gəzər, haxışta.
Məni gündüz oxladı, haxışta.

Əzizim, bir az bəri, haxışta.
Arazdan bir az bəri, haxışta.
Necə yadımnan çıxar, haxışta.
Dilimin bir əzbəri, haxışta.

Əzizim, a Şıxlara, haxışta.
Zülfü dolaşıxlara, haxışta.
Əlimə bir saz alıb, haxışta.
Qoşullam aşıxlara, haxışta.

Bu dərə Təhnəlidi haxışta.
Üstə gül əhməlidir, haxışta.
Yarımı tanıyıram, haxışta.
Ayağı çəhməlidir, haxışta.

Bu dərə Alıxlıdı, haxışta.
Aşılı balıxlıdır, haxışta.
Çobana qız verməyin, haxışta.
Ayağı çarılıdır, haxışta.

Araba gəlir, bərh gəlir, haxışta.
İçi dolu qənd gəlir, haxışta.
Mən salmaçay* içəndə, haxışta.
Qaynanama dərd gəlir, haxışta.

Nənəm gəlir Meçiddən, haxışta.
Tumanı qara çitdən, haxışta.
Aman allah qoruyun, haxışta.
Siz onu qara itdən, haxışta.

Əmim oğlu neynəsin, haxışta.
Canına çor eyləsin, haxışta.
Yığsın varın-dövlətin, haxışta.
Gəlib toyun eyləsin, haxışta.

*Salmaçay - şirin çay

AŞIQ ŞERLƏRİ

ŞAHABLI AŞIQ CƏLİL

QEYRƏT GÜNÜDÜ!

Vedinin dağları düşüb arıya,
Düşməni cəhd eliyir kəndi taliya.
Naməni yazmışam Abbas ağıya,
Yazmışam, durmasın, haraya gəlsin,
Yağı salıb bizi araya, gəlsin!
Çat haraya, bəyim, nicat günüdür,
Vedinin davası, qeyrət günüdür!

Vedinin dağları batıbdı yasa,
Daşnaklar isdiyir Vedini basa.
Bir məktub yazmışam o xan Abbasa,
Yazmışam, durmasın, haraya gəlsin,
Yağı salıb bizi araya gəlsin!
Çat haraya, bəyim, nicat günüdür,
Vedinin davası, qeyrət günüdür!

Vedinin dağları batıb dumana,
Qana dönsün görüm, belə zamana.
Abbasqulu qan uddurar düşmana,
Yazmışam, durmasın, haraya gəlsin,
Yağı salıb bizi araya, gəlsin.
Çat haraya, bəyim, nicat günüdür,
Vedinin davası, qeyrət günüdür!

Vedinin dağları batıbdı qana,
Daşnağı qırmağnan biz gəldih cana.
Yazmışam Vətənin o mərd oğluna,

Yazmışam, durmasın, haraya gəlsin,
Yağı salıb bizi araya gəlsin!
Çat haraya, bəyim, nicat günüdür,
Vedinin davası, qeyrət günüdür!

Vedinin dağları qar-borannıdı,
Düşməni silahlıdı, əli qannıdı.
Mənim bəyim igid, addı-sannıdı,
Yazmışam, durmasın, haraya gəlsin,
Yağı salıb bizi araya, gəlsin.
Çat haraya, bəyim, nicat günüdür,
Vedinin davası, qeyrət günüdür!

AŞIQ XUDAYAR

ABBASQULU BƏY

Haqq evinə ziyarətə,
Varıbdı Abbasqulu bəy!
Öz gücünü Yaradannan,
Alıbdı Abbasqulu bəy!
Döyüş vaxtı neçə köhlən,
Yorubdu Abbasqulu bəy!
Zəhmət çekib nizam ordu,
Qurubdu Abbasqulu bəy!

Vedibasər yeriyibdi,
Bir qannı davadan deyim.
Dəstəsində şir oğullar,
Bu eldən, obadan deyim.
Məhərrəmmən İbrahimmən,
Xəlilmən Nəbodan deyim.
Andranikin bağrını,
Varıbdı Abbasqulu bəy!

Nəcəf Koroğlu dəlisi,
Vədidə Qəmlo bir igid.
Hamını bir-birmi sayım,
Sayıxdı burda hər igid.
Bu torpax şahin yuvası,
Kəblə İsmayıl nər igid.
Daşnaxları bəndə salıb,
Qırıbdı Abbasqulu bəy!

Tanrı ona nüsrət versin,
Müsəlmanın dayağıdı!
Yoxsulların, fəqirlərin,
Evlərinin çırağıdı!
Ay Xudayar, bu mərd oğul,
Qoçaxların qoçağıdı!
Bu millətin xilasına,
Durubdu Abbasqulu bəy!

CAN ABBASQULU

Abbasqulu bəy tez havara çatdı,
Njdenin* qoşunu al-qana batdı.
Yüzdərnən daşnağı qırıb da çatdı,
Yağının cəsədi yan-yana yatdı,
Qılıncı əlində Xan Abbasqulu,
Xalqının ümüdü can Abbasqulu.

Abbasqulu bəy dönüb aslana, şirə,
Qoymur ku, yağlar Vədiyə girə,
Tağı bəy göndərmir qoşuna cirə,
Zeyvə-Düdəngini eyliyə Şürə.
Qılıncı əlində Xan Abbasqulu,
Xalqının ümüdü can Abbasqulu.

* Njde – Erməni qoşun başçılarından biri.

Tağı bəyin tufəngi də uyuxdu,
Namusu da yoxdu, qanı soyuxdu.
Övnədə yediyi bircə toyuxdu,
Abbas bəyi görəcə qorxdu, huyuxdu.
Qılıncı əlində Xan Abbasqulu,
Xalqının ümüdü can Abbasqulu.

YAQUB MUSTAFA OĞLU*

QAÇQINI

Şikayət eylərəm parlamanlara,
Bir yol bulub, böylə qoyma qaçqını.
Qanlı göz yaşları göllərə dönüb,
Yazıqdı, incidib söymə qaçqını.

Yandırır aləmi qaçqının günü,
Öyündə tapılmır bir ponza unu.
Zalalət çoxalır, unudur dini,
Təqsirkar eyləyib döymə qaçqını.

Kim cavab verəcək bu qaçqınnara?
Hamı hörmət edir dövlətə-vara,
Bir üzü möhtacdır, bir üzü qara,
Alıb derisini soyma qaçqını.

Varrı olan öz varıynan uclar,
Yaqub da danışar, dildən bac alar.
Yoxsul oğlan iyirmi beşdən qocalar,
Gəncə mahalında öymə qaçqını.

* Yaqub Mustafa oğlu 1881-ci ildə İrəvan mahalının Sürməli qəzasının Hüseyn kəndində doğulub. Uşaq vaxtından varlılara nökrçilik edib. 1905-ci ilin erməni qırğını nəticəsində ailəlikcə bu kənddən o kəndə köçüb, nəhayət, 1920-ci ildə Gəncə qəzasının Qızılhacılı kəndində yurd salıb, üç il sonra isə Ağdam qəzasına köçüb. Sonrakı taleyi barədə soraq tuta bilmədik.

MƏSCİDİN

Nabələddim mən də oldum sənə bələd.
Qantardan rast imiş yolu məscidin.
Qasim otağıdı həm hücrələri
Behiştin bağıdı dalı məscidin.

Ədalət zənciri çəkilib eşdə,
Hüseynəli xanı yetsin behiştə.
Pənəh xan da gərəh olsun bu işdə,
Möminlərdə olur pulu məscidin.

Qələt olmaz Məhəmmədin dinində,
Quranında, ayəsində, sinində.
Mömin ağlar aşuranın günündə,
Abineysan olar gölü məscidin.

Hər nə desəm ilahiyyə əyandı,
Mömin olan bəndələrə bəyandı.
Heyif ki, qazi çox rüşvət yeyəndi,
Pərişan olubdu halı məscidin.

Qızıldan kərpici, çindən süvaqi,
Həzrət Xızıra verdi badeyi-saqi.
Orda hazır oldu Məhəmməd Taqi,
Çarhovuz üstündə gülü məscidin.

Qul Məhəmməd deyər Abasqulu xan,
Sakinim Kotuzdu, bilginən pünhan.
Sənə köməh olsun qadiri-sübhan,
Dörd yerdən qurşanıb belı məscidin.

AŞIQ ƏLƏSGƏRİN ZƏNGİBASAR SƏFƏRİ

Məclis başdanır. Harada - İrevan mahalının Uluxannı kəndində. Bu kənddə Aşiq Ələsgərin dosdarının biri yaşayırdı. Elə bir dos ku, Ələsgərə onun çox böyüh hörməti, məhəbbəti varıdı. Dosdu Ələsgərin aşılıx sənətinə vurğunuydu. Məclisdə qızıqış toylar başdananda həməni bu adam camahatı başına yığıb deyir ki, gərəh bütün toylar Ələsgərmən keşsin. Odu ku, hamı razı qalır ki, kişinin oğul toyunu Aşiq Ələsgər aparsın. İki nəfər mötəbər adam göndərilər Aşiq Ələsgərin yanına. Ələsgər də həmişə aşix dosdu Məmmədsöyünnən gəzərdi. Məmmədsöyün yaşda Ələsgərdən böyüyüdü. Ancax o qədər hörməti varıdı ki, obaşdandan durub gələr, Ələsgərin odununu yarar, ocağını qalıyar, atına baxar, atın altını kürüyərdi. Çünkü niyə? Ələsgərə hörməti vardı, onun sənətinən ləzzət alırdı. Bunnar həmişə bir çıxardılar çölə.

Vaxt olur mötəbər adamnar, hansı ki, Uluxannı kəndinnən Ələsgərin dosdu göndərmişdi, gəlib kəsdirilər Ələsgərin başının üsdünü kü, Uluxannı camahatı sizin yolunuzu gözdüyür. Məmmədsöyün bir az etiraz edir kin, ay Ələsgər, biz havax buraların işini yola verdih kin, qalmışdı ora. Özü də pünhan göz eliyir kin, orada bizim qazancımız az olacax.

Ələsgər deyir:

- Yox, gərəh gedəh.

Elə həməni gün onnar hazırlaşıb yola düşüllər. Nolacax, aşix dili yüyərəh olar. Xeyləh yol gedənnən sora gəlib Uluxannıya çatıllar. Kənd əhli onnarın yolunu gözdüyüdü. Həməni sahat hamısı yığılıllar məclisə. Erəkəhlər kəsilir, qazannar asılır, məclis başdanır. Aşixlar çalır, oxuyur, məclisi qızıdırıllar. Həməni gün məclisi çox gözəl başa vurullar. Başdıyıllar rahatdanmağa.

Sabah açılır. Hamının üzünə sabahlar xeyirriynən açılsın. Camahat təzədən yığışır məclisə. Bir azdan Ələsgərmən Məmmədsöyün də gəlir. Məclisdə bir-birinnən bir az aralı oturullar. Arif adamnarsa Məmmədsöyünün başına yığışır. Məmmədsöyün axşamnan küskünüydü. Xeyirrəri bir qədər az olmuşdu. Bu arada uşağın biri yaxınlaşıb başdıyır ki:

- Əmi, halal olsun sizə, axşam lap gözəl məclis elədiniz, ləz-zət verdiniz.

Məmmədsöyünün dili dinş durmur:

- Sizə də halal olsun, a bala! Bir çobanın yanına gedib söhbət eləsəh bunnan hörmətdi olardıx.

Ələsgərin qulağı bu söz-söhbəti eşidir.

Ələsgər Məmmədsöyünün hər işinnən razıydı, təhcə bu ta-mahkarlığın arasına yoxuydu. Ona görə də həmişə nəsiyyət eli-yirdi kin, a Məmmədsöyün, artıx-əskih danışma, sözünü bil. Mə-nim məclisimdə çox da döşünə döyüb güvənmə. Mən razı oldu-ğum şeydən sən narazılıx eləmə. Məni görəndə sən həmişə məclisdə xoruzdanırsan.

Oydu kun yenə üzünü Məmmədsöyünə tutub dedi:

- Nədi, uşax-muşağı başına yıgıb nə danışırısan orada? Yığışdır bu söz-söhbəti, özün də gə burda otu.

Məmmədsöyün Aşix Ələsgərin sözünü qulağına vurdu. Ələsgərin buna yaman acığı tutdu.

- Ay uşaxlar, ordan o sazi mana verin, - dedi.

Camahat duydu kun, Ələsgər qeyzə gəlib. Bunnan deyişəcəh-lər. Məmmədsöyün sazını isdədi. Dedi kin, elə yaxşı oldu. İndi hər kəs bacarığını göstərər, hər kəs də hesabını götürər.

Sazdar köynəhdən çıxıb, köhləndi. Aldı görəh Ələsgər Məmmədsöyünə nə dedi:

Neçə səfər demişəm sana, a Məmmədsöyün,
Mən olan məclisdərdə çox iddia danışma.
Paylıyib kəsdirmə sən naşı-nadan ağlını,
Ucuz olan söhbəti çox da baha danışma.

Bir iş də vardı kin, Ələsgər həmişə öz öyündə Məmmədsö-yünün yaxşılığına danışar, zəhmətini tərifliyərdi. Məmmədsö-yün bunu yadına salıb dedi:

Qadağa ver qeyzinə, sabah-sabah danışma,
Sən sözünü saxla, gə heş də qabax danışma.
Zəhmətim var yolunda doğma qardaşdan artıx,
Əhdinə vəfan olsun, uşax-muşax danışma.

Camahata, elə Ələsgərin özünə də bu söz yaman yer elədi. Ələsgər dedi kin, aya, bu, o dünyadan gəlib yəqin. Gecələr buna dərs verən kimdi, a qadan alım? Dayan indi sənən xəbər alaram:

Müsavidi sözümə əhsən gözəl sözdərin,
Göyçə suyu içibsən, ilhamı var bizdərin.
Tor götürər, yazıxsan, gözde daşan gözdərin,
Bu sözüne çox sağ ol, bir də daha danışma.

«Daşan göz» sözüne camahat xeyləh gülüşdü. Ələsgər niyə belə deyirdi? Ona görə kin, Məmmədsöyün ona «Yekə papax», Ələsgər də Məmmədsöyünə «Daşan göz» deyirdi. Bu söz çox yerdə camahatın ağzına düşmüşdü, onları elə belə də çağırırdılar çox vax.

Məmmədsöyün ora-bura baxıb dedi kin, zərər yoxdu, sənin qılıncın kəsəndə çox insafsız kəsirsən. Nəlacax, qoy mən də sözümü deyim. Aldı görəh Məmmədsöyün nə cavab verdi:

Yaşınızda yetirib nəticələr, nəvələr,
Neçə işdə, xeyir-şər, çox məclisdə, ay nələr.
İsminizi çəhmiyib yeddi qatar dəvələr,
Adın varsa, dadın yox, Yekəpapax danışma.

Camahata gülüşmə düşdü. Ancax bu söz Ələsgərə çox xoş gəldi. Xeyləh gülənnən sora dedi kin, a Məmmədsöyün, yaxşı kin, bu işdə burada baş verdi. Mən səni heş bu bacarıxdan bilmir-dim. Ələsgər bunu deyib, başdan-ayağa Məmmədsöyünü süzüb belə dedi:

Çox danışır çoxları, çox heşdən, qardaşım,
Gə olma onnardan, qızma birdən, qardaşım.
Nəsiyyət olsun sana Ələsgərdən, qardaşım,
Dünya malna susama, çox tamaha danışma.

Məmmədsöyün gördü kün, yox, bu işdərin axırı yaxşı olmu-yacax, ürəyində dedi insafın olsun. Ayağının birini geriliyib, aldı görəh nə dedi:

Boş-boşuna danışır Məmmədsöyün sər-səri,
Yoldaş olub, yanaşib yoxlamamışam çox səri.
Tamahım artıq olub, sevməmişəm Həcəri,
Düşüngünən sözünü, insafa bax, danışma.

Bu söz elə bil Tanrı daşı olub Ələsgərin başına düşdü. Həcər şair idi, aşılıqı da var idi. Haradasa onnar qabaxlaşıb deyişmişdilər. Ələsgər Həcərə bir yaxçı tərif, Həcər də Ələsgərə bir yaxçı tərif. İndi Məmmədsöyün buna işarə edirdi.

Ələsgər bir az fikirleşib, aldı görək ikinci dəfə necə başdadı:

Sözdeşin ki, mənə elə tanıdı,
Həqqi-sübhanı bəs necə tanıyır?
Nəzərdən salanda Allah insanı,
Deyərsən ki, gücnən-gücə tanıyır.

Məmmədsöyün:

Görürəm çəkirsən çox imtahana,
Bu aşıq də çox pünhanı tanıyır.
Keçib neçə-neçə dərin dəryadan,
Neçə-neçə söz ümmanı tanıyır.

Ələsgər:

Müəssirsən, dilim səni ha dannar,
Şahid olsun, düz söyləsin adamnar.
Nəmərd müxənnətdər, naşı nadannar,
Hamıdan özünü uca tanıyır.

Məmmədsöyün gördü kün, Ələsgər yaman baltalıyır, işdər xarabı, başdadı sözünün istiqamətini dəyişməyə:

Göz tihmərim, mən sənə o dama,
Leysan yağsın, göyden başa, ha dama.
Qoşulubsan özün yetirdiyin adama,
Hamı sən təh qocamanı tanıyır.

Ələsgər bunu yaxçı başa düşdü. Gördü kün, Məmmədsöyün Ələsgəri özünən çox aralıyır. Aldı görək nə dedi:

Məsələne qurban, çox faydası var,
Hər qulun eşqi var, bir həvəsi var.
Ələsgər gözünün bir qaydası var,
Gündüz gördüyün gecə tanıyır.

Məmmədsöyün:

Məmmədsöyün deyir, halın bəd haldı,
Hamı bilir, sərini* dolu kamaldı.
Ata-babamızdan qalma misaldı:
Ustad gözü hər insanı tanıyır.

Söz tamam olan kimi Ələsgər dedi, a Məmmədsöyün, gə günahını boynuna al. Yoxsa sənə işin şuluğ olacaq. Məmmədsöyün himə bəndimiş kimi sazını sinəsinə sıxıb başdadı:

Çox olsa günahım, olsa divanım,
Görəsən özümü hara yetirirəm.
Çağıraram dilimdə kani-kərəmi,
Üz tutaram, köməkdə yetirirəm.

Ələsgər: "Hə, yetirərsən, – deyib, sazı sinəsinə sıxdı. – Yetir kerəm, görüm, necə yetirərsən?"

Ələsgər:

Kəbə evi, mənim qibləgahımdı,
Bacarsam özümü ora yetirirəm.
Sənə yerinə indi mən olsam,
Ölərəm, özümü gora yetirirəm.

Camahata gülüşmə düşdü. Məmmədsöyün Ələsgərə göz elədi ki, a Yekəpapax, indi qulağ as. Dedi:

Vərgin haxdandı, hikmətə bax-bax,
Xoş yığval adamsan, qüdrətə bax-bax.

* sər – bas

Qutarsam əlinnən, ay Yekəpapax,
Yəqin ki, dərdimə çara yetirrəm.

Ələsgər:

Atlasa tay olsa bez də, kətən də,
Al geyinər, bəzənər hər yetən də.
Hərcayı sərpilib dilin ötəndə,
Yəqin ki, sinənə yara yetirrəm.

Məmmədsöyün öz-özünə dedi ki, Ələsgər, yaranı sana
göstərəcəm indi:

Məmmədsöyün deyir, yaman bədhalam,
Nə dəymişəm, nə yetirmiş, nə kalam,
On beş ildə bəkə sizdən dərs alam,
Sizin kimi ixtiyarı yetirrəm.

Camahat aşıklara üz tutub dedilər kin, siz ikiniz də bir canda
adamlarsınız. Elə olar qardaşın qardaşın da arasında incihliyi
olar. Xayış eliyirik, bu xeyir işi yaxıcılığın başa vurarsınız. Hələ
bunnan sora çox belə xeyir işdərdə bir olacaxsınız.

Məmmədsöyün bir az dartındı, elə şey yoxdu, hələ axşama
çox var, görəh bu Yekəpapağa öz yerini tanıdam.

Ələsgər:

Gəl arğıtma başım, a Məmmədsöyün,
Ələsgərəm, daşın, a Məmmədsöyün.
Dalangöz qardaşım, a Məmmədsöyün,
İnan sənən intizara yetirrəm.

Məmmədsöyün xeyləh fikirrəşdi. Tər onu basdı. Gözünü də-
rinnən Ələsgərə zilliyib, nəse fikirrəşdi, götür-qoy elədi, kövrə-
lən kimi oldu. Çünkü Ələsgər onu süzüb bir də başdadı:

Ürəh qəmgin, könül küsgün olanda,
Göz baxanda deyər dağlara, can-can.

Xətrinə dəyəndə qəza insanın,
Qan təkər gözdəri ağlar, a can-can.

Ələsgər bu bəndi oğlu Bəşir öləndə üzünü dağlara tutub de-
mişdi. Məmmədsöyün də ona bir nəzirə yazmışdı. Ancax hələ
Ələsgər bunu eşitməmişdi. Həmə bu indi Ələsgərə cavab kimi
oldu.

Məmmədsöyün:

Bağban zəhmət çəkib bağ becərəndə,
Bar verəndə deyər bağlara, can-can.
Ata öz oğluna, ana qızına,
Bostançı söylüyər dağlara, can-can.

Ələsgər:

Bu fani dünyanın deyim nərəsin,
Xof alır könüllər onda görəsən.
Rəhmət alır ölən suyun şirəsin,
Vədəsin gözdüyər sonalar, a can-can.

Məmmədsöyün:

Dərddi olan gecə yatıb oyanmaz,
Nə xeyrini, nə şərini duymamaz.
Xəsis dos dosduna bir şey qıyammar,
Yaxcı dost məhəbbət bağlar, a can-can.

Ələsgər:

Ələsgərəm, yaşa dolan adamın,
Evinə yıxar, desə yalan, adamın.
Bədəsil əlində qalan adamın,
Canı boğaza yığılar, a can-can.

Məmmədsöyün:

Bu Məmmədsöyünə qan deməsələr,
Bilərmə hesabın, san deməsələr.
Şıltaq uşaqlara can deməsələr,
Ağlıyib ürəyi dağlar a can-can.

Ələsgər üz-gözünün tərini sildi. Fikirində dünyanı dolanıb gəldi. Dedi, mən Ələsgər olum, Məmmədsöyün də mənim qabağında bu qədər at oynatsın?! Bu fikirdən sora tez ayağa durdu. Sazını götürdü görəh nə dedi:

Ey, məxluqa car eylərəm,
Gözderinə yaş qoyaram.
Gücənib qalxa bilməzsən,
Belinə bir daş qoyaram.

Camahatın içinə yenə hay-haray düşdü. Məmmədsöyün özü də bir az qırıq-qırıq sazı götürdü:

Sağ ağılı uçurdaram,
Yerini bihuş qoyaram.
Başına nələr gətirəm,
Papağını boş qoyaram.

Ələsgər Məmmədsöyünün bu sözüne elə güldü kün, az qaldı saz döşünən düşsün.

Ələsgər:

Sazı taxmısan qoluna,
Baxmıyrsan sağ-soluna.
Düzəl izinə, gəl yoluna,
Yaz ayını qış qoyaram.

Məmmədsöyün:

Məhəbbət bəslədim canda,
Yandım sənnən ayrılanda.
Qarşına mən bacaranda,
Bozartmalı aş qoyaram.

Ələsgər bir az gülüb, aşx, andırına qalsın dedi, aranı aşdın, biyabır elədin bizi. Qulağ as görüm:

Ələsgər oyandırma,
Qol-qanadını sındırma.
Ağzımızı sulandırma,
Canına atəş qoyaram.

Məmmədsöyün:

Ustad nəsihətdər verər,
Kamallı baş olsa dəyər.
Məmmədsöyünəm, Ələsgər,
Yolunda baş qoyaram.

Ələsgərə ordan-burda göz eliyib öyləşdilər. Aşıxlara çay gətirdilər. Çay içənnən sora Ələsgər fikirşədi kin, burada heş fikirşməyin yeri deyil. Sazını götürüb təzədən başdadı, özü də çox dərinən başdadı:

Çaxnaşib susursan buluddar kimi,
Gözün dörd olmazmı, a Məmmədsöyün?
Basılar meydanda qorxuya düşən,
Aşx mərd olmazmı, a Məmmədsöyün?

Məmmədsöyün, ölmüyesən səni, ə Yekəpapax, – dedi, – torbanın dalının silkirsən,* ancax düz demirsən, qulağ as mən də sözümü deyim:

İki şəxsin biri namərd olanda,
Digəriyə mərd olmazmı, Ələsgər?!
Cin atına minse kamal sahibi,
Baxan gözder dörd olmazmı, Ələsgər?!

Ələsgər:

Yaxcı düşsün, sür atını qoşala,
Əl çəhmərəm gözderini yaş ala.
Qovğa sala, bir adam kə boşala,
O, namərd olmazmı, a Məmmədsöyün?!

* silkmək – çırpmaq

Məmmədsöyün:

Sualıma doğru de ki cavabı,
Yeyəsən canının ciyər kababı.
Tapdanıb, əzilən könül sahabı,
Çöl-biyaban gərd olmazmı, Ələsgər?!

Ələsgər:

Aşıq görəh meydanında düz gözə,
Duya sazı, məclisində saz gözə.
Ələsgərə dəyən yarasız gözə,
O da dərd olmazmı, a Məmmədsöyün?!

Məmmədsöyün:

Ölər Məmmədsöyün, yalnız qalarsan,
Gen dünyadan mətləb-murad alarsan.
Dərdlilər olmasa kimə qalarsan,
İnsanda heş dərd olmazmı, Ələsgər?!

Ələsgər gördü yox, belə sözdərnən Məmmədsöyünün arxasını yere vurmaq çətin olacax. Başdadı dərinnən fikirrəşməyə. Bir az çay-çörəh yeyənnən sora yenə sazını götürüb girdi meydana. Ancax bu dəfə Məmmədsöyün Ələsgəri qabaxladı:

Soltannıx edirsən, sənə nə layıx?
Sayrı sərinə kəsər, yazıxsan.
Keçərsən sən canını cəllad əlinə,
Xırxannan dikinə asar, yazıxsan.

Ələsgər öz-özünə "aya, bu Ələsgəri lap ölü bilir deyəsən" – deyə fikirrəşdi. Əslində, camahat da elə fikirrəşmişdi. Ələsgər bir aşağı, bir yuxarı baxdı, aldı görəh nə dedi:

Ağlını ağılsız eyləsə əgər,
Çıxar yatağınnan qaçar, yazıxsan.
Sıxdım sən ağzını ağıl yeriyin,
Taxallar ağzına açar, yazıxsan.

Məmmədsöyün fikirrəşdi, daha öldüm. Çünkü o, elə bildirdi kin, qabax dediyi söznən Ələsgəri dayandıracax. İş bu yerə çatanda götürdü görəh o biri bəndini necə dedi:

Sinnərə sinnini gətirsən sən də,
Nəçisən, nəşirsən, nadirsən sən də.
Qeyzinə diqqətini yetirsən sən də,
Titrər cəsədlərin, əsər, yazıxsan.

Ələsgər:

Dada çatan kəsə Əli deyəllər,
Heydər dəyən səsə ləli deyəllər.
Ağılsız insana dəli deyəllər,
Qalarsan ələcsiz, naçar yazıxsın.

Məmmədsöyün:

Sərin salınar, ağaşda çalağa,
Yanın yerdə, qanın axar yalağa.
Halın harda dilin deyər gəl ağa.
Ələngən çəkələr hasar, yazıxsan.

Ələsgər açıx-aşkar hiss eliyir kin, Məmmədsöyünün cavabdarının yanında onunkular heş bir şeydi. Bir az özünü topluyur:

Az geyinsən ayaz kəsər canını,
Çeynəyərsən sən iştahsız nanını.
Yazıx-yazıx hər çəkəndə yanını,
Dərdin dələr, qana keçər, yazıxsan.

Məmmədsöyün elə himə bəndimiş kimi sazı sinəsinə sıxıb Ələsgərə bir bağlama dedi:

Əlfı beyə, teyi-seyə calasam,
Hey-xey desəm, a bisavad, bəsdimi?
Yeddi nədi, səkkiz nəyə deyillər,
Ərşi-kürşü o səma abad bəndimi?

Ələsgər o yana, bu yana baxdı öz-özünə dedi, aya, bu Məmmədsöyün deyil, nədi, a başına dönüm?! Ələsgər görəh cavabında nə dedi:

Əlif – Allah, tey – Tanrı, sey – salah,
Hey hakimdi, xey xəyanət, bəsdimi?
Yeddi cəhənnəmdi, çəkkiz də cənnət,
Olmaz ona heç bir minnət, bəsdimi?

Məmmədsöyün:

Möminnər var, hər çox bəndlər, pir də var,
Zülfüqar sahibi, bir əmir də var.
İki yeddi, əlavə bir sirr də var,
Cəm eyləsəm qata-qat, bəsdimi?

Ələsgər:

Möminnər pırrərdi, bizim canımız,
Əmirə pir deyib o, sübhanımız.
Yeddiyə – yeddi, bir – asimanımız,
Pir sahibi qoşa qanad bəsdimi?

Məmmədsöyün:

Məmmədsöyün bir minnətə baxmadı,
Aşıq oldu bir sənətə baxmadı.
O kim oldu öysənətə baxmadı?
Heş bilmədi xeyir, bəsat, bəsdimi?

Ələsgər:

Heş baxma, gə Ələsgərin üzünə,
Qərğ olarsan atəşinə, közünə.
O Samdı, baxmadı Nuhun, sözünə,
Ləpə vurdu, oldu vəfat, bəsdimi?

Məmmədsöyün:

Hörmət elədiyhə lovğalanırsan,
Necəsən, ağlına çaşıdım sən.

Alnını tumurcux tərə döndərəm,
Dirnağını süysününə qaşıdım sən.

Ələsgər:

Qeyzim tutub, əl çəhmərəm, gərəhdi,
Ağlımı ağlıma tutuşdum sən.
Eşqə düşüb atəş olan canımı,
Necəsən, titrədəm, üşüdəm sən.

Məmmədsöyün:

Xof etmişəm daxil olsam üsdünə,
Qapılmışam qayım-möhkəm dəstinə.
Bunnan sora görəh duram qəsdinə,
İsderəm ömrünü yaşadam sən.

Ələsgər:

O qəder sinə, meydan gəzəsən,
Qutarsan əlimnən, pünhan gəzəsən.
Döşəyin saldırib, yorğan gəzəsən.
Dərdəri canına daşıdım sən.

Məmmədsöyün:

Ələsgər qurduğu qurğuya bax-bax,
İsder Məmmədsöynü tovlaya bax-bax,
Özünə çox deyil, yoldaşa bax-bax,
Adını isderəm xoş anam sən.

Ələsgər:

Ələsgərəm, Məmmədsöyünnən belə,
Kürəyini dağlaram düyünnən belə.
Vay sən halına buyünnən belə,
Çıqqır çəkdiyini eşidəm, sən.

Aşx Ələsgərin belində çoxdanan bəri möhkəm arğı varıdı.
Çox eşidəndə, çox oxuyanda bu arğı qalxırdı. Bir dəfə hardansa
toydan gələndə yolda Ələsgərin arğısı başlandı. Onun zarıdığını
görən Məmmədsöyün demişdi kin, aya, nə zarıyırsan, bir azdan

Xanım bacıma çatacaxsan, işin düzələcədi. Ələsgər də cavabın da demişdi kin, Xanım bacın ölsün, bir şeyi yoxdusa da, yaxşı bel ovxalamayı var. Haman bu əhvalat indi gəlib Məmmədsöyünün yadına düşdü. O, belə başladı:

Məmmədsöyün:

Gedəndə deyəcəm Fatma xanıma,
Qorxu tutar, onda dalını ovxalar.
Üzünü çöyürüb, gözünən salar,
Ha gözde kin, gəlib belini salar.

Ələsgər bunu eşidib dedi:

- A Məmmədsöyün, o adam qələt eliyir kin, oğlu da olsa, qardaşı da olsa, dosdu da olsa, ona sirr verir. Mən o sirri sana vermişdim, sən ki onu başıma qaxdın, zərər yoxdu.

Burası da varıydı kin, doğma bacı kimi Ələsgərin külfətiynən Məmmədsöyün ilqar tutub qardaş-bacı olmuşdular. Amma indi Ələsgərə yer eliyirdi kin, Məmmədsöyün ev söhbətini, ev sirrini onun başına qaxırdı.

Ələsgər:

Aşdınımı sirrimi, a Məmmədsöyün,
Münəccimnər bu işdə baxallar.
Mənim qisasımı Xanım bacınınan,
Divanını hax eyləsə, hax alar.

Məmmədsöyün:

Usda, işin oldu bir yekə əngəl,
Çayını qaynatmaz, bişirməz xəngəl.
Özü yavaşcadan deməsə gəl-gəl,
Ağzında dilini-dişini oxalar.

Ələsgər:

Xanımın ləzzəti xəngəl-çayıdı,
Bezəci xasiyyəti heş olmayaydı.
Qanacaxda o da sənin təh ayıdı,
Doğru desən, ağaşdarı oxalar.

Məmmədsöyün:

Məmmədsöyünəm qana bilərəm,
Yoldaşın halına qala bilərəm.
Sən hücum eyləsən ona, bilirəm,
Burar barmağını, əlini oxlar.

Ələsgər:

Gəl Ələsgər, sözün yerə düşməsin,
Heş bir bəndə bəd nəzərə düşməsin.
Yaxşı insan böhtan-şərə düşməsin,
İnsan dilə düşsə, düşməni çoxalar.

Söz tamama yetişdi. Oturub bir az çay-çörəh yedilər. Məclis əhliynən danışib güldülər, sora da məclisdəkilərnən xudafizdəşib evə tərəf yola düşdülər.

Gəlhağel gəlib evə çatdılar. Xanım çıxıb onları qarşıladı. Qabaxca Məmmədsöyünən, sora Ələsgərnən hal-əhval tutdu. Su gətirdi kin, əl-ayaxlarını yusunnar. Bunu da hiss elədi kin, Məmmədsöyün heş özündə-sözündə dəyil. Qaş-qabağı yemən gedir. Dedi:

- A Məmmədsöyün, nədi, nolub gözümə kefsiz dəyirsən? Yoxsa bu ölmüş gənə xətrinə deyib? Məmmədsöyün sazı köynəyinnən çıxardıb, görəh nə dedi:

Bilirənmə bu ölməmiş neynədi,
Yazıx başma nə gətirdi, ay xanım.
Üzdü cəsəd canım qılinc sözdəri,
Biinsafdı, bimürvətdi, ay xanım.

Bu yerdə xanım üzünü Ələsgərə tutub dedi kin, a kişi, sən bilirsən bu kişi mana bacı deyib. Mən də ona qardaş demişəm. Olmazmı ona toxunmuyasan? Onsuz da hamı bilir kin, sən Ələsgərsən.

Ələsgər "o sazı mana ver", - dedi. İndi qulağ as, hamısını deyəcəm:

Müqəssir özüdü, mənə öldürür,
Çox nainsaf bir cəlladdı, ay xanım.

Baxdı gətirəndə adamı saymır,
Əli tutsa beyfürsətdi, ay xanım.

Məmmədsöyün:

Çəkəydi bir məni görəh pünhana,
Bənzədəydi heç olmasa insana.
Sənnən məni tay elədi heyvana,
Beyqanacax, kömmürvətdi, ay xanım.

Ələsgər:

Əyləmişəm indi mən ki, gəlmişəm,
Həm söymüşəm, həm də öpüb yemişəm.
Danmıram ki, sizə ayı demişəm,
Cana yığdı, məcbur etdi, ay xanım.

Məmmədsöyün:

Kəsildi səbrimiz onda səbirdən,
Məclisdə başdadı ağlaşma-şivən.
Sözümüz çəpləşdi nə isə birdən
Ehtibarı kəsdi, atdı, ay xanım.

Ələsgər:

Çıxmışdım özümən çox beyhaliydim,
Meydanımda bir pəhləvan Zalıydım.
Doşangöz qardaşın sındırmalıydım,
Uzun azar, uzun dərddi, ay xanım.

Məmmədsöyün:

Asıldı yaxamnan ziyankar qalmış,
Xəsdə düşüb illər boyu durmamış.
Nə söz qaldı, qabırğama vurmamış,
Məmmədsöyünü, ucuz satdı, ay xanım.

Ələsgər:

Toxunsalar mana, toxunnam neçə,
Sinəm dop doludu hecabaheca.

Ələsgəri görəh gözünüz seçə,
Mülayimsə, çox da sərtədi, ay xanım.

Bu sözdən sora Məmmədsöyün nə çay içdi, nə çörəh yedi.
Böyrü üstə uzanıb köhsünü ötürdü. Ələsgər gördü kün, yox,
Məmmədsöyün onnan küsü saxlıyır. Sazı götürüb başdadı onun
könlünü almağa:

O günnər hamısı çöllərdə qaldı,
Olarmı danışağ, a Məmmədsöyün.
Ziyannan danışar yaman adamnar,
Xeyirə çalısağ, a Məmmədsöylün!

Kəsmə ayağını gəl, bizə dur gəl,
Namərd boğazına keçəydi çəngəl.
De xanım bacına bişirsin xəngəl,
Nuş edəh barışax, a Məmmədsöyün.

Ələsgər günahın boynuna alsın,
Hər kəs qiyamatın eyninə alsın.
Bacın da bir məni qoynuna alsın,
Qayniyax, qarışax, a Məmmədsöyün!

Söz tamam oldu. Hər üçü güldülər. Ələsgərnən Məmmədsöyün bir-birini qucaqlayıb öpdülər.

Xanım da bir yaxçı xəngəl bişirdi, yedilər, içdilər, umu-küsü tamam yaddan çıxdı. Məmmədsöyün Ələsgərdən mehribannıgnan ayrılıb kefi köh, damağı çağ evinə tərəf, balalarının yanına yollandı. Sizi də həmişə mehriban, xoşbəx olasınız.

LAYLALAR

Laylay dedim adına,
Hax yetişsin dadına.
Hax dadına çatanda,
Məni də sal yadına.
Balam laylay, a laylay.
Gülüm laylay, a laylay.

* * *

Qızıl üzünün yanı,
Laylay, gözün qurbanı.
Yuxuya get, yorulдум,
Beşiyimin soltanı.
Balam laylay, a laylay.
Gülüm laylay, a laylay.

* * *

Qış üstünnən bahar yox,
Bitən ağaşda bar yox.
Dəyişib qoca dövrən,
Sabaha etibar yox.
Balam laylay, a laylay.
Gülüm laylay, a laylay.

* * *

Laylay dedim, yat dedim,
Qızılgülə bat dedim.
Qızılgül tacın olsun,
Kölgesində yat dedim.
Balam laylay, a laylay.
Gülüm laylay, a laylay.

* * *

Bir bu qəder ağlama,
Ürəyimi dağlama.
Sən get şirin yuxuya,
Yuxuma daş bağlama.
Layla, oğulum layla,
Qəndim, noğulum layla.

* * *

Laylay dedim bolluca,
Ağzım sözlə dolunca.
Yürüyünü yellərəm,
Qollarım yorulunca.

Baharım, bağım, layla,
Arxam, dayağım, layla.
Yolunda can qoyaram,
Əriməz dağım laylay.

* * *

Layla quzum, a layla,
Dan ulduzum, a layla.
Sənə qurban bu canım,
Körpə qızım, a layla.

* * *

Layla ürəyim layla,
Duzum, çörəyim layla.
Yat, çəkim keşiyini,
Arzum, diləyim, layla.

* * *

Laylay dədəm layla,
Gözümde didəm layla.
Sənə yad baxannarı,
Yandırsın naləm, layla.

* * *

Çiçəh balam, gül balam,
Sən mənim sünbül balam.
Laylayımla yatasan,
Oyatsın bülbül, balam.

* * *

Nərgizi üzüm laylay,
Yaxana düzüm laylay.
Sən böyü, mən qocalım,
Toyunda süzüm lay-lay.

* * *

Laylay dedim boyunca,
Baş yasdığa qoyunca.
Pardaxlan qızıl gülüm,
Bir iyləyim doyunca.

* * *

Laylası dərin bala,
Yuxusu şirin bala!
Tanrıdan əhdim budu,
Toyunu görüm, bala.

* * *

Laylay dedim oyandı,
Laylam ərşə dayandı.
Bu laylanın səsinə,
Tamam ellər oyandı.

* * *

Laylay desəm olurmu,
Ağı geysəm solurmu?
Sənə gələn qadını,
Özüm alsam olurmu?!

OXŞAMALAR

Xırdacasan, məzəsən,
Sən hər güldən təzəsən.
O günə qurban olum,
Tapbır-tapbır gəzəsən.

Qərənfiləm, qalxaram,
Açımağa qorxaram.
Gecə cıqırın çıxsə,
Yerimdən dik qalxaram.

Qardaş, qardaş, xan qardaş,
Qıyqacı baxan qardaş.
Böyü, boya-başə çat,
Aparaq nişan qardaş.

Balama qurban meyvələr,
Balam haçan evlənər?

Çəpəl-çəpəl əlləri,
Ağıməsın qolları.
Ağısə, qoy ağısın.
Özgələrin qolları.

Obalar obanız olsun,
Bir belə balanız olsun.
Hamıya beş-beş olsun,
Qoy bizdə on beş olsun.

Oğul ürəhdi,
Qızıl dirəhdi.
Alın saxlıyın,
Hər vax gərəhdi.

Altında xalça,
Çalır kamança.
On dənə xonça,
Gələr qızımçün.
Əlində var dəf,
Üstündə sədəf.
Qırmızı köynəh,
Gələr qızımçün.

Qoxsu güldən gəlir,
Güldən, bülböldən gəlir,
Balamin gül beşihdə,
Yuxusu birdən gəlir.

Əlində qəçi,
İpəhdi saçı,
Yaman qaraçı,
Mənim balamdı.

Əlində sülü,
Sülü, sünbülü.
Qızdarın gülü,
Mənim balamdı.

DÜZGÜLƏR

Hop-hopu sərcə,
Gül topu sərcə.
Orada dən var,
Get gəti sərcə.

* * *
Oğlandı, oxdu,
Bir kürək ...
Götürün atın,
Xeyiri yoxdu.

* * *
Getdim gördüm bir dərədə,
Paltarçı paltar yuyur.
Getdim gördüm bir dərədə,
Mismarçı mismar vurur.
Getdim gördüm bir dərədə
Bir leş uzanıb,
Qarğalar tökülüb üstünə,
Qaqq, qaqq eliyir.

* * *
Qızdı – nazdı,
Min tümən azdı.
Min də gətirin,
Bu qızı götürün.

* * *
Adın nədir? – Şamama,
Gəlin gedək hamama.
Hamam suyu sərindi,
Şamama bizim gəlindi.

* * *
Qaynana, qaynana,
Xanım qaynana.
Paltarını geyim,
Çıxım seyrana.
Oğlunna qorxuram,
Xanım deyirəm.
Oğlunna qorxmasam,
Ətin yeyərəm.

YANILTMACLAR

Bizim balaca pişih balıx başını pişmiş də aşırır. Bilmirəm, bizim balaca pişih pişmiş balıx başını pişməmiş balıx başı bilib aşırır, yoxsa bizim balaca pişih pişməmiş balıx başını pişmiş balıx başı bilib aşırır? Bizim balaca pişih pişmiş balıx başını pişməmiş balıx başı bilib aşırıbsa, çaşıb aşırır. Bizim balaca pişih pişməmiş balıx başını pişmiş balıx başı bilib aşırıbsa, aşırır çaşıb. Belə bilə bilmədim, bizim balaca pişih balıx başını aşırır çaşıb, çaşıb aşırır?

* * *

Ova qırqovula gedən qaraşın qardaşının qarşısına qar-qar qarıldıyan qara qarğa çıxanda, qaraşın qardaşının qara-qırmızı qanı qatım-qatım qatılaşdı. Qeyzdənib, qəzəblənib qaraşın qardaşın qar-qar qarıldıyan qara qarğanı qovdu, qara qarğa qarıldıyıb qalxdı, qarğalıxdı qar-qar qaynaşıb, qarılacaq qara qarğalara qarışdı. Qaraşın qardaşının qatılacaq qara-qırmızı qanı qapqara qaralıb qayıtdı.

* * *

Boz atın boz torbasın boş as başınnan, apar, isdat, gəti, yaş as başınnan.

OYUNLAR

OĞRU-OĞRU

Bu oyunda iştirak edənlər öz aralarında birini «xan» seçillər. Xan uşaqları iki dədiyə bölüb, birinə oğru, o birinə isə yasavul adını verir. Oğru qaçıb qapı dalında, damda, təndirdə, mətbəxdə gizdənir.

Onnar gizdi getdihləri kimi gizdi də gəlib özdərinə xana təslim etməli idilər. Hərgah, onlardan birini yasavullardan biri görsəydi, o vaxt o, tutulmuş hesab olunurdu.

Bir azdan sora onnar gəlib xanın yanına cəm olurdular. Xan tutulannarı əvəz edər və təzədən oğruğa gedərdilər. Yasavulların borcu oğruları tapbax olur. O adamlar tutulunca oyun davam edərdi. Bəzən oyun iki-üç saat çəkərdi.

ZORXANAÇILIQ

Uşaqlar iki dədiyə bölünürdü. Hər dəsdənin başcısı olurdu. Ortuya təxminən 3-4 kq ağırlığında ağaş və ya toppuz qoyulurdu. Püşk düşən dəsdənin uşaqları bir-bir ortuya çıxmalı, bu toppuzların hərəsini bir əlinə götürüb yavaş-yavaş 100-ə qədər sayınca əlində fırtatmalıydı. Həmin toppuzu fırrada bilməyən sıradan çıxarılıb töhmədənmiş üçün hazırılan yerdə saxlanılır. Hər dəsdənin uşaqları bir-bir sıxından keçirilir. Hansı dəsdənin uşaqları toppuzları yüz sayınca hərriyə bilməyibsə, o dəsdə məğlub hesab edilir.

DİRƏDÖYMƏ

Bu oyuna qoşulmağa hamı cəsarət etməzdi. Burda həm cəsarət, həm ağıryadözmə, həm də cəldliyə lazımdı. Oynuyannar iki dədiyə ayrıldılar – bir dəsdə cızığın içində, digər dəsdə cızığın çölündə. Geniş cızılmış dayrənin içərisində dayanmış oğlanların hər birinin ayağının altında bir qayış vardı. Onnar bu qayışı qorumağa çalışırdılar. Cızıxdan kənardakıların da əlində qayış

olardı. Onnar bu toqqalı qayısnan içəridəkiləri vurub, ayaxları altındakı qayışı ələ keçirməyə cəhd edərdilər. Ağrıya dözxənnər ayağı altındakı qayışı buraxmaz, üsdəli bəyirdəkinin vurduğı qayışdan tutub onu içəri çəhməyə çalışırdılar.

ORTUYAGİRMƏ

Ortuyagirmə də dirədöymüyə yaxınıdı. Lakin burada qayış olmazdı. Cızığın içərisindəkilər qol-qola çatıb üz-üzə dayirəvi dayanar, arxaları cızığın bəyirdəkilərə düşərdi. Bir nəfər cızığın içərisindəkiləri qoruyar, bəyirdəkilər isə cızığı ayaxlamadan tullayıb içəridəkilərdən birinin belinə minməyə çalışırdı. İçəridəki qoruyucu cızıxdan çıxmamış şertiynən ayağı ilə bəyirdəkilərdən birinin ayağına toxunsa və ya cızığın içindəkilərdən birinin belinə minən sürüşüb, ayağı yerə bir pəncə boyu yaxınlaşsa, cızığın bəyirdəki dəsde uduzmuş sayılırdı. Bunnan sora dəsde lər cızığın içində və çölündə yerrərini dəyişərdilər.

AŞIX-AŞIX

Aşix-aşix oyunu uşaxların sevimli məşğuliyyəti idi. Xüsusi lə payızda-qovurmalıx mövsümündə aşix bolluğı yaranar, qoyunların dizindəki bu oynaq sümüyü ilə müxtəlif oyunlar oynanardı. Yaxşı aşix oynuyannar hətda bir metrlik məsafədən fırtmayann öz aşığını başqa aşığa tuşlayıb vurur, aşığı aşırıb udardı. Aşixlar ağır olsun deyə, bəzən içini oyar, qurğuşun əridib tökdərdilər. Bəzən aşixların alçı durması üçün onları cilalayardı. Cilalamanın ən geniş yayılan forması aşığı ayaqqabının altına böyrü üsdə qoyub, asfalt yolun üsdündə sürtmək idi. Aşixlar bəzən o qədər cilalanardı ki, onları necə atsan, müt ləq alçı durardı, aşığın başqa duruşu olmazdı. Belə aşixlara telan deyilərdi. Onnarrın aşixlar arasında xüsusi nüfuzu olardı. Aşixları hətda müxtəlif rəhlərə boyayar, qatar qoyardılar. Hər uşaxın cibində bir-iki ovuc aşiq olardı. Görünür, "uşax aşix yığan kimi..." məsəli də buradan yaranmışdır.

AĞAC-AĞAC

Ağac-ağac oyunu zamanı 15-20 metrrih məsafiyə ağaş sancar, əlimizdəki ağaşnan onu nişana alıb atardıx. Kim nişana qoyulmuş ağacı vurub yixardısa, o da udardı.

EŞŞƏKBELİSİNDİRDİ VƏ YA ƏNZƏLİ

Eşşəkbəlisındırdı oyununa Ənzəli də deyilirdi. Bir nəfər belini əyib, əllərini dizinə dayax verib, eninə dayanardı. Birinci uşax "Ənzəli başdan gələr..." deyib əyilənin belindən atdanardı. Sora o biri uşaxlar birincinin hərəkətini təkrar edərdi, yəni əllərini əyilənin belinə vurub "Ənzəli" deyib, üsdündən tullanırdılar.

QƏCƏMƏDAŞ VƏ YA BƏŞDAŞ

Qəcəmədəş oyununa bəşdaş da deyirdilər. Oyunda hər iştirakçı bir əl ilə yuxarı daş atıb, ovcundakı bəş kiçik daşı yerə tökdürdü. Sora həmin daşı yenə yuxarı atıb, o, aşağı enincə yerdəki daşları bir-bir yığmalıydı. Başqa sözlə, şert tək cə yerdəki daşları yığmaq yox, həm də göydəki daşı hər dəfə göydə cə tutmaq, yerə düşməyə qoymamış idi. Hərəkətdəri qüsursuz icra edərdi qalib sayılırdı. Bu oyunu əsasən qızdar oynuyırdılar.

BƏNÖVŞƏ-BƏNÖVŞƏ

Bənövşə-bənövşə oyunu zamanı bir-birindən 10-15 metr aralıda əl-ə lə verib, bir xə t boyu düzülən iki dəsde söznən deyışərdi, sora "bənövşə", "bəndədüşə", "bizdən sizə kim düşə?" deyışməsindən sora əks tərəfdən bir oyunçunun adı çəkildərdi. Məsələn, "Sizdən bizə Gülər düşə". Həmin oyunçu əks tərəf dəsdeni yarib keçşeydi, bu dəsdedən bir nəfəri özü ilə aparardı. Yarib keçşə bilməsə, özü həmin dəsdedə qalardı. Axırda adamnarrı tükənən dəsde uduzmuş sayılırdı.

MƏLƏK-DÜMBƏLƏK VƏ YA ÇİLİNG-AĞAC

Mələk-dümbələk oyununa çiling-ağac da deyirdilər. Oyun bir qarış enində ujdarı yonulmuş çilingdən və ondan 5-6 dəfə böyük ağaşdan ibarət olardı. Ağacı çilingin küncündən vurub qaldırır və yeddi dəfə çiləyərdilər. Kim çiləyə bilərdisə, oyunu o başdı-yardı. Oyunu başdıyan daire çəkib onun içinnən ağaşnan çilingi gücü çatan qədər uzağa vurardı. İkinci oyunçu həmin uzaxlıxdan çilingi birinci oyunçunun əlindəki ağaşnan qoruduğu dayirəyə atmağa çalışardı. Ata bilsə, rəqib uduzmuş sayılır, oyun digər oyunçuya keçirdi.

BİZ

Biz oyunu da oğlannar arasında geniş yayılmışdı. Ucu yonulmuş yarımmetrik ağaşlar biz addanardı. Oyun üçün ağaşdarın sancıla biləcəyi yumşax yer, çox vax çəmənli seçilərdi. Birinci adam var gücü ilə bizi yerə cırpar, mümkün qədər dərinə batırardı. O birilər öz biz ağaşdarıyan yerdə olan bizi və ya bizdəri vurub yıxmağa çalışardılar. Yıxılmış bizi yıxan adam udmuş sayılardı və yıxdığı bizi götürərdi. Bu şərtən ki, öz bizi yerə sancılmış olsun.

QİDİYOL

Qıdiyol oyununda uşaxlar tabaşırnən yerdə kvadratdar çəkər, yasdı daşı tək ayaxnan bu kvadratdarda gəzdirərdilər.

DƏSMALALDIQAÇ VƏ YA DƏSMALATDI

Dəsmalaldıqaç və ya dəsmalatdı oyunu zamanı uşaxlar dövrə vurub çömbələr, bir oyunçu da əlində dəsmal onnarın arxasınan dövrələmə qaçardı. O, hiss olunmadan əlindəki dəsmalı oturanlardan birinin arxasına atar, dövrəni başa vurub, arxasına dəsmal atdığı uşağa gəlib çatardısı, həmin uşax sıradan çıxıb, dövrənin ortasında oturardı. Yox, arxasına dəsmal atılan uşax diribaş olub, arxasına dəsmal atıldığınnan tez xəbər tutardısı, dəsmalı götür-

rüb, ona dəsmal atanın dalına düşərdi. Dəsmal atan qaçıb, onu qovanın boş yerində oturdısı, canı qutarar, oyun davam edərdi. Yox, əgər çatdırıb otura bilməzdisə, yeni tutulardısı, oyunnan çıxar, gedib dövrənin ortasında oturardı.

GÖZBAĞLICA

Gözbağlica oyununda işdirakçılardan birinin gözdəri yaylığnan bağlanar, o isə bu vəziyyətdə oyundaşlarınnan birini tutmağa çalışardı. Oyundaşları müxtəlif səsdər çıxarmağnan guya ona köməh etməyə çalışardılar. Tutulan işdirakçı gözü bağlı olanı əvəz edərdi.

ROZA-PROZA

Roza-proza oyunu zamanı iki uşax uzun ipin ujdarınan tutub fırladar, bir, bəzən də iki-üş nəfər bu ipin ortasına girib, atılıb düşər, çalışardı ki, ipə ilişməsin. İpə ilişən uduzmuş sayılar, oyunnan çıxıb, gedib ipin ucunna tutub fırladanı əvəz edərdi.

EVÇİK-EVÇİK

Qız uşaxları balaca vaxlarında evcik-evcik oynamağı da çox sevər, torpaxdan, palçıxdan və müxtəlif əşyalardan özdərinə ev düzəldər, bir-birinə qonax geder, aş bəşirər, gəlin köçürərdilər və s.

XVIII. YUXU YOZMALARI

A

Ağcaqanad – üzücü bir iş baş verəcəh.

Ana – sıxıntıdan çıxacaxsan.

Ata – hərəkət et, bərəkətdi olasan.

Arıxlamax – baxtın üz döndərüb.

Acı şey yeməh – sıxıntıdı.

Ağlıx – söz-söhbətdi.

B

Bağ – bərəkəte yetməhdi.

Bıçax – söz-söhbətdi.

Borc verməh – sınaxdı.

C

Çöl – rahatdix, asudəlih əlamətidı.

C

Corab – corab geyinməh darıxdı, soyunmax – darıxdan qutarmaxdı.

D

Dabañ – yuxuda daban qaşımax gözədməz səfərə çıxmağın əlaməti sayılır.

Dava-dalaş – canın bərəkət olacaq, argı-acı görmüyəcəhsən.

Dağdağan – qada-bəladan, bəd nəzərdən uzağ olmax əlamətidı.

Darax – qayğı hesab olunur. Yuxuda darağanın başını darıtır-sansa, nəyinsə qayğısını çəkəcəhsən.

Daş – yuxuda daş daşımax çətinliyə düşməh kimi yozulur.

Dəvə – xeyir-bərəkət yuxusudu. Yaxınnarda əlinə pul-para gələcəyinin əlamətidı.

Dəyirman – səxavət nişanəsidi.

Dərə-uçurum – qarşına çətinliklər çıxacağınnan xəbər verir.

Dovşan – haqqında dedi-qodu gəzdiniyi bildirir.

Döyülməh – canı bərkiməh, argı-acıdan uzağ olmax nişanəsidi.

Durna – səfərə çıxmax kimi yozulur. Ayrılıx əlaməti də sayılır.

Dağ – ucalıxdı. Dağın başına çıxıbsansa, deməh ucalacaxsan, sorağın ürəyaçan işdərdən gələcəh.

Darı – yuxuda darı görübsənsə, vaxtın ürəyincə olmuyan xırda-xuruş işdərdə kədəcəh.

Dərman – yuxuda dərman görməh, dərman işməh acılıxdı. Xəsdəlih, bəd hadisə olacağını göstərir.

E

Ev – yuxuda evdən çıxırsansa, darıxdan qutarırsan, işdərin hasannaşır. Evə girirsənsə, çətinliyə düşər olacaxsan, işdərin qaydasınca getmiyəcəh.

Ə

Əl – yuxuda əl-ələ verməh ayrılıq əlamətidı.

Ət – pis əlamətdi. Yuxuda ət yeyirsənsə, işdərin dolaşacax.

Ətir – görüş, vüsal yuxusudu.

G

Güzgü – bəxt yuxusudu. Güzgü tapbax bəxtin üzə gülməyidi. Güzgü sınması yaxşı dəyil.

Gül – yuxuda gül görməh sevgi əlamətidı.

Güllə – yuxuda güllə atmax, güllə səsi eşitməh, gülləynən yara-lanmax – qüvvətdənməh, güjdənməh, sağlam olmax kimi yozulur.

Gülməh – qəmli olmağa işarədi.

Günəbaxan – istəh yuxusudu, sevgi əlamətidı.

Gün işığı – gün işığı görməh, işıxdı durmax şadıddı yuxusudu. Aydınrix, rahatdix, xoş gün-güzaran nişanəsidi.

H

Hasar – hasar çəkməh dara düşməhdi.

Hörlük – qayğıdı.

Hüzn – tərsinədi, yəni şənhiydi.

X

Xalça – səfərə çıxmax xəbəridi.

Xəlbir – ziyanlıq olacağını göstərir.

Xəmir – işdərin axara düşəcəyini göstərir.

Xına – şaddix olacağını göstərir.

I

İynə – yaxın qohumnar arasında söz-sov olacağına işarədi. Saplanmış iynə isə söz-sovun uzanacağını bildirir.

İp – yol getməyə, səfərə çıxmağa işarədi. Düyünnü ip səfərə dolaşix işdərlə olacağınnan soraxdı.

İt – bəddi. Yuxuda səni it tutbsa, deməh kimsə sənə şər atacaq, işdərinə əngəl törədəcəh.

İşix – yuxuda işix yandırmaq aydınliğa çıxmaxdı, işix sönməyi – işdərin korlanmağına işarədi.

K

Kabab – azar-bezar əlamətidi. Naxoşdux olacağınnan soraxdı.

Kol-kosdux – səni isdəmiyən adamların əhatəsinə düşəcəyini göstərir.

Kömür – qara gün əlamətidi.

Kötüh – yuxuda bərh küləh əsməsi çətinliyə düşməh, ziyanlıx çəhməh əlamətidi.

Küpe – ağartı dolu küpe bərəkətə işarədi, qızıl küpəsi qəm üzünə yozulur.

Q

Qab, qacax – qayğıların çoxalacağına işarədi.

Qayix, gəmi – üreyində nə murad varsa, onun hasil olacağı vaxdın yaxınlaşdığını bildirir.

Qaçi – kiminsə sənin qiybətini elədiyinin, haqqında orda-burda söz-sov yaydığınnan xəbəridi.

Qamış – yuxuda qamışdix görməh bəd sayılır. Sıxıntı, dərd, qəm olacağınnan əlamətidi.

Qan – qovuşuxdu. Uzaqda olan yaxın bir adamınnan görüşəcəyinnən xəbər verir.

Qapı – bərəkətə bir işarədi, açıx qapı odu kı, evinə bərəkət gələcəh, bağlı qapı odu ku, bərəkətin azalacaq.

Qarannix – yuxuda qarannixda qalmax, qarannixda yol getməh nəse bir çətinliyə düşəcəyini bildirir.

Qarpız – əgər yuxuda qarpız görübsənsə, yaxınnarda şad xə-

bər eşidəcəhsən.

Qaşmax – yüngülləşməh, dərd-bəladan, azar-bezardan uzaq olmaxdı.

Qəbirsandix – yuxuda qəbir və yaxud qəbirsandix görməh varlanmağa yozulur.

Qələm, kağız – uzaqda olan bir adamınnan xəbər gələcəyini göstərir.

Qızıl – nəse bir xəbər eşidəcəyini bildirir.

Qoyun – bərəkət yuxusudu. Var dövlətinin artıb-çoxalacağını göstərir.

Qonax – yuxuda qonax getməh yüngülləşməhdi. Qonaxın gəlib-sə, işdərinin çoxalıb həddən aşacağı gözdənilir.

Quyu – iki cür yozulur. Su dolu quyu – aydınliq, xeyir-bərəkət yuxusudu. Susuz, adi qarannix quyu – bəddi, işdərin dolaşma biləcəyine işarədi.

Quş – bərəkət yuxusudu. Əlini hansı işə vursan, asanlıqnan başa yetəcəh.

L

Lampa – yaxı yuxudu. Müşgül bir işdəni qutarıb işıqlığa, aydınliğa çıxacaxsan. Lampaın sönməyi pısdı. Qan-qaraçılıxdı.

Ləçəh – hamilə qadın ləçəh görübsə, qızı olacaq.

Lil – yuxuda lil görməh o deməhdi ki, işdərin bir-birinə qarışacaq. Qan-qaraçılıx olacaq.

M

Meçid – mübarəh yuxudu. Halallıx, xeyir-bərəkət, mətləb-muradın hasil olmağı kimi yozulur.

N

Nal – at nallamax yaxşıdı. Kiməsə xeyrin dəyəcəh, sənin əlinnən istəyinə yetəcəh, həmişə də hörmətini saxlıyacaq.

Nar – istəh yuxusudu. Səvən cavan qız və ya oğlan yuxuda nar görübsə istəyinə qovuşacaq.

Nərdivan – yuxuda nərdivan, yaxud da pilləkannan yuxarı qalxmax ucalmax, yüksəlməh əlaməti kimi yozulur.

O

Ov – yaxçı əlamət sayılır. Nəse bir itgi olacağınnan xəbər verir.

Oğurrux – yuxuda oğurrux etməh canındakı arğı-acıların tezdiynən çıxıb gedəcəyinə işarədi.

Ox – güc, qüvvət yuxusudu. Ox atırsansa qada-baladan uzağ olacağını bildirir.

Oxlov – kiminsə səni möhkəm dänniyəcəğinin soragıdı.

Ocax-alov – qalmaql olacağınnan, müşgül iş baş verəcəyin-nən xəbər verir.

Ö

Ölməh – özünün, ya da başqa bir adamın öldüyünü yuxuda görməh ömrün uzanmağı hesab olunur.

Öpbəh – yad kişini, ya da yad arvadı öpbəh ailədə nəse söz-sov olacağınnan, incihliş düşəcəyinnən xəbər verir.

P

Paltar – darrıxdı.

Papax – ucalıxdı.

Pir – bir qayğın varsa, həməh qayğıdan qutaracaxsan.

Pul – sədi.

Pul yığmax – nigarənçılıxdı.

Pul itirməh – yaxcıdı.

S

Saqqal – yuxuda saqqalı olmax var-dövlətə çatmax deməhdi. Saqqız – yuxuda saqqız görməh, saqqız çeynəməh dedi-qodu əlamətid.

Sağsağan – mübarəh sayılır. Xoş bir müjdə alacaxsan.

Sarımsax – acılıxdı. Azar-bezar əlamətid.

Soğan – acılıxdı. Xəsdəlih, ziyannıg əlaməti sayılır.

Süd – yuxuda süd görməh, süd içməh xeyirlihd. Bərəkət əla-mətid.

Sümüh – bərkə, dara, çətinliyə düşəcəyinnən soraxdı.

Ş

Şal – ayrılıxdı.

Şəkil – nigarənçılıxdı.

Şir – təhlükədi.

Şor – ara-bərədə qız-gəlin söhbətinin gəzəcəyini nişan verir. Yaxçı yuxu dəyil.

Şüşə – aydınıxdı.

T

Taxt, çarpay – azar-bezar nişanəsidi.

Təndir – çörəh bişirilsə yaxçı yuxu, bərəkətdi.

Təpə – yüksəlməhdi.

Tərəzi – çəh-çevirri bir işə düşəcəyinnən xəbər verir.

Tikan – arxanca söz-sov gəzdiyinə işarədi.

Toyux, cülcə – yaxçı yuxudu.

Tüstü – acılıxdı. Qanqaraldan bir əhvalat olacağınn əlamətid.

Tüfəng – nəse gözdənilməz bir xəbər gələcəyinnən soraxdı.

U

Un – yuxuda un ələməh çox yaxcıdı, bərəkətə yetməhdi.

Uşmax – boy atıb böyüməhdi.

Uşax – körpə oğlan uşağı görməh var-dövlət, artım, uğur kimi yozulur.

Ü

Üzərrih – düşərri yuxudu. Xatadan yan ötməh əlaməti kimi yozulur.

Üzüm – göz yaşıdı.

Y

Yağış – aydınıxdı.

Yamax – yuxuda cırıx paltarı yamamax yaxçı əlamət sayılır, dara-çətinə düşməh kimi yozulur.

Yarpız – şəfa tapbax, sağlam olmağ əlamətid.

Yol – yuxuda yol getməh üreyində tutduğun murada çataca-ğinnan xəbər verir.

Yorğan-döşəh – xəsdəlih, azar-bezar nişanəsi kimi yozulur.

Yoxuş – yuxuda yoxuşnan qalxmaq, ucalmaq, yüksəlməyə əlaməti.

Yun – əmin-amannıx, rahatdıx, dinjdih olacağını göstərir.

Z

Zəmi – bərəkət, şaddıx, toy nişanəsi sayılır.

Zəng – ayrılıx, səfərə çıxmaq xəbəridi.

Zərgər – zərgər dükanı görməyə, zərgərdə üzüh, bilərzih, boyunbağı düzəltməyə yaxşı sayılır.

Zibillih – yuxuda ziyarətə getməyə üreindəki mətləbin nazil olacağını xəbər verir. Belə yuxunu görənnən sora nəzir-niyaz verməyə savabdı.

SÖYLƏYİCİLƏR HAQQINDA MƏLUMAT

I. MİFLOLOJİ RƏVAYƏTLƏR.

"Azərbaycan mifoloji mətnləri" (Bakı, 1988) kitabından və Ə.Ələkbərlinin "Qərbi Azərbaycan" kitabının I-ci cildindən (Bakı, 2003) götürülmüşdür.

II. İNANCLAR.

Qələndərova Güllər Haqverdi qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 76 yaşlı), Bayramova Tərən Heydər qızı (Vedi rayonunun Yengicə kəndi, 74 yaşlı), Səfərova Gülarə Məhəmməd qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 60 yaşlı).

III. ALQIŞLAR, QARĞIŞLAR, ANDLAR

ALQIŞLAR. Ələkbərova Xeyrən Qəmbər qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 80 yaşlı), Məmmədov Teymur İsmayıl oğlu (Qəmərlı rayonunun Torpaqqala kəndi, 75 yaşlı), Rəhimov İsmayıl Səməd oğlu (Zəngibasar rayonunun Sarıcalar kəndi, 72 yaşlı), Ramazanova Sura (Vedi rayonunun Şirəzli kəndi, 70 yaşlı).

QARĞIŞLAR. Orucov Oruc Cabbar oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 55 yaşlı), Allahverdiyev Əziz Abdulla oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 68 yaşlı), Ələkbərova Xeyrən Qəmbər qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 80 yaşlı), Qələndərova Zöhrə Şəfi qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 63 yaşlı).

ANDLAR. Bayramova Tərən Heydər qızı (Vedi rayonunun Yengicə kəndi, 74 yaşlı), Xəlilov Nəgdəli Xəlil oğlu (Zəngibasar rayonunun Sarıcalar kəndi, 58 yaşlı), Yusifov Yusif Mirzə oğlu (Zəngibasar rayonunun Qaraqışlaq kəndi, 80 yaşlı).

IV. MƏRASİM FOLKLORU.

Mövsüm-mərasim nəğmələri. Süleymanova Züleyxa Xudu qızı (Vedi rayonunun Yengicə kəndi, 65 yaşlı).

Əmək nəğmələri.

Holavalar. Səyaçı sözləri. Sərdarov Abbasəli Abuzər oğlu

(Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 70 yaşlı), Ələsgərov Ələsgər Bayram oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 70 yaşlı), Məmmədova Mədinə Əsgər qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 78 yaşlı).

Vəsi-hallar. Əliyeva Süsən Şükür qızı (Vedi rayonunun Şidli kəndi, 66 yaşlı).

Novruz bayramı. Sünnət mərasimi. Ə.Ələkbərlinin "Qərbi Azərbaycan" çoxcildliyinin I və II cildlərindən (Bakı, 2002, 2003) götürülmüşdür.

Qurbankəsmə. Bünyadov Yunis Heydər oğlu (Vedi rayonunun Bayburd kəndi, 64 yaşlı).

Toy adətləri. Ələşrəf Şahbazovun (Vedi rayonunun Yellicə kəndi) söylədiyi mətn Sevinc Hüseynova tərəfindən yazıya alınaraq və "Vedibasar" qəzetinin 16 fevral 2004-cü il və 1 mart 2004-cü il tarixli saylarında dərc edilmiş, Ələkbərova Nazlı Şəfi qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 69 yaşlı) tərəfindən söylənilən əlavələrlə təkmilləşdirilmişdir.

Toyda ifa edilən əsas milli rəqslər. Ə.Ələkbərlinin "Qərbi Azərbaycan" çoxcildliyinin I və II cildlərindən (Bakı, 2002, 2003) götürülmüşdür.

Yalıbaşılar. Sərdarov Abbasəli Abuzər oğlu (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 68 yaşlı).

V. ƏFSANƏ VƏ RƏVAYƏTLƏR.

İrəvanda xal qalmadı. "Vedibasar" qəzetinin 16 aprel tarixli sayından götürülmüşdür.

Yeddi qardaş dağı. Karvanqıran ulduzu. Qısır dağ. Lələ dastanı. İsmayilov İsmayıl Abdulla oğlu (Zəngibasar rayonunun Uluxanlı kəndi, 82 yaşlı), Səfərov Sabir Xəlil oğlu (Zəngibasar rayonunun Haçaparaq kəndi, 78 yaşlı).

Çobankərə. Vay arxam. Buğdaynan daş. Dəvəsi itmiş kişi. Dəvənin ovsarbağı. Qoşnan canavar. Kimi seçərsən. Qarışqanın cavabı. Allah, özün bilən yaxıcı. Mətnlər akademik Budaq Əbdüləli oğlu Budaqovun (Zəngibasar rayonunun Çobankərə kəndi) "Çobankərə eli" kitabından (Bakı, 1996) götürülmüşdür.

Toxmaxan gölü. Aygır gölü. Dəlmə. Ərəbgir. İrəvan sərdarı. Tüccar. Azərbaycan folklor nümunələri olan, lakin erməni mənəviyyat quldurları tərəfindən erməni rəvayətləri kimi mənimsənilən bu mətnlər akad. Aram Qanalanyanın tərtib etdiyi "Erməni rəvayətləri" (İrəvan, Ermənistan EA nəşriyyatı, 1969) kitabından götürülmüşdür (s.78, s.79, s.90, s.90-91, s.161, s.296-297, s.327). Mətnləri prof. İsrəfil Abbaslı dilimizə çevirib təqdim etmişdir.

Düşməncilik. Mətn "Vedibasar" qəzetinin 19 mart 2003-cü il tarixli sayından götürülmüşdür.

Pirəl-Mürsəl ocağı. Quliyev İsmayıl Hüseyn oğlu (Vedi rayonunun Xalisə kəndi, 53 yaşlı).

Qədr gecəsi. Şanapipih. Bədnəziyyət qarğa. Çəçələ barmax. Buğda, arpa və darı. Cəbrayılın marağı. Kər dilənçinin əhvalatı. Xatın arxı. Ozan. Qasımov Eylas İman oğlu (Vedi rayonunun Böyük Vedi kəndi, 80 yaşlı), Məmmədov Teymur İsmayıl oğlu (Qəmərlı rayonunun Torpaqqala kəndi, 70 yaşlı), Əzizov Əyyub Teymur oğlu (Zəngibasar rayonunun Mehmandar kəndi, 70 yaşlı), Yusifov Yunis Mirzə oğlu (Zəngibasar rayonunun Qaraqışlaq kəndi, 66 yaşlı), Ələkbərov Bilal Əziz oğlu (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 68 yaşlı), Abbasov Oruc Məmiş oğlu (Vedi rayonunun Qaratorpaq kəndi, 78 yaşlı), Abbasov Həsən Hüseyn oğlu (Vedi rayonunun Qaraxaç kəndi, 66 yaşlı).

Bir az dözdün! Şəhpəri "dayı"nın plov bişirməyi. İki düşməni. Ə.Ələkbərlinin "Qərbi Azərbaycan" kitabının I-ci cildindən (Bakı, 2003) götürülmüşdür.

Seyid ocağı. Ağadadə pirində. Müxənnət təpəsi. Dəli Sadıqnan Müzəfərəddin şah. Mətnlər Ə.Ələkbərlinin "Qərbi Azərbaycan" kitabının 2-ci cildindən (Bakı, 2002) götürülmüşdür.

Ustanın üç məsləhəti. Mətn "Vedibasar" qəzetinin 16-31 iyul 2004-cü il tarixli 14-cü sayından götürülmüşdür. Söyləyən: Ələşrəf Şahbazov, qələmə alan: Sevinc İrəvanlı.

Təki ürəyimiz boş olmasın. Mətn "Vedibasar" qəzetinin 1 iyul 2003-cü il tarixli sayından götürülmüşdür.

Süleyman peyğəmbərnən bayquş. Ələkbərov Yusif Əziz oğlu (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 68 yaşlı)

VI. NİYƏ BELƏ DEYİRİK?

Dalınca qırmızı alma göndərmisəm? Bulax səsə gələr. Batbat yemisən? Ayaqyalınnığı da görmüşüh, dəmirtikannığı da. Qaracalı kolu kimi nə bitibsen gözümün qabağında? Vədi rayonunun Böyük Vədi kənd sakini, məşhur yazıçı Fərman İsmayıl oğlu Kərimzadə tərəfindən yazıya alınmış və ilk dəfə yazıçının "Vədinin yanı dağlar" publisist yazısına ("Azərbaycan" jurnalı, 1988, №9) daxil edilmişdir.

Lap Şəddadı. İşi Düyünə düşüb. Allah heş kəsin işini Düyünə salmasın. Lələ köçüb, yurdu qalıb. Ayı mərgizdən qaçıb. Şeytannan çiling-ağac oynamax. Özünə boy verməh. Vediliyih, dediyimiz dedihdi. Vədinin quru bəyləri. Xumun dibində yatmax. Seyid Yasın kimi həmişə əlin açıxdı. Çəlası. Bay olmax, bay cləməh. Avşarlılar kimi nə yol üstündə durmusan? Kürüşnəsinə od düşməh və ya kürüşnəsi yanmax. Bu mətnlər Əziz Ələkbərli tərəfindən yazıya alınmış və onun "Qərbi Azərbaycan" kitabının I-ci cildinə (Bakı, 2003) daxil edilmişdir.

Pənəhin iclasına dönüb. Belə şeylər Əzim əminin eyninə dəyil və ya Əzim əmiyə nooldu ku?! Qaloş qaloşdu, içindəki tiroş nədi? Quşqun təklifi və ya "xala, xətrini qalmasın". Daşını atmax. Aşix Bayram bağ salmaxda, urus İrəvanı almaxda. Mətnlər Ə.Ələkbərlinin "Qərbi Azərbaycan" kitabının 2-ci cildindən (Bakı, 2002) götürülmüşdür.

Gej gəlmisəm, yoxsa az gətimisəm. Mətn "Vədiabas" qəzetinin 2 aprel 2003-cü il tarixli sayından götürülmüşdür.

Teconun qanı olmadı kırı? Bu xına o xınadan deyil. Yənə bir gül axıtdı. Malını vermə pis adam ol. Nə gəzirsən Molla Əlinin hasarının üstündə ki, qarnına da şüşə keçə? Sərtib İslam oğlu Məhərrəmov (Vədi rayonunun Xalisə kəndi, 50 yaşlı).

Elə bil Şəbi qarının itidi. Mənə iti-qurdu göstərmə, Kəlbə Əlini göstər! Quliyev İsmayıl Hüseyn oğlu (Vədi rayonunun Xvalisə kəndi, 53 yaşlı).

Şahverdi, yar da şirindi, can da şirindi. Oğrunun yadına daş salırsan? Mətnlər "Vədiabas" qəzetinin 16 may 2003-cü il tarixli sayından götürülmüşdür.

Onda görərsən. Şahın təmbəli. Mətnlər akademik Budaq Əbdülməli oğlu Budaqovun (Zəngibasar rayonunun Çobankərə kəndi) "Çobankərə eli" kitabından (Bakı, 1996) götürülmüşdür.

VII. NAĞILLAR.

Tülkünün oğuruğu. Səfərov Yunis İbrahim oğlu (Vədi rayonunun Qaralar kəndi, 70 yaşlı).

Tülküynən xoruz. Ələkbərov Fərman Məhərrəm oğlu (Vədi rayonunun Qaralar kəndi, 74 yaşlı).

Babaynan fələh. Akademik Budaq Əbdülməli oğlu Budaqovun (Zəngibasar rayonunun Çobankərə kəndi) "Çobankərə eli" kitabından (Bakı, 1996) götürülmüşdür.

Halvaçının nağılı. Bayramov Məhərrəm (Vədi rayonunun Kotuz kəndi, 80 yaşlı).

Qara dağın sirri. Əsədov Ağamir Mircavad oğlu (Vədi rayonunun Şirazlı kəndi, 66 yaşlı).

Soltan Məlih. Zəhra Ələkbərova (Qəmərlı rayonunun Yamancalı kəndi, 80 yaşlı).

Tacir oğlu. Allahverdiyev Əziz Abdulla oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 68 yaşlı).

Ovcunun sirri. Səfərov Abbas İbrahim oğlu (Vədi rayonunun Qaralar kəndi, 67 yaşlı).

Tacirnin kənddi. İsmayılov Əli Məhərrəm oğlu (Zəngibasar rayonunun Uluxanlı kəndi, 80 yaşlı).

Nankorun aqibəti. Yusifov Orucəli Məşədi Yusif oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 76 yaşlı).

Usdaynan şagirdi. Qələndərov İbrahim Şəfi oğlu (Vədi rayonunun Qaralar kəndi, 79 yaşlı).

Bəhrəmin nağılı. Ələkbərov Yaşar Əkbər oğlu (Qəmərlı rayonunun Torpaqqala kəndi, 64 yaşlı).

Fatma gəldi, qas. Mətn akademik Budaq Əbdülməli oğlu Budaqovun (Zəngibasar rayonunun Çobankərə kəndi) "Çobankərə eli" kitabından (Bakı, 1996) götürülmüşdür.

Əzim sövdəgərin nağılı. Ələkbərova Nazlı Şəfi qızı (Vədi rayonunun Qaralar kəndi, 69 yaşlı).

Üş bacının nağılı. Allahverdiyev Əziz Abdulla oğlu, (Zəngi-

basar rayonunun Dəmirçi kəndi, 68 yaşlı).

Coban Məhəmməd. Bayramov Əsgər Cəlal oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 74 yaşlı).

Yazılanı pozmaq olmaz. Əliyev Əsfer Surxay oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 70 yaşlı).

Şah Abbasın qoca. Vəli Ələkbərov (Qəmərlı rayonunun Yamancalı kəndi, 85 yaşlı).

Kasıb qardaşın varrı qardaşın nağılı. Cabbarov İslam Qafar oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 70 yaşlı).

Qədi bəyin nağılı. Əkbərov Bəhman Həmzə oğlu (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 67 yaşlı).

Xəbis vəzir. Məmmədov Abbas Allahverdi oğlu (Vedi rayonunun Xalisə kəndi, 53 yaşlı).

Şahnən coban. Quliyev Cabbar Əli oğlu (Zəngibasar rayonunun Haçaparaq kəndi, 82 yaşlı).

İki dost. Nuriyev Məcid Həmid oğlu (Vedi rayonunun Böyük Vedi kəndi, 79 yaşlı).

Hörməti qonax çağır. Ələkbərova Gülnis Məhəmmədəli qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 65 yaşlı).

Günahlarımın biri də arıtsın. Heydərova Xədicə Kərbəlayi Mahmud qızı (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 71 yaşlı).

Qaraxan və Duraxan. Məmmədov Əbdül (Qəmərlı rayonunun Yamancalı kəndi, 60 yaşlı).

Şeytanın nağılı. Səfərova Fatma İbrahim qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 82 yaşlı).

VIII. QARAVƏLLİLƏR.

Yeddi fətir yeyən qız. Eşşəyim anadangəlmə quyruxsuzdu. Şıçannar paccalı. Bir kışə qızıl. Sən bələ bilmədin. Ta mən düşməni dişimnən öldürməyəcədim?

Qasimova Bulur Xudayar qızı (Vedi rayonunun Yengicə kəndi, 71 yaşlı), Səfərova Fatma Məhəmməd qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 69 yaşlı), Fatma Əsəd qızı (Vedi rayonunun Qaralarkəndi, 79 yaşlı), Bayramova Xublar Bəhram qızı (Vedi rayonunun Yengicə kəndi, 70 yaşlı).

IX. LƏTİFƏLƏR.

Qaşmağın xeyri və ziyanı. Papağım qayıtmıyıb ki? Vaxtım yoxdu. Kasıblığın qocalıx. Lornan sorun fərqi. Səni yandırmasın, mənı yandırmaz. Mənı cəhənnəmə göndərin. Xoruz alacam. Biz heş balağa da dönməmişik. Hardadı məndə o baxt? Anama de, "qulluxçu"nu göndərsin. Qoyun əldən gedər. Bə qardaş deyiləh?! Bəhlulun sınağı. Baqqalın çoxbilmişdiyi. Mollanın qabiliyyəti. Qurd ağzı "bağlıyan". Fermanın planı dolan deyil. Özünüə yezid tapın. Bəhlul Danəndənin evlənməsi. Beş barmax, ya iki barmax. Bəhlul Danəndəyə nə molla. Bəhlul Danəndənin hazircavablığı. Gətirsən, minib atam evinə gedərdim. Təzə heyvan. Nə üçün özdərini öldürüllər? Qızıl balta verdiyi idi, dəmiri də apardı. Mollanın alveri. Qara öküz gətirdiyini aparar. Orucov Oruc Cabbar oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 57 yaşlı), Bayramov Məhərrəm (Vedi rayonunun Kotuz kəndi, 80 yaşlı), Eylasov Nuru Əhəd oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 67 yaşlı), Əliyeva Zeynəb Salah qızı (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 70 yaşlı), Məhərrəmov Sərib İslam oğlu (Vedi rayonunun Xalisə kəndi, 50 yaşlı).

Dəvə uşaxdı? Bəli. Dana baltanın sapını batırdı. Qazan qızıl. Pişiyən siçan. Gönü suya vermə. Tutmayan bal. Çoban canavar. Müdrüh baba. Təmbəl oğul. Yıxılan dəvə. Mən o kişilərdən deyiləm. Süd qardaşı. Akademik Budaq Əbdülməli oğlu Budaqovun (Zəngibasar rayonunun Çobankərə kəndi) "Çobankərə eli" (Bakı, 1996) kitabından götürülmüşdür.

Sarı şinel. Məhəmməd kişinin canavarı. "Şümür" keşiş. Kəndirini sallə. Lüləsi göyə baxır. Sizi aj qoymuşacaxdım ki. Bu ku adamdı. Əziz Ələkbərlinin (Vedi rayonunun Qaralar kəndi) "Qərbi Azərbaycan" kitabının I-ci cildindən (Bakı, 2003) götürülmüşdür.

X. ATALAR SÖZLƏRİ VƏ MƏSƏLLƏR.

Ələkbərov Yusif Əziz oğlu (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 68 yaşlı), İsmayilov Əli Məhərrəm oğlu (Zəngibasar rayonunun Uluxanlı qəsəbəsi, 80 yaşlı), Səfərov Abbas İbrahim oğlu (Vedi

rayonunun Qaralar kəndi, 67 yaşlı), Allahverdiyev Əziz Abdulla oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 68 yaşlı), Bağirov Musa Məşədi Hüseyn oğlu (Vedi rayonunun Baxçacıq kəndi, 68 yaşlı), Orucova Göyərçin Əhəd qızı (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 62 yaşlı).

Məmmədvali Qəmərlı. Atalar sözləri, İrəvan, 1899.

XI. TAPMACALAR.

Əsgərov Əsgər Bayram oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 70 yaşlı), Allahverdiyev Əziz Abdulla oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 68 yaşlı).

XII. XALQ MAHNILARI.

O xal nə xaldı. Çigey, çigey. Sara. Quşum. İrəvan çuxurunda geniş yayılmış bu xalq mahnıları 1930-cu ildə Bakıda nəşr olunmuş "Aşıqlar" kitabından (toplayanı H.Əlizadə) götürülmüşdür.

Nadana məni. Demədimmi. Bəka yar gələ. Məmmədova Fizzə Məmmədağlı qızı. (Vedi rayonunun Xalısə kəndi, 70 yaşlı).

Buğdacan. Al gəti. Məhərrəmovə Dərbənd Muxtar qızı (Vedi rayonunun Şidli kəndi, 68 yaşlı).

XIII. BAYATILAR.

Məmmədova Mədinə Əsgər qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 78 yaşlı), Ələkbərova Nazlı Şəfi qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 69 yaşlı), Ələkbərova Zəhra (Qəmərlı rayonunun Yamancalı kəndi, 80 yaşlı), Allahverdiyev Əziz Abdulla oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 68 yaşlı), Orucova Yeter Cabbar qızı (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 70 yaşlı), Orucov Oruc Cabbar oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 57 yaşlı), Ələsgərov Ələsgər Bayram oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 70 yaşlı).

MÜƏLLİFLİ BAYATILAR.

Səriyyə Xatun. 1908-ci ildə İrəvan şəhərində dünyaya göz açmış, 1990-cı ildə dünyasını dəyişmişdir. Əli xanın nəvəsi, Cəmil bəyin isə qızıdır. Bayatıları "İrəvan bayatıları" adı ilə

kitab şəklində çap olunmuşdur (Bakı, 1998).

Fizzə Məmmədova. Vedi rayonunun Xalısə kəndindədir. Tarix elmləri doktoru, professor Süleyman Məmmədovun anasıdır. Bayatıları S.Məmmədovun "O yerlərdə izim qaldı..." kitabında (Bakı, 1997) və "Vedibasar" qəzetində (19 mart 2003-cü il, 1 aprel 2003-cü il) çap olunmuşdur.

Mir Abbas Mir Məcid oğlu Təvəkküllü. Vedi rayonunun Haxıs kəndindədir. Hazırda Bərdə rayonundakı 32-lər kəndində yaşayır, 60 yaşındadır. Bayatıları dövrü mətbuatda dərc olunmuşdur.

Əminə Nəcəfqızı. Vedi rayonunun Xosrov kəndindən məşhur "Qırmızı Bayraq" ordenli "Qırmızı tabor"çu Nəcəf Qulu oğlu Rüstəmovun (Xosrov Xosrovskinin) qızıdır, bayatıları dövrü mətbuatda və Ə.Ələkbərlinin "Qəbir Azərbaycan" kitabının 1-ci cildində (Bakı, 2003) nəşr olunmuşdur.

Nəvruz Rəhimov. Vedi rayonunun Kiçik Vedi kəndindədir, 1948-ci ildə Azərbaycana deportasiya olunmuşdur. Bayatıları dövrü mətbuatda dərc edilmişdir.

XIV. AĞILAR.

Ələkbərova Zəhra (Qəmərlı rayonunun Yamancalı kəndi, 80 yaşlı), Orucova Yeter Cabbar qızı (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 70 yaşlı).

XV. HAXIŞTALAR.

Məmmədova Mədinə Əsgər qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 78 yaşlı), Ələkbərova Nazlı Şəfi qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 69 yaşlı), Nağıyeva Gülşən Şəfi qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 66 yaşlı). Məmmədova Mədinənin söylədiyi bayatıların bir hissəsi professor İsrail Abbasov tərəfindən 1967-ci ildə yazıya alınmış və "Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası"nın 1-ci cildinə (Bakı, 1982) daxil edilmişdir. Ətraflı məlumat üçün bax: Göstərilən mənbə, səh. 106-111, 497.

XVI. AŞIQ YARADICILIĞI.

AŞIQ ŞERLƏRİ.

Şahablı Aşıq Cəlil. Qeyrət gündür. Aşıq Cəlil XIX yüzilin

ikinci yarısı və XX yüzilin əvvəllərində Vedi rayonunun Şahablı kəndində yaşamış, 1919-cu ildə Şahablı kəndi Andronikin erməni-dəşnak qüvvələri tərəfindən dağıdılıb, əhalisi kütləvi şəkildə qətlə yetiriləndə Aşıq Cəlil gərmə qalağının içinə atılaraq od vurulub yandırılmışdır.

Aşıq Xudayar. Abbasqulu bəy. **Can Abbasqulu.** Aşıq Xudayar da XIX yüzilin sonları - XX yüzilin əvvəllərində yaşamışdır. Vedi rayonunun Qarabağlar kəndindən olan Aşıq Xudayarın oğlu Məhəmməd də aşıq olmuş, Aşıq Məhəmməd adı ilə tanınmışdır.

Yaqub Mustafa oğlu. Qaçqını. Yaqub Mustafa oğlu 1881-ci ildə İrəvan mahalının Sürməli qəzasının Hüseyn kəndində doğulub. Uşaq vaxtından varlılara nökrçilik edib. 1905-ci ilin erməni qırğını nəticəsində ailəlikcə bu kənddən o kəndə köçüb, nəhayət, 1920-ci ildə Gəncə qəzasının Qızılhacılı kəndində yurdlaşıb, üç il sonra Ağdam qəzasına köçüb. Sonrakı taleyi barədə soraq tuta bilmədik.

Aşıq Məhəmməd Kotuzlu. Məscidin. Vedibasars mahalının Kotuz kəndindəndir.

DASTAN.

Aşıq Ələsgərin Zəngibasar səfəri. Bağirov Musa Məşədi Hüseyn oğlu (Vedi rayonunun Bağcacıq kəndi, 70 yaşlı).

XVII. UŞAQ FOLKLORU.

LAYLALAR.

Məmmədova Fizzə Məmmədağlı qızı (Vedi rayonunun Xalisə kəndi, 70 yaşlı), Heydərova Xədicə Kərbəlayi Mahmud qızı (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 71 yaşlı), Haqverdiyev Bəyim Abdulla qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 69 yaşlı).

OXŞAMALAR.

Ələkbərova Banı Mehdi qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 80 yaşlı), Məmmədova Fizzə Məmmədağlı qızı (Vedi rayonunun Xalisə kəndi, 70 yaşlı), Əliyev Əsgər Əkbər oğlu (Zəngibasar rayonunun Sarvanlar kəndi, 51 yaşlı), Qasıмова Bulur Xudayar qızı (Vedi rayonunun Yengicə kəndi, 65 yaşlı),

DÜZGÜLƏR. Süleymanov Qarağöz (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 70 yaşlı), Süleymanova Xoşqədəm Cavad qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 72 yaşlı).

YANILTMAQLAR.

Orucov Oruc Cabbar oğlu (Zəngibasar rayonunun Dəmirçi kəndi, 55 yaşlı).

OYUNLAR. Məhəmmədova Lumu Məhəmməd qızı (Vedi rayonunun Taytan kəndi, 65 yaşlı), Məhərrəmov Nizami Kazım oğlu (Zəngibasar rayonunun Aşağı Neçili kəndi, 56 yaşlı), Abbasov Yusif Hidayət oğlu (Zəngibasar rayonunun Hacı Eylas kəndi, 64 yaşlı), Yusifov Yunis Mirzə oğlu (Zəngibasar rayonunun Qaraqışlaq kəndi, 65 yaşlı).

XVIII. YUXU YOZMALARI. Məmmədova Mədinə Əsgər qızı (Vedi rayonunun Qaralar kəndi, 78 yaşlı), Haqverdiyeva Əzət Məhəmməd qızı (Vedi rayonunun, Qaralar kəndi, 75 yaşlı), Zəhra Ələkbərova (Qemərli rayonunun Yamancalı kəndi, 85 yaşlı), Quliyev Cabbar Əli oğlu (Zəngibasar rayonunun Haçaparaq kəndi, 82 yaşlı).

Yuxu yozmalarının bir hissəsi akademik Budaq Əbdüləli oğlu Budaqovun (Zəngibasar rayonunun Çobankərə kəndi), "Çobankərə eli" kitabından (Bakı, 1996) götürülmüşdür.

ADLAR GÖSTƏRİCİSİ

I. ŞƏXS ADLARI, MİFOLOJİ VƏ FOLKLOR OBRAZLARI

A Allah Ay Aşar (tayfa) Aşiq Bayram Abbasqulu bəy Aşura günü Afət Abdulla şah Aşiq Ələsgər Aşiq Xudayar Andranik Abdulla şah	Ç Çərşənbə axşamı Çilə D Dədə Qorqud Dəli Sadıq Div Dan ulduzu Ə Əli Əzət qarı Əzim kişi Əfəndi Mustafa kişi Əzim Sövdəgər Əhməd Əjdaha Əşrəf
B Boz ay Bəhlul Danəndə Bəhram kişi Bəhman kişi Bətulla	F Fələk Fatma qarı
C Cənnət Cəhənnəm Cəbo Cin Cəlil Cabbar Qaryağdıoğlu	G Günəş Gorəşən H Həzrət Əli Həsən Heydər kişi Hacı Mirəli

Hacı Miralı
Həcər
Hümmət
Həzrəti-Süleyman

X

Xuda
Xudayar
Xızır İlyas
Xan Çoban
Xəlil

İ

İlaxır çərşənbə
İlyas

K

Kosa
Keçəl
Kərəm ağa
Kamil
Kəlbə Əli
Kəlbala İsmayıl
Kiçik çilə
Karvanqıran ulduzu

Q

Qiyamət günü
Qubad kişi
Qurbanəli
Qurban Pirimov
Qədir gecəsi
Qaçaq Kərəm
Qədi bəy
Quran
Qəmlo

L

Leyli
Lələ
Loğman

M

Məhəmməd peyğəmbər
Molla Pənah
Məcnun
Molla Əli
Məhəmməd inb Şəddad
Məmmədsadıq
Mədət müəllim
Məhəmməd kişi
Mirabbas kişi
Mir Möhsün ağa
Məmməd
Müzəffərəddin şah
Məhəmməd
Mehtər Məmməd
Məmmədsöyün

N

Nuh Nəbi
Nuh peyğəmbər
Novruz bayramı
Nadir şah
Nəbo
Nəcəf
Njde

P

Pəri
Pəri xanım
Pənah

R
Rus Saqin

S
Seyid Əhməd
Son çərşənbə
Sultan Hüseyn
Seyid Yasın
Soltan Səttaroglu Əli
Soltan Məlik Sara

Ş
Şahqulu
Şamama
Şəhriyar
Şəddadilər sülaləsi
Şah İsmayıl Xətai
Şeytan
Şabı qarı
Şahverdi
Şahpəri
Şərif
Şah-Abbas
Şümür
Şahabı Aşıq Cəlil

T
Tanrı
Teco
Tağı bəy

U
Ulduz
Usuboglu
Uluxan

Ü
Ünbül xanım

Y
Yetim Əkbər
Yezid
Yaqub
Yavıx baba
Yusub
Yahya Muradoğlu

Z
Zeynal
Zal pəhləvan

II. YER ADLARI

A
Ağdağ
Araz çayı
Aşağı Necili (kənd)
Aran
Ağadədə piri
Ağhəmzəli (kənd)
Arpaçay

B
Bala Arğı (dağ)
Babauşağının bağı
Böyük Vedi (kənd)
Bağdad
Bakı
Böyük Cobankərə (kənd)

C
Cənubi Azərbaycan

Ç
Çobankərə (kənd)

D
Düyün (şəhər)
Dvin (şəhər)
Dəhnəz (kənd)

Ə
Ərzincan
Ərdəbil
Ərmən ölkəsi
Ələyəz (kənd)
Ələyəz (yaylaq)

G
Gəncə
Göyçə mahalı
Goravan (kənd)

H
Həcc
Heydər baba (dağ)
Həştərxan
Hindistan

X
Xan Araz
Xosrov meşəsi
Xatın arxı (kənd)
Xosrov (kənd)

İ
İrəvan çuxuru
İrəvan (şəhər)
İçərişəhər
İran
İlxi qoruğu (kənd)

K
Kərbəla
Kərkab qayası
Kiçik çobankərə (kənd)

Q
Qarabağ
Qərbi Azərbaycan
Qaraqoyunlu dövləti
Qars mahalı
Qaradağ mahalı
Qısırdag
Qara dağ

M
Məkkə
Məşhəd (şəhər)
Müxənnət təpəsi
Muğan

N
Nil dəryası

O
Ordu kəndi

P
Pirəl-Mürsəl ocağı

III. BİTKİ, AĞAC, HEYVAN VƏ QUŞ ADLARI

S
Selim
Sorlu kəndi
Sarı yar dağı

Ş
Şiddi kəndi

T
Təbriz
Türkiyə
Taytan kəndi
Tiflis

U
Uluxanlı (kənd)

Ü
Üçkilse rayonu

V
Vedi
Vedibasar mahalı

Y
Yeddi qardaş dağı

Z
Zəngi çayı
Zəngibasar mahalı
Zorxana
Zastava
Zastava rəisi

A
Arpa
Arı
Armud
Alma
Ayı
At
Ağcaqanad

B
Beçə
Bülbül
Batbat
Buğa
Bayquş
Bırə
Buğda
Böyürtkən
Balıq
Boyana

C
Circırama
Camiş
Canavar
Ceyran
Cüce

Ç
Çiçək
Çəpiş
Çuğundur

D
Dəvə
Dəmirtikan
Dovşan
Darı
Daha
Delfin
Dozanqurdu

F
Fındıq

G
Guvəngəz (bitki)
Gül
Günəbaxan

X
Xoruz
Xına
Xurma

İ
İt
İnək
İlan
İydə
İlgün (kol)

K
Köşək
Kəklik
Kəl
Kələm
Keçi
Köpək

Q
Qırqovul
Qoyun
Qartal
Qatır
Qarğa
Qaraquş
Qurd
Quzu
Qaz
Qarışqa
Qızılgül
Qərənfil
Qaraçalı (kol)
Qamış
Qarpız
Qumru quşu
Qoz

L
Lələ

M
Meymun
Morçalıq (bitki)
Maral

N
Nərgiz
Nər
Nar
Noxud

Ö
Öküz

P	IV. PEŞƏ, SƏNƏT, ALƏT, SİLƏH ADLARI VƏ DİĞƏR ANLAMLAR
Pişik Pambıq Pərvanə Pıtraq	A Ayaqqabı Aşıq-aşıq oyunu Açar Ağac-ağac oyunu Alov
S	B Bağban Balta Bağdagül (rəqs) Bel Beşdaş (oyun) Bənövşə-bənövşə (oyun) Biz (alət) Bıçaq Bal Başmaqçı Bac (vergi) Başmaq Baqqal Bışirmə qurban
Ş	C Cida Gulfa Corab Cığa (bəzək) Cehiz Cəvahir
T	Ç Çoban
Şir Şanapitik Şəftəli Şahin	
Toyuq Tərlan Tülkü Toyuq	
Ü	
Üzüm Üzərlik	
Y	
Yemiş Yonca Yarpız	

F	
Çəsmə Çömçə Çıraq Çörəkçi Çölmək Çəkmə Çörək Çapar Çalası (qatıq mayası)	F Fətir Fil sümüyü Fərraş
D	G Güzgü Gözübağlıca oyunu Gön Gülab
Dəmirçi Dəsmalaldıçaq (oyun) Dələmə Dəsmalatdı oyunu Dilənçi Daraq Dərman Dəyirmandaşı Dəyirmançı Dəvəçi Dəsmal Dükançı Dəf Dinar Duvaq Dabbax	H Həkim Halvaçı Həbsxana Hamamçı Haxışta (rəqs)
E	X Xurcun Xəncər Xalça Xəlbir Xəmir Xəlifə Xonça Xına Xaş Xum (çaxır küpü) Xınayaxdı
Eşşəkbelisındırdı (oyun) Evcik-evcik (oyun) Evtökmə adəti	i İynə İnnabı (rəqs) İmarət İlxıçı
Ə	
Ənzəli (oyun)	

MÜNDƏRİCAT

AFA.....	3
Milli etnik yaddaşdan – folklordan görünən tariximiz: İrəvan və İrəvan çuxuru (H.İsmayilov, Ə.Ələkbərlil).....	5
I. MİFOLOJİ RƏVAYƏTLƏR	
Daşa dönmüş çobannan sürüsü.....	30
Əjdahaynan oğlan.....	30
Arğıdağ.....	31
Nuh peyğəmbər.....	32
Gorəşən.....	32
II. İNANCLAR.....	35
III. ALQIŞLAR, QARĞIŞLAR, ANDLAR	
Alqışlar.....	38
Qarğışlar.....	41
Andlar.....	45
IV. MƏRASİM FOLKLORU	
Mövsüm-mərasim nəğmələri.....	47
Əmək nəğmələri	
Sayaçı sözləri.....	49
Holavarlar.....	51
Vəşfi-hallar.....	52
Novruz bayramı.....	53
Qurbankəsmə.....	56
Sünnət mərasimi.....	57
Toy adətləri	
Elçililiş.....	58
Bəlgə.....	58
Nişan.....	59
Nişanbızdız.....	60
Kəsəmət.....	60
Cəhiz.....	61
Cəhiz görümlü.....	62

Ev bəzəyi.....	62
Toy çörəyi.....	62
Toy.....	63
Xına.....	65
Qapıkəsdil.....	65
Xaş və muğam saati.....	65
Gəlinoturtma.....	66
Duvax.....	66
Qazandibi.....	66
Gəlin görməsi.....	66
Ələpme və ya ayağaşdı.....	67
Toyda ifa edilən əsas milli rəqslər.....	68
Yalıbaşılar.....	69
V. ƏFSANƏ VƏ RƏVAYƏTLƏR	
İrəvanda xal qalmadı.....	70
Qədr gecəsi.....	71
Şanapipih.....	71
Bədnəziyyət qarğa.....	72
Seyid ocağı.....	72
Ağadədə piri.....	73
Müxənnət təpəsi.....	73
Çəçələ barmax.....	74
Buğda, arpa, darı.....	74
Cəbrayılın marağı.....	75
Xatın arxı.....	75
Yeddi qardaş dağı.....	75
Karvanqıran ulduz.....	76
Qısır dağı.....	76
Çobankərə.....	77
Toxmaxan gölü.....	77
Ayğır gölü.....	78
Dəlmə.....	78
Ərəbgir.....	78
İrəvan sərdarı.....	79
Tüccar.....	79
Lələ dastanı.....	79

Kor dilənçinin əhvalatı.....	82
Kimi seçərsən?.....	83
Dəvəsi itmiş kişi.....	84
Allah, özün bilən yaxşıdı.....	85
Qoşnan canavar.....	85
Qarışqanın cavabı.....	86
Buğdaynan daş.....	87
Vay arxam.....	87
Bir az dözünl.....	87
Şahpəri, "dayı"nın plov bişirməyi.....	88
İki düşmən.....	88
Dəli Sadıqnan Müzəfərəddin şah.....	89
Düşməncilik.....	89
Təki ürəyimiz boş olmasın.....	90
Pirəl-Mürsəl ocağı.....	91
Ustanın üç məsləhəti.....	92
Süleyman peyğəmbərmən bəyquş.....	95
Ozan.....	97

VI. NİYƏ BELƏ DEYİRİK?

Dalınca qırmızı alma göndərmişəm?.....	99
Batbat yemişən?.....	99
Ayaqyalınlığı da görmüşüh, dəmirtikannığı da.....	99
Lap Şəddaddı.....	99
İşi Düyünə düşüb.....	100
Allah heş kəsin işini Düyünə salmasın!.....	100
Qaracalı kolu kimi nə bitibdən gözümün qabağında?.....	100
Lələ köçüb, yurdu qalıb.....	100
Ayı mərgizdən qaçıb.....	100
Şeytannan çiling- ağac oynamax.....	101
Özünə boy verməh.....	101
Bulax səse gələr.....	101
Vediliyih, dediyimiz dedihdi.....	102
Vedinin quru bəyləri.....	102
Xumun dibində yatmax.....	103
Seyid Yasın kimi həmişə əlin açıxdı.....	103
Çalası.....	103

Bay olmax, bay eləməh.....	103
Avşarılar kimi nə yol üstündə durmusan?.....	103
Gej gəlmişəm, yoxsa az gətirmişəm?.....	104
Teconun qanı olmadı ki?!.....	104
Bu xına o xınadan dəyil.....	104
Elə bil Şabı qarının itidi.....	105
Kürüşnəsinə od düşməh və ya kürüşnəsi yanmax.....	105
Mənə iti-qurdu göstərmə, Kəlbə Əlini göstər!.....	106
Şahverdi, yar da şirindi, can da şirindi.....	107
Oğrunun yadına daş salırsan?.....	107
Yenə bir gül axıtdı.....	107
Malını vermə pis adam ol.....	108
Nə gəzirsən Molla Əlinin hasarının üstündə ki, qarına da şüşə keçə?.....	109
Pənəhin iclasına dönüb.....	109
Belə şeylər Əzim əminin əyninə dəyil və ya Əzim əmiyə nooldu ki?!.....	110
Qaloş qaloşdu, içindəki tiroş nədi?.....	110
Quşqun təhlifi və ya "xala, xətrin qalmasın".....	110
Daşını atmax.....	111
Aşix Bayram bağ salmaxda, urus İrəvanı almaxda.....	111
Onda görərsən.....	111
Şahın təmbəli.....	112

VII. NAĞILLAR

Heyvanlar haqqında nağillər

Tülkünün oğuruğu.....	113
Tülküynən xoruz.....	114

Şehrli nağillər

Babayanın fələh.....	115
Halvaçının nağılı.....	121
Qara dağın sirri.....	127
Soltan Məlih.....	140
Tacir oğlu.....	150
Ovcunun sirri.....	154
Tacirmən kənddi.....	156

Məişət nağilləri

Nankorun aqibəti.....	163
Usdaynan şagirdi.....	164
Bəhrəmin nağılı.....	165
Fatma gəldi, qaş!.....	168
Əzim Sövdəğərin nağılı.....	170
Üş bacının nağılı.....	178
Çoban Məhəmməd.....	182
Yazılanı pozmağ olmaz.....	187
Şah Abbasın qoca.....	190
Kasıb qardaşın varı qardaşın nağılı.....	195
Qədi bəyin nağılı.....	199
Xəbis vəzir.....	203
Şahnan çoban.....	207
İki dos.....	208
Hörməti qonax çağır.....	209
Günahların biri də artsın.....	210
Qaraxanın Duraxan.....	211
Şeytanın nağılı.....	216

VIII. QARAVƏLLİLƏR

Yeddi fətir yeyən qız.....	221
Eşşəyim anadangelmə quyruxsuzdu.....	222
Siçannar paccalı.....	224
Bir kişə qızıl.....	226
Sən bölə bilmədin.....	228
Ta mən düşməni dişimən öldürməyəcədim?.....	230

IX. LƏTİFƏLƏR

Molla Nəsrəddinin lətifələri

Papağım qayıtmıyıb kə?.....	231
Kasıblığın qocalıx.....	231
Loran şorun fərqi.....	232
Səni yandırmasın, mənə yandırmasın.....	233
Mollanın qabiliyyəti.....	234
Gətirsən, minib atam evinə gedərdim.....	234
Təzə heyvan.....	235
Nə üçün özdərinə öbdürüllər?.....	235

Qızıl balta verdiydi, dəmiri də apardı.....	236
Mollanın alveri.....	236

Bəhlul Danəndənin lətifələri

Bəhlulun sınağı.....	237
Baqqalın çoxbilmişdiyi.....	237
Bəhlul Danəndənin evlənməsi.....	238
Beş barmaq, ya iki barmaq.....	239
Bəhlul Danəndənin molla.....	240
Bəhlul Danəndənin hazırcavablığı.....	240

Müxtəlif lətifələr

Qaşmağın xeyri və ziyanı.....	242
Vaxtım yoxdu.....	242
Məni cəhənnəmə göndərin.....	243
Xoruz alacam.....	243
Biz heş balağa da dönməmişik.....	244
Hardadı mənə o bax!?.....	244
Anama de, "qulluxçu"nu göndərsin.....	245
Qoyun öldən gedər.....	246
Bə qardaş deyil!?.....	247
Dəvə uşadı!?.....	248
Bəli.....	248
Dana baltanın sapını batırdı.....	249
Qazınan qızıl.....	250
Pişiyən siçan.....	250
Gönü suya vermə.....	250
Tutmayan bal.....	251
Çoban canavar.....	251
İndi hardayam!.....	251
Təbələ oğul.....	252
Yıxılan dəvə.....	252
Uzaxgören tarixçi.....	252
Mən o kişilərdən deyiləm.....	253
Süd qardaşı.....	254
Qurd ağzı "bağlıyan".....	254
Sarı şinel.....	255
Məhəmməd kişinin canavarı.....	255
"Şümür" keşiş.....	256

Kəndirini salla.....	256
Lüləsi göyə baxır.....	256
Sizi aj qoymuyacxdım ki.....	257
Bu ku adamdı!.....	257
Fermamın planı dolan dəyil.....	258
Özünüze Yezid tapın.....	258
X. ATALAR SÖZLƏRİ VƏ MƏSƏLLƏR.....	259
Məmməd vəli Qəmərlinin "Atalar sözü kitabında toplanmış atalar sözləri və məsəllər.....	268
XI. TAPMACALAR.....	292
XII. XALQ MAHNILARI	
O xal nə xaldı.....	298
Çigey-çigey.....	299
Sara.....	300
Quşum.....	301
Nadana məni.....	302
Demədimmi?.....	303
Bəkə yar gələ.....	303
Buğdacan.....	304
Al geti.....	304
XIII. BAYATILAR.....	306
Müəllifi bayatılar	
Səriyyə Xatun.....	365
Fizə Məmmədova.....	374
Mir Abbas Mir Məcid oğlu (Təvəkkülü).....	379
Əminə Nəcəfqızı.....	381
Novruz Rəhimov.....	383
XIV. AĞILAR.....	385
XV. HAXIŞTALAR.....	394
XVI. AŞIQ YARADICILIĞI	
AŞIQ ŞERLƏRİ.	

Şahablı Aşiq Cəlil. Qeyrət günüdü!.....	402
Aşiq Xudayar. Abbasqulu bəy.....	403
Can Abbasqulu.....	404
Yaqub Mustafa oğlu. Qaçqını.....	405
Aşiq Məhəmməd Kotuzlu. Məscidin.....	406
DASTAN. Aşiq Ələsgərin Zəngibasar səfəri.....	407
XVII. UŞAQ FOLKLORU	
Laylalar.....	424
Oxşamalar.....	427
Düzgünlər.....	429
Yanıltmaclar.....	430
Oyunlar	
Oğru-oğru.....	431
Zorxanaçılıx.....	431
Dirədöymə.....	431
Ortayagirmə.....	432
Aşix-aşix.....	432
Ağaş-ağaş.....	433
Eşşəhbəlisındırdı və ya Ənzəli.....	433
Qəcmədaş və ya beşdaş.....	433
Bənövşə-bənövşə.....	433
Mələyh-dümbələyh və ya çiling-ağaş.....	434
Biz.....	434
Qidiyol.....	434
Dəsmalaldıçaq və ya dəsmalatdı.....	434
Gözbəglə.....	435
Poza-proza.....	435
Evcik-evcik.....	435
XVIII. YUXU YOZMALARI.....	436
Söyləyicilər haqqında məlumat.....	443
Adlar göstəricisi.....	454

**Azərbaycan folkloru antologiyası,
X kitab, (İrəvan çuxuru folkloru),
Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2004.**

**Nəşriyyat direktoru:
Elşən Hətəmzadə**

**Kompüterdə yığdı:
Ruhəngiz Əfəndiyeva**

**Korrektorları:
Tahir Orucov
Elçin Ramazanov**

**Kompüter tərtibçisi və
texniki redaktoru:
Baxşəli Süleymanov**

**Kağız formatı: 60/84 16/1
Mətbəə kağızı: №1
Həcmi: 30 ç/v
Tirajı: 500
Qiyməti müqavilə ilə.**

**Kitab "Səda" nəşriyyatında
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.**

